

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR - 2

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI
Dr. Öğr. Üyesi Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN
Dr. Öğr. Üyesi Bilge BAL ÖZKAPTAN

ÇİZGİ | e-Kitap

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR-2

EDİTÖRLER

Dr. Öğretim Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI

Dr. Öğretim Üyesi Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN

Dr. Öğretim Üyesi Bilge BAL ÖZKAPTAN

çizgi
K İ T A B E V İ

BÖLÜM YAZARLARI

Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN
Doç. Dr. Cenk ÖZGEN
Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN
Doç. Dr. Erhan ALABAY
Doç. Dr. Fuat LEBE
Doç. Dr. Mehmet BULUT
Doç. Dr. Özlem ALTUNÖZ
Doç. Dr. Pınar AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN
Dr. Öğr. Üyesi Bengü BAŞBUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Mukadder HORASAN
Öğr. Gör. Dr. İbrahim DURMUŞ
Dr. Emine KURTLUK
Arş. Gör. Çile MADEN KALKAN
Arş. Gör. Hasan Tahsin KAVLAK
Sevcan BİLGİMÖZ
Onur FENDOĞLU

Akademik unvan ve harf sırası gözetilerek sıralanmıştır.

Bu kitapta yer alan her bölümün tüm sorumluluğu (görseller, tablolar, çizelgeler, çizimler, grafikler, direkt alıntılar, etik/kurum izni vb.) yazarlara aittir.

Herhangi hukuki bir olumsuzlukta Çizgi Kitabevi Yayınları ve kitap editörü hiçbir konuda bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez, hukuki yükümlülük altına alınamaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir.

Çok bölümlü/yazarlı olan bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitapta yer alan bilgiler alıntı yapılmak ve ilgili alıntıya atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

ÇİZGİ
K İ T A B E V İ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)
Eğitim Bilim

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2021

ISBN: 978-605-196-726-4
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
EDİTÖRLER

SEZEN DOĞANCILI, Olca | ÖZYILMAZ MİSİCAN, Duygu | BAL ÖZKAPTAN, Bilge
SOSYAL BİLİMLERDE
GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR-2

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarımı
Ozsum Academy

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** Çağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93
www.cizgikitavevi.com
f t i / cizgikitavevi

İÇİNDEKİLER

	İÇİNDEKİLER	iv-v
	ÖNSÖZ	vi
BÖLÜM 1:	ORTA ÇAĞ'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM ALANINDA GELİŞMELER: YUAN HANEDANLIĞI ÖRNEĞİ <i>Ayşe Beyza ERCAN</i>	8-31
BÖLÜM 2:	AKKOYUNLU DÖNEMİNDE TÜRKÇE YAZAN EDİP VE ŞAİRLERİ HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME <i>Ayşe ATICI ARAYANCAN</i>	33-43
BÖLÜM 3:	20. YÜZYIL ÇİN'İNDE KADINLARIN EĞİTİMİ <i>Çile MADEN KALKAN</i>	45-70
BÖLÜM 4:	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SANAT VE YARATICILIK: "SCAMPER TEKNIĞI" İLE YARATICI VE FARKLI BİR DÜŞÜNME SÜRECİNE GEÇİŞ <i>Pınar AKSOY</i>	72-97
BÖLÜM 5:	ENDÜSTRİYEL CAM VE SERAMİĞİN SANAT İLE SANAT NESNESİNE DÖNÜŞÜMÜ <i>Onur FENDOĞLU</i>	99-109
BÖLÜM 6:	MEDYADA ÇOCUKLAŞTIRMA FENOMENİ: ENFANTİLİZASYON SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ <i>Bengü BAŞBUĞ</i>	111-137
BÖLÜM 7:	HASTANE ORTAMINDA ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULAMALAR: HASTANE SINIFLARI <i>Esin SEZGİN</i>	139-164
BÖLÜM 8:	TÜİK İSTATİSTİKLERİ İLE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDEKİ KÜLTÜREL NEDENLERİ OKUMAK <i>Hatice ŞAHİN</i>	166-186
BÖLÜM 9:	SAĞLIK EŞİTSİZLİKLERİNİN BİR UNSURU OLARAK SOSYAL DIŞLANMA <i>Davuthan GÜNAYDIN</i>	188-202
BÖLÜM 10:	İŞLETME PERFORMANSINI ETKİLEYEN BÜYÜME STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ: ÖZEL HASTANE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA <i>Emine KURTLUK</i>	204-218

BÖLÜM 11:	ZORBALIĞI ÖNLEME ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAM ÖRNEKLERİ: OLWEUS VE KİVA PROGRAMLARI <i>Erhan ALABAY</i>	220-245
BÖLÜM 12:	MODERN PAZARLAMA YÖNELİMLERİ <i>Sevcan BİLGİMÖZ, Özlem ALTUNÖZ & Hasan Tahsin KAVLAK</i>	247-276
BÖLÜM 13:	MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi) <i>Mukadder HORASAN</i>	278-304
BÖLÜM 14:	KRİPTOLAR YENİ YESİL TASARRUF ARACI MI? DİĞER YATIRIM ARAÇLARIYLA BİR KAŞILAŞTIRMA <i>Fuat LEBE</i>	306-331
BÖLÜM 15:	EŞİTLİK KURAMI KAPSAMINDA ORGANİZASYONDA YÖNETİCİ VE ÇALIŞANIN ÇALIŞMA ORTAMI MEMNUNİYET DÜZEYİNE: EMPATİ, UYUM VE DUYGU YÖNETİMİ KAVRAMLARININ ETKİSİNE YÖNELİK TEORİK BİR ÇERÇEVE <i>İbrahim DURMUŞ</i>	333-359
BÖLÜM 16:	TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN KAYITDIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELEYE VE PRİM ÖDEMELERE YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>Mehmet BULUT</i>	361-376
BÖLÜM 17:	TÜRKİYE'Yİ ÇEVRELEYEN DENİZLERİ OKYANUSLARA BAĞLAYAN DÜĞÜM NOKTALARI <i>Cenk ÖZGEN</i>	378-396

Bölüme ulaşmak için

ÖNSÖZ

Sosyal Bilimler, insanların etkileşim içerisinde olduğu tüm faktörlerle olan ilişkisini inceleyen disiplinlerden oluşmaktadır. Merkezinde insan unsurunun yer aldığı ve birçok somut/soyut unsurlardan etkilenen/etkileyen Sosyal Bilimlerde toplumlara ilişkin çıkarımlar yapılmaktadır.

Etkileşimin ve iletişimin ön planda olduğu küreselleşen dünyada bölgesel, ulusal ve uluslararası olarak insanı ilgilendiren birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar ile insanı ilgilendiren konularda neden-sonuç ilişkisi kurmak, ele alınan unsurlarda birtakım avantajlar elde etmek, ilerleyen durumlara ilişkin planlamalar yapmak vb. gibi pek çok amaç çerçevesinde nicel ve nitel veriler kaydedilmektedir.

Günümüzün değişim koşulları ile şekillenen Sosyal Bilimler alanında yapılan çalışmalar, her geçen gün önemini hızla artırmaktadır. Dün, bugün ve yarın felsefesiyle gelişen Sosyal Bilimler alanı, yeni ve güncel bilgilerle bugünü, dünden daha etkin ve verimli kılmaktadır. Merkezindeki “insan” unsurunu daha iyi anlamak ve daha verimli kılmak adına yeni yaklaşımlarla gelişerek, olayları nedensel kavramlarla farklı yönlerden ele alarak, Sosyal Bilimlerin tüm çalışma alanlarında etkileşimi güçlendirmektedir.

Bu kapsamda “SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR-2” adlı kitabımızda Sosyal Bilimler alanında yapılan çok değerli çalışmalar yer almaktadır. 17 ana bölümden oluşan kitap bünyesinde medyadan coğrafyaya, eğitimden sağlığa, işletmecilikten ekonomiye kadar farklı temalar ele alınarak Sosyal Bilimler alanındaki güncel araştırmalarla literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Büyük bir ekip çalışması ürünü olan bu kitaba katkı sağlayan ve emek veren tüm bölüm yazarlığı yapan çok değerli meslektaşlarımıza, üzerimizde emeği olan tüm akademisyen hocalarımıza ve destek veren dostlarımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Saygılarımızla...

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI
Dr. Öğr. Üyesi Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN
Dr. Öğr. Üyesi Bilge BAL ÖZKAPTAN
Aralık 2021

BÖLÜM

1

ORTA ÇAĞ'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM ALANINDA GELİŞMELER: YUAN HANEDANLIĞI ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

Ardahan Üniversitesi

E-posta: aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr

 0000-0003-0464-2716

ATIF: Ercan, A.B. (2021). Orta Çağ'da Eğitim-Öğretim Alanında Gelişmeler: Yuan Hanedanlığı Örneği. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 8-31). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 1 -

ORTA ÇAĞ'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM ALANINDA GELİŞMELER: YUAN HANEDANLIĞI ÖRNEĞİ

Ayşe Beyza ERCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr

 0000-0003-0464-2716

GİRİŞ

Belli konularda bilgi ve beceri kazandırma, geliştirme ve yetiştirme gibi işlevleri bulunan “eğitim” ve onunla birlikte yer alan ve öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinliklerle birlikte kişiyi belli bir noktaya getirecek bilgileri öğretme işi olan “öğretim” geçmişten günümüze var olan iki önemli olgudur. Orta Çağ dünyası “karanlık çağ” olarak adlandırılmış olmasına rağmen Doğu dünyası için karanlık olmayan bir çağdır. Avrupa tarih yazıcılığında bu şekilde adlandırılması, Orta Çağ Avrupa yaşam şartlarının Doğu ile kıyaslandığında yeteri kadar gelişmemesinden ileri gelmektedir.

11. yüzyıla kadar Orta Çağ Avrupa’sında eğitim-öğretim faaliyetleri kilisenin gölgesinde yürütülmekteydi. Ancak, İslam dünyası aynı dönemde Rönesans zamanını yaşamakta ve daha bilinçli bir kültürel toplum hayatı sürdürülmekteydi. İslam dünyasının bu zirve dönemi Orta Çağ Avrupa’sını da etkilemiştir. Müslüman akınlarının Avrupa’ya doğru ilerlemesiyle birlikte İspanya, Sicilya-Endülüs güzergâhı üzerinden bilimsel ve kültürel alanda önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Sebetci, 2016, s. 93). Bu kültürel gelişmelere, Arap akınlarıyla birlikte yukarıda bahsedilen güzergâh üzerinden Hindistan’da ortaya çıkan satrancın Avrupa’ya ulaşması ve Avrupa’da form değiştirerek günümüze ulaşması örnek olarak gösterilebilecektir (Ercan, 2021, s. 86).

Müslüman akınlarının ardından Haçlı seferleri ve Moğol seferleri de Doğu’nun zengin kültürel birikiminin Batı’ya taşınmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde bunların yanı sıra hiç şüphesiz 11. yüzyılın sonları gibi Avrupa’da var olan ekonomik canlanma bilimsel ve kültürel faaliyetlerin artmasına sebep olmuştur (Sebetci, 2016, s.

93). 12. yüzyıla gelindiğinde kent okullarının geliştiği, 13. yüzyıla gelindiğinde ise üniversitelerin çoğaldığı ve çeşitli entelektüel gelişmelerin yaşandığı göze çarpacaktır (Le Goff, 2020, s. 3).

Fakat hiç şüphesiz Avrupa'da bu yüzyıllarda kurulan üniversitelere ilham kaynağı olan eğitim kurumunun Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta¹ kurmuş olduğu Nizâmiye Medresesi olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır (Yıldız, 1988, s. 40). Buna rağmen, Avrupa yükseliş dönemine geldiğinde zannımızca Doğu dünyasının çöküşte olduğunu beyan etmek de toptancı bir bakış açısının tezahürü olacaktır. Zira 13. yüzyılda öncelikle Orta Asya ve Çin'i, daha sonra da Batı Avrupa'ya kadar büyük bir coğrafyayı sarsan Moğol istilâları siyasî ve ekonomik olarak bu coğrafya halklarını etkilemiş ve kısa bir süre sekteye uğratmış olsa da gelişimlerine devam edebilmişlerdir. Bu bağlamda Yakın Doğu coğrafyasına hâkim İlhanlılarda, Hülâgû döneminde Nasîrüddin Tûsî'nin Merâga'da kurmuş olduğu rasathâne Moğol şube devletlerinde bilimsel faaliyetlerin aksamadan devam ettiğinin en güzel örneğidir. Hatta bu girişim sadece rasathâne ile sınırlı kalmamış, Nasîrüddin Tûsî'nin teşvikiyle Hülâgû rasathâne civarında bir de kütüphane tesis ederek burayı dört yüz binden fazla ilmi eser ile donatmıştır. Nasîrüddin Tûsî bu dönemde ilim ve irfan sahibi insanlardan müteşekkil bir akademi oluşturmuştur. Bu dönemde birbirinden kıymetli eserler kaleme alınmıştır (Günaltay, 2020, s. 45).

Moğol tarihi açısından bakıldığında Kubilay Hanlığı hem askeri, hem ekonomik, hem de kültürel anlamda farklı atılımların yaşandığı bir süreç olduğu için uluslararası literatürde birçok farklı perspektif ile birlikte üzerinde çok çalışılan bir siyasi teşekkül olmuştur. Bu bilimsel çalışmada öncelikle Moğollar'ın Çin'e olan seferleri ana kaynaklara bağlı kalınarak anlatılacaktır. Ardından ise, Türkiye'de bilimsel literatürde kendisine yer edinemeyen Yuan Hanedanlığı döneminin eğitim faaliyetlerine etki edecek Tang Hanedanlığı ve Song Hanedanlığı döneminde Çin'deki eğitim durumuna değinilecektir. Akabinde çalışmada Yuan Hanedanlığı dönemindeki eğitim ve kültürel faaliyetler incelenmiştir. Eğitim tarihinin küçük bir parçasını

¹ Bağdat sadece eğitim alanında değil birçok ilmi faaliyetler konusunda öncü olan bir şehirdir. Örneğin, İslam dünyasında ilk rasathâne Abbâsiler devrinin el-Me'mun döneminde kurulmuş olup, Bağdat'ın Şemmâsiye bölgesinde tesis edilmiştir (Günaltay, 2020, s. 44).

anlatmayı hedefleyen bu çalışmada, özellikle Moğolların ve Çinlilerin eğitim müesseseleri, eğitim ve çeviri faaliyetleri, memurların sınavları, okullardaki eğitim felsefesi ve Yuan Hanedanlığı dönemindeki tarih yazıcılığı ve tarih kurumları gibi konulara odaklanılmıştır.

1. YUAN HANEDANLIĞI'NA KADAR MOĞOLLARIN ÇİN SEFERLERİ

1206 tarihinde Orta Asya bozkırlarında toplanan Büyük Kurultay ile birlikte kendini Büyük Han ilân eden ve Moğol İmparatorluğu'nu kuran Cengiz Han ve onun çocukları ile torunlarının Çin'i fethetme arzusu 13. yüzyılda Moğollar için büyük bir hedef olmuştur. Cengiz Han döneminde kurulan ve siyasi bir yapı olarak gittikçe büyüyen Moğol İmparatorluğu, yine aynı dönemde tarihinde ilk defa düzenli bir teşkilata kavuşturulmuş ve bu dönemde yazı kültürü ülke genelinde yayılmaya başlamıştır (Özgüdenli, 2005, s. 225).

Cengiz Han yeni bozkır imparatorluğunu kurup çeşitli düzenlemeler yaptıktan sonra uzun süreli savaşlar başlatmıştır. Bunlardan en önemlisi Doğu Asya'ya doğru başlatmış olduğu seferlerdir. İlk olarak yönünü Kuzey Çin'e yöneltmiş ve 1211 senesinde Kitat halkına karşı sefer düzenlemiştir (MGT, 2016, s. 169). Cengiz Han'ın Çin'deki Kin İmparatorluğu'na karşı başlatmış olduğu seferler oğlu Ögeday Han döneminde (1227-1241) devam etmiştir. Kin İmparatorluğu'na karşı yapılan seferler 1234'te tamamen sona ermiştir. Ayrıca, Ögeday döneminde sadece Çin değil Kore'nin de büyük bir bölümü fethedilmiştir (Özgüdenli, 2005, s. 225-226). 13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Moğollar artık Kuzey Çin, Orta Asya ve Rusya'yı fethetmiş ve hatta güneydeki Hint Nehri Vadisi'ne kadar ulaşmışlardır. Özellikle Orta Çağ devletleri için fethedilmesi imkânsız görünse de Çin hemen hemen herkesin ele geçirmeyi hedeflediği önemli bir ülke olarak görülmüştür. Örneğin, Sultan Alaaddin Harezmsah da Cengiz Han'ın Çin'i fethedeceğine inanmamıştır. Hatta Harezmsah-Moğol çatışmalarının başlamasına sebebiyet veren durum da Alaaddin Harezmsah'ın bu düşüncesi idi demek yanlış olmayacaktır.

Cengiz Han'ın en küçük oğlu olan ve daima babasının yanında bulunarak onun nökerliğini yapan Tuluy'un neslinden gelen Mengü Han, Hülâgû Han, Arık Buka ve

Kubilay Han² Moğol imparatorları içerisinde kendilerinden en çok bahsettiren isimler olmuşlardır (Kafalı, 2009, s. 82, 106; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s. 17; Cüveynî, 2013, s. 100, 138). 1251 yılına gelindiğinde yapılan büyük kurultayda Büyük Kağan ilân edilen Mengü Han döneminde Moğol birliği korunmuştur. Ayrıca, Rusya, Çin ve İran'ın özerkliği Mengü Han tarafından onaylanmıştır (Berl, 1999, s. 178). Bu arada, Cengiz Han'ın ölümünden önce fethettiği geniş toprakları eşi Börte Fuçin'den olan dört oğlu arasında bölüştürmesinin akabinde Ön Asya'da merkez Karakurum ile olan bağlantılar Mengü Han dönemine kadar Cucioğulları tarafından sağlanmıştır. Mengü Han döneminde sınırların genişlemesi ve Ön Asya'da Batu Han'dan başka bölgeyi kontrol altında tutabilecek herhangi bir Moğol yöneticisinin bulunmaması yeni fetihleri zorunlu hale getirmiştir. Bu sebepten ötürü Büyük Kağan Mengü Han kardeşleri Hülâgû ve Kubilay'ı yeni fetihler için görevlendirmiştir. Mengü Han kardeşlerinden Kubilay'ı Çin üzerine gönderirken, Hülâgû'yü ise batıya doğru göndermiştir (Vassaf al-Hazrat, 1856, s. 22-23; Abû'l Farac, 1950, s. 554).

Anlaşılabacağı üzere 13. yüzyılla birlikte Çin'de ve İran'da Cengiz'in soyundan Tuluyoğulları'nın hâkimiyetini görmekteyiz. Kubilay Han abisinden aldığı emirlere ek olarak, Mengü Han döneminde Çin'in Şen-Si ve Honan eyaletlerinin hâkimi sıfatıyla Song Hanedanlığı'nın fethi ile uğraşmaktaydı (Arat, 2001, s. 948). Mengü Han döneminde Çin ve Maçin vilayetleri üzerine sefer düzenlenmiş, hatta bu sefere Mengü Han da katılmıştır. Mengü Han, gidiş yolunda birçok bölgeyi zapt etmiş olsa da Kazvinî'den nakille hava koşulları nedeniyle hastalanmıştır ve Çin seferi üzerindeyken vefat etmiştir (Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018, s. 477).

Büyük Moğol İmparatorluğu'nda Mengü Han'ın (1251-1259) vefatının ardından Tuluyoğullarından Arık Buka ve Kubilay Han arasında çıkan taht mücadelelerinden sonra nihai zaferi kazanan Kubilay Han Büyük Han olarak ilân edilecektir. Mengü Han'ın vefatının akabinde ailenin büyüğü olan Kubilay Han'ın tahta çıkması Moğol yasaları gereği uygun görülmüştür. Ancak en küçük kardeşi Arık Buka'nın tahta talip olması ile Karakurum'da Han ilân edilmesine karşılık Kubilay Kağan da Çin'de Büyük

² Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (2011, s. 24), Tuluy'un Mengü Han dâhil toplamda sekiz oğlunun ismini şu şekilde sıralar: Kubilay, Hülâgû, Arık Buka, Moka, Bocek, Sebkü ve Suntay.

Han ilân edilmiştir. Bunun üzerine, Kubilay Han Song Seferi'nde iken Song Hanedanlığı ile Moğol hâkimiyetini kabul etmek ve bir miktar vergi ödemek şartlarını içeren bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın akabinde de hak ettiği tahtın sahibi olmak üzere Karakorum'a hareket etmiştir. Arık Buka ve taraftarlarına karşı³ Kubilay Han 4 Haziran 1260 tarihinde tahta çıkartılmıştır. 1261 senesinde ise Gobi Çölü kenarında iki kardeş karşı karşıya gelmiş ve Kubilay Han galip olmuştur. Arık Buka birkaç defa daha Kubilay Han'a karşı askeri girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Tahta geçmek isteyen Ögeday'ın torunu Kaydu da Kubilay karşısında 1268 senesinde aynı şekilde hezimete uğramıştır (Arat, 2001, s. 948).

Kubilay Han tahta çıktıktan sonra dedesi Cengiz Han'ın yasalarına bağlı kalarak dört bir yana elçiler göndererek hâkimiyetini ilân etmiştir (Temizsu, 2018, s. 118-119). Kubilay merkez Moğol İmparatorluğu'nun beşinci hükümdarı olur olmaz devletin idaresini tanzim ederek İran Moğollarının başına Hülâgû'nun oğlu Abaka'nın, Altın Ordu Devleti'nin başına ise Mengü Timur'un, Çağatay ulusunun hükümdarlığına ise Mübârekşâh'ın geçmesini onaylamıştır. Kubilay Han abisinin ölümünden ötürü yarım kalan Çin fethinin tamamlanması için 1268 tarihinde tekrardan harekete geçmiştir. Uzun bir muhasaradan sonra Song Hanedanlığı'nın önemli kalelerinden biri olan Siang-Yang'ı 1273 senesinde almayı başarabilmiş ve bu sefer sonucunda da yüksek miktarda ganimet elde etmiştir. 1276 senesine kadar hücumlarına devam etmiş, 1276 senesinde Song imparatoriçesini esir ederek bütün Çin'in hâkimi olmuştur. 1271 senesinde zaten Çin'in çok büyük bir kısmını fethettiği için Çin'de Yuan Hanedanlığı'nı da resmi olarak kurmuştur. 320 yıllık Song Hanedanlığı'na son veren Kubilay Han bütün Çin'e hâkim olan ilk yabancı kişi olmayı da başarmıştır (Arat, 2001, s. 948).

Kubilay Han Çin'e yerleşmeye karar verdikten sonra, başkenti Karakorum'dan Hanbalık'a⁴ (Pekin) taşıyacak ve Çin'de yeni bir Moğol şube devletinin kurulmasına

³ Bu taht kavgasında Altın Ordu ulusunun hanı Berke Han Arık Buka'nın tarafında yer alırken İlhanlı ulusunun lideri Hülâgû öz kardeşi Kubilay Han'ın tarafında yer almıştır (Spuler, 2011, s. 67). Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî Arık Buka'nın taraftarları arasında Mengü Han'ın oğullarından Alantar ve onun kardeşlerinin de var olduğunu bildirmektedir (Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s. 43).

⁴ Hanbalık şehri Hitay ülkesinde yer almaktadır (Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, 2018, s. 477). Çince Dadu olarak anılan bu şehri Marco Polo '*Cambaluc*' olarak ifade etmektedir (Vogel, 2013, s. 53).

vesile olacaktır. İranlı tarihçi Vassaf Kubilay Han'ın Hanbalık şehrinde birçok imar faaliyetlerinde bulunduğunu, özellikle bölgedeki konut sayısını arttırdığını bize bildirmektedir (Vassaf al-Hazrat, 1856, s. 45). Başkent'in Hanbalık'a taşınmasıyla yaklaşık 60 yıl Moğol İmparatorluğu'na başkentlik eden Karakurum şehri sadece Moğolistan valilerinin ikamet ettikleri bir yer hâline gelmiştir (Barthold, 2001, s. 292).

Kubilay Han'ın başkenti Hanbalık'a taşınması diğer Moğol ulusları ile bağlantıların kopmasına sebebiyet verdiği için uluslar bu dönemle birlikte teker teker bağımsızlıklarını ilân edeceklerdir. Bu yeni Moğol şube devleti diğer bölgelerde kurulan Moğol devletleriyle kıyaslandığında eğitim başta olmak üzere kültürel ve bilimsel faaliyetler konusunda çok daha istekli ve kayda değer gelişmelerin yaşandığı bir siyasi teşekkül olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani 1271 senesinde Kubilay Han tarafından resmî olarak kurulan Yuan Hanedanlığı bünyesinde kısa zaman içerisinde siyasî, ekonomik ve sosyal bir istikrar sağlandığından bilimsel ve kültürel birçok alanda önemli faaliyetler ortaya çıkmıştır. Yuan Hanedanlığı'nın kurulmuş olduğu coğrafyanın büyüklüğü göz önünde alındığında büyük bir toprak parçasını ve burada yaşayan birçok farklı etnik gruptan oluşan halkları başarıyla yönettiklerini de söylemek gerekir.

2. TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE EĞİTİM FAALİYETLERİ: 618-907

Yuan Hanedanlığı'ndan önce Çin'e hükmeden Tang iktidarı ve Song Hanedanlığı dönemleri edebiyat, sanat, bilim ve eğitim alanlarında büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle, Tang Hanedanlığı dönemi askeri güç, siyasi istikrar, ekonomik refah, sanat, edebiyat ve eğitimdeki ilerleme ile öne çıkan Çin'in en büyük hanedanlarından biriydi. Bu devletin askeri alanda ve dış politikasında en etkin rol oynayan millet ise Türkler olmuştur. Bilhassa Tang Hanedanlığı'nın en bilinen hükümdarlarından Tai-zong'un (626-649) Türkler arasına casus askerler gönderdiği ve Türklerle karşı çeşitli askeri girişimlerde bulunduğu bilinmektedir (Kara, 2018, s. 46, 50).

Tang Hanedanlığı dönemine kadar Çin'de tarih Konfüçyüsçü klasikler çerçevesinde değerlendirilir, "Edebi Eserler Kalemünde" yazılırdı. Tarihçiler de burada görev almaktaydılar. 629-630 yıllarında İmparator Tai-zong bir Tarih Encümeni

kurmuş ve tarih çalışmalarının edebi çalışmalardan ayrılmasını sağlamıştır. Bu ayrıma sebep olarak da, Tang sülalesinden önceki çoğu yabancılar tarafından kurulmuş olan beş sülalenin tarihini yazarken, bu hanedanlık üyelerinin çocuk ve torunlarının etrafında dolanarak tarihçilere müdahale etmeleri gösterilmiştir. Yani amaç aslında bağımsız bir tarih kurumu oluşturmaktır. Bahsi geçen bu Tarih Encümeni'nin 663-738 yılları arasındaki planlarda Ta-ming sarayının doğusunda reisülkütab (*chung-shu sheng*) odalarının yanında yer aldığı göze çarpacaktır. Bu durumda Tarih Encümeni'nin saray nüfusunun içerisine dâhil edildiğinin göstergelerinden biridir. Ancak bu durum aynı zamanda bu encümenin siyasetle de iç içe olduğunun bir nişanesidir. Edebiyat alanında yapılan çalışmaların yanı sıra Tang Hanedanlığı döneminde Tarih Encümeni'nin kurulması da üzeri vurgulanması gereken bir durumdur. Tarih Encümenliği bünyesinde *Shih-lu* yani "Gerçek Kayıtlar" adı verilen belgeler yazılmış bu belgeler de Tang Hanedanlığı tarih yazıcılığı açısından mihenk taşı olmuştur (Togan vd. 2020, s. xxii-xxiii). Edebiyat alanında ise öne çıkan bir hanedanlık olmasının sebebi Tang Hanedanlığı döneminde memur seçimlerinin aday memurların şiir bilgilerinin derecelerine göre olmasından kaynaklanmasıdır (Eberhard, 1992, s. 182). Hiç şüphesiz ki bunda Tang Hanedanlığı döneminde Çin'in toprak bütünlüğü açısından en geniş sınırlara sahip olan ve Çin tarihindeki en güçlü dönemlerden biri olmasının da etkisi vardır (Eberhard, 1992, s. 20).

Tang Hanedanlığı'nda eğitim Konfüçyüsçülüğün baskın etkisi altında kalmıştır. Bu süreçte, ulusal bir akademik sınav sistemi sağlam bir şekilde kurulmuş ve memurlar kamu hizmeti için yapılan çeşitli sınavların sonuçlarına göre seçilmiştir. Tang Hanedanlığı döneminde Çin'deki okulların iyi organize edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hanedanlık zamanında çeşitli okulların mevcudiyetini görmekteyiz. Bunlar: merkezî hükümete bağlı okullar, yerel yönetime bağlı okullar ve farklı türde özel okullar olarak sıralanabilir. Devlet okulları her il, ilçe, kasaba ve köyde varlığını sürdürmüştür. Başkentte ise matematik, hukuk ve kaligrafi ile özel olarak ilgilenen ayrı kolejler var olmuştur. Bunun dışında tıp okulunun varlığından da haberdarız. Ünlü bilim adamları tarafından kurulan yarı özel okullar aracılığıyla yüzlerce öğrenciye çeşitli dersler verilmiştir. Bu dönemde eğitim seviyesinin Tang Hanedanlığı'nda oldukça ileri seviyede olduğunu Kore ve Japonya'dan öğrencilerin Çin'e okumak için

gelmiş olduklarından anlıyoruz. Bu öğrenciler ay takvimini ve Budist mezheplerini, ayrıca sınav sistemini ve Konfüçyüsçü hükümet ve sosyal yaşam teorilerini öğrenerek kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Mezkûr dönemde sınavlar farklı seviyelerde yapılmış ve her biri için karşılık gelen bir akademik derece belirlenmiştir (Hsi-en Chen, 2021). Çin tarihindeki tek kadın imparator olan İmparator Wu Zetian (690–705), sınav sistemini siyasi olarak kullanan ilk kişi olarak Çin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gücü merkezileştirme ve büyük ailelerin kontrolünü devre dışı bırakma çabasının bir parçası olarak, İmparator Wu seçilenlerin sadakatleri üzerinde doğrudan kişisel bir talep oluşturmak için askere alma sınavlarını bizzat denetlemiştir (Cheong, 2004, s. 4).

Bu dönemin eğitim sistemi içerisinde modern zamanların lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerinden farklı olarak üç derece oluşturulmuştur. Birinci derece *xiucaï* (yetiştirilmiş yetenek), ikincisi *mingjing* (klasikleri anlamak) ve üçüncüsü *jinshi* (ileri bilgin) olarak kayıtlara geçmiştir. İkinci derecenin adı daha sonraki dönemlerde *juren* (tavsiye edilen adam) olarak değiştirilmiştir. Bir müddet sonra Çin’de oldukça uzun süre hâkimiyet sürecektir *Hanlin Akademisi* olarak bilinen bir akademisyenler akademisi, İmparatorluk Akademisi ya da diğer bir adıyla “Değerliler Akademisi” kurulmuştur. Hanlin Akademisi imparatorun çeşitli konularda tavsiye ve uzman görüşü için ihtiyaç duyduğu seçkin akademisyenler için 8. yüzyılda kurulmuştur. Bu kuruma üyelik, *jinshi* derecesini başarıyla geçene verilebilecek en yüksek onur olmuştur. Bir Hanlin bilgini olarak atanmak, ülkenin en iyi bilginlerinden biri olarak tanınmak anlamına gelmekteydi. Hanlin Akademisi’nde hizmet veren akademisyenler sınavların yönetimi ve denetimi ile edebiyat, klasikler ve felsefedeki zor metinlerin açıklanması gibi konular üzerinde ağırlıklı olarak çalışmaktaydılar. İlgili dönemde ayrıca tıp öğrencileri ve askeri dereceler için sınavlar yapıldığını ve tıp alanında önemli gelişmelerin kaydedildiğini belirtmek gerekmektedir. Tang Hanedanlığı döneminde yapılan tıp çalışmaları ağırlıklı olarak akupunktur ve masajın yanı sıra vücudun genel hastalıklarının, ayrıca göz, kulak, boğaz ve diş hastalıklarının tedavileri konularına yoğunlaşmıştır (Hsi-en Chen, 2021).

3. SONG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE EĞİTİM FAALİYETLERİ (960-1279)

Song Hanedanlığı'nın kurucu imparatoru Song Taizu (taht. 960-978) birçok açıdan reformist bir hükümdar olmuştur. Taizu, Song Hanedanlığı reformcularının statükoya meydan okumasını mümkün kılmıştır. Önceki hanedanların kurucu imparatorlarından farklı olarak Song Taizu geçmişten radikal bir ayrılma yoluyla kendi damgasını vurmak yerine kendinden önceki rejimle kurumsal sürekliliğe büyük önem vermiştir. Yani Tang Hanedanlığı'nın siyasi ve ekonomik sistemleri Song'da korunmuştur. Ancak, ulusun mevcut ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli görüldüğü gibi değiştirilmesine de izin verilmiştir. İmparator Taizu, Han Hanedanlığı döneminde (MÖ 206- MS 220) uygulanan eğitim sistemini örnek alarak kendi hanedanlığında uygulamıştır. Bu sisteme göre, memurların sınavla alınma gelenekleri Tang Hanedanlığı'nda olduğu gibi Song Hanedanlığı'nda da devam etmiştir. Bunun dışında Taizu döneminde memurlara yapılan bu sınavların müfredat konuları hanedan tarihleri, şiir ve Konfüçyüs klasiklerini içermekteydi (Anderson, 2001, s. 3-4).

Tang Hanedanlığı'ndan Yuan dönemine kadar hem merkezî hem de yerel yönetimde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Her şeyden önce, Hanlin Akademisi ilim insanları merkezi karar verme sistemine dâhil olmaya başlamışlardır ve böylece Şansölyeler (Sekretarya ve Şansölye başkanları dâhil) daha da bölünmüştür. Song Hanedanlığı boyunca Hanlin Akademisi akademisyenlerine, politika oluşturmada ve uygulama kararlarında sıkı bir denetim hakkı verilmiştir. Bilginler, saray sekreterleri olarak görev aldıktan sonra, sekreterler kademeli olarak en yüksek askeri kurumda kıdemli subaylar olmuşlardır. Sonuç olarak, Dokuz Mahkeme ve Beş Müdürlük gibi diğer idari organlar ya birleştirilmiş, kaldırılmış ya da yeniden düzenlenmiştir (Baocheng, 2013, s. 5). Anlaşılacağı üzere bu dönemin en yüksek eğitim kurumu olan Hanlin Akademisi akademisyenlerinin siyasî ve merkezî yönetimde etkinlikleri olduğu gibi bu kurumlarda çeşitli reformlar yapabilecek güçte olduklarını görmekteyiz.

Song Hanedanlığı'ndan itibaren Çin'de eğitime ve basılı materyallere erişim büyük ölçüde arttığından, bu durumla doğru orantılı olarak imparatorluk

bürokrasisindeki görevler için rekabet de daha şiddetli hale gelmiştir (Gerritsen, 2007, s. 53). Birçok açıdan yenilikçi bir dönem olarak bilinen Song Hanedanlığı döneminde 1068-1076 yılları arasında yapmış olduğu yenilikçi reformlarla anılan başbakan Wang Anshi eğitim alanında da çeşitli gelişmelere imza atmıştır. Onun döneminde eğitim alanında büyük bir reform hareketi başlatılmış ve eğitimde güncel ve ekonomik problemlerin incelenmesine özellikle vurgu yapılmıştır (Hsi-en Chen, 2021). Wang Anshi'nin eğitim reformları mevcut sistemden daha faydalı ve somut sonuçlar üretmek için tasarlanmıştır. Amaç yalnızca uygun Konfüçyüs profiline uyan değil, aynı zamanda hükümet içindeki çeşitli alanları yönetmek için gerekli becerilere sahip olan bürokratları mezun etmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu dönemde hukuk, bilim ve tıp gibi alanlarda uzmanlık dereceleri getirilmiştir. Wang Anshi'nin eğitim reformları içerisindeki en önemli icraatı eğitim sisteminde ezber sistemini lağvetmek olmuştur. Anlaşılacağı üzere kendisi, sadece eğitim alanında değil ordu ve maliye alanlarında da geniş çaplı reform hareketlerinde bulunmuştur. Bu sebepten ötürü de Wang Anshi'nin politikaları, devlet maliyesinin uygun şekilde yönetilmesi için gerekli becerilere sahip insanları eğitebilecek bir eğitim sistemini gerektirdiğinden birbirine bağımlı olmuştur. Dolayısıyla, Wang Anshi sadece bürokrasiyi reforma tabi tutmakla kalmamış, aynı zamanda bürokrasiyi besleyen eğitim sisteminde yenilikler yapmaya çalışmıştır. Bu bahsi geçen sistemde eğitimle alakalı yapılan yeni düzenlemeler arasında şiir sınav konusu olmaktan çıkarılmış, memurlar için yapılan sınav müfredatlarında yer alan şiir ezberleme görevine son verilmiştir. Bunun yerine adaylardan bir makale ve üç politika önerisi yazmaları ve klasik eserlere ait öğelerin anlamlarını tartışmaları istenmiştir. Tüm illere eğitim görevlileri atanmış ve ulusal üniversiteyi üç dereceli bir sistem altında yeniden düzenlenmiştir. Yani her üç sınıftan da geçenlerin doğrudan göreve atanacağı bir sistem öngörülmüştür (Anderson, 2001, s. 7-10, 16).

Son olarak tüm bunların yanı sıra birçok Japon rahibin bu dönemde Çin'deki manastırlara eğitim amacıyla geldiklerini de belirtmek gerekir (Çınar, 2009, s. 38). Anlaşılacağı üzere Çin'de devlet yönetimi altında olan eğitim faaliyetlerinin dışında dini kurum olan manastırlarda da eğitim faaliyetleri sürmüştü ve hatta uluslararası öğrenci kabulü yapmışlardır. Bu da Çin'de eğitim hareketlerinin ne kadar çeşitli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

4. YUAN HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE KÜLTÜREL FAALİYETLER (1279-1368)

“İmparatorluğu at sırtında fethedebileceğini duydum ama at sırtında yönetilemez” sözünü kendisine düstur edinen Kubilay Han ya da Çince adıyla Shizu zamanında diğer Moğol şube devletleri ile kıyaslandığında siyasî, askerî ve ticarî faaliyetlerin yanı sıra eğitim başta olmak üzere bilimsel ve kültürel alanlarda da yoğun ve önemli gelişmeler kaydedilmiştir.⁵ Kubilay Han iyi bir eğitim aldığından olsa gerek, ilim ve edebiyata ilgi duymuş, ilim ve edebiyat mensuplarını himâyeye etmiş ve dolayısıyla da sarayı bu kişilerle doldurmuştur (Arat, 2001, s. 949). Moğol hâkimiyeti döneminde Çin’deki ilmi ve kültürel gelişmelerin yoğunluğunun sebeplerinden biri de hiç kuşkusuz bu olsa gerektir. Kubilay Kağan ve Yuan Hanedanlığı çalışmaları denilince akla gelen ilk isim olan ve Kubilay’ı ‘Çin Fatihî’ olarak tanımlayan Morris Rossabi (2021, s. 149) oldukça ilgi çekici bir yorumla Kubilay dönemi kültürel faaliyetlerinden şu şekilde bahseder:

“Kubilay Çin imparatoru olurken, kişisel kimliğini de oluşturmanın ve yaymanın peşindeydi. Moğol giysilerini ve eşyalarını bırakıvermesi kolay değildi. Ancak, Çin’de Güneşin Oğlu olarak kabul görmek istiyorsa kaba, saba, görgüsüz bir ‘barbar’ olarak da görünemezdi. Çin imparatorları, edebiyatın ve sanatın koruyuculuğunu yaparak itibar kazanırlardı... Kubilay’ın Çin’in çok gelişmiş kültürü ile kendi halkının daha az incelikli olan kendini ortaya koyma tarzı arasındaki dengeyi bulmak için sürekli uğraşması gerekti. Evrensel hükümdarlık sevdası da başka sıkıntılara neden oldu. Hanların hanı olduğu için, çeşitli ülkelerin ve toplumların kültürel dışavurumlarını desteklemek sorumluluğunu taşıyordu, dolayısıyla yalnızca Çin kültürü ile bağdaştırılmayı da göze alamazdı...Topraklarından belli birini özellikle öne çıkarmayan kültürel projeleri

⁵ Moğol İmparatorluğu döneminde yapılan bilimsel ve kültürel alandaki gelişmeler hakkında kaynaklar genellikle sınırlı kalmaktadır. Özellikle Moğol ordularının kütüphaneler yaktıkları, kültürel yapıdan uzak tamamen savaşçı bir toplum olduklarına dair genel bir görüş hâkimdir. Ancak, bu görüş zannımızca çok da doğru olmasa gerektir. Zira Hülâğu’nun emirlerinden biri olan ve Cengiz Han’ın yasası olarak kabul edilen bir maddeye göre İlhanlı Moğollarında da tıp, dini bilimler ve beşeri ilimler ile uğraşan bilginlere karşı bir hürmetin olduğu göze çarpacaktır. Bu maddeye göre, “Ebu Talip’in oğlu Ali’nin bütün ard gelenleri, bütün fakirler, Kuran okuyucular, fakihler, hekimler, bilginler ve tek başına inzivada yaşayanlar, müezzinler ve ölü yıkayıcılar vergiden muaftırlar” ifadeleri Moğol döneminde çeşitli gruplara gösterilen önemin bir delilidir (Temizsu, 2018, s. 57).

desteklemesi gerekiyordu. Çinlilerle fazla yakın olarak tanımlanması da, kendi kültürünü fazlaca desteklemesi de tehlikeliydi... Yaptığı kültürel seçimler, aslında derinlikli siyasi meselelerdi, çünkü topraklarında kabul görüp görmeyeceğini doğrudan ilgilendiriyordu.”

Çin Moğollar için Cengiz Han’dan itibaren tamamen fethedilmek istenilen özel bir bölge olarak görülebilir. Cengiz Han’ın Çin seferleri ve daha sonraki haleflerinin çeşitli deneyimlerinin ardından torunu Kubilay Han döneminde Moğollar Çin konusunda nihaî hedeflerine ulaşmışlardır. Kuzey Çin’in fethinin ardından Güney Çin’i de fethederek Song Hanedanlığı’na tamamen son veren Kubilay Han 1279’da Yuan Hanedanlığı’nı kurmuştur. Hiç şüphesiz ki Yuan Hanedanlığı askeri olarak çok güçlüydü. Fakat nüfus olarak Çinlilerle kıyaslandığında azınlık statüsündeydiler. Her ne kadar sosyal hiyerarşi bakımından Moğollar bu dönemde üstün konumda yer alıyor olsalar da Moğollar Çin’i yönetirken Çin kültürünü belli bir süre sonra özümsemek zorunda kalmışlardır. Buna ek olarak başkent Hanbalık yani Çince adıyla Dadu, Yuan Hanedanlığı’nın sadece siyasi merkezi değil, aynı zamanda kültürel merkeziydi. Hanedanlığın en yüksek eğitim kurumuna ev sahipliği yapmanın yanı sıra çeşitli dini kurumlar için seçilen yerd. Hanbalık bunların dışında birçok önde gelen sanatçı ve yazarı kendine çektiği için çeşitli sanat ve edebiyat türleri için ilerleme alanı sağlamıştı (Gaohua, 2015, s. 92).

Kubilay Han devletini kurduktan sonra kamusal alanda çeşitli reform hareketlerine girişmiştir. Bilindiği üzere Ögeday Han ve Mengü Han dönemlerinde Moğol İmparatorluğu için çeşitli reform hareketleri yapılmış olsa da Kubilay Han’ın reform hareketleri seleflerine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık Kubilay Han’ın genç yaşta Çin’e yapmış olduğu seferler sonucunda etrafında Çinli bilim insanlarını toplamasından ileri gelmektedir. Bu Çinli bilim insanları Kubilay Han’ın yeni devletini kurmasının akabinde yapmış olduğu düzenlemelerde kendisine yardım etmişlerdir (Ha, 2018, s. 153-156). Yuan Hanedanlığı döneminde Çin’de yollar, kanallar ve köprüler inşa edilmiş ve tüccarların imparatorluğun resmi posta istasyonlarında barınmasına ve malzeme temin etmesine izin verilmiştir. Pek tabii bu durum da tüccarların seyahatlerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca müsadere vergileri azaltılmış, tüccarlara düşük faizli krediler sağlanmış ve kâğıt para bastırılarak bu icraatlara destek

verilmeye çalışılmıştır (Rossabi, 2020, s. 28-29). Tüm bu yeniliklerin hepsi beraberinde kültürel kalkınmayı getirmiştir. Bunun dışında bahsi geçen düzenlemelerden en önemlilerinden bir tanesi de kamu dairelerinde çalışan memurların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi olmuştur.

Uygur Türklerine bu dönemde birçok alanda önemli görevler verilmiştir. Yuan Hanedanlığı'nda sosyal hiyerarşide en önemli konumda olan Moğollardan sonra sıralamayı ikinci olarak Uygur Türkleri ve Müslümanlar⁶, ardından da Kuzey Çinliler ve Güney Çinliler almışlardır. Kubilay Han döneminde Türklerin önemli görevleri üstlendiklerini eğitim ve din işlerinden sorumlu olarak Argun Salı'nın atanmasından görmekteyiz (İnayet, 2008, s. 144). Ayrıca bu konuda belirtmek gerekir ki, bürokraside kaydedilen çeşitli gelişmelerin akabinde Çin'de Moğol dönemi bürokrasisi güçlü olmayı başarmıştır. Böylece temeli Çin unsurlarına dayalı olan bürokrasinin üst katmanı Moğollara ait olmuştur. Başkentte merkezî yönetime bağlı kurumlarda orta ve alt düzey memuriyetlere Çinliler getiriliyor olsa dahi, üst düzey görevlere Moğollar getirilmiştir. (Temizsu, 2018, s. 121). Yine de 1260'lı yıllardan sonra başkent tamamen Hanbalık'a taşınmasından sonra siyasi gelenekte ve bürokraside Çin etkilerinin gün yüzüne çıktığı fark edilecektir. Bunun en bariz örneği hiç şüphesiz 1271 senesinde hanedanlığın adının *Ta Yüan* (başlangıç, köken) olarak ilân edilmesidir (Temizsu, 2018, s. 118-120).

4.1. YUAN HANEDANLIĞI BÜNYESİNDE YAZI DİLİ VE ALFABE İLE İLGİLİ GİRİŞİMLER

Moğollar kendi yazı dillerini devletin kurulmasıyla birlikte yani 13. yüzyılın henüz başında geliştirmelerinden dolayı kayıt tutmak konusunda tecrübesizlerdi. Bu sebepten Kubilay Han'ın devletini kurduktan sonraki ilk girişimlerinden bir tanesi de eğitimle doğrudan alakası olan alfabe değişimi ile ilgili olmuştur. Kubilay Han'ın böyle bir girişimde bulunmasının sebebi hiç şüphesiz büyük bir coğrafyaya hükmetmesinden

⁶ Çin İslamiyet ile Tang Hanedanlığı dönemine denk gelen 7. yüzyılda tanışmıştır. Yuan Hanedanlığı döneminde ise, Müslümanların Çin genelinde nüfuslarının az olmasına rağmen birbirlerine çok bağlı, yardımsever ve misafirperver oldukları bilinmektedir. O dönemde Çin genelinde bulunan camilerde misafirlerin konaklaması için bir odalarının bulunduğu ve seyahat halinde olan bir Müslümanın bu camilerde konakladıkları bilinmektedir. Eğer seyahat ettikleri bölgede cami yok ise, o bölgedeki Müslüman evlerinde konaklamaları sağlanmıştır (İzgi, 2017, s. 139-143).

ileri gelmekteydi. Zira devletin mali, askeri ve halkın refahını sağlamakla ilgili yönetimin sorumluluğu, Moğolların alışık olmadıkları bir sisteme aşına olmaları zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. Bu da her şeyin kayıt altında tutulması anlamını taşımaktaydı (Rossabi, 2021, s. 150). Togan (1969, s. 34) Kubilay'ın saray dilinin Türkçe olduğunu ve Uygur yazı dilini kullandığını (Temizsu, 2018, s. 121), ancak Tibetli rahiplere köşeli alfabe icat ettirdiğini ifade etmektedir.

Kubilay Han Çin'i yönetmeye başladığında yazı dili daha önem kazanmıştır. Bunun sebebi de bazı Moğolca seslerin Uygur dilinde ifade edilememesi ve bazı Uygur harflerini birbirinden ayırmanın da zorluğunun ortaya çıkmasından kaynaklanmıştır. Zira bu sebeplerden ötürü, Uygur yazısı geniş kullanım alanı sağlayamamıştır. Kubilay Han hem bu nedenlerden resmî bir alfabe ihtiyacı duymuş hem de bu alfabenin geniş bir kullanım alanı olmasını arzu etmiştir. Bundan nedenle çeviride Çince sesleri, adları, unvanları ve makamları doğru bir şekilde çıkartabilecek bir Moğol alfabesine gereksinim ortaya çıkmıştır. Alfabe düzenlemesi için Kubilay Han tarafından Phags-pa Lama isimli bir kişi görevlendirilmiştir. Phags-pa Lama başka keşiş ve bilginlerle birlikte çalışarak bir alfabe ortaya çıkartmış ve 1269 senesinde Kubilay Kağan'a sunmuştur (Nakano, 1971, s. 7).

Kubilay Kağan kendisine sunulan alfabenin üzerine bir yarlık yayımlamış ve bu alfabenin saray belgelerinde kullanılmasını buyurmuştur. Phags- pa Lama'nın ortaya çıkarttığı bu yazı stilini "Dörtgen Yazı", "Moğol seslerine uyarlanmış Tibet alfabeti" ya da daha sık kullanımla "Phags-pa Yazısı" olarak tanımlayanlar vardır. 1269 senesi itibariyle başlayan bu gelişmeler halk arasında istenilen düzeyde bir yaygınlık kazanamamıştır⁷ (Rossabi, 2021, s. 150-151; Yavuzcan, 2021, s. 105-106). Phags-pa yazısının günümüze ulaşmış kullanım alanları genellikle yazıtlardır. Cengiz Han döneminde Uygur alfabetinin oluşturulmasıyla birlikte Kubilay Han döneminde geliştirilen bu alfabe 13-14. yüzyıllarında Moğolcanın incelenmesi için önemli materyaller sunmaktadır (Nakano, 1971, s. 7).

⁷ Arat (2001, s. 949) ise bu alfabenin Yuan Hanedanlığı hâkimiyeti boyunca devletin resmî yazısı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca Arat'a göre Moğollar Cengiz Han döneminden itibaren kullandıkları Uygur yazısını da Yuan Hanedanlığı döneminde kullanmaya devam etmişlerdir.

Bunun dışında, Kubilay Han'ın Çince bilgisinin çok iyi olmadığı hemen hemen tüm kaynaklarda ortak ifadeyle kabul görmektedir. Ancak Kubilay'ın yetişkin yaştaki çocukların eğitimine önem verdiğini de söylemek gerekir. Genel manada ise Yuan Hanedanlığı çatısı altında çok az sayıda Moğolun Çinceyi yetkin şekilde öğrenebildiği bilinmektedir. Çin yazısını öğrenenlerin sayısı ise bunlardan bile daha azdır. Buna karşın bu süreçte Çinliler de Moğollar gibi Moğolca öğrenmeye karşı tepkili bir duruş sergilemişlerdir. Çinlilerin Moğolca'yı öğrenme karşısındaki tepkilerinin tek sebebi topraklarının onlar tarafından işgal edilmesi değildir. Aynı zamanda Moğollara karşı duydukları üstünlük düşüncesi de Moğol dilini öğrenme konusundaki isteksizliklerin bir sebebidir. Dolayısıyla da Moğol yönetimi altındaki Çin'de tüm kurumlarda tercümanlara ihtiyaç duyulmuştur (Temizsu, 2018, s. 121). Moğollar Çin'i işgal ettikten sonra, resmi belgelerin Çincesini kayıt altında tutabilmek adına Çinli ya da Çinlileşmiş Cürçen ve Hıtay yazmanlarını işe almışlardır. Çeviri zamanında ise Müslümanlar ya da başka Moğolları kullanmışlardır. Böylece Çinlilere fazla yetki vermekten kaçınmışlardır. Bunlardan da anlaşılacağı üzere Moğolların doğu topraklarında Moğolca ve Çince önemli diller olarak varlığını sürdürmüştür (Rossabi, 2021, s. 150). Zannımızca tüm kamu kurumlarında görev alan bu tercümanlar ve yazmanlar çeşitli eğitim kurumlarında bir eğitim-öğretim sürecine dâhil edilmişlerdir.

Sözü geçen dönemde kitap basımı konusunda da önemli girişimlerde bulunulmuştur. Çin'de zaten var olan matbaa Uygur ve Tibetliler aracılığıyla Moğollara aktarılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen önemli gelişmelere misal olarak Ögeday Han'ın eşi Töregene Hatun için kaleme alınmış iki dilli Çince ve Moğolca yazıt gösterilebilir. Bahsedilen bu eser ilgili dönemde basılan ilk eserlerden biridir. Bunlara ek olarak 1236'da Edebiyat Bürosu kurulmuştur. Bu büro 1266'da Hanbalık'a, yani Pekin'e nakledilmiş ve ertesi yıl adı değiştirilerek *Hung-Wen Akademisi* olarak anılmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçlerde bu kurum Yuan'daki en büyük devlet matbaalarından biri haline gelmiştir (Allsen, 2001, s. 181-182). Kitap basımı konusunda Kubilay Han finansal destek vermiş, onun yönetiminde basılı metin sayısı arttığı gibi kitaplara erişim kolaylaşmıştır. Bu durum da söz konusu topraklarda ilerleyen süreçlerde okuryazarlık oranının artmasına vesile olmuştur (Yavuzcan, 2021, s. 106). Görüleceği üzere eğitim üzerine faaliyetler Kubilay Han'ın Çin'de yerleşmeye

başlamasının hemen arkasından gelişmeye başlamış ve sadece yeni okullar açmakla sınırlı kalmamıştır.

1289 senesinde hanlık içerisinde önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Bu önemli gelişme kamu kurumlarında çalışan görevlilere dil öğretimi verilmeye başlanması hakkındadır. Zira hanedanlık genelinde Çince ve Moğolcanın yanı sıra Farsça da resmî dil haline getirilmiştir. Hatta 1289 senesinde Farsçanın öğretildiği İslam Devlet Üniversitesi kurulmuştur. Kurulan bu üst düzey eğitim kurumunun bünyesinde ise birçok çeviri faaliyeti yürütülmüştür (Gulzhan vd., 2013, s. 26). Ayrıca, Yuan Hanedanlığı döneminde memur sınavlarında Tang Hanedanlığı ve Song Hanedanlığı'nın aksine bir çalışma yürütülerek Konfüçyüsçü fikirlerin memurlar arasında çok yaygın bir görüş olmasına ve tüm itirazlara rağmen Kubilay Han döneminde memurların sınavla işe alınmalarına son verilmiştir (Yavuzcan, 2021, s. 90). Yuan Hanedanlığı'nda tiyatro, edebiyat, şiir ve deneme alanlarında önemli eserler meydana getirilmiştir. Ancak, Tang Hanedanlığı ile Song Hanedanlığı'ndaki bilginlerle kıyaslandığında deneme eserlerin ve şiirin daha az olduğu tespit edilmiştir (Rossabi, 2021: s. 159).

Yuan Hanedanlığı döneminde birçok alan gibi hukuk alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde Çinli ve Moğol görevliler sürekli yürürlükte olan kanun maddelerini düzenlemişlerdir. Moğol hükümdarları, özellikle de Kubilay Han, başlangıçta Çin kanunlarına ilgi duymuş ve öğrenmeye çalışmıştır. Özellikle bahsedilen dönemde Çin gelenekleriyle ilişkili olan, içinde idari yönetmeliklerin yanı sıra dini yasalarında mevcut olduğu bir Yüan-Kodeks'i vardır. Yüan Kodeksi 103 bölümden oluşmakta olup, içeriğinde askeri yargılamalara dair maddeler yer almaktadır. Bu dönemde Moğollarda kodeks üzerinde çalışmış ve 1264 senesinde *Hsin-ko*, yani "Yeni Kodeks" isminde bir kodeks oluşturmayı başarmışlardır. 1321 yılında kodeks elden geçirilip 1346 senesinde ise geliştirilmiştir. Bu kodeks Yuan Hanedanlığı hukuk ve sosyal tarihi için büyük önem taşımaktadır (Temizsu, 2018, s. 140-141).

4.2. YUAN HANEDANLIĞI BÜNYESİNDE KURULAN TARİH KURUMU, OKULLAR VE YAPILAN EĞİTİMLER

Kubilay Han yeni kurmuş olduğu siyasi teşekkülünün teşkilatlanmasında üç kurum oluşturmuştur. Bunlardan birincisi Genel Sekreterlik (*Zhongshusheng*), ikincisi Askerî İşler Dairesi (*Shumiyuan*) ve sonuncusu Yazıcılar ve Tarihçiler Dairesi (*Yushitai*) olarak belirlenmiştir. Bu kamu kurumları içerisinde özellikle metnimizin içeriği ile uyumlu olan Yazıcılar ve Tarihçiler Dairesi, imparatorun buyruklarının yerine getirilip getirilmediğinin kontrolünü sağlamakla görevlendirilmiştir (Yavuzcan, 2021, s. 85). 1263 senesinde kayıtların düzgün tutulması ve arşivlerin yönetiminin sağlanması amaçlı, Hanlin Küfüyüschü Bilginler Okulu ile beraber kurulan Tarih Kurumu da (*Han-lin Guo-si Yüan*) tarih projelerinin tamamlanması için Hanlin Akademisi üyelerinin tecrübelerinden yararlanmıştı (Gulzhan vd., 2013, s. 26).

Kubilay Han döneminde kurulan Tarih Kurumu kayıtların derlenmesiyle birlikte Kubilay'ın ve onun atalarının tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. Vanğ O, isimli birisinin önerisiyle kurulan bu kurumun başına Kubilay Han tarafından yine aynı kişi atanmış, o da Tarih Kurumu adına editör, derleyici, müsveddeci ve bilgin gibi kişilerin işe alımını sağlamıştır (Rossabi, 2021, s. 137). 8. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Çin'de önemli bir kurum olarak kendisini gösteren Hanlin Akademi'sinin akademisyenlerinden Yuan Hanedanlığı dönemi için en bilinen isim 1254-1322 yıllarında yaşamış olan Zhao Mengfu olmuştur (Yavuzcan, 2021: s. 106). Mengfu, Song Hanedanlığı'nda yüksek makamlarda görev yapan bir ailenin ferdi olarak Hanlin Akademisi'ne seçilerek ressam, eğitimci, şair ve hattat kimlikleriyle tanınmıştır (McCausland, 2014, s. 10).

Kubilay Han Çin'de devletini kurduktan sonra birçok Çin kurumunu kapatmaktansa bu kurumlara alternatif yeni kurumlar oluşturmuştur. Eğitim kurumları için de durum aynı olmuş ve Çin Ulusal Okulu'nu (*Guo-zı Şüe*), Hanlin Akademisi'ni, Konfüyüschü Metinleri Yayma Dairesi'ni, Devlet Arşivleri ve İmparator Günlükleri Dairesi'ni kapatmamıştır (Rossabi, 2021, s. 124). Aksine, ilgili yerlerde bahsedilen okulları ve daireleri bu kurumlara ek olarak kurmuştur. 1227 senesinde Moğollar tarafından yıkılan Batı Şia Hanedanlığı topraklarına 1264 senesinde Çinli

Zhang Wenqian görevlendirilmiştir. Zhang Wenqian Sichuan eyaletinden çeşitli eğitimciler getirerek eski Batı Şia Hanedanlığı topraklarında kalan toplum için okullar açılması amacıyla vazifelenmiştir (Dardess, 2003, s. 121).

Çinli tarihçiler Çin'i akıllıca bir şekilde yönetmesinden ötürü Kubilay Han ile ilgili oldukça övgüyle bahsetmişlerdir. Çünkü hükümetin anahtar organlarından biri olan "katiplik" Yuan Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun dışında bu dönemde Çin oldukça gelişmiş ve Çin'de düşünsel alanda büyük adımlar atılmıştır.⁸ Bu adımlar özellikle astronomi, tarih ve tiyatro alanında yaşanmıştır (Power, 2021, s. 15). Marco Polo, Kubilay'ın Yuan Hanedanlığı'nı birçok yönüyle tasvir etmektedir ve bu tasvirlerinde Çin'in Moğollar yönetimi altında zenginlik, ticaret ve eğitilmiş insanlarla dolu olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Kinsai⁹ ve Hanbalık şehirleri bu dönemde kültürel anlamda öne çıkan şehirler olduğu gibi bahsi geçen bu şehirlerin halkı da kültürlü ve eğitilmiş insanlar olarak bilinmişlerdir (Power, 2021, s. 100-102). Kubilay Han idaresi altında olan Çin'de birçok farklı eğitim kurumu açtırarak bunları himâyesi altına almış ve Budizm'i kabul ederek bu inanç biçiminin yayılması için uğraşmıştır (Arat, 2001, s. 949).

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1269 senesinde Kubilay'ın emriyle ortaya çıkan Phags-pa Yazısı'nın resmi bir dil haline gelmesiyle birlikte Kubilay Han bu yeni yazının güçlendirilmesi amacıyla yönelik okullar açmıştır. 1272-1273 yıllarında da alfabenin daha yoğun olarak kullanılmasını desteklemiştir. 1275 senesine gelindiğinde ise hâlâ alfabe istenilen düzeyde ülke genelinde kullanılmadığından önde gelen iki danışmanı bir Moğol Okulu kurulmasını önermişlerdir. Bu öneri, *Hanlin Yüan* ismi verilen Çin Okulu'na denk olacak *Mıng-gu Hanlin Yüan* isimli özel bir Moğol okulunun

⁸ Bu konuda Eberhard daha çekimser davranmaktadır, Moğol döneminde daha az çalışmanın olduğunu ifade eder (Eberhard, 1992, s. 23). Tang ve Song Hanedanlığı açısından bakıldığında doğru olabilir ancak Moğol tarihine bütün olarak bakıldığında eğitim ve kültürel gelişmelerin en yoğun olarak yaşandığı Moğol şube ulus devleti Yuan Hanedanlığı olmuştur.

⁹ Kinsai bugün Hangzhou olarak adlandırılan Çin'in Zhejiang eyaletinin başkentinde bulunan şehirdir. Bir keşiş ve iyi bir gözlemci olan Pordenone'li Oderic 1316 yılında seyahatine başlamış ve Baharat Yolu üzerinden Hindistan'a uğramıştır. Bu yol güzergâhında birçok şehrin yanı sıra Pekin (Hanbalık) ve Kinsai'de de bulunmuştur. Kinsai şehrini tüm dünyadaki en büyük şehir olarak betimlemektedir. Özellikle Kubilay Han döneminde bu şehrin Venedikli çok sayıda insanı çeşitli sebeplerle misafir ettiği bilinmektedir. Özellikle ticaretin sıklıkla yapıldığı bir şehir olmuştur (Power, 2021, s. 79). Bundan da anlaşılacağı üzere şehir canlı bir yapı arz etmiştir.

açılmasını ve burada bu yazının öğretilip Kağanın bildirilerinin çevrilmesine yönelik bir öneriyi içermiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Kubilay'ın alfabesi istenilen düzeyde ülke çapında yayılmamıştır. Bundan dolayı Kubilay Kağan Moğol yazısı öğrenmeleri için Çinli memurların çocuklarını Moğol yazısının öğretildiği bahsi geçen okullara göndermeleri için yeni bir çağrı yapmıştır. Ancak bu ve diğer çağrılara rağmen alfabe konusunda herhangi bir gelişme kaydedilememiştir (Rossabi, 2021, s. 153-154). Kubilay Han Hanbalık'ta yapmış olduğu imâr faaliyetleri içerisine en yüksek hanedan eğitim kurumu olacak olan bir İmparatorluk Akademisi'ni de (*guozixue*) dâhil etmiştir. 1287 senesinde açılışı yapılan akademi şehrin doğusundaki Chongren Kapısı'nın içinde, doğuda Konfüçyüs Tapınağı'nın yanında konumlandırılmıştır (Gaohua, 2015, s. 92). Bu dönemde kurulan okullar bir yandan alfabenin gelişimi için uğraşmakta, bir yandan da çeviri hareketleri üzerinde yoğunlaşmaktaydılar.

1234 senesindeki kurultayda Ögeday yeni Büyük Hanı olduğunda Moğol topraklarının her köşesinde posta teşkilatının kurulması yönünde direktif vermiştir. Bu tarihten itibaren başlayan posta teşkilatı tüm Moğol uluslarında kendine yer edinebilmiştir. Yuan Hanedanlığı döneminde de posta teşkilatı varlığını sürdürmüştür. 1270 yılında Çin posta teşkilatı ile Moğol posta teşkilatı birlikte hareket edebilmek amacıyla birleştirilmeye çalışılmıştır. Zamanla da posta teşkilatında Yuan Hanedanlığı bünyesinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak posta teşkilatı bünyesinde çalışan memurların eğitimleri konusunda bazı sıkıntılar var olmuştur. Zira bu konuda özel eğitim alan herhangi bir millete mensup memur bulunmamıştır. Posta teşkilatında çalışan memurların özel bir eğitim almasını isteyen de bir kitle bulunmuş, ancak seslerini yeterince çıkartamamışlardır. Dolayısıyla bu konudaki çabalar bir sonuç vermemiştir. Mesleki bir eğitim alamamış olsalar da posta teşkilatı hakkında bilgi veren broşür ve kitapçıkların varlığı olası görünmektedir. İlerleyen süreçlerde de hanedanlık bünyesinde idari yönetimden bahsedilen birçok kitap yazılmış ve bunlar basılmıştır. Bahsi geçen bu kitapların içeriğinde posta teşkilatı kendisine geniş bir yer edinememişe de az da olsa yer almıştır (Temizsu, 2018, s. 130-135).

Resmi eğitim anlayışlarının yanı sıra bir asker millet olan, hatta "Okçu Millet" olarak anılan Moğollarda askeri eğitimlerin olduğu da yadsınamayacak bir gerçektir.

Örneğin, Kubilay Han için bir milat noktası olan Japonya Çıkartması için yardımcı asker olarak kullanılacak Koreli askerlerin Moğollarca askeri bir eğitime tutulduğu bilinmektedir (Çınar, 2009, s. 47). Bunun dışında Yuan Hanedanlığı çatısı altındaki Müslümanların da çeşitli eğitim faaliyetleri içerisinde bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Sayid Ajall adında bir Müslüman yetkilinin, 1273'ten sonra Konfüçyüs okullarının ve tapınaklarının inşa edildiği, Çin evlilik ve cenaze törenlerinin teşvik edildiği çok kültürlü bir kalkınma projesini yönetmiş olduğu bilinmektedir (Dardess, 2003, s. 121).

Yuan Hanedanlığı döneminde eğitim alanındaki faaliyetler Kubilay Han dönemiyle birlikte başlamış ve hanedanlık yıkılana kadar devam etmiştir. Örneğin Yuan Hanedanlığı'nın son hükümdarı olan Togan Temür (1333-1370) Moğol yönetimi altında Han sistemini uygulamaya çalışmış olan bir yöneticiydi. Onun döneminde yapılan eğitim faaliyetleri arasında memuriyet sınavını eski haline getirmek ve Konfüçyüsçü ünlü bilim adamlarından oluşan bir imparatorluk okulu kurulması yer almıştır (Zhang, 2020, s. 91).

SONUÇ

Kubilay Han tarafından 1271 yılında kurulan Yuan Hanedanlığı 1368 tarihine kadar Moğol tarihi açısından eğitim, kültür ve bilim alanında entelektüel gelişmenin olduğu bir dönem olmuştur. Bilgi transferinin yoğun olarak yaşandığı ve kültürel gelişmelerin yüzyıllardır oturmuş olduğu topraklara ulusunu taşıyan Kubilay Han buradaki köklü kültürü olumlu bir şekilde kullanabilmiştir. Kubilay Han Çin'de kurmuş olduğu hanedanlığının uzun ömürlü olması amacıyla çeşitli reform hareketlerine girişmiştir. Bu reform hareketleri de Çin'de kurulan bu Moğol ulusunun diğer coğrafyalarda kurulan Moğol şube devletlerinden birçok yönden farklı olmasını sağlamıştır. Bu farklılıklar hiç şüphesiz ki bu hanlığın kurulduğu coğrafyadaki etnik kimlikle de alakalıdır. Öyle ki diğer Moğol uluslarından Altın Ordu, İlhanlılar ve Çağatay Hanlığı'na bakıldığında kurulmuş oldukları coğrafyalar nedeniyle zamanla Türkleştikleri ve İslamlaştıkları görülecekken, Kubilay Hanlığı'nda aynı durum görülmemiştir. Çin coğrafyasında kurulmak Kubilay Hanlığı'na büyük bir coğrafyaya hâkim olma imkânı tanımış, yine Çin'i fetheden ilk yabancı unvanını kazandırmışsa da

kendisinin ve halkının zamanla Çin kültürü altında asimile olmasına engel olamamıştır.

Kubilay Çin'de yeni siyasi teşkilatını kurmasından itibaren eğitim alanında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Kubilay eğitim başta olmak üzere diğer reform hareketlerinde de geleneksel Çin kurumlarına bir zarar vermemiştir. Bu nedenle, Yuan Hanedanlığı'ndan önce kurulan Tang Hanedanlığı ile Song Hanedanlığı döneminden gelen eğitim kurumları Yuan Hanedanlığı içerisinde de yer almışlardır. Ancak muhtemelen bu eğitim kurumları Çin kültürü etkisi altında olduğu için Moğollar tarafından sıkı bir kontrol altında tutulmuşlardır. Moğolların Çin'e gelmesinden önce var olan eğitim kurumları varlığını sürdürmeye devam ettiği gibi Kubilay Han ile birlikte bu okullara paralel olarak yeni okullar açılmıştır. 1275 senesinde açılan *Ming-gu Han-lin Yuan* isimli özel bir Moğol okulu bunun bir örneğidir. Bahsi geçen bu okul dışında 1269 senesinden itibaren kurulan okulların kuruluş amacı Çinlilere Moğolcayı öğretmek ve yeni hazırlanan alfabenin yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen bu konularda kayda değer bir başarı sağlanamamıştır.

Yine de bu dönemde kurulan okullar aracılığıyla birçok eser Farsçadan Çinceye çevrilmiştir. Bahsi geçen dönemde geleneksel Hanlin Konfüçyüsçü Bilginler Okulu ile birlikte hareket edecek bir Tarih Kurumu da kurulmuştur. Bu kurumun amacı ise Kubilay Han'ın ve onun Moğol atalarının tarihini yazmak olarak belirlenmiştir. Yuan Hanedanlığı etnik grup çeşitliliği bakımından zengin bir siyasi teşkilat olmuştur. Hanedanlığın içerisinde Çinliler dışında Moğollar, Uygur Türkleri ve Müslümanlar da yer almıştır. Etnik çeşitliliğin böylesine olduğu bir toplumda da eğitim başta olmak üzere bilimsel ve kültürel alanlarda da önemli gelişmelerin meydana gelmesi doğal bir süreç olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Abd Allāh ibn Fazl Allāh Vassaḫ al-Hāzrat, (1856). *Geschichte Wassaf's*. çev. Hammer Purgstall, I. Band. Wien: Hof- und Staatsdruckerei.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (2013). *Tarih-i cihan güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Allsen, Thomas, T. (2001). *Culture and conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson. G. (2001). To change China: A tale of three reformers. *Asia Pacific: Perspectives*, 1(1), 1-18.
- Arat, R.R. (2001). Kubilay. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi içinde* (6, s. 948-949). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- Baocheng, X. (2013). *A brief history of the official system in China*. çev. Chen Mirong. Reading: Paths International Ltd.
- Barthold, W. (2001). Kara-Korum. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi içinde* (6, s. 291-292). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- Berl, E. (1999). *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*. çev. Gülseren Devrim. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Çınar, B. (2009). Moğollar'ın ikinci Japonya seferi: Kyushu 1281. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 10(10), 37-55.
- Dardess, J. (2003). Did the Mongols matter? Territory, power, and the intelligentsia in China from the Northern Song to the early Ming. *Song-Yuan-Ming Transition in Chinese History içinde*, Paul Jakov Smith and Richard von Glahn, eds. Cambridge: Harvard University Asia Center. 111-134.
- Eberhard. W. (1992). *Çin denemeleri*. çev. Nusret Hızır. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî. (2011). *Târîhu muhtasari'd- düvel*. çev. Şerafeddin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercan, A. B. (2021). Satranc; Doğu medeniyetinin Batı'ya bir hediyesi. *Humanitas*, 9(18), 74-95.
- Gaohua, C. (2015). *The capital of the Yuan Dynasty*. China: Silkroad Press.
- Gerritsen, A. (2007). *Ji'an Literati and local in Song-Yuan-Ming China*. Leiden-Boston: Brill.
- Gregory Abû'l Farac, (1950). *Abû'l Farac tarihi*, II. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gulzhan, B. ve Mukhazhanova T. ve Sadykova, R. (2013). Kublai Khan's role in the cultural development of the Yuan Empire. *Procedia Social and Behavioral Sciences 2nd World Conference on Design, Arts and Education*. 24-28.
- Günaltay, M. Ş. (2020). Orta Çağ İslâm dünyasında bilim tarihi makaleleri. haz. Melek Dosay Gökdoğan, Bihter Türkmenoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ha, Y. (2018). Emoluments, institutions, and the failure of bureaucratic reform in the Yuan Dynasty. *International Journal of Asian Studies*. 15(2), 153-193.

- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). Târih-i güzide. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hsi-en Chen, T. (2021). Education in China. İçinde H. Ipfling (Ed.), Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/education/The-Mughal-period#ref47525> (Erişim tarihi: 17.10.2021).
- İnayet, A. (2008). Türklerin Uzakdoğu siyasi ve kültür tarihine etkileri (T'ang ve Yuan hanedanlığı dönemi örneği). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 8(1), 141-147.
- İzgi, Ö. (2017). Çin'de İslâmiyet'in yayılışı ve gelişmesi. Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 139-150.
- Kafalı, M. (2009). Ötemiş Hacı'ya göre Cuci Ulusu'nun tarihi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kara, G. (2018). Tang Hanedanı'nın Türk topraklarını hâkimiyet altına alma çabaları. Bilig. 84. 45-67.
- Le Goff, J. (2020). Ortaçağda entelektüeller. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. (IV. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Man- Cheong, I. D. (2004). The class of 1761 examination, state, and elites in eighteenth- century China. Stanford, California: Stanford University Press.
- McCausland, S. (2014). The Mongol century: visual cultures of Yuan China, 1271-1368. London: Reaktion Books.
- Moğolların gizli tarihi (MGT), (2016). çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nakano, M. (1971). A phonological study in the 'Phags-Pa script and the Meng-ku Tzu-yün. Canberra: Faculty of Asian Studies in association with Australian National University Press.
- Özgüdenli, O. G. (2005). Moğollar. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (30, s. 225-229). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Power, E. (2021). Ortaçağ insanları. çev. İslam Kavas. İstanbul: Kronik Kitap.
- Rossabi, M. (2020). Mongol impact on China: lasting influences with preliminary notes on other parts of the Mongol Empire. Acta Via Serica. 5(2), 25-50.
- Rossabi, M. (2021). Kubilay Han. çev. Özgür Özol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sebetci, H. (2016). 11-12. yüzyıllarda ortaçağ Avrupası'nın eğitime genel yaklaşımı. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi. 2(3), 91-105.
- Spuler, B. (2011). İran Moğolları siyaset idare ve kültür İlhanlılar devri, 1220-1350. çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temizsu, H. (2018). Cengiz Han yasası ve Moğol devletleri tarihinde yaşadığı değişim yasak. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Togan, A. Z. V. (1969-1970). Çengiz Han (1155-1227). Kış Sömestresi Ders Notları.
- Togan İ. Kara, G. Baysal C. (2020). Eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a "Türkler" bölümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Vogel, H. U. (2013). Marco Polo was in China new evidence from currencies, salts and revenues. Brill: Leiden-Boston.
- Yavuzcan, G. (2021). Kubilay Han nesillerin atası. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbâsiler. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (1, s. 31-48). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zhang, Z. (2020). Beyond preaching: papal legate and Sino-Western contact in Mongol-Yuan Eurasia, 1206- 1368. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Raleigh: North Carolina State University.

BÖLÜM

2

AKKOYUNLU DÖNEMİNDE TÜRKÇE YAZAN EDİP VE ŞAİRLERİ HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
E-posta: ayseaticiarayancan@gmail.com*

 0000-0002-4232-2564

Söz konusu kitap bölümü, 06-08 Ekim 2021 tarihinde düzenlenen Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ATIF: Atıcı Arayancan, A. (2021). Akkoyunlu Döneminde Türkçe Yazan Edip Ve Şairleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 33-43). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 2 -

AKKOYUNLU DÖNEMİNDE TÜRKÇE YAZAN EDİP VE ŞAİRLERİ HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ayşe ATICI ARAYANCAN

*Doç.Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, ayseaticiarayancan@gmail.com*

 0000-0002-4232-2564

GİRİŞ

Türk edebiyatının tarihsel gelişimine bakıldığında şairlerin, ediplerin, sanatkârların belirli dönemlerde bazı önemli ortaçağ şehir merkezlerinde özellikle dönemin etkin sultanları etrafında toplandıkları görülmektedir. Akkoyunlu döneminin önemli merkezlerinden birisi Diyarbakır diğeri de Tebriz'dir. Her iki şehirde sultanların, mirzaların ve beyler tarafından şairlerin, tasavvuf şeyhlerinin, ediplerin himaye edildiği coğrafyalar arasındadır. Bilindiği üzere XV.Yüzyıl Akkoyunlu hakimiyeti altında bulunan Tebriz ve Diyarbakır, bölgesel olarak İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu çok fazla göçlerin yaşandığı, değişik tasavvuf hareketlerin olduğu, mezhep kavgalarının ve çatışmalarının arttığı, siyasi istikrarsızlıkların sürdüğü bir coğrafya olmuştur. Siyasi karmaşanın durdurulmaya, merkezi otoritenin kontrol altına alınmaya çalışıldığı bu zaman diliminde, özellikle huzursuzluk ve karışıklıklardan ötürü edebiyat ve sanat alanında daha önceki dönemlere kıyasla ilerleme gösterilememiştir. Siyasal olarak karmaşık bir coğrafya olmasına rağmen Akkoyunlu yöneticileri her durumda edebiyat ve şiire önem vermiş, şair ve edipleri himaye edip, yüklü atiyeler vererek bu geleneği kısmen devam ettirmişlerdir. Hatta Sultan Yâkub gibi bazı hükümdarlar şiir yazmış, o dönemde yaşayan edip ve şairlerden etkilenerek çeşitli eserler kaleme almış, edebiyat ve siyaset ilişkisini pekiştirmeye çalışmıştır. Nitekim Akkoyunlu sarayından değişen sultan hâkimiyetine rağmen çok fazla şair, edip ve sanatkâr himaye edilmiş, kendilerine değer verilmiştir. Bu şairlerden özellikle Türkçe Divan yazarı, Türkmen kökenli şairler arasında Sultan Yâkub, Hidâyettullah Beğ, Tebrizli Ahmedî, Fuzûlî, İbrahim Gülşeni, Ni'metullah Kişverî, Edhemî, Cemîlî

gibi isimler dönemin önemli şair ve edipleri arasında sayılmaktadır. Özellikle dönemin etkin edebi dili Farsçanın yanında Türkçeyi kullanmaları, dillerini korumaya çalışmaları XV.Yüzyıl Türk edebiyatının gelişmesine katkı sağlamakla birlikte geçmişten bugüne edebi, dil ve yazınsal köprü oluşturmuşlardır. Bu makalede, Akkoyunlu döneminde Türkçe eser veren şairler hakkında bilgi verilirken, saraydaki konumları, etnik kökenleri, Türkçe 'ye verdikleri önem hakkında değerlendirme yapılacaktır.

I. Türkçe Yazan Edip ve Şairler

Akkoyunlu döneminde şiir yazan edip ve şairler arasında sultan şairler sınıfına giren Sultan Yâkub yer almaktadır. Sultan Yâkub'un bizzat kendisinin şiir yazması Akkoyunlu coğrafyasında edebiyatın, şiirin önemsendiği ve geliştirildiğini göstermektedir. Sultan Yâkub'un himayesinde Türk şiir dili gelişimini sürdürmesi kültürel ve sanatsal açıdan olduğu kadar siyasal olarak da şiir dilinin bir araç olarak tercih edildiğini göstermektedir (Durmuş, 2014: 66). Nitekim Farsça ve Türkçe eser vermiş olan Sultan Yâkub'un himayesinde birçok Türkçe yazan şair bulunmuştur. Türk şairler yanında Baba Figanî, Ehlî Şirazi ve Molla Camî gibi şairler Farsça yazdıkları eserlerinde Sultan Yâkub hakkında olumlu ibareler yer almaktadır; hatta sultanlığından ziyade şairliği ve hamiliğine dair övgüler yapılmaktadır (Macit, 2002: 696-701).

Sultan Yâkub'un edebiyat ve sanat alanındaki etkili ve önemli kişileri himaye etmesi, Akkoyunlu başkenti Tebriz şehrini önemli ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Müneccimbaşı Sahayifü'l-ahbar kitabında (Rumlu'dan alıntılanı) Sultan Yâkub için "Yâkub iyi zaman geçiren, şiir ve edebiyatsever biri idi. Âlimleri aziz tutardı. Molla Câmî, ünlü Selâman ve Ebsâl mesnevisini onun adına kaside yazmıştır" şeklindeki (Rumlu, 2006: 594) açıklaması onun şair ve edip sultanlar arasında olduğunu ve dönemin ünlü şairi Molla Camî'nin ona kıymet verdiğini göstermektedir. Nitekim Molla Camî, Hâtimetü'l-Hayât" aslı üçüncü divanında, Silsiletü'z-Zeheb adlı mesnevisinde de ona beyitler yazarak övgülerde bulunmuştur (Câmî, 1383: 274-277). Yine Hasan-ı Rumlu Ahsenü't Tevarih'te" Doğruluk vergisinden halktan istekte

bulunmadı. Şiire ve şairliğe tam bir eğilimi vardı” (Rumlu, 2006: 594) şeklinde övgüler düzmektedir.

Akkoyunlu döneminde yaşayan diğer bir şair ise Fuzûlî'dir. Fuzûlî, Akkoyunlular döneminde Irâk-ı Arab bölgesinde yaşayan Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayat boyundandır. Türk edebiyatının önemli simalarından biridir ve eserlerinde samimiyeti, sadeliği, duyarlılığı ve ifade gücü oldukça yüksektir. Onun ünü, nüfuzu ve etkisi tüm Türk-İslam topraklarında yayılmış, adı sadece büyük şair olarak değil, aynı zamanda ermişlik makamına yükselmiştir (Karahan, 1996: 249-250). Türkçe ve Farsça eserleri mevcuttur. Fuzûlî'nin yazmış olduğu en eski tarihli kasideyi Akkoyunlu Elvend Bey'e yazıldığı bilinmektedir (1504) ve Farsça kaleme almıştır (Karahan, 1996: 241). Türkçe eserler veren Fuzûlî'nin en önemli eseri Divan'ıdır. Mensur bir mukaddimeden sonra iki tevhid, dokuz na't ve 27 kaside, 302 gazel ile mesamatlar, rubaî ve kıtalardan oluşmaktadır. Diğer bir Türkçe eseri Leylâ ve Mecnûn'dur. Türk edebiyatının klasik döneminde yazılan en iyi mesnevi örneğidir. Diğer eseri Beng ü Bâde Akkoyunlu sonrası Tebriz başkent olarak kurulan Safevîler dönemi sultanı Şah İsmail ve Osmanlı sultanı II.Beyazıd mücadelesini sembolize ettiği söylenmektedir. Hadîs-i Erbaîn Tercümesi, Sohbetü'l Esmâr ve Türk edebiyatının maktel türünün en iyi örneği olan, Türk nesrinin önde gelen örnekleri arasında bulunan Hadîkatü's-suadâ ve mektuplar yer almaktadır (Karahan, 1996: 249-250). Lirizm öncülerinden olan şair şiirlerinde aşkı coşkulu ve etkili bir şekilde işler, dili sadedir, Farsça ve Arapçanın yanında Azeri Türkçesi ile şiirlerini yazmıştır. Özellikle Divan'ı en çok basılan eseri arasındadır (İsen, 1995: 17) Fuzûlî, Türk edebiyatının ve şiirinin en iyi temsilcisi olması hasebiyle Türkistan, Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda hala onun şiir gelenekleri devam ettirilmekte ve tamamlanmaktadır. Türkçe'nin, Türk edebiyat ve şiirinin gücü ve güzelliğini yansıtmaktadır. (Ulucan, 2015: 91) Akkoyunlu coğrafyasında yaşayan, devlet himayesinde bir süre kalan ve gelişme gösteren Fuzûlî XV. Yüzyıl Türk edebiyatının gelişiminde yazmış olduğu eserler ile Türk dilini, yazım üslubunu ortaya koyarak kendinden sonrakilere de örnek olmuştur.

Akkoyunlu döneminde Türkçe yazan şairler arasında Tebrizli Ahmedî de yer almaktadır. Ahmedî XV.Yüzyılda Sultan Yâkub döneminde yaşamıştır. XV. şairleri

arasında Türk-İslam kültürünü temsil eden akıcı ve açık bir üsluba sahip dönemin önemli şairlerindedir (Ayan, 2007: 104) Ahmedî'yi iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsça bildiği Türkçeyi bilinçli kullandığı eserlerinden anlaşılmaktadır (Ayan, 1996: VII-VIII) Kıssa-i Yusuf ve Esrâr-nâme adlı iki eseri bulunmaktadır. Rivayete göre Musullu beylerinden Sûfi Halil'in Anadolu'ya sefere çıktığı bir zamanda Ahmedî'yi yanına çağırıp "Kıssa-i Yusuf "yazmasını istemesi üzerine Tebriz'e dönüp 57 gün içerisinde eseri tamamlamıştır (Azamat, 1989: 347-364)

Ahmedî'nin bilinen diğer bir eseri ise Esrâr-nâmedir. Ayan'ın da belirttiği üzere eser 84 beyit uzunluğunda bir girişle başlamaktadır. Daha sonra Tahmid veya Tevhid, Naat, otuz dokuz hikâye ile devam edip, hatime ile son bulmaktadır. Ana hatlarıyla Eski Anadolu Türkçesi'nin zengin dil özelliklerini taşımaktadır. Tebriz'de yazılmasından ötürü Azeri Lehçesi etkisine dair çizgiler görülmektedir. Esrâr-nâme'nin son kısmı Hat Hikayet-i Hatm-i Kitap'dir (Ayan, 2007: 104). Tebrizli Ahmedî, Feridüddin Attar'dan çevirdiği Esrâr-nâme'yi yalın ve açık bir dil kullanmıştır. Ahmedî eserlerin metin dili olarak Eski Oğuz Türkçesi'ni kullanmıştır (Ergin, 1981: VIII).

XV.Yüzyıl Akkoyunlu döneminde Türkçe yazan şair ve mutasavvıflardan birisi de İbrahim Gülşenî'dir. Halvetilik Tarikatı'nın kolu Gülşeniyye'yi inşa eden, mutasavvıf, eski Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biridir. Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in kazaskeri Molla Hasan sayesinde Tebriz'de medrese eğitimi almıştır(Konur,200:104-106). Uzun Hasan Bey ve Sultan Yâkub döneminde sarayda itibar görmüş, önemli mevkilerde bulunmuştur. Halveti Tarikatı'ndan Dede Ömer Rûşenî'ye intisap etmiş; İbn Arabî, İbn Fârız ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den etkilenerek, eserlerini kaleme almıştır. İbrahim Gülşenî, Uzun Hasan Bey'in Herat'a barış için gönderdiği elçi heyetinde yer aldığı sırada dönemin önemli şairi ve edibi Abdurrahman Camî ile tanışmıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça eserleri bulunan İbrahim Gülşenî'nin 75.000 beyitti bulunmaktadır(Azamat, 2000: 304). Divan, Pend-nâme, Çoban-nâme ve Tahkikat-ı Gülşenî¹ adlı eserlerini Türkçe yazmıştır. Türkçe Divanı'nda 24.000 beyit bulunmaktadır. (Konur, 2000: 178). İbrahim Gülşenî ve onun müritleri

¹Tahkikat-ı Gülşenî'nin yazdığı kesin değildir; fakat eserin başkası tarafından Gülşenî'nin görüşlerinden faydalanarak yazmış olduğu tahmin edilmektedir(Konur, 2000: 178).

bestelenen Türkçe şiirlerini Gülşenî tekkelerinde asırlarca okunmuştur (Kara,1998:41-58).

XV.Yüzyıl Akkoyunlu dönemi Türkçe yazan şairler arasında Emir Hidâyettullah Beğ de yer almaktadır. Sultan Halil ve Sultan Yâkub döneminde yaşamış, Akkoyunlu saray ve divanında çeşitli görevler almış, Divan-ı Hidayet adlı eserini Akkoyunlu sultanı Sultan Halil'e sunmak için yazmıştır. Fakat kısa sürede içinde sultanın kardeşi Mirza Yakûb ile yaptığı taht mücadelesi sırasında öldürülmesi üzerine divanı takdim edememiştir (Korkmaz, 1986:119). Bu konuda çalışma yapan Zeynep Korkmaz Divan-ı Hidayet'in dört nüshasını tespit edebilmiştir. Onun tespitlerine göre söz konusu divanın birincisi Oxford Bodleian Kütüphanesindeki nüsha, ikincisi Duplin (İrlanda)'de Chester Beaty Kütüphanesi'nde üçüncüsü Mr.Stevens'ın özel kütüphanesinde, dördüncüsü ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde yer almaktadır (Korkmaz,1986:115). Hidâyettullah Beğ, Hidayet mahlası ile yazdığı divanını Eski Anadolu Türkçesi ile yazmıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı oldukça azdır (Sona, 2006:39). Ayrıca Türkçe deyim, atasözü ve söyleyişleri çeşitli manaları ile kullanmıştır (Sona, 2006:39). XV.Yüzyıl Türkçesi'nin dil ve söz zenginliklerine uyum göstererek sade, akıcı ve içten bir dil kullanmış, Yunus Emre, Mevlana, Nesimi, Kadı Burhâneddin geleneğini devam ettirerek, Fuzuli, Habibi ve Kışveri gibi kendisi de Türk edebiyatında önemli bir yer edinmeyi başarmıştır (Pashayeva, 2007:1321)

Akkoyunlu döneminde yaşayan önemli şairlerden biri de Ni'metullah Kışveri'dir. Azerbaycan'ın Selmas şehrinde doğmuş Türkmen kökenlidir. XVI-XV yüzyıl arasında yaşayan şair Türkçe yazdığı şiirler ile Türk edebiyatının şekillenmesi ve edebi dilin gelişmesinde oldukça büyük katkı sağlamıştır (Demirci, 2010:45-55). Türkçe ve Farsça olarak topladığı tek eseri Divanı'nın Bakü, Taşkent, Semerkant ve İran olmak üzere farklı nüshaları bulunmaktadır (Caferoğlu, 1998:145). Kışveri 1478-1490 yılları arasında Sultan Yâkub'un yanına Tebriz'e giderek Akkoyunlu sarayında himaye edilmiştir. Şiirlerinde Habîbî, Hatâî, Ahmedî gibi şairler ile birlikte yaşadığı ve himaye edildiği anlaşılmaktadır (Kasımlı, 2007:131-132). Eserinde Çağatay Türkçesi kullandığı görülmektedir. Akkoyunlu sarayında önce Sultan Yâkub'a, daha sonra

Sultan Elvend'e gazel yazdığı bilinmektedir. Aynı zamanda Divanı'nda bulunan bir bölümde Akkoyunlu hanedanından İbrahim Sultan'a da gönderme yapmaktadır. Sarayda bulunduğu süreçte Sultan Yâkub'a kasideler yazmak zorunda olduğundan dolayı saraydan ayrılıp, Semerkant'ta bulunan Ali Şîr Nevâî'nin yanına gitmiştir. Fakat yaşının ilerlemesi ve memleket özlemi nedeniyle Sultan Yâkub'un ölümünün müteakip Tebriz'e dönmüş ve orada da vefat etmiştir (Kasımlı, 2007:131-132). Jale Demirci'nin de belirttiği üzere Kişverî'nin Divanı'nda yer alan sultan isimleri yaşadığı dönemin siyasi süreci ve yaşadığı coğrafya hakkında bilgi vermektedir. Türkmen, Bayındır, Erlat, Barlas gibi aşiret isimlerinin yer alması, Semerkant, Tebriz, Bağdad gibi yer adlarının bulunması onun yaşadığı dönem hakkında çok yönlü bilgi vermektedir (Demirci, 2010/19:106).

Akkoyunlu Sultan Yâkub döneminde yetişen ve yaşayan diğer bir şair ise Edhemî'dir. Edhemî hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler mevcuttur. Akkoyunlu sahasına mensup bir şairdir ve eserleri Türkçe yazmış bir gazel şairidir (Sevinç,2001:2).

Akkoyunlu sarayında hizmet eden diğer bir şair ise Cemîlî'dir. 1466-1543 yılları arasında yaşayan, doğum yeri belli olmayan, kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi yer almayan Cemîlî küçük yaşlarda Tebriz'e gitmiş ve Akkoyunlu Uzun Hasan Bey ve Sultan Yâkub döneminde 1494 yılına kadar Akkoyunlu sultanları tarafından himaye edilmiştir (Demirci:2010:15).

Habîbî de Akkoyunlu Sultan Yâkub dönemi şairlerindedir. Henüz küçük yaşta çobanlık yaparken Sultan Yâkub ile karşılaşmış ve sarayda himaye edilmiştir. İlk şiirlerini Akkoyunlu sarayında iken yazmıştır (Köprülü, 1931:89-91; Sadıkoğlu, 1996: 374). Safevîlerin kuruluş döneminde Şah İsmail'e intisap etmiş, orada Melikü'sşuera mevkiine yükseltmiştir. Fakat daha sonraları bilinmeyen nedenlerden ötürü İstanbul'a geçmiştir. Şiirlerinden Hurûfî olduğu anlaşılan Habîbî Azeri edebiyatının Fuzulî'den önce yetişen edebi açıdan en güçlü şairidir. Etkisi Fuzûlî üzerinde de görülmektedir. Sade, içten ve tasavvuf içerikli şiirleri Osmanlı tezkirecileri tarafından takdir etmiştir (Köprülüzade, 1932: 91; Sadıkoğlu, 1996: 374). Habîbî'nin bugüne kadar eserine rastlanmamıştır. Fakat kendi dönemindeki şöhretine binaen Anadolu'ya girmeden

önce divan yazdığı, Eğridirli Hacı Kemal'in Câmîu'n-nezâir'e aldığı şiirlerini bu divandan aktardığı bilinmektedir (Sadıkoğlu, 1996:374).

II. Şairlerin Ortak Özellikleri ve Kimlik

Akkoyunlu döneminde adı geçen şairlerin büyük çoğunluğunun Türkmen kökenli olduğu, ana dilleri Türkçe'nin yanında Farsça ve Arapça eserler yazdıkları görülmektedir. Genellikle divanları olan bu şairlerin hayatlarının bir kısmı Akkoyunlu sarayında geçmiş, Akkoyunlu sultanları tarafından himaye edilmiş, dönemin sultanları tarafından ilgi gösterilmişlerdir. Farsça, Arapça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazmışlardır. Horasan ve Anadolu arasında Türkçenin kullanılması ile dil ve üslup köprüsü oluşturmuşlardır. Öte yandan Akkoyunlu hükümdarlarının, siyasal bir tehdit oluşturmamak şartıyla, tasavvufî çevreler ile kurdukları ilişkiler Türk kültür ve edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur (Macit, 2000: 696-701). Türkçe verdikleri eserler ile Türkmen kimliğini, dilini, eserlerinde geçen yer, nesne, isimler, mekânlar vs. Türkmen geleneğini yansıtırken ve intisap ettikleri tarikat ve ait oldukları mezhep hakkında çoğu zaman bilgi vermektedirler. Ayrıca yaşadıkları dönem ve coğrafyalarda iktidar ve otoritenin çok sık el değiştirdiği bir süreçtir, bu nedenle yeni gelen yöneticiler ile temasta bulunmuşlar, çoğu zaman onlar tarafından yeniden himaye edilmişlerdir. Bunlar içerisinde Fuzulî'nin edebi hayatı ve yaşamı örnek olarak verilebilir. Bilindiği gibi Fuzulî, Akkoyunlu yönetiminde Bağdad şehrinde yaşadığı bir dönemde önce Safevî daha sonra Osmanlı yönetimi arasında el değiştirdiğine şahit olmuştur, dönemin iktidarları tarafından himaye edilip, saygı duyulmuştur.

Bu dönemde Türkçe yazan şairler tüm bu siyasal karışıklığa rağmen dil, kültür ve edebiyat sürekliliğini sağlamışlardır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Anadolu İran ve Irak bölgesine hâkim olan İlhanlıların son bulması ile bölgede Türkleşmeyi sağlayan Karakoyunlu ve Akkoyunlular edebi ve kültürel açıdan devamlılığı bu şairler üzerinden sürdürme çabası içerisinde olmuşlardır. Özellikle bu dönemde verilen dini, ahlaki, tarihi ve tasavvuf konuları olmak üzere yazılan mesnevilere ek olarak çoğunlukla divan, gazel ve kaside gibi nazım şekilleriyle de edebî ürünler verilmiştir (Bayram, 2009: 2). Fakat öte taraftan Akkoyunluların hâkimiyetinin sona ermesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu sadece Yakın

Doğu'nun değil tüm Avrupa'da askeri, siyasi ve kültürel açıdan kuvvetli bir hale gelmesi sonucunda süreklilik kazanan fütuhat ile birlikte Türkleşme ve İslamlaşma olayı sürekli bir şekilde değişmiş ve gelişmiştir. Akkoyunlu topraklarından Osmanlı hâkimiyeti altına giren, göç eden şair ve edipler Rumeli ve Osmanlı coğrafyasında yeni bir kültür merkezi oluşturmuşlardır (Köprülü, 1980: 366). Dolayısıyla Osmanlı nesir ve nazımı İran edebiyatının etkisi altında kalmıştır. Bu dönemin siyasi ve sosyal tarihi içinde Safevîlerin bölgeye hakim olması sonucunda XVI-XV.yüzyıl arasında birçok Sünnî şair Anadolu'ya yoğun bir şekilde göç etmeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet ve Beyazıd dönemlerinde İstanbul sarayı, Herat sarayı ile Uzun Hasan Bey'in Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesinin ardında Akkoyunlu sarayı arasında kurulan dostça muhabbet, bir yandan İslamiyet ve doğu ile diğer taraftan Türk memleketleriyle ve hatta Hind saraylarındaki fikri ve edebi dünya ile bağlar kurulmasına sebep olmuştur (Köprülü, 1980: 366).

Türkçenin gelişimi açısından bakıldığında ise XI. Yüzyıldan itibaren etkin edebi dil Farsça üzerinde Türk dilinin etkisi giderek artmaktadır. Özellikle İran coğrafyasına Türk unsurların gelip yerleşmesi Akkoyunlu, Karakoyunlu Türkmenlerinin etkisi ile Anadolu, Fars, Hûzistan, Irak, Erran bölgesinde Türk ve Fars etkileşimi artmıştır (Köprülü, 1942: 7). XV.yüzyılda Karakoyunluların, Akkoyunluların ve nihayetinde Safevîlerin hâkimiyeti döneminde Farsçadaki Türk sözlerinin artmasına ve gelişme göstermesinde etkili oldu. Sarayda ve ordularında Türkçe konuşulan Türkmen devletleri (Karakoyunlu-Akkoyunlu) döneminde sadece şehirlerde ve köylerde değil, göçebe halk arasında temaslar arttı. Nihayetinde Akkoyunluların Türkçeye verdiği önem ve katkı sayesinde hemen onlardan sonra bölgeye hâkim olan Safevîler döneminde Türkçe, Farsça ile birlikte resmi dil olarak kullanıldı (Köprülü, 1942: 7)

SONUÇ

Sonuç olarak XV.Yüzyıl Akkoyunlu döneminde siyasi karışıklıkların olduğu, istikrarın tam sağlanamadığı iç ve dış siyasette dini, mezhebi ve politik karmaşanın yaşandığı süreçte edebiyata, şaire, ediplere önem verilmiş ve himaye edilmiştir. Özellikle başkent Diyarbakır'dan Tebriz'e taşındıktan sonra bölgedeki etkin dil ve edebi çevre Fars edebiyatı, kültürü ve bürokrasisine rağmen Türkçe dilinde eserler

verilmesi Türk edebiyatı için önemli bir gelişmedir. Dönem içerisinde adı geçen Sultan Yâkub, Edhemî, Cemîlî, Ni'metullah Kışverî, Hidâyettullah Beğ, İbrahim Gülşeni, Tebrizli Ahmedî'nin Türkçe eser vermeleri Selçuklu döneminde başlayan Türkmen edebi geleneğin Akkoyunlu döneminde yeniden yaşatıldığını ve devam ettirildiğini göstermektedir. Kültürel, edebi, sosyal ve demografik değişim dönüşüm içerisinde olan coğrafyada Akkoyunlu hanedanı ve edebi çevrelerce yazılan Türkçe divanlar, Türkçe dilinin konuşulması ve yazı dili olarak kullanılması İran başta olmak üzere Azerbaycan ve Yakın Doğu'nun Türkleşmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla az sayıda Türkçe divan yazan şair ve edip olmasına rağmen geçmişten bugüne Türkmen varlığının devamlılığının dil, kimlik, gelenek ve kültür üzerinden yaşatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle dil ve kimlik bağlamında değerlendirildiğinde halkların köklerinin tespitinde ana dilin yaşatılması ve korunması açısından önemlidir, aksi takdirde seçtikleri mezhep, coğrafya, fiziksel ölçüler ve gelenekler değişebilir fakat dil daima kalıcı ve süreklilik sağlar, dolayısıyla kimliği belirleyen en etkin unsur dildir. Bu nedenle Akkoyunlu dönemi şair ve ediplerce verilen Türkçe eserler Türkmen kimliğinin açık bir göstergesi ve koruyucusu olmuş, Horasan-Azerbaycan arasında Türkçe'nin yeni bir üslup geliştirmesinde köprü vazifesi üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ayan, Gönül, (2007), "Tebrizli Ahmedî ve Esrarnâme İsimli Mesnevi", *Türkoloji Araştırmaları*, C.2/3, ss. 100-105.
- Ayan, Gönül, (1996), *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-Nâme (İnceleme-Metin)*, S. 98, *Mesneviler Dizisi: 2.*, Ankara : Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, ss.103-108
- Azamat, Nihat, (2000), "İbrâhim Gülşeni", *DİA*, C.21, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 304
- _____, (1989), "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zeliha Esrâr-nâme Tercümesi", *Osmanlı Araştırmaları*, C. VII-VIII, ss.347-364
- Bayram, Yavuz, (2009), *Dil ve Edebiyat Türk Edebiyatı Klasik Türk Edebiyatı (12-19. Yüzyıl) Klâsik Türk Edebiyatı (13. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Caferoğlu, Ahmet- Akpınar, Yavuz (1998), "Azerbaycan Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. IV, Ankara, ss.597-669
- Câmî, Nureddin Abdürrahman (1383), *Risale-i Münşeât, Tashîh: Abdul Ali Nur Ahrarî*, Tahran: İntişarat-ı Şebih-i el-İslam Ahmedcam
- Demirci, Jale (2010/19) "XV-XVI. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatının Önemli Bir Temsilcisi: Kışveri", *Türkbilig*, ss.104-116.
- Demirci, Jale, (2010), "Azerbaycan Şairi Kışveri'nin Nevâyî Şiirlerine Yazdığı Tahmisle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C.17, S.1, Ankara, s.45-55
- Diyârbekirli Divân Sahibi Şairler, (2020), Hzl. Mustafa U.Arslan, Özkan Çiğâ, Zeki Tura, Şeyhmus Demir, İstanbul: Dünbugünarın Yayınları.
- Durmuş, Tuba, (2014) "İşinsu Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.12, İstanbul, ss.65-76
- Ergin, Muharrem, (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Erşahin, Seyfettin, (2002), *Akkoyunlular*, Ankara.
- Hasan-ı Rumlu, (2006), *Ahsenü't Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK
- İsen, Mustafa, (1995), "Türk Dünyasında Bir Köprü İsim: Fuzuli", *Türk Kültürü*, C. 33 /381, ss.17-21
- Kara, Mustafa, (1998), "Gülşeniye ve Güldeste", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII /7, Bursa, ss. 41-58
- Karahan, Abdülkadir, (1996) "Fuzûlî", *DİA*, C.13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.249-250.
- Kasımlı, Muharrem, (2007), "Ni'metullah Kışveri", *DİA*, C.33, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.131-132.
- Konur, Himmet, (2000), *İbrâhim Gülşeni; Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep, (1986) "XV. Yüzyıl Azerî Türkçesinin Değerli Bir Temsilcisi Emîr Hidâyetullah ve Dîvânı" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983*, Ankara: TTK, s.119.

- Köprülü, Mehmet Fuat, (2010), "Yen Farîsîde Türk Unsurları" Türkiyat Mecmuası, 1942, C.7,S.0 ,ss.1-10
- _____ , (1980), Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Ötüken.
- _____,(1932),"Habibi", Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, ss.86-114
- Macit, Muhsin, (2002),"Karakoyunlu ve Akkoyunlularda Edebi Faaliyetler", Türkler ,C.7,Editör Hasan Celal Güzel ,Salim Koca vd.,,2002, ss.696-701
- Pashayeva, Aide, (2007), Halk ve Divan Şiiri Kovşağında Yeni Bir Edebi Ünvan-Emir Efsheddin Hidayetullah Bey",Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38,Ankara, ss.1311- 1321.
- Sadıkoğlu, Sasani Çingiz,(1996),"Habîbî",DİA,C.14,İstanbul:Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ,ss.375.
- Sevinç Fırat, (2001),Edhemî Divanı ve Tahlili, Van: Van Yüzüncüyıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Sona, İbrahim,(2006), Hidâyet Çelebi ve Dîvânı, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Ulucan, Mehmet,(2015),"Fuzulî'nin Rakiplerine Dair Bir Değerlendirme" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,C.25, S.2, Elazığ,ss.77-91

BÖLÜM

3

20. YÜZYIL ÇİN'İNDE KADINLARIN EĞİTİMİ

Arş. Gör. Çile MADEN KALKAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

E-posta: cile.maden@hbv.edu.tr

 0000-0003-4736-7101

ATIF: Maden Kalkan, Ç. (2021). 20. Yüzyıl Çin'inde Kadınların Eğitimi. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 45-70). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 3 -

20. YÜZYIL ÇİN'İNDE KADINLARIN EĞİTİMİ

Çile MADEN KALKAN

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, cile.maden@hbv.edu.tr

 0000-0003-4736-7101

GİRİŞ

Son yıllarda tarihçiler, modern Çin'in öncü kadın bilim insanlarına gösterilen artan ilgiden yararlanmaktadırlar. Kadınlara yönelik makalelerde, çocuk edebiyatında ve yeni Çin'deki popüler toplumsal cinsiyet eşitliği kutlamalarında boy gösteren bu kadınlar, hikâyeleri ile hem toplumsal ilerlemenin onaylanması hem de genç kadınların izlemesi gereken vatansever başarı modelleri olan kadınlığın öncü temsilcileri olarak tasvir edilmektedirler. Daha uzmanlaşmış bilimsel ve tarihi okuyucular, yerel kültürler için bir gurur kaynağı olan kadınların, genellikle erkeklerin egemen olduğu alanlara katılımını teşvik eden ilerici politikaların bir kanıtı olarak, kadın bilim insanlarına özel bir ilgi göstermişlerdir. Benzer şekilde, bilim camiasında uluslararası kadınların tarihi geçmişlerinin özetleri daha yaygın hale geldikçe, Çinli kadınlar da daha iyi temsil edilmişlerdir.

Bu çeşitli kaynaklar modern Çin'de kadınların bilimsel faaliyetlerini sergilemenin yanı sıra, bireysel bilim insanlarının hikâyelerini, hem kadınlar hem de genel olarak Çin için bilimsel dönüm noktaları ve sosyal ilerlemenin kolektif bir anlatısında birleştirmeye de yardımcı olmaktadır. Wu Jianxiong (吴健雄/1912-1997) ve He Zehui (何泽慧/1914-2011) gibi Çin'in en başarılı kadın bilim insanlarının durumunda, bağımsız biyografiler bize araştırmacılar, akıl hocaları ve halk figürleri olarak rolleri hakkında çok daha fazla fikir vermektedir. Dönemin Çin'ine bakıldığında ne yazık ki geçmişleri yirminci yüzyıla gelene kadar cinsiyetçi hikâyeleri içermektedir.

Kadınları bilim tarihine yeniden sokmak ve katkılarının bilimsel değerini yeniden öne sürmek bariz bir değere sahip olsa da, deneyimlerini ya erkek meslektaşları ya da yurtdışındaki kız kardeşleri üzerinde modellenen genel bir bilimsel gelişme modeline dönüştürmekten kaçınmaya çalışmalıyız. Çinli bir kadın bilim

insanının vakayinamesindeki (nianpu 年谱) her başarı, bizi bilimsel kazanımların onları olduğu gibi kabul edemeyenlere ne anlama gelebileceğini düşünmeye zorlayan, kısacık bir olasılık ufkuna açılan bir penceredir. Geç Qing (清朝/1644-1911) ve erken Cumhuriyet dönemlerinde (中華民國/ 1912-1949) bilimle uğraşan erkeklerin aksine, Çinli kadınların çabalarının akademi, endüstri veya siyasetteki pozisyonlarla ödüllendirileceklerini varsaymak için çok az nedenleri olmuştur. Bir kadının yaşamdaki rolünün belirlenmesinde kadın hakları savunucuları ve hatta kadınların ekonomik bağımsızlığı konusunda ısrar eden feministler bile, 1940'lara kadar kadınları ve erkekleri işyerinde bir araya getiren kariyerler konusunda genellikle kararsız kalmışlardır (Goodman, 2005: 280).

Çin'deki bilimsel gelişmenin dinamiklerini ve erken dönem Çinli araştırmacılar için bilimin kişisel önemini anlamak adına, kadınların risk ve ödül hesabının erkeklerinkinden nasıl farklı olduğuna dikkat edilmelidir (Shen, 2007: 592). Cumhuriyet döneminin ilk on yılı boyunca bilimle uğraşan bazı Çinli kadınlar için, bağlılıkları hem kendi yeteneklerine hem de anavatanlarının sosyal değişim potansiyeline olan inançlarıyla doğru orantılı olmuştur. Onlar için bilim, bir evliliğin kesinliğinden ve geleneksel hane halkının dar sınırlarından daha arzu edilir anlamlar taşımıştır.

Bu doğrultuda çalışmamızda esas olarak, ilk Çinli kadınların devlet sponsorluğunda bilim okumak için yurtdışına gittiği Qing hanedanının son yıllarından, kadınların bilim peşinde koştuğu 1920'lerin ortalarına kadar olan dönem incelenecektir. Çalışmamızın amacı, bugün erkeklerle birçok yönden eşit olduğu düşünülen kadınların, bu noktaya gelene kadar “eğitim” alanındaki geçmişlerini Çin örneği üzerinden açıklamaktır. Buna ek olarak çalışmada kadın eğitiminin Çin'deki en büyük destekçileri olarak görülen Protestan misyonerlerin girişimlerine de değinilmiştir. Bu amaçla çalışmada özellikle Çinli yazarların eserleri, akademik makaleleri ve CNKI (China Academic Journals) veri tabanı üzerinden çekilen akademik kaynaklardan faydalanılmıştır.

ÇİN'DE "KADIN OLGUSUNUN" TARİHİ

Çinli kadınların modern eğitimi ile geleneksel muadili arasındaki farkı açıklamaya yardımcı olmak için, genel bir bakış açısına sahip olmak gerekmektedir. Modern öncesi Çin'in kadınların okuma yazma bilmediği bir yer olduğuna dair argümanlar, Çin'in kadın yetenekler üretme konusundaki özel mirasına işaret eden çok sayıda kayıtla kolayca geçersiz kılınabilmektedir.

Cainu (才女), olarak bilinen "yetenekli kadınlar", edebiyata şiirler, mısralar, operalar ve denemeler biçiminde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Genel olarak konuşursak, bu kategori iki kadın grubunu kapsamıştır: zekâsı ve üslubu şehir kültürünü canlandıran üst düzey cariyeler ve yerleşik ailelerden gelen manastır kadınları (Widmer, 1997: 2).

Yetenekli kadınlara yüzyıllar boyunca hayranlık duyulmasına rağmen, kadın okuryazarlığı konusu, yönelimin bugün Konfüçyüsçü etik olarak bilinen geleneksel Çin sosyal değerleri kümesiyle kusursuz bir uyuma doğru nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda pek çok tartışmaya yol açmıştır. Meşhur Qing bilgini Yuan Mei (袁枚/1716-1797), bir keresinde kendi kızının eğitimi hakkında şu yorumda bulunmuştur:

"Kızımın bir Jiujing (九經/ Dokuz Konfüçyüs Klasikleri) uzmanı olmasını, imparatorluk sarayında hizmet etmesini ve imparator tarafından Üstat olarak adlandırılmasını istemiyorum. Sadece şarap ve çay menülerini anlayabilmesi ve kocasına iyi hizmet edebilmesi için yeterli bilgiye sahip olmasını istiyorum (Yuan, 1928: 193-194)."

Başka bir Qing bilgini Niu Yunzhen'in (牛運震/1706-1758) kadınların yeteneklerine ilişkin görüşü ise daha da kötü olmuştur. Niu, küçük kız kardeşine okuryazarlığı hakkında yazdığı bir mektupta şunları dile getirmiştir:

"Aslına bakarsan, benden daha zeki olduğunu kabul ediyorum. Ancak, bir kadın olarak kamu sınavına giremezsiniz ve herhangi bir resmi unvana sahip olamazsınız. Onları erdemli davranışlarınız ile onurlandıramayacaksınız, ebeveynlerimizin size bu kadar çok yetenek

vermelerinin ne yararı var? Lienu Zhuan'da¹ (列女傳/ Kadınların Çeşitli Biyografileri) kaydedilen model kadınların davranışlarını görmedin mi? Öğrenmeli ve onların standartlarına ulaşmaya çalışmalısınız. Teoride, kadınların okuryazarlığı pek arzu edilen bir şey değildir. Ancak yine de vicdanınızı gösterebilmeniz ve aile kurallarına uygun davranmanız faydalı olacaktır (1803: 16).”

Çinli kadınların eğitimi, Zhou Hanedanına (周朝/MÖ1122- MÖ256) kadar uzanmaktadır. Zhou soylu kadınları: oda içi davranışlar, saray müziği ve hamileliğin uygun davranışları olarak üç yönden eğitim almışlardır (Du, 1996: 16-18). Doğu Han Hanedanı'nda (汉朝/MÖ206- MS220) prestijli bir kadın tarihçi olan Ban Zhao (班昭/45-116), ölen kardeşi Ban Gu'nun (班固/32-92) yerine devlet destekli bir proje olan “*Han Tarihi*”nin bitirme çalışmalarında görülmüştür. Seçkin yeteneği nedeniyle, Ban Zhao, imparator tarafından Han sarayında imparatorluk eşlerine ve prenseslere ders vermek için görevlendirilmiştir. Görev süresi boyunca, saray öğrencilerinin davranışlarını Konfüçyüs ahlakına uyacak şekilde düzenlemeyi amaçlayan “*Admonitions for Women (Kadınlar için Öğütler)*” adlı bir anıtı bitirmiştir. Modern bir feministin bakış açısına göre, Ban Zhao, bir kadın eğitimciden çok, kadınların aşağılanmasının ortak bir komplocusu gibi görünüyordur, çünkü “*Kadınlar için Öğütler*”in içeriği, saf bilimin kaygılarından tamamen boşanmış ve kadınların aşağılığının tasvirine odaklanmıştır. Ancak bazıları, çalışmalarının nesnel bir yeniden değerlendirilmesi yapıldığında, kadınlara yönelik tavsiyelerinin çoğunun “zorluklar ve tehlikelerle dolu bir sosyal rolle başa çıkmak için zekice psikolojik danışmanlık” olarak görülebileceğini iddia etmektedirler (Li, 2000: 178).

Doğu Han hanedanının çöküşünün ardından Çin, kalıcı bir siyasi ayrılık ve askeri kargaşa dönemine girmiştir. Bu süreç aynı zamanda etnik bir karışım ve kültürel harmanlama dönemidir. Büyük Bölünme Çağı boyunca aristokratlar tarafından konuşma zekâlarına ve kişisel zarafete değer verilmesi, entelektüel başarı arayan üst sınıf kadınlarına rıza gösterilmesi ve hatta teşvik edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu

¹ Han Hanedanı bilgini Liu Xiang (刘向/MÖ77-MÖ6) tarafından derlenmiş, geleneksel Çin'de kadınların ahlaki eğitimi için kullanılan, standart bir Konfüçyüsçü ders kitabıdır.

durumda birden fazla, erkekler için eğitmen olarak hareket eden bilgili kadın ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kuzey Hanedanlarından Eski Qin'de (前秦/351-394), kadın bir bilgin tarafından, imparatorun isteği üzerine 120 Konfüçyüsçü bilgine “*Zhou Anayasasının Kutsal Yazıları*” öğretilmiştir. Derslerde kadın öğretmen ve öğrencileri arasına fiziksel bariyer olarak kırmızı bir perde çekilmiştir; çünkü Konfüçyüs etiğine göre, yetişkin erkek ve kadınların, evlilik bağıyla bağlanmadıklarında, aynı çatı altında kalmamaları gerekiyordur. Bu ders “bin yılda eşi görülmemiş” bir olay olarak kabul edilmiştir (Wu, 1988: 253).

Tang (唐朝/618-907) ve Song Hanedanları (宋朝/960-1279), Tang için şiir biçiminde ve Song için şarkı sözleri (ci/词) biçiminde, Çin edebiyatının gelişmesine tanık olmaya devam etmişlerdir. Güney Song ve Yuan Hanedanlarında (元朝/1271-1368) ise kadın figüründe, bin yıldan fazla süren ve Çinli kadınlara sonsuz ıstırap getiren “ayak bağlama”²nın artan popüleritesine katkıda bulunulmuştur. Neo-Konfüçyüsçülük olarak bilinen bu felsefi hareket, kadınların azalan statüsünün yorumlanmasına yardımcı olmak için bağlama alınabilmektedir. Özellikle Tang ve erken Song Hanedanlarının seçkin kadınlarının göreceli bağımsızlığına tepki olarak Neo-Konfüçyüsçülük, cinsiyet ayrımını, kadınların inzivaya çekilmesini ve erkeklere tabi olmasını şiddetle vurgulamaktadır. Kadınların eğitimiyle ilgili olarak, Neo-Konfüçyüsçü bilim insanlarının çoğu kadınların eğitime itiraz etmese de, yalnızca “*Kadınlar için Dört Kitap (女四書)*”³ gibi seçilmiş kitapların Ortodoks ders kitapları olarak kabul edilmesinde ısrar etmişlerdir.

Geç imparatorluk döneminde Çin, kadın yazarlığının ve yayıncılığının gelişimini yaşamıştır. Ticarileşmiş Yangzi (长江) bölgesinde, kadınların eğitim almaları, kitap okumaları, yayın yapmaları ve seyahat etmeleri için artan fırsatlar oluşmuştur. Geç imparatorluk tarihini inceleyen diğer feminist akademisyenler arasında Susan Mann ve Dorothy Ko, geç Ming'in (明朝/1368-1644) cariye kültürünün en parlak dönemine tanık olduğuna inanmışlardır; İmparatorlar Kangxi (康熙帝/1654-

² Küçük yaşta kız çocuklarının ayak kemiklerini kırarak, ufak boyutlardaki ayakkabılara sokmak ve ayak büyümesini engellemek amacıyla yapılan Çin'e özgü uygulamaya ayak bağlama veya lotus ayak denilmektedir.

³ Genç Çinli kadınların eğitiminde kullanılması amaçlanan, özellikle Ming ve Qing hanedanlarının sonlarında, aristokrat ailelerin kızları tarafından okunan standart bir metin koleksiyonudur.

1722), Yongzheng (雍正帝/1678-1735) ve Qianlong'un (乾隆帝/1711-1799) Yüksek Qing dönemi, "Çin'in uzun on sekizinci yüzyılı" olarak da bilinir " ve bölgenin kentsel kültüründe silinmez bir iz bırakan büyük bir elit kadın yazar grubu oluşmuştur (Ko, 1994; Mann, 1997). Hem Mann hem de Ko, Yüksek Qing'in istikrarının ticarileşmeyi, toplumun akışkanlığını ve genel olarak eğitime kolay erişimi teşvik ettiği konusunda hemfikir olmuşlardır. Zengin ve liberal aileler genellikle kızlarının erkek kardeşlerinin sınıflarında oturmasına ve onları denetlemesine izin verdiğinden ve aile karma eğitim tarzını kardeşler arasında karşılıklı olarak faydalı bulduğundan, erkekler için memurluk sınavı ve kadın şairlerin artan önemi ile okula yapılan yüksek yatırım arasında bir korelasyon olduğunu söylemek mantıklıdır. Yani bu süreçte tüm "kadın yetenekler" kendi zamanlarının, aile geçmişlerinin ve bölgesel ruhun ürünleri olmuştur.

Çin şimdiye kadar pek çok "yetenekli kadın" üretmiş olsa da, genel eğitimin ihtiyaçlarını karşılayan bir politika hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Geç Qing zamanında, bu sorun kendini daha net olarak göstermiştir. "*Shengshi weiyang* (盛世危言/1893)'in (Müreffeh Bir Dünyanın Endişe Edici Sözleri)" yazarı Zheng Guanying (郑观应/1842-1923), geleneksel Çin'de "kadınlara yönelik kurallar katı olmasına rağmen, kadınların eğitiminin gerçekten göz ardı edildiği" söyleminde bulunmuştur (1994: 80).

Qing'in sonlarında kadınların okuryazarlığına ilişkin hiç de hoş olmayan bir tahmin yapılacak olursa, iki ya da üç binde birinin okuyabiliyor olduğu düşünülmektedir. Jiujiang'daki (九江) bir misyoner kadın, 1874'te ailesine yazdığı mektupta, üç yıl boyunca ve titiz bir araştırma sonucunda okuyabilen bir kadın bulamadığını söylemiştir. Arthur H. Smith, 1890'daki Shanghai (上海) Misyoner Konferansı'nda bu konuyla ilgili olarak, "tanıştığımız binlerce kadın arasında, okumayı öğrenmiş olanlar on kişiden fazla değildi (Burton, 1911)" şeklinde şikâyette bulunmuştur. Bahsi geçen dönemde kadın zekâsına yönelik önyargı o kadar güçlüdür ki, kadınların kendileri bile bunu kabul etmişlerdir.

MİSYONERLERİN ÇİN'DE KADIN OKULLAŞMASINA KATKILARI

Afyon Savaşı⁴ (鴉片戰爭/1839-1842) olarak bilinen ilk Çin-İngiliz askeri çatışmasının ardından yenilen Çin'e, 1842'de Nanjing Antlaşması (南京條約/1842) dayatılmıştır. Bu antlaşma Çin tarafından bir "aşağılanma" olarak kabul edilmiştir. Antlaşmaya göre beş liman dış ticarete ve ikamete açılacaktır. Antlaşmanın müzakeresine yardımcı olan misyonerler, Hıristiyan müjdeciliğinin yayılmasına izin verilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Sonraki yirmi yıl boyunca Çin'e dayatılan ek anlaşmalar, ülkeyi emperyalist nüfuza daha da açmıştır.

Afyon Savaşı sırasında ve sonrasında gelen Protestan misyonerler, imparator Qianlong saltanatından önce Çin'e gelen öncü misyonerlerden birçok yönden farklı olmuşlardır. Madalyonun bir tarafındaki "Bilim ve vahiy ışığı"nın kültürel üstünlüğünü savunan 19. yüzyıl Protestanları, bireyciliği, rekabeti ve ilerleme inancını bünyesinde barındırıyordu; madalyonun diğer tarafındaki Çin ise, eski zamanlardan beri kendisini dünyanın en medeni ulusu olarak görmüştür. Hem Batılılar hem de Çinliler tarafından sahip olunan kültürel üstünlük duygusu, "beyaz adamın yükü" ile "Orta Krallık"⁵ kavramları arasında bir çatışmayı teşvik etmiştir (Cohen, 1963: 269). Birçok misyoner, Çin'in dini ve sosyal geleneklerinin çoğunun İncil'in önündeki engellerden başka bir şey olmadığına inandıkları için, kendilerini geleneksel kültürün hazır yıkıcıları ve Çin için yeni bir Hıristiyan düzeninin kurucuları olarak görmüşlerdir (Chao, 1960: 847). Bunlar, Çin'deki misyonerlik girişiminin ilk aşaması sırasında: vaaz verme, öğretme, iyileştirme, yayınlama ve broşür dağıtma gibi faaliyetler yürütmüşlerdir (Flynt & Berkley, 1997: 6).

Misyonerlik eğitimi, Çinlilerle temas kurmak ve Hıristiyan öğretileri için düzenli bir dinleyici kitlesi sağlamak için pratik bir araç olarak kabul edilmiştir. Çin Hıristiyan topluluğunun büyümesiyle birlikte misyonerler, mühtedilerini eğitmek için geleneksel türlerden başka okullar istemişlerdir. Bu okulların yapımını sağlayarak

⁴ 19. yüzyıl ortalarında Çin-İngiltere arasında yapılan ve Batılı devletlerin Çin'de ticaret ayrıcalıkları kazanmalarıyla sonuçlanan savaştır.

⁵ Dilimizde Çin olarak tasvir ettiğimiz ülke kendi karakterleri ile "Zhongguo (中国)" yani aslında "Orta Krallık" olarak tasvir edilir. Bu kelime ile Çinliler kendilerini uzun yıllar "gökyüzünün altındaki tek ve en medeni ülke" olarak kabul etmişlerdir.

Çinli asistanları evanjelik işler için eğitebileceklerini ummuşlardır. Bu süreçte kızlar için yatılı okulların açılması, Çinli kadınlar üzerinde Hıristiyan etkisi yaratmak adına etkili bir yöntem olarak görülmüştür.

İngiliz bir kadın olan Bayan Grant, 1825'te Singapur'da Çinli kızlar için ilk olarak okul açan kişi olmuştur. Dokuz yıl sonra, Rahip David Abeel'in Doğu'nun kadınları arasında çalışmak için yaptığı çağrıya yanıt olarak, küçük bir İngiliz kadın grubu Doğu'da Kadın Eğitimini Teşvik Derneği'ni kurmuşlardır. Derneğin dindar bir üyesi olan Bayan Mary Aldersey, 1844'te Ningbo'da (宁波) Çin'in ilk misyoner kız okulunu kurmuştur (Chinese Educational Commission, 1922: 256). Sonraki süreçte misyonerlerin eşleri ve bekâr kadın misyonerler, Çin'e geldiklerinden kısa süre sonra kızlar için küçük okullar açmışlardır. 1849'da Shanghai'da kızlar için bir okul açan Bayan Bridgman; 1864'te Pekin'de de yeniden bir kız okulu açmıştır (Gale, 1953: 204). Eskiden Baltimore Kadın Ruhban Okulu olarak bilinen Fuzhou'daki (福州) Metodist Misyonu Kız Yatılı Okulu, 1859'da Bayan Woolston tarafından kurulmuştur (Burton, 1911: 41). Daha sonra adı Fuzhou Yuying Junior Lisesi (福州毓英中学) olarak değiştirilmiştir. 1847'den 1860'a kadar, Protestan misyonerlerin beş antlaşma limanında 12 kız okulu kurdukları ve 1876'ya kadar en az 121 kız misyoner okulunda okuyan 2.000'den fazla kız öğrencinin olduğu bildirilmiştir (Fan, 1997: 54). Misyoner okulları o kadar yaygındır ki, “Nerede kilise kurulursa, orada kız okulu da olur” anlayışı benimsenmiştir (Lu & Zheng, 1990: 38).

Çin'in sosyal kabulünü güvence altına almanın yolu, misyoner kız okulları için ağır bir yük olmuştur. Çin geleneği hakkında anlayış eksikliği ve Batı'nın üstünlüğüne ilişkin inançlar, misyon okullarını popüler olmayan bir duruma yöneltmiştir. Buna ek olarak yabancılara yönelik yerel düşmanlık ve kadınların eğitim almasına yönelik toplumsal önyargı da bu durumun tuzu biberi olmuştur. Örneğin, Bayan Bridgman'ın Pekin'deki Okulu başlangıçta birkaç dilenci kız için açılmıştır. Bu okulda otuz yıl boyunca Çin klasikleri, Hıristiyanlık, yerel bilim ve matematik konularında temel eğitim verilmiştir. Bu dönemde kayıt, yılda sadece 18 öğrenci ortalamasına ulaşmıştır. Düşük kayıt kısmen okulun “ayak bağlama” geleneğiyle mücadele politikasından kaynaklanmıştır. 1895 yılında okul, Bridgman Akademisi olarak geliştirilmiş ve

ortaöğretim düzeyinde eğitim vermeye başlamıştır. Ancak 1900'deki Boxer İsyanı⁶ (义和团运动/1899-1901) ciddi aksilikler getirmiş ve öğrencilerin üçte biri öldürülmüştür. Okulun eski boyutuna kavuşabilmesi için birkaç yıl geçmesi gerekmiştir (Chen, 1979: 123).

Öncü kız okulları: özellikle köle kızlar, küçük gelinler, evsiz kızlar veya en fakir ailelerden gelen kızlar dâhil mümkün olan her öğrenciyi okula kaydettirmeye devam etmişlerdir. Belli bir derece popülerlik kazandıktan sonra, bazı okullar verilen eğitim için geri dönüş istemeye başlamışlardır. Örneğin, Shanghai'daki bir Presbiteryen okulunda, okulu maddi olarak desteklemek için öğrencilerin "eğirme, dokuma, giysi yapma ve tamir etme, örme, tığ işi, nakış işlerinde çalışmalarını" gerektiren "kendi kendine yetme" projesi benimsenmiştir.

Misyoner okulları ilk başlarda toplumun üst düzeylerinden büyük ölçüde ayrı olarak var olmuşlar ve Çin soyluları sınıfıyla neredeyse hiçbir temasları olmamıştır. Okullarda devam oranlarının istikrarlı bir şekilde artmasıyla, daha rafine kökenlerden gelen kızların kaydı arzulanmaya başlamıştır. 19. yüzyıl Çin'inde "Metodistlerin büyük Mandarin'i" olan Young J. Allen (Lin Lezhi/林乐知/1836-1907), Çin'deki MECS (Güney Methodist Piskoposluk Kilisesi) Kadın Misyoner Cemiyeti'ni koordine etmiştir. Allen, eğitim çabalarının "en iyi ve en umutlu sınıfa" yönlendirilmesini savunmuştur (Ross, 1996: 211–212). Belirlenen kriterler kapsamında en başarılı şekilde planlanan kız okulu, 1892'de Shanghai'da kurulan McTyeire Kız Okulu (Zhongxi Nushu/中西女塾) olmuştur. Okulun büyük açılışı, Shanghai Valisi vekili ve ABD konsolosluğundan konsolos yardımcısı da dâhil olmak üzere önde gelen Çinli ve Amerikalı yetkililerin katılımı ile duyurulmuştur. Açılışa yerel gazete-dergilerin muhabirleri ve editörleri de davet edilmiştir. Davetliler arasında öğrencilerin babalarından imparatorluk telgrafhanesinin yöneticisi, ünlü bir Shanghai gazetesinin editörü ve beş Piskoposluk ve Metodist bakanı olan üç "mandarin" de yer almıştır (Ross, 1996: 214). 19. yüzyılın sonlarında misyoner kız okulları kurumlarındaki en zor aşamayı geçmişlerdir. Bundan sonra gelişmiş eğitimciler, okulların sayısından ziyade akademik standartları

⁶ Batı'nın 19. yüzyılda Çin üzerindeki ekonomik ve siyasi etkisine karşı çıkarılmış bir ayaklanmadır.

⁷ Avrupalıların, yüksek makamlardaki Çin devlet görevlilerine verdikleri addır.

vurgulayan hedeflere doğru ilerlemişlerdir. Böylece prestijli misyoner Timothy Richard'a göre, 1880'lerde Çin'in Hıristiyanlığa karşı tutumlarında yaygın bir değişiklik olmuştur. Richard, Hıristiyanların himayesinde bu tür konuları sunarak, Hıristiyanları, Çin halkının bilim, matematik ve Batı dillerindeki yeni ilgilerinden yararlanmaya çağırmıştır. Bu dönemde beş misyoner kız okulunun müfredatının incelenmesi, bu "yeni ilgi alanlarının" iyi düşünüldüğünü göstermektedir. Bu okulların hepsi bilimde: fiziki coğrafya, fizyoloji, astronomi, fizik, kimya, zooloji, biyoloji, jeoloji ve siyasi coğrafya gibi bazı yeni alanlar teklif etmişlerdir. Matematikte, çoğu aritmetikten daha fazla bir şey sunamamış, ancak bir tanesi cebir, geometri ve temel trigonometri derslerini kapsamına almıştır (Burton, 1911: 74-75).

Misyoner kız okullarının müfredatlarında, çalışmalar boyunca genellikle İncil dersleri de verilmiştir. Bu nedenle Hıristiyan olan veya olmayan tüm öğrenciler, Hıristiyan doktrinleri ve ritüellerine yoğun bir şekilde maruz kalmışlardır. Çoğu okul her yıl en az bir din dersi talep etmiş ve öğrenciler bir veya iki günlük şapel hizmetine katılmak zorunda kalmışlardır.

Çin geleneğine çok aykırı olmasına rağmen, kız okullarının çoğunda fiziksel egzersiz dersleri de uygulanmıştır. Örneğin, jimnastik, Zhenjiang (镇江) Misyoner Kız Okulu'nda zorunlu bir ders faaliyeti olarak görülmüştür. Shanghai'daki İngiliz Mary Vaughan Kız Okulu'nda öğrencilere her gün bir saat egzersiz yapma zorunluluğu getirilmiştir. Misyonerlerin meşhur ayak bağlama karşıtı tavırları nedeniyle misyoner okullarına giden kızlardan ya küçük ayaklarını açmaları ya da ayaklarını doğal formda tutmaları istenmiştir (Fan, 1997: 58).

Çin'de Hıristiyan kadın kolejlerinin kuruluşu, 20. yüzyılın başında dikkate alınmaya başlanmıştır. 1907'de Çin Yüzüncü Yıl Misyoner Konferansı, misyon kurullarını stratejik merkezlerde birkaç kadın koleji ve normal okul kurmak için işbirliği yapmaya çağırmıştır. Bu tavsiye doğrultusunda, 1911-1912 yıllarında Shanghai'da konuyu tartışmak üzere bir dizi konferans düzenlenmiştir. 1904'te Bridgman Akademisi, North China Education Union (Kuzey Çin Eğitim Birliği) ile birleşmiş ve Batı'daki birçok misyoner topluluktan, özellikle kadın derneklerinden artan bir destek almıştır. Kurum akademik standartlarını sürekli yükselterek ve sınırlı

sayıda ileri düzey kurs sağlayarak, kısa sürede Kuzey Çin Birliği Kadınlar Koleji unvanını almıştır. 1919 yılında da, karma eğitim haline gelen yeni Yenching Üniversitesi (燕京学堂) ile birleşmiştir (Lutz, 1971: 136). Metodist Piskoposluk Kilisesi Kadın Yabancı Misyoner Derneği ve Çin Hıristiyan Eğitim Derneği tarafından cesaretlendirilen Lydia Trimble, 1904'te Fuzhou'daki bir kadın koleji için fon talep etmeye başlamıştır. Dört yıl sonra, her ikisi de Kadın Yabancı Misyoner Derneği sponsorluğunda Fuzhou Kız Yatılı Okulu ve Fuzhou Konferans Semineri'nin birleştirilmesi temelinde Hwa Nan Koleji (華南女子文理學院/1908) kurulmuştur. Kolej, başlangıç aşamasında, erkekler için tasarlanmış Hıristiyan kolejlerine benzemiş, ancak yetersiz kütüphane ve laboratuvar olanaklarıyla kursların mevcudiyeti sınırlı olmuştur. Kadınlar için bir başka önemli Hıristiyan koleji, 1915'te sektöre giriş yapan ve fon toplama kampanyası aslında 1907 gibi erken bir tarihte başlayan Jinling Kadınlar Koleji (金陵女子大学/1913) olmuştur. 1911 yılına kadar, kolej düzeyinde neredeyse hiçbir kadın eğitimi yapılmamıştır, ancak Çinli kadınlar için ileri eğitimin savunulması, genel Hıristiyan topluluğunun dikkatini çekmiştir (Lutz, 1971: 133).

Afyon Savaşı sonrası dönemin modernleşme sürecine misyoner katkılarının nasıl değerlendirileceği, yerli bilim insanları için can sıkıcı bir sorun olmuştur. Sıkı bir şekilde eğitilmiş Marksist tarihçiler, misyonerlerin getirdiği tüm sosyal değişiklikleri Batı yayılmacılığına atfetme eğiliminde olmuşlardır. “İncil elinde, emperyalizmi müjdeliyor” gibi çizgisel ifadelerin şeffaflığını fark eden günümüzün yerli bilginleri daha karmaşık bir ton benimsemişlerdir. Onlar, misyonerlerin modern Çin tarihinde ikili bir şekilde işlev gördüklerini iddia etmişlerdir. Her ikisi de Batı yayılmacılığının işbirlikçileri olduğu kadar Batı bilim ve kültürünün propagandacısı olmuşlardır. Rollerini hem kutsal olmayan hem de ilham verici olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızda kadınların okullaşması alanındaki misyoner katkılarının incelenmesini sınırlandırırsak, buradan en az iki sonuç çıkarılabilir: birincisi, misyonerlik eğitimi, Çinli kadınların okul sistemini modern bir anlamda şekillendirmek için inisiyatif almış; ikincisi, misyoner okullarının yapısı, 1890'dan sonra kurulan ilk yerli kız okullarının modeli haline gelmiştir. Yukarıdaki iki gerçeğin ışığında, misyonerlik eğitiminin Çinli kadınlara olumsuzdan çok olumlu etkiler getirdiğini makul bir şekilde söyleyebiliriz. Kısacası misyonerlik faaliyetleri, kadınların eğitimi kavramını kamuoyuna taşımış,

bunun bir prototipini hazırlamış ve kadınlar için yapılacak ulusal eğitim kampanyasının önünü açmıştır.

KADIN OKULLAŞMASINDA YERLİ GELİŞMELER

Çin'in Birinci Çin-Japon Savaşı (1894-1895) sırasında maruz kaldığı aşağılanmalar, Çin'de ulusal benlik bilincini uyandırmıştır. Bu duruma büyük Petro döneminde Rusya'da ve 1868'den beri Meiji (明治) Japonya'sında yapılan reformlar yabancı paralellikler ve örnekler olarak gösterilmiştir. Herbert Spencer'in "*Study of Sociology*" ve Huxley'in "*Evolution and Ethic*" gibi Yan Fu'nun (严复/1854-1921) tercüme ettiği eserleri Çinli entelektüeller tarafından hevesle okunduğunda, Sosyal Darwinizm herkesin dilinin ucunda olmuştur. Japonya'nın askeri zaferi, vatansever Çinli entelektüelleri acımasız bir gerçeğin farkına varmaya itmiştir, yani Çin, Sosyal Darwinizm'e göre kaybedenin yaşayan bir örneği haline gelmiştir. Yeni reformcular grubu, Tongzhi Restorasyonu⁸ (同治中兴/1860-1874) sırasındaki daha tutucu akranlarından farklı olarak, artık sadece gemi ve top üretimi açısından Batılı bilgiden memnun değildir; onlar, Batı'dan kurumsal deneyim ödünç alarak Çin için benzer siyasi ve eğitim kurumları inşa etmek istemişlerdir.

Bu süreçte Pekin'de bir eğitim reformu şiddetle devam ediyordu. Memurluk sınavında "Sekiz Aşamalı Deneme (八股文)"⁹ kaldırılmış, "modern uygulamalı konular" test konuları olarak benimsenmiştir. Bilim, matematik ve coğrafya konularında modern dersler sunmak için düzenli okullar kurulurken, tarım, madencilik ve demiryolu inşaatı konularında eğitim vermek için de özel kurumlar kurulmuştur (Charle, Schriewer & Wagner, 2004: 297).

Bu noktada kadınların modern eğitimi birdenbire büyük ilgi görmüştür. Radikaller, Çin'in zayıflığının, Çin vatandaşlarını doğurma sorumluluğunu üstlenen Çinli kadınların fiziksel ve ruhsal yetersizliklerinin bir sonucu olduğunu savunmuşlardır. Kang Youwei'in (康有為/1858-1927) en parlak ve en ileri görüşlü öğrencisi Liang Qichao (梁啟超/1873-1929), reformun zirvesinde "*Shiwu Bao Journal*

⁸ Geleneksel düzeni yeniden kurarak, Qing Hanedanının düşüşünü durdurma girişimidir.

⁹ Çin'deki Ming ve Qing Hanedanları sırasında imparatorluk sınavlarında kullanılan bir deneme sınavı tarzıdır.

(時務報)"ın sorumluluğunu üstlenerek üretken bir yazar olmuştur. Liang, Konfüçyüs toplumuna ilişkin keskin gözlemleri sayesinde kadınların özgürleşmesi konularına derin bir ilgi duymuştur. Çin'in kızların okula gitmesini engelleme geleneğini "dünyayı felakete sürüklemenin yolu" olarak kınamıştır. Bu uygulamanın sakıncalarını üç açıdan ikna edici bir şekilde gözler önüne sermiştir.

1. Kadınlar geçimlerini sağlayamadıkları ve desteklenmeyi beklemek zorunda oldukları için erkekler aşırı yük altında ve onlara at, köpek muamelesi yapma eğilimindedir;
2. Kadınlar o kadar küçük bir alanla sınırlıdır ki, önemsizlik akıllarını ve ruhlarını sakatlar;
3. Bir çocuk on yaşına gelmeden önce annesi onun ilk öğretmeni olarak hareket etmelidir. Anne eğitimsiz olursa, çocuk muhtemelen kültürsüz büyüyecektir (Liang, 1975: 549-550).

1898 reformcuları, kadınların öğrenimini her açıdan ulusun güçlenmesiyle yana getirmişlerdir. Kız çocuklarına eğitim vermenin, gelecek nesil Çin vatandaşları için aydınlanmış anneler yetiştirmeye yardımcı olacağına ikna olmuşlardır. 1897'de, küçük bir yurtsever tüccar ve beyler grubunun sponsorluğunda, Shanghai'da Kadın Eğitim Derneği kurulmuştur. Tan Sitong (譚嗣同/1865-1898) ve eşi Li Run (李闰/1865-1925), ayrıca Kang Youwei'in kardeşi Kang Guangren (康廣仁/1867-1898) ve eşi, topluluğun kuruluşunda aktif rol oynamışlardır. Çin Kız Okulu ismiyle ilk yerli kız okulunun kurulmasını önermişlerdir. Liang Qichao, okul için tasarımlarını tam olarak somutlaştıran geçici projeyi kişisel olarak hazırlamıştır. Projenin ana maddeleri şu şekilde olmuştur:

1. Bütün öğretmenler, müfettişler ve hizmetçiler kadın olacaktır. Katı disiplin uygulanacaktır. Okula erkeklerin girmesine izin verilmeyecektir;
2. 8-15 yaş arası öğrenciler kayıt yaptırabilecektir. Bunlar saygın ailelerden gelmeli ve okuma yazma bilmelilerdir;
3. Şu anda ayakları bağlı öğrencileri kabul edebiliyoruz, ancak birkaç yıl sonra ayakları bağlı hiçbir kız kabul edilmeyecektir.

4. Çalışmalar yarı İngilizce ve yarı Çince olacaktır. Matematik, tıp ve hukuk, üç özel çalışma dersi olacaktır (Burton, 1911: 100-105).

Kız okulu, "Çin Kız Okulu" adı altında kayıtlı olup, uygulamada, radikal bir sosyal reformcu ve vatansever bir tüccar olan Müdür Jing Yuanshan'ın (经元善/?) adını almıştır. Bu nedenle okula "Bay Jing'in Kız Okulu" denilmiştir. Okulun büyük açılışından önce Bayan Richard'dan, diğer kadın misyonerlerden ve diplomatik personelin eşlerinden tavsiye istenmiştir. Bay Jing'in Kız Okulu tartışmasız ilk yerli kız okulu olmasına rağmen, yönetimde aslında daha önceki misyoner okullarından sonra modellenmiştir. Çinli yöneticiler oybirliğiyle McTyeire'i okul için en iyi model olarak belirlemişlerdir. Öğretmenler arasında McTyeire, Bridgman ve St. Mary's mezunlarının yanı sıra iki misyoner de yer almıştır. Okulda, Çinliler Arasında Hristiyan ve Genel Bilginin Yayılması Derneği ve Hristiyan Kiliseleri Eğitim Derneği tarafından yayınlanan haritalar, çizelgeler ve ders kitapları kullanılmıştır. Okul, açılışında sadece 16 öğrencilik küçük bir kontenjan talep etmiştir. Ancak ikinci öğretim yılında düzenli öğrenci sayısı 70'e ulaşmıştır. İki yıl açık kalan Bay Jing'in Kız Okulu, "Yüz Gün Reformu (戊戌变法)¹⁰"nın başarısızlığının ardından 1899 Ağustos'unda kapanmak zorunda kalmıştır.

Modern Çin'de kadınların eğitim tarihini inceleyen Japon bilim insanı Ono Kazuko, "Çinliler tarafından işletilen ilk kadın okulu tek bir mezun vermeden kapandı" diye yakınmıştır (Ono, 1989: 29). Okulun kapanmasının kadınların modern eğitiminin birçok savunucusunu hayal kırıklığına uğrattığı doğru olsa da, kadınların eğitimine yönelik ilk yerli girişim sonuçsuz bir başarısızlık değildir. Aslında bu, gelecek on yılın girişimlerini besleyen bir başarı sayılabilir. Bununla birlikte, Bay Jing'in Kız Okulu'nun temel tasarımına ilişkin daha derin bir araştırma yapıldığında, okulun "geleceğin Çin'i için erdemli eşler ve erdemli anneler yetiştirmek için temel oluşturan" yönergesinin, büyük ölçüde Çin'in geleneksel kültürünün ruhuyla bir uzlaşma içerisinde olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü okulun müfredatında Konfüçyüs odaklı birçok kitap benimsenmiştir. Liang Qichao'nun Çin'in müstakbel

¹⁰ 11 Haziran 1898'den 22 Eylül 1898'e kadar süren, yani Qing Hanedanı sonlarında meydana gelen 103 günlük başarısız bir ulusal, kültürel, politik ve eğitim reform hareketidir.

kadınlarının "erdemli eşleri ve anneleri" tasarımı, 19. ve 20. yüzyılların çaprazında çoğu erkek entelektüel tarafından benimsenen tipik bir kavram olarak okunabilir. Bu süreçte Çinli erkekler, kadınların bağımsızlığının öneminin tamamen farkına varmış, ancak yine de geleneksel "erdemli eşler ve anneler" değeriyle boşanmaktan çekiniyorlardır. Bu tereddütlere karşı, Judge iki yüzyılın kavşağında Çinli erkek eğitimcilerin ikircikli ruhları üzerine yaptığı çalışmasında tam teşekküllü bir analizin fazlasıyla farkındadır ve bunu kullanmıştır (2001: 780). Bununla birlikte, kararsızlık sabit bir düzeyde değildir. Judge'in ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, kadınların yeteneklerini toplum önünde sergilemelerine yönelik kabul seviyeleri, muhafazakâr monarşistlerde, anayasal monarşistlerde, radikal milliyetçilerde ve devrimcilerde önemli ölçüde farklıdır.

1900'deki Boxer İsyanı sırasında Qing sarayının Xi'an'a (西安) kaçıışı ve bunun sonucunda 1901'de Boxer Protokolü'ne katılması Çin'i derinden aşağılamış ve rejimi zayıflatmıştır. İmparatoriçe Dowager Cixi (慈禧太后/1835-1908), Xi'an'da Çin'in eğitim sisteminde reform yapmaya yönelik uzun kararnameler dizisinin ilkinin yayınladığında, geç Qing Çin'in en muhafazakâr siyasi varlığı olan Mançu hükümeti bile bir kurumsal değişim gerekliliği hissetmiştir. Huguang (湖广) Genel Valisi Zhang Zhidong (張之洞/1837-1909), Liangjiang (兩江) Genel Valisi Liu Kunyi (劉坤一/1830-1902) ile birlikte imparatora Japonya'da modellenen bir ulusal eğitim sisteminin kabul edilmesini önermişlerdir. Böylece kadınların okullaşması resmi olarak savunulmasa da, özel bir girişim teşvik edilmiştir. Çinli eşraf, Qing sarayının daha fazla muhalefetinden korkmadan, yerli kız okullarını teşvik etmekte artık tamamen haklı hissetmişlerdir. Wu Huaijiu (吳懷久), 1902'de Shanghai'da "kızların eğitimini popüler hale getirmek için yetiştirmeyi ve teşvik etmeyi" amaçlayan Strive for Duty Kız Okulu'nu kurmuştur. Okul, ortaokul kızları için ileri düzeyde eğitim sağlayarak hızlı bir ilerleme kaydetmiş, 1907'de hem ilk hem de orta düzeydeki iki sınıfa devam edilmiş ve okula toplam 207 kız katılmıştır (Du, 1996: 327).

Modern Çin tarihinde seçkin bir eğitimci olan Cai Yuanpei (蔡元培/1868-1940), 1902'de Shanghai'da Vatansever Kız Okulu (Patriotic Girls' School)'nu kurmuştur. Okul, deneyimli eğitim girişimcisi Jing Yuanshan tarafından yönetilmiş ve Qing karşıtı

devrimcilerden destek almıştır. Qing karşıtı yönergelere odaklanan okul, müfredatında Nihilizm felsefesi dersi, Fransız Devrimi üzerine bir tarih dersi ve bomba yapımıyla ilgili kimya dersleri de dâhil olmak üzere milliyetçi fikirleri öğrencilerine aşlamaya çalışmıştır. Milliyetçi eğitim alan kızlar, Devrimci İttifak gibi Qing karşıtı partilere katılmaya meyilli olmuşlar ve kendilerini Qing karşıtı faaliyetlere adanmışlardır. Vatansever Kız Okulu, daha sonra maddi sıkıntılar nedeniyle kapatılmış, ancak 1911 Devrimi'nden sonra normal bir kız okulu olarak yeniden açılmıştır (Fan, 1997: 87).

Öte yandan, Boxer İsyanı'nın kargaşası sırasında Rusya, 200.000 asker göndererek Mançurya'yı işgal etme şansını yakalamıştır. 1901'de Boxer Protokolü'nün imzalanmasından sonra, Ruslar ordusunu geri almayı reddetmekle kalmamış, aynı zamanda Rus birliklerini “demiryolu muhafızları” kılığına sokarak Mançurya'nın işgalini yasallaştırmaya çalışan on iki maddelik bir anlaşma önermişlerdir. Li Hongzhang'ın (李鴻章/1823-1901) gizli anlaşmayı imzaladığına dair haberler sızdırıldığında, ciddi bir aşağılanma ile uyanan Çin halkı, askeri bedeli de olsa anlaşmayı boykot etmeye karar vermiştir.

Nisan 1903'ün sonunda, Japonya'daki denizaşırı öğrenciler Tokyo'dan Çin'e dönüp Ruslarla savaşacak olan “Rus Karşıtı Milisler”in doğuşunu ilan eden bir toplantı düzenlemişlerdir. Kız öğrenci topluluğu “Mutual Love Society (Karşılıklı Sevgi Derneği)”nin organizatörü Hu Binxia (胡彬夏/1888-1931), toplantıda bir konuşma yaparak Japonya'daki kız öğrencileri askeri girişimlere yardım etmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çağırmıştır. Hu, konuşmasında şunları dile getirmiştir:

“Kadın olmak, orduya katılma yeteneğimizi azaltmaz. Çok değerli olmamama rağmen, gücümü ülkeme hizmet etmeye adanmak istiyorum. Bu vesileyle Milislere katılmaya ve onlarla birlikte kuzeye gitmeye hazırım. Emeklerim boşa çıksa bile bu kararımdan pişman olmayacağım. Kardeşlerim, eminim benimle aynı fikirdesinizdir. İşgal altındaki anavatanımızın ve köleleştirilmiş insanlarımızın kaderine üzülerken, Japonya'da kalmak ve okumak için hala aklımızda sükûnete nasıl sahip olabiliriz? Kardeşlerim, hadi bir şeyler yapmaya çalışalım (1990: 91)!”

Bu süreçte dokuz kız öğrenci, askeri sağlık görevlisi olarak gönüllü milislere katılmışlardır. Kısa bir süre sonra Kızıl Haç Örgütü'nde birleştirilerek, tıbbi eğitimler ve savaş alanı hemşireliği bilgisi almışlardır. Çin Kızıl Haç Örgütü, Ocak 1904'te Shanghai'da, Zong Meng Kız Okulu'ndan (宗孟女學) Chen Wanya, Tong Tongxue ve Zheng Suyi adlı birkaç kız öğrenci tarafından kurulmuştur.

1911 Devrimi'nde en çok hatırlanan kadın kahraman ise Qiu Jin (秋瑾/1875-1907) olmuştur. Bilgin-resmi aileden gelen bir kız olan Qiu Jin, zamanında bir kıza verilen en iyi eğitimi almıştır. Kendisi çok okumuş ve milliyetçi düşüncelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Mutsuz bir anlaşmalı evliliği geride bıraktıktan sonra Qiu Jin, kadın okuluna girmek için Japonya'ya gitmiştir (Pao Tao, 1992: 141). Japonya'daki yılları boyunca Tokyo'da kalmış, yoğun Japonca dersleri almış ve beden eğitimi alanında uzmanlaşmıştır. Devrimi, feminizmi ve yerel edebiyatı teşvik eden bir dergi olan "*Baihua* (白话报)"yı kurmuştur. Erkek gibi giyinen Qiu Jin, içki içmekte, kılıç kullanmakta, ata binmekte ve şiir yazmakta da marifetiyle bilinmektedir. Kendisi Sun Yat-sen'in (孫逸仙/1866-1925) Devrimci İttifakının ilk kadın katılımcılarından biri olmuştur. Çin'e döndükten sonra, kendi eyaleti olan Zhejiang'da (浙江) Beden Eğitimi Derneği'ni örgütlemiştir. Planı, kız öğrencilere askeri eğitim vermek ve onları asker olarak yetiştirmek olmuştur. Yoldaşı Xu Xilin (徐锡麟/1873-1907), zamanın Zhejiang valisi olan Enming'e (恩銘/1846-1907) suikast düzenledikten sonra Qiu Jin, Qing hükümeti tarafından tutuklanmıştır. En acımasız işkencelere rağmen, devrimci örgüte ilgili herhangi bir bilgiyi açıklamayı reddetmiş ve otuz bir yaşında Shaoxing'de (绍兴) idam edilmiştir (Pao Tao, 1992: 140).

Bir İngiliz dergisi olan "*The North China Herald*"a göre, 1907'de Shanghai'da, 12'si misyoner ve 12'si yerli olan okullara giden yaklaşık 1000 kız vardır. 1902'den 1906'ya kadar Hunan'da (湖南), 12 kız okulu kurulmuştur (Lewis, 1976: 152). 1908'de Guangdong (广东) eyaletinde 25 kız okulu vardır (Burton, 1911: 128). Kadınların okullaşması kıyı kentlerinde başlamış ve yavaş yavaş Orta Çin'e taşınmıştır. Qing hükümetinin Eğitim Komisyonu tarafından yapılan istatistiklere göre, 1907 yılına kadar Gansu (甘肃), Xinjiang (新疆) ve Jilin (吉林) dışındaki tüm illerde kız okulları

kurulmuş, bu okullara toplam 15.498 öğrenci kayıt edilmiştir. Bu süreçte ülke genelinde kız okullarının sayısı 428'e ulaşmıştır (Du, 1996: 331-333).

Kadınların okullaşmasının yerli hareketine baktığımızda, kadınların hem merkezde hem de marjinalleşmiş rolünü görmekteyiz. Bu paradoks, kadın figürünü, kendi çıkarları pahasına onun fiziksel gücüne, eğitim düzeyine ve finansal kapasitesine odaklanan bir erkek vatanseserin bakış açısıyla “geleceğin yurttaşlarının annesi” olarak konumlandırmanın bir sonucudur. Tongzhi Restorasyonu'nun Çinli bakanları tarafından temsil edilen muhafazakâr monarşistler, Kang Youwei ve Liang Qichao tarafından temsil edilen Anayasal monarşistler, güçlü, eğitilmiş ve erdemli olarak kadının istenen niteliğine uyumlu bir şekilde hitap ederken, Cai Yuanpei tarafından temsil edilen radikal milliyetçiler, kadının varlığını doğrudan milliyetçi gündeme bağlamışlardır. Ya “yeni Çin'in gelecekteki vatandaşlarını” doğuracak ve yetiştirecek bir anne olarak ya da Qing karşıtı suikastçı ve devrimci olarak kadınların rolü kritik ama araçsal olarak tanımlanmıştır.

Kuzey Arizona Üniversitesi'nden Prof. John K. Leung'un Cumhuriyet döneminin ilk on yılından Yeni Kültür Hareketi'nden önceki ilk on yıla kadar, kadın-öğrenci yazıları üzerine yaptığı son araştırma, kadınların eleştirel düşünme yeteneğinin 4 Mayıs Hareketi¹¹ arifesinde yani, yerli kadınların okullaşmasının artmasından on yıl sonra iyimser olmadığını ortaya koymaktadır. Kadın öğrenciler tarafından yazılan makaleler, toplumsal cinsiyet/kadın meseleleri, toplumsal eğitim etiği ve ulus, ulusal kültürel kimlik, sosyal özgürlük ve eşitlik ile ilgili konularda tartışmış olmalarına rağmen, zihniyetlerinin çoğu “geleceğin yurttaşlarının annesi” kavramının temellerine çekilmiştir ve yalnızca çok azı *xianqi liangmu* / 贤妻良母 (kelimenin tam anlamıyla “erdemli eş, iyi anne”) doktrini hakkında soru yöneltmiştir (Leung, 2009).

Çin'in modernleşmesinin şafağında, kadınların eğitimi/yeteneği ve ulusal hayatta kalma çağrısı arasındaki ilişki, muhtemelen modern feministlerin onayını karşılamayan bir şekilde tek parça halinde yapılmıştır. Kadınlar haksız yere yeterli

¹¹ 4 Mayıs 1919'da Pekin'deki öğrenci protestoları ile başlayan, bir Çin anti-emperyalist, kültürel ve siyasi hareketidir.

eğitim almadıkları için eleştiriliyorlardır, ancak aldıklarında “aşırı bireycilik, sosyal bağlılık eksikliği, gerçekçilik ve vatanseverlik coşkusu” ile sonuçlanan edebi eğilimleri yine ulusal zayıflıkla ilişkilendirilmiştir (Judge, 2001: 773). Modern bir bakış açısından, olası olmayan bağın yanlışlığını kolayca görebiliriz. Yani, bu suçlamalar doğru olsa bile, okuma yazma bilmeyen veya edebi kadınların doğuştan gelen kusurlarını ulusal zayıflıkla ilişkilendirme mantığı kusurludur.

KADIN OKULLAŞMASINDA DEVLET TEŞVİKİ

1903'te Zhang Zhidong ve Zhang Baixi (张百熙/1847-1907), ulus için bir eğitim sistemi kurmak adına yönetmelikler hazırlamakla görevlendirildiklerinde, kadınların eğitimini kurumsal çerçeveye dâhil etmemişlerdir. 1903 tarihli “*Anaokulu ve Aile Eğitimi Nizamnamesi*”nde: “Çin kadın okullarını kurarsa, çok olumsuz sonuçları olur”; ve “Genç kızların sıraya girerek, geçit töreni yaparak, sokaklarda dolaşarak okula gitmesine izin vermek kesinlikle doğru değildir. Ayrıca, batılı âdetleri yanlış bir şekilde kabul etmemeleri, özgürce koca seçmemeleri ve ana-babalarına saygısızlık etmemeleri için Batı kitaplarını okumaya teşvik edilmiyorlar.” ifadeleri yer almıştır.

Ancak zaman geçtikçe en muhafazakâr Qing Mandarinleri bile katı görüşlerini yumuşatmaya başlamışlardır. Örneğin, Batı ülkelerinin siyasi kurumlarını gözlemlemek için denizaşırı ülkelere gönderilen beş imparatorluk komiserinden biri olan Duan Fang (端方/1861-1911), kadınların eğitimine ilişkin olumlu izlenimlerle geri dönmüştür. 1901'den önce kızların okullaşmasına öncülük eden İmparatoriçe Dowager Cixi, onun tavsiyesi üzerine kadınların eğitimi konusunu zorlamaya karar vermiştir.

Aralık 1905'te Cixi, kadınların eğitimini ülke çapında sistematik hale getirmede ilerleme kaydeden Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasını emretmiştir. 24 Ocak 1907'de Qing hükümeti, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “*Kadınların İlköğretim Yönetmeliği*” yayınlanmıştır. Zhang Zhidong tarafından hazırlanan Yönetmelik, farklı kategorilerde toplam 26 maddeden oluşmuştur. Her ikisi de dört yıl devam gerektiren alt ilkokul ve daha yüksek ilkokul olarak kadınların ilköğretiminin iki kategoriye ayrılmasına karar verilmiştir. İlkokul düzeyinde: ahlak, Çince, matematik, iğne işi ve jimnastik olarak beş ana ders ve ayrıca seçmeli dersler olarak müzik ve çizim dersleri verilmiştir. Yüksek ilkokul düzeyinde: ahlak, Çince, matematik, Çin tarihi, coğrafya, fizik, çizim, iğne işi

ve jimnastik olarak dokuz ders verilmiştir. Yönetmelik, kızlar için modern eğitimin Çin kadınlığının geleneksel değerinden ayrılmaması gerektiğini sessiz, iffetli, bağımlı ve yumuşak olmak maddeleriyle açıkça ortaya koymuştur. Yönetmelikte ayrıca “kız ve erkek ilköğretim okullarının ayrılması” ve “ilköğretim kız okullarının müdürlerinin öğretmenlik konusunda deneyimli ve hatırı sayılır burslu son sınıf kadınları olması” gibi maddeler de yer almıştır. Aynı yıl, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “*Kadınların Normal Eğitim Yönetmeliği*” de kararlaştırılmıştır. Kadınların normal eğitiminin (yani öğretmen eğitiminin) amacı “ilkokul kız okulları için öğretmenler yetiştirmek ve kadınlara çocuk yetiştirmenin doğru yollarını öğretmek, böylece kadınların topluma katkıda bulunmalarını sağlamak” olmuştur. Normal eğitim müfredatı: psikoloji, mantık, felsefe, eğitim tarihi, eğitim yönetimi, uygulamalı öğretim, Çin edebiyatı, hattatlık, modern dil, tarih, coğrafya, matematik (aritmetik, cebir, geometri, trigonometri), muhasebe, doğa bilimleri (botanik, zooloji, mineraloji, jeoloji, fizik, kimya), siyaset bilimi, çizim, el işi ve bahçivanlık, dikiş, müzik, beden eğitimi vb. gibi çok çeşitli dersleri içermiştir. Bu derslerin öğretimi, her bir normal okul için öğretim üyelerinin mevcudiyetine bağlı olmuştur (Lewis, 1919).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, “*Kadınların Normal Eğitim Yönetmeliği*” ile tüm il merkezlerinde kadın normal okullarının açılması ve kademeli olarak il düzeyine yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Yönetmelikte ayrıca, kadınların geleneksel değerinin Konfüçyüsçü temelini dokunulmazlığını da pekiştirilmiştir.

Öğretmen okullarının/normal okulların tarihi konusunda özel bir araştırmacı olan Prof. Xiaoping Cong, kadınların eğitiminin devlet gündemine dâhil edilmesini, düşen Qing hanedanının verdiği bir uzlaşma çabası olarak görmüştür. Cong, devlet destekli öğretmen okullarının yükselişinin, çok yönlü kadın eğitimi geleneğinden ayrılmaz olduğunu savunmuştur. Prof. Cong, yeni okul sisteminin kadınlara getirdiği faydaları fark etmeden, kadınların ev ortamından kaçabilecekleri bir kamusal alan yaratarak, Qing hükümeti tarafından yayınlanan bu yönetmeliklerin aynı zamanda kadınlığın geleneksel rolünü güçlendirdiğini belirtmiştir (Cong, 2007: 56-60).

Kadınların eğitimini Çinli erkekler için tasarlanmış eğitim sistemiyle karşılaştırarak, yukarıda bahsettiğimiz iki yönetmeliğin üç ana sınırlaması olduğu

görülmektedir: (a) Kadınların eğitimi erkeklerin eğitiminden tamamen ayrılmıştır; (b) Kadınlar için belirlenen en yüksek eğitim düzeyi, ilköğretim kız okullarına öğretmen yetiştirmek için belirlenirken, erkeklerin en yüksek eğitimi üniversite düzeyinde belirlenmiştir; (c) Emsallerinden farklı olarak, kadınların eğitimi orta öğretimi (ortaokul ve lise) tamamen atlamış ve pratik konularda herhangi bir okul eğitimiyle övünmemiştir (Du, 1996: 340).

Zhang Zhidong'un, kadınların okullaşması da dâhil olmak üzere Çin'in modern eğitimi için tasarladığı tasarım, büyük değişimler çağında Çin'in entelektüellerinin çoğunluğu tarafından tutulan paradoksal bir duruşu temsil etmiştir. Konfüçyüsçülikle dolu bir zihnin yanı sıra tarihsel kavrayışa sahip keskin bir Qing genel valisi olan Zhang, eğitim reformunun aciliyeti konusundaki anlayışına acı verici bir ilerlemeyle ulaşmıştır. Onun meşhur *Ti-Yong* (體用) ikilemi: “Temel Çin öğrenimi *Ti*, uygulamalı Batı öğrenimi *Yong*”, Batı etkisinin akışıyla uğraşırken felsefi bir uzlaşma yolu olarak kabul edilebilir. Zhang'ın kadın sorunlarıyla ilgili olarak, geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlılığı, kadınların öğrenmesini kısıtlamanın boşunalığını fark etmesine engel olmamış; öte yandan, ülkeyi güçlendirmek için kadınların aydınlatılması konusundaki hevesi, korku ve ihtiyat duygularıyla çelişmiştir. Bu hırslı tutum, ilerlemeci özelliklerin eksikliğini ve hükümet inisiyatifi tarafından kadınların eğitime sınırlamalar getirilmesini yorumlamaya en iyi şekilde hizmet etmiştir.

Zhang Zhidong, geç Qing'in reformcu bir bakanı olmasının yanı sıra, geleneksel Çin kültürünün temel değerlerini ısrarla benimsemiş olan Tongzhi monarşistlerinin mirasçılarında biridir. Yönetmeliğin ilanını Tongzhi Restorasyonu'ndan yarım yüzyıl sonra gerçekleştirmiş olsa da, ruhu 50 yıl önce önde gelen muhafazakâr monarşistler grubunun gündeminden asla uzaklaşmamıştır. Ortak eğitim, evlilik özgürlüğü ve kadınların mesleklerini özgürce seçmesi gibi fikirler, kadınların eğitimi projesini yöneten zihni hiçbir zaman tescillemediğinden, onu dar görüşlü ve uzlaşmaz bulmamız şaşırtıcı değildir.

Aynı muhafazakârlık damarıyla, Liang Qichao da 1904'te karma eğitim uygulamasına karşı çıkan bir makale yazmıştır. Onun başlıca düşüncesi, kızlara çok ileri bir eğitim verilirse, erkek çocuklarına tepeden bakabilecekleri, gelecekte

evlenmeyi reddedebilecekleri ve böylece iyi bir anne yetiştirme planının tamamını ortadan kaldıracabilecekleri şeklinde olmuştur. Bu noktada, radikal ya da muhafazakâr olsun, geç Qing erkek reformcularının benzer bir zihniyete sahip oldukları görülmektedir.

1907 Yönetmeliğinin ilan edilmesinden sonra, Qing Mandarinleri, Qing imparatorluk ailesi üyeleriyle birlikte, kadınların eğitimini şiddetle teşvik etmişlerdir. Bu sırada Pekin, birkaç Budist tapınağının kız okullarına dönüştürülmesine sessizce tanık olmuştur (Lewis, 1919: 26).

Qing hükümeti, hem özel okullar hem de misyon okulları üzerinde nispeten gevşek bir kontrol politikası uygulamıştır. Öyle ki bir özel okul mali açıdan hükümetten bağımsızsa, hemen hemen hiçbir teftiş yapılmamıştır. Ancak devletten yardım alması durumunda mali yönetimine ilişkin periyodik denetimler söz konusu olmuştur. Misyoner okullarına, eğitimlerini ileri seviyelere taşıma konusunda daha da fazla özgürlük verilmiştir. Bazı misyoner eğitimciler ise, Çin'deki misyonerlik eğitiminin geleceği konusunda emin değillerdir, hatta birkaç girişimlerine hükümet tarafından meydan okunduğundan şikâyet etmişlerdir (Burton, 1911: 145).

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, en uzak bölgelerin bile 20. yüzyılın başında kız çocuklarının okullaşmasında bir gelişmeye tanık olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Rusya tarafından sürekli askeri tehdit altında olan Mançurya'nın en kuzeydeki eyaleti Heilongjiang'da (黑龙江), çeşitli zorluklara rağmen kız okulları kurulmuştur (Jia, 1991: 58). Hatta Heilongjiang'da askeri görevde bulunan bir Qing Generali olan Cheng Dequan (程德全/1860-1930), kızı için hazırladığı çeyizi açık artırmaya çıkarmış ve parayı Rus ordusunun hâlâ işgal ettiği eyalet başkentinde bir kız okulu kurulmasına yardım etmek için bağışlamıştır. Beş yıl sonra okul, çoğu Mançu olmak üzere 15 ilden 260 öğrencinin kayıtlı olduğu, 24 branş ile köklü bir kurum haline gelmiştir (Jia, 1991: 59).

Çin'in güneybatı köşesinde, engebeli ve çeşitli araziler tarafından iç kesimlerden büyük ölçüde yalıtılmış olan Yunnan (云南), coğrafi önemi nedeniyle uzun süredir Hıristiyan etkisine maruz kalmıştır. İlk Hıristiyan kız okulu 19. yüzyılın sonlarına kadar görülme de, sınır bölgesindeki misyoner nüfuzu 17. yüzyılın

ortalarına kadar uzanmaktadır (Committee of Kunming City Gazetteer Compilation, 1984). 1905 baharında, en eski yerli kadın okulları (bir normal okul ve iki ilkokul) Taihe (泰和) ilçesinde, daha sonra ilçe gazetelerinin derlenmesine de katılmış olan Zhou Zongluo (?) adlı yerel bir eşraf tarafından kurulmuştur. Taihe kız okulları, “bai (白族)” etnik azınlık öğrencilerini kaydettirmek için tasarlanmıştır (Draft of the Dali County Gazetteer, 1917).

I. B. Lewis'in “Çin'deki Kızların Eğitimi” adlı kitabında kaydedilen istatistiklerde, 1916'da Protestan misyonerlerin okulunda 49.916 kız çocuğu; 1912'de Katolik misyonerlerin okulunda 49.987 kız çocuğu; 1918'de hükümet, özel ve devlet eğitim işletmelerinde 170.789 kayıtlı kız çocuğunun olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle, 1919'a kadar misyoner, özel ve devlet okullarına giden kızların sayısında olağanüstü bir artış yaşanarak, sayıları kabaca 270.000'e ulaşmıştır (1919: 41). Ancak, ülke çapında bir perspektiften bakıldığında, okuldaki kızlar, kadın nüfusun sadece küçük bir kısmını oluşturmuştur. Okula gitmeyen kızların sayısı 28.042.412 ile yani okul çağındaki Çinli kızların yaklaşık %95'i olarak hesaplanmıştır (Lewis, 1919: 41). Bu rakam, kız çocukları için okullaşmanın henüz yerleşmekten çok uzak olduğunu göstermektedir. Bu anlamda, can çekişen Qing rejiminin son birkaç yılında kadınların eğitimine katılımı değerli bir miras haline gelmiştir.

SONUÇ

Kadınların modern okullaşmasının yükselişi, geç Qing Çin'in dış dünyaya zorla açılma tarihinin bir parçası olmaya devam etmiştir. Batılı misyonerler, Afyon Savaşı'ndan itibaren sanayileşmiş Batı uygarlığının Çin'e tanıtılmasında çok önemli bir rol oynamışlardır. Kız okullarının ilk açılışı sadece Batılı misyonerlerin gelişinin ve onların evanjelik hedeflerinin bir yan ürünü olmasına rağmen, Hıristiyan etkisini Çin'e sokmak, Çinli kadınların eğitimi için yeni bir dönem başlatmıştır.

Yeni eğitim sistemi, yerleşik ailelerin kadınları için hazırlanan geleneksel eğitimden temelden farklı olmuştur. Çeşitli zümrelerden kızların toplu olarak okullara kaydolması, seçkin kadınların çok değer verilen “eğitimli boş zamanları” geleneğinin bir parçasından daha ziyade, Çin toplumuna aydınlanma ve ilerlemenin evanjelik ruhunu getirme çabası olarak yorumlanabilir.

Birinci Çin-Japon Savaşı, başarısız olmasına rağmen, önümüzdeki yirmi yıl boyunca Çin’de sosyal kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratan geniş çaplı bir reform hareketini tetiklemiştir. Radikaller, Çin'in zayıflığını kadın vatandaşlarının hem fiziksel hem de ruhsal olarak kötüleşmesine bağlamışlar ve Çin halkının “etnik kalitesini” geliştirmek için kadınları “vatandaşların anneleri” olarak kullanma gereğini hissetmişlerdir; Qing rejimi ise sarsılmış hanedanı yok olmaktan kurtarmak için eğitim reformu uygulamasını zorunlu kılmıştır. Bu çalışmadan, Çinli kadınların okullaşmasını teşvik etmede liderlik rolleri oynayan her özel grubun, kadınların kendileri marjinalleştirilirken, kendi özel ilgi alanlarına sahip oldukları sonucuna varılabilir. Ayrıca Afyon Savaşı'ndan 1911 Devrimi'ne kadar olan sosyal bağlamı inceledikten sonra, kadınların kişisel çıkarlarına yeterince hizmet edilmediğini kabul edebiliriz. Sonuç olarak, genel anlamda Modern Çin tarihinde kadınların özgürleşme hareketi sürecini karakterize eden gerçekler bunlardır.

KAYNAKÇA

- Burton, M. E. (1911). *The education of women in China*. Fleming H. Revell.
- Chao, J. (1960). Western impact and social mobility in China. *American Sociological Review*. 25(6), 843-855.
- Charle, C., Schriewer, J., & Wagner, P. (Eds.). (2004). *Transnational intellectual networks: Forms of academic knowledge and the search for cultural identities*. Campus.
- Chen, J. (1979). *China and the West: Society and culture, 1815–1937*. Routledge Library Editions.
- Chinese Educational Commission. (1922). *Christian education in China*. New York: Committee of Reference and Counsel of the Foreign Missions Conference of North America.
- Cohen, P. A. (1963). *China and Christianity: The missionary movement and the growth of Chinese antiforeignism, 1860–1870*. Harvard University Press.
- Committee of Kunming City Gazetteer Compilation. (1984). *Kunming shizhi changbian, jindai zhi san* [Chapter three of the modern period, Kunming city gazetteer, the long compilation]. Kunming, Yunnan: Author.
- Cong, X. (2007). *Teachers' schools and the making of the modern Chinese nation-state, 1897–1937*. UBC Press.
- Draft of the Dali county gazetteer. (1917). Letterpress printing version.
- Du, X. (1996). *Zhongguo nuzi jiaoyu tongshi* [General history of women's education]. Guiyang Jiaoyu Chubanshe.
- Fan, H. (1997). *Footbinding, feminism, and freedom: The liberation of women's bodies in modern China*. Routledge.
- Flynt, W. & Berkley, G. W. (1997). *Taking Christianity to China: Alabama missionaries in the middle kingdom, 1850–1950*. University of Alabama Press.
- Gale, E. M. (1953). *Salt for the dragon: A personal history of China, 1908–1945*. Michigan State College Press.
- Goodman, B. (2005). "The Vocational Woman and the Elusiveness of 'Personhood' in Early Republican China." In B. Goodman & W. Larson (Ed.). *Gender in Motion: Divisions of Labor and Cultural Change in Late Imperial and Modern China*. (s. 265–286). Rowman & Littlefield Inc.
- Hu, B. (1990). *Gong'aihui jihui ju'e yanshuoci* [The anti-Russian speech on the convention of Mutual Love Society]. In Y. Zhang (Ed.). *Zhonghua aiguo wencui* [China's patriotic miscellany]. (s. 91-93). Anhui Wenyi Chubanshe.
- Jia, J. (1991). *Du Heilongjiang nuxue nianjian* [Reading Heilongjiang Girl's School anthology]. Beifang Wenwu. 25, 58–59.
- Judge, J. (2001). Talent, virtue, and the nation: Chinese nationalisms and female subjectivities in the early twentieth century. *The American Historical Review*. 106(3), 765–803.
- Ko, D. (1994). *Teachers of the inner chambers: Women and culture in seventeenth-century China*. Stanford University Press.

- Leung, J. K. (2009, October). In their own voices: Schooling, writing and the shaping of consciousness among China's women students in the first decade of the Republican era. Paper presented at the Western Conference of the Association for Asian Studies, Tucson, Arizona, U.S.
- Lewis, C. M. (1976). Prologue to the Chinese revolution: The transformation of ideas and institutions in Hunan province, 1891–1907. East Asian Research Center, Harvard University.
- Lewis, I. B. (1919). The education of girls in China. Teachers College Columbia University.
- Li, C. (2000). The sage and the second sex: Confucianism, ethics, and gender. Open Court.
- Liang, Q. (1975). Lun nuxue [In discussion of women's schooling]. In Y. Li & Y. Zhang (Eds.), Jindai Zhongguo funu yundong shiliao 1842–1911 [Historical resources of the feminist movement in modern Chinese history: 1842–1911]. (s. 549-550). Zhuanji Wenxue Chubanshe. 1.
- Lutz, J. G. (1971). China and the Christian colleges, 1850–1950. Cornell University Press.
- Mann, S. (1997). Precious records: Women in China's long eighteenth century. Stanford University Press.
- Ono, K. (1989). Chinese women in a century of revolution, 1850–1950. Stanford University Press.
- Pao Tao, C. L. (1992). Ch'iu Chin and the inception of women's movement in China. In C. Lan (Ed.). Families: East and West. (s. 139-143). University of Indianapolis Press.
- Ross, H. A. (1996). "Cradle of female talent": The McTyeire Home and School for Girls, 1892–1937. In D. H. Bays (Ed.), Christianity in China: From the eighteenth century to the present (s. 209–227). Stanford University Press.
- Shen, G. (2007). "Murky Waters: Thoughts on Desire, Utility, and the 'Sea of Modern Science.'" Isis. 98 (3):584–596.
- Yuan, M. (1928). Zhu Caoyi handeng kenu [Zhu Caoyi teaching his daughter under the chilly lamp]. In Suiyuan quanji [Completed Works of the Sui Garden] (s.193–194). Shaoye Shanfang.
- Widmer, J. (1997). Writing women in late imperial China. In E. Widmer & K. I. Sun Chang (Eds.). Stanford University Press.
- Wu, H. (1988). Wu Han wenji [Collected works of Wu Han]. Beijing Chubanshe.

BÖLÜM

4

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SANAT VE YARATICILIK: “SCAMPER TEKNİĞİ” İLE YARATICI VE FARKLI BİR DÜŞÜNME SÜRECİNE GEÇİŞ

Doç. Dr. Pınar AKSOY

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü,
Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı
E-posta: pınar.aksoy@gop.edu.tr*

 0000-0001-6107-3877

ATIF: Aksoy, P. (2021). Erken Çocukluk Döneminde Sanat ve Yaratıcılık: “Scamper Tekniği” ile Yaratıcı ve Farklı Bir Düşünme Sürecine Geçiş. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 72-97). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 4 -

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SANAT VE YARATICILIK: “SCAMPER TEKNİĞİ” İLE YARATICI VE FARKLI BİR DÜŞÜNME SÜRECİNE GEÇİŞ

Pınar AKSOY

*Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, pınar.aksoy@gop.edu.tr*

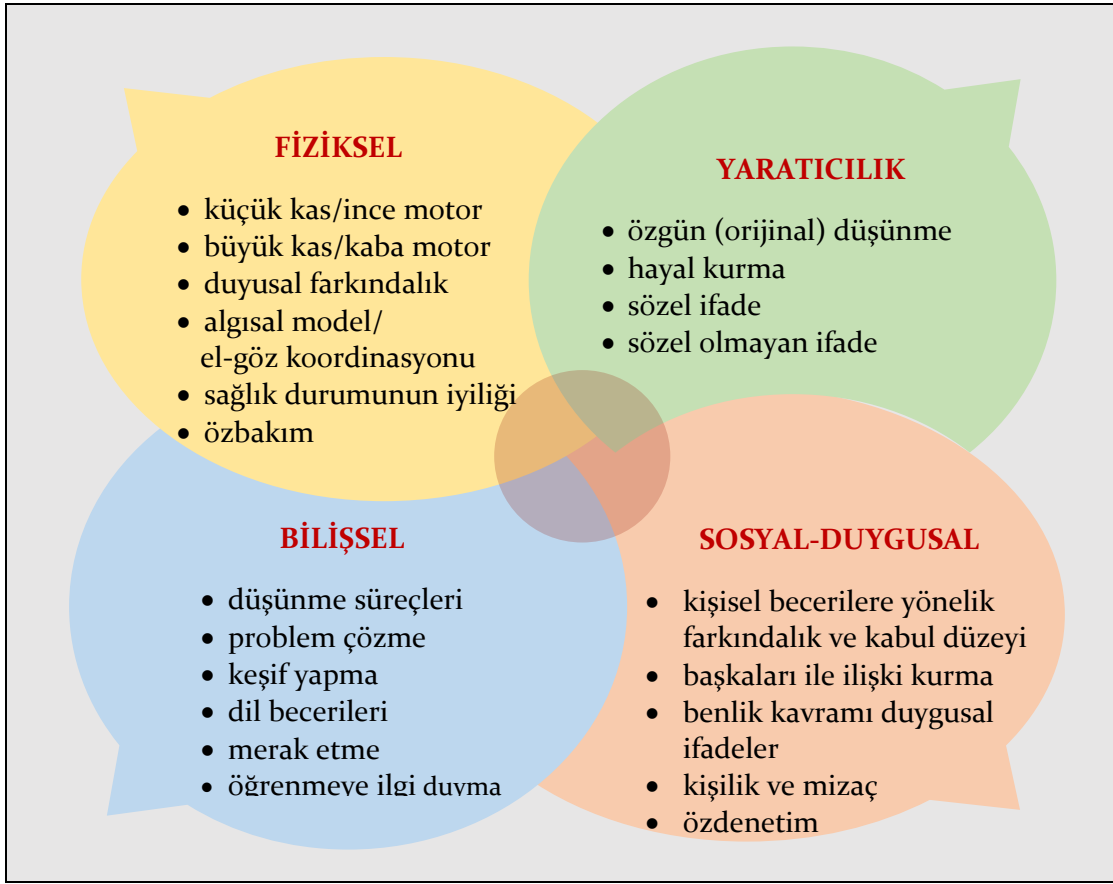
 0000-0001-6107-3877

GİRİŞ

Erken çocukluk yıllarının gelişim ve öğrenme üzerindeki rolünün oldukça önemli olması, bu yıllardaki çocuklar üzerine yapılacak eğitim ve destek çalışmalarının bilinçli, sistemli ve özenli bir şekilde yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu süreçte çocuğa doğru desteğin ve etkili müdahalenin yapılabilmesi için, çocuğun yakından tanınması ve onun ilgisi, ihtiyaçları, gelişimsel özellikleri hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bu doğrultuda, eğitim süreçlerinde her bir çocuk için işlevsel olan öğretim yöntemlerine ve öğrenme süreçlerine yer verilmesi son derece önemlidir.

Erken çocukluk dönemi çocukların sanat eğitime ve yaratıcılığa da açık oldukları bir dönemdir. Bu dönem çocuğu zengin hayal gücüne ve yaratıcı bir organize becerisine sahiptir. Okul öncesi dönem çocuklarının araştırma yapma, soru sorma, karşılaştırma ve sonuç çıkarma eğiliminde olması da zihinsel yeteneklerini yaratıcı bir ürün oluşturmak üzere kullanması üzerinde teşvik edicidir (Rein ve Rein, 1994). Bu noktada sanat eğitimi çocuklar için birşeyleri inşa etme ve birşeyleri özümseme yolu olarak işlev görürken, bu emsalde yerine getirilen yaratıcı aktiviteler de çocuğun kendisini tanımasına fırsat veren süreçler olmaktadır (Barnes, 2002). Ching-Yuan ve Ting-Yin'in yürüttüğü (2013) bir çalışmada, çocukların okul sonrasında devam eden sanat etkinlikleri sayesinde daha yaratıcı ve sabırlı olduğu yönünde tespitlere ulaşılmış olması da sanat etkinlikleri ile yaratıcı süreçlerin çocuğun yaşamının ilerleyen yılları açısından da önemini korduğunun bir ifadesidir.

Bir çocuğun gelişiminin fiziksel, sosyal-duygusal, bilişsel ve yaratıcılık açısından bir içeriğe sahip beceri ve kazanımlarla gerçekleştirilmesi gerektiğinin ideal bir sanat eğitimi için göz önünde bulundurulması şattır. Bu durum çocuğun bütüncül gelişimini sağlayan bir durum olmakla birlikte, sanatın çocuğun bütün bir gelişimine katkı sağlayan bir alan olması itibariyle de son derece önemlidir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, bütüncül çocuk gelişiminde yer alan her bir boyut diğer boyutlarla etkileşim içerisinde (Fox ve Schirmacher, 2011).

Şekil 1. Bütüncül Çocuk Gelişimi Modeli

Şekil 1’e göre, çocuğun bütüncül gelişimi için gerekli alanlardan biri de yaratıcılıktır ve bu kapsamda yaratıcılık özgün düşünme, hayal kurma, sözel ve sözel olmayan ifade süreçleri içermektedir. Sanatsal alanların eğitiminin duyuların ve içgüdülerin eğitimi olduğuna ilişkin McCaslin’in (2000) tanımlamaları da bu durumu destekler niteliktedir. Dikkat çekici bir durum olarak, Lacelle-Lavellée (1998) çalışmasında, sokağı itilmiş çocuklarda öz-sayğı ve öz-farkındalık ile birlikte, yaratıcı

düşünme ve kendini ifade etme gibi becerilerin gelişimi noktasında sanat eğitiminden faydalanılabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, sanat eğitimi genel eğitimin hedeflerine ve farklı gelişim alanlarına hizmet eden bir eğitim alanıdır. Bu kapsamda erken çocukluk dönemine yönelik sanat eğitimi bünyesinde farklı kavram edinim süreçlerinin ve yaparak-yaşarak öğrenme deneyimlerinin işletiliyor olması son derece önemlidir.

Erken Çocukluk Döneminde Sanat Eğitimi

Erken çocuklukta temel bir bileşen olan sanat, sözel olmayan bir dildir ve çocukların çizimlerinden çıkan bir semboller sistemidir. Yaşamın erken yıllarında çocukların sanatsal gelişimini arttırmak ve dünyalarında güzelliğe olan beğeniyi geliştirmek oldukça gerekli bir unsurdur. Bu kapsamda, sanat genel eğitimin bir parçası olmanın yanı sıra, çocuğun da kendine özgü bir bilme biçimidir (Aykaç, 2019). Sanat, sanat eğitiminin kazandırdığı estetik duyarlılık sürecinden geçerek yaşam biçiminde, bireysel ve toplumsal ilişkilerde, olaylara bakıştaki tutum ve davranışlarda somut bir şekilde kendini göstermektedir. Bu bakımdan sanat eğitimi, küçük yaştan itibaren bireyin hayatında var olan bir süreçtir (Elibol, 2012). Daha genel bir anlatımla, çocuğun sanatsal etkinlikleri onun düşünme dilinin bir ifadesidir. Buna göre, içerisinde bilişsel, düşünsel ve bedensel etkinliklerin yer aldığı sanat eğitimi, çocukların kendini ifade etmesine yönelik fırsatları da bünyesinde barındırmaktadır. Sanat eğitiminin birçok katkısından bahsetmek mümkün olmakla birlikte, sanatın çocuklar üzerinde temel olarak katkı sağlayıcı olan yanları için aşağıdaki durumlar sıralanabilir:

- Çocukların kendi duygu ve düşüncelerinin farkında olmalarını sağlamaktadır.
- Çocukların farklı malzemeleri deneyimleyerek, muhakeme etme ve problem çözme becerilerinin gelişimini sağlamaktadır.
- Çocukların içerisinde buldukları kültürün yapısını ve farklı toplumlara ait kültürel yapıları anlamasını sağlamaktadır.
- Çocuklardaki hayal gücü ile yaratıcılık düzeylerinin ve yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimini desteklemektedir.
- Çocukların çevrelerindeki olay ve durumlardan haberdar olma yeteneğini ve

alıcı ifade edici dil becerilerini artırmaktadır.

- Çocukların bağımsızlık, üretkenlik ve girişimcilik ile ilgili alanlarda beceri ve yetkinlik kazanmasını desteklemektedir (Aykaç, 2019; Menzer, 2015; Sickler-Voigt, 2020).

Erken çocukluk döneminde sanat eğitimi çocuğun zekâsını, kişilik özelliklerini ve iç dünyasında yaşadıklarını, duygu ve düşüncelerini ifade ettiği yalın bir ifade aracıdır. Çocuğun bu dönemde meraklı, coşkulu, hareketli ve dış etkilere açık olması nedeniyle de sanat eğitimini alabileceği en iyi dönemdedir. Sanatsal etkinlikler aynı zamanda çocukların çevrelerindeki nesnelere gözlemlemesini ve içinde yaşadığı ortamı tanımasını güçlendirmektedir. Buna koşut olarak; çocukların algılarının gelişmesini sağlayarak, kendilerine ait zihinsel imgelerin ve düşüncelerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır (Dilmaç ve Topuz, 2017). Erken çocukluk döneminde sanat eğitiminin temel görevi çocuğun görme, işitme, dokunma gibi duyularını kullanmayı öğretmek, duysal doyuma ulaşmalarını sağlamaktır. Çocukların özgür, yaratıcı ve mutlu bireyler olmasına, hedeflerine ulaşabilmesine ve beraberinde problem çözme, anlama, organize etme ve yorumlama gibi zihinsel süreçlerinin gelişimine yönelik araçlardan biri sanat eğitimidir. Erken çocukluk dönemindeki çocukların kendilerine özgü ve oldukça özel bir anlatım biçimleri olduğu için, bu dönem çocuklarına yönelik sanat eğitimlerinin ezber dayalı ve geleneksel düzeydeki eğitim uygulamalarından bağımsız bir şekilde yürütülmesi oldukça önemlidir (Aykaç, 2019). Çocukların olumlu tutum ve davranışlarının gelişiminde etkin bir rol oynayan sanat etkinlikleri, yürütülme süreci itibarıyla çocukların paylaşma, grup çalışmalarına aktif katılım gösterme, işbirliği yapma, sosyal etkileşimleri deneyimleme ve duygularını ifade etme gibi becerilerinin de gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda sanat etkinlikleri ayrıca çocukların kendini, içinde bulunduğu kültürü ve diğer kültürleri daha iyi anlamasına olanak tanıyarak, farklılıklara saygı duymasına da yardımcı olmaktadır. Çocuklar sanat aracılığıyla kendilerine yönelik olduğu kadar, yaşadıkları çevreye yönelik olarak da bir farkındalık kazanmaktadır (Çetin ve Koyuncuoğlu, 2013; Dilmaç ve Topuz, 2017). Nitekim alternatif eğitim yaklaşımları bünyesinde de çevrenin rolüne ve çocuğun eğitim ortamında yer alan unsurlara dikkat çekilmiştir. Örneğin; Montessori yaklaşımında çocuğun kendisi için hazırlanmış çevre içerisinde yer alarak,

kendisine yetebilir olmasına yönelik olanaklara sahip olması ile ilgi alanına ve ihtiyacına göre farklı kullanım fırsatlarını içeren eğitsel materyallerle buluşturulması önemli görülmektedir. Bu bağlamda, çocukların araştırmalar yoluyla duyuların düzenlenmesine yönelik duyu materyalleri ve çeşitli alanlarda deneyim kazanmalarına yönelik olarak günlük yaşam materyalleri de ortamda yer alması gereken materyaller arasında görülmektedir (Çakıroğlu-Wilbrant, 2012; Morrison, 1998). Reggio Emilia yaklaşımında ise çocukların estetik anlayışının ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanarak, çocukların çevreyle iç içe olmaları yanında, estetik, esneklik, aktif öğrenme ve sosyal etkileşim deneyimi elde etmelerini sağlayacak ortam ve materyallerle buluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim ortamındaki duvarlarda yer alan aynalar, yapılan çalışmalar için doğal sergi alanları ile resim ve heykel gibi birçok farklı alanlarla ilgili sanatsal faaliyetlerin yürütüleceği atölyeler de bu yaklaşıma ait belirgin özelliklerdendir (Edwards, Gandini, & Forman, 2012; Moss, 2016; New, 2007; SAGE, 2016). Dolayısıyla, erken çocukluk dönemine yönelik eğitim süreçlerinde hangi öğrenme yaklaşımı ele alınmış veya hangi öğrenme merkezi kullanılıyor olursa olsun, çocukların sanatsal edinimlerinin gözardı edilmemesi gerektiği bir gerçektir.

Öğrenme ortamlarında sanat merkezi bir sanatçı atölyesi olarak görev görmekte olan bir merkez olmakla birlikte; rahatlıkla bulunan ve kolay ulaşılabilen, gelişime uygun materyallerle düzenlenmiş, kuralları ve sınırları olan bir yerdir (Aykaç, 2019). Çocuklar çizme, boyama, inşa etme, yırtma, bantlama/yapıştırma, makasla kesme, zımbalama, kağıtta delikler açma gibi sanatsal etkinliklerle kendine göre anlamlı bir bütün oluşturarak yeni deneyimler elde etmektedir. Erken çocukluk dönemi içerisinde de sanat eğitimi çocukların gelişim özelliklerinin ve ilgilerinin dikkate alındığı, kendilerini rahat bir şekilde ifade edebileceği bir ortamın ve farklı malzemelerin yer aldığı bir ortamda gerçekleşmekle birlikte, çocuğun merkezde ve öğretmenin de rehber rolünde olduğu bir eğitim sürecidir (Dilmaç ve Topuz, 2017; Fox ve Schirmacher, 2011). Bu kapsamda, sanat etkinlikleri süresince öğretmenin çocukların seçtiği malzemeleri ve katıldığı aktiviteleri gözlemleyerek, “boya çalışmaları sırasında fırçanı temizlemen çok güzel”, “arkadaşınla boyanı paylaştığın için çok mutlu oldum”, “resmindeki güneş çok güzel” gibi sözel yönlendirmelerle

olumlu yönde motive edici ifadeleri kullanmaya özen göstermesi gözardı edilmemesi gereken bir durumdur (Çetin ve Koyuncuoğlu, 2013; Schirrmacher, 2001). Bu yöndeki adımlar, çocukların sanat etkinliklerine yönelik ilgi ve özgüvenlerinin devamlılığı noktasında önemli olmakla birlikte, çocuğun motive edici bir dönütle karşılaşmasına da yardımcı olmaktadır.

Çocuklarla sanat çalışmaları yapmadan önce; “sanat nedir?”, “sanat niçin yapılır?” ve “sanat yapıtı nedir?” gibi sorularla daha çok soyut bir kavram olarak çocukların karşılıklarına çıkan “sanat”la tanışmaları sağlanabilir. Çocukların sanat yapıtları hakkında bilgi sahibi olması, sanata yönelik algılarını da iyileştirmektedir. Bu kapsamda çocuklara gösterilen bir resim, heykel ve fotoğraf gibi görsellerin ardından “bu nedir?”, “özellikleri nasıldır/nelerdir?”, “sanatçı burada ne anlatmaya çalışmış?”, “size neler hissettiriyor?” ve “bu yapıta/ürüne sen neler eklemek isterdin?” gibi sorularla çocukların görsel duyarlılıkları ile sezgi gücünün artırılması, artistik becerilerinin ve yaratıcı düşünme potansiyellerinin gelişimi sağlanabilmektedir (Çetin ve Koyuncuoğlu, 2013). Glăveanu’nun (2011) ifade ettiği gibi, çocukların yaratıcı ifade güçlerinde eksikliklerin olması ile çocuğun pasif alıcı konumuna geçmesi arasında ilişki mevcuttur. Bu çerçevede, çocuklara özgür olabilecekleri ve yaratıcılıklarını geliştirebilecekleri ortamların sağlanması koşuluyla, onların keşfetme özgürlüğüne ulaşmaları desteklenmiş ve böylece özgün ürünler oluşturmaları mümkün kılınmış olacaktır (Pandit ve Neogi, 2016).

Sanatta ürün değil, süreç önemlidir. Sanatla ilgili bütün deneyimlerin temel amacı, ürünün ne olduğuna ve sonuçta nasıl görüldüğüne değil, o ürünü oluşturmak için ayrılan sürenin nasıl değerlendirildiğine odaklanılmasıdır. Sürecin sonunda çocuğun deneyimlerini ve duygularını ifade etmesi olasıdır. Bu bakımdan yapılacak sanat çalışmalarında çocukların kendi hızlarında ilerlemelerine olanak sağlanması yanında, orjinal, bağımsız ve yaratıcı düşünme yetilerinin harekete geçirilmesi ve bir modeli taklit etmelerine yönelik çalışmalardan uzak durulması gerekmektedir (Çetin ve Koyuncuoğlu, 2013; Sickler-Voigt, 2020). Gök’ün (2009) yürüttüğü bir çalışma, açıkça göstermiştir ki boyama kitapları aracılığıyla yürütülen sanat etkinlikleri, çocuklarda doğrudan kopya etmeye yönelik bir eğilim başlatmakta ve çocuğun

düşünmekten vazgeçerek, yaratıcılığının olumsuz yönde bir gelişim göstermesine yol açmaktadır. Bununla birlikte, renk seçimi, şema ve kompozisyon oluşturma gibi yönlerden de çocukları özgünlükten uzak kalarak, boyama kitabında gördüklerini taklit ve kopya etmeye yönlendirmektedir. Bu durumlar birlikte değerlendirildiğinde, erken çocukluk döneminde sanat eğitimi bünyesindeki etkinlik sürecinde çocuklara karşı deşifre edici, düzeltici ve yargılayıcı bir yaklaşımla değil, bilakis takdir edici, değer verici ve araştırmacı/destekleyici bir yaklaşım içerisinde olunması şarttır. Bu durumlara koşul olarak da kalıpyargısal bir bakış açısıyla ve/veya klişe bir model örneğinde ortaya çıkan ürünlerin değil, yaratıcı, sorgulayıcı ve yansıtıcı gibi üst düzey düşünme becerilerinin kullanımı eşliğinde oluşturulan ürünlerin üretilmesi desteklenmelidir.

Erken Çocukluk Döneminde Yaratıcılığı Açıklayan Sanat ile Yaratıcılığa

Bakış

Sanat aracılığıyla yaratıcılığın geliştirilebileceğini öne süren Sharp'ın (2001) görüşü, sanat alanları ve etkinlikleri bünyesinde yaratıcılığın bilhassa önemli olduğunu vurgulayan bir durum olmaktadır. Yaratıcılığın özellikleri ve boyutları konusunda birçok fikir öne sürülmüş olmakla birlikte, yaratıcılığın kendi içinde birtakım süreçlere sahip olduğu belirtilmektedir (Rein ve Rein, 1994). Yaratıcılık (creativity), bir tutum, bir süreç, bir ürün ve bir beceri olarak açıklanabileceği gibi, kişilik özelliklerinin birleşimi ve çevresel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir beceri olarak da ifade edilmektedir. Çocuklar yaratıcılıkları yeni fikirler üreterek, bir şeyler yapmanın farklı yollarını deneyerek, farklı şeyleri keşfederek, fikirleri ve materyalleri manipüle ederek, hayal kurup fantastik ürünler üreterek, problem için farklı çözüm yolları geliştirerek ve kabul edilmiş düşünce ve davranış biçimlerini sorgulayarak vb. gerçekleştirebilmektedir. Yaratıcılık, sabit bir yetenek değildir ve potansiyel bir beceri olarak egzersiz de gerektirmektedir. Bu kapsamda, yaratıcılık erken çocukluk yıllarında zirveye çıkmaktadır. Yaratıcılık yaşamın dördüncü yılında zirve yapmakta iken, ilkökul yıllarında yakınsak düşünmenin öne çıkması ve akademik bilginin ön planda tutulmasıyla bir düşüş göstermektedir (Fox ve Schirrmacher, 2011). Malaguzzi'nin (1993) "çocuklar, yaratıcılığın değeri ve kullanışlılığı konusunda en iyi

değerlendiriciler ve en hassas yargılayıcılarıdır” şeklinde dile getirdiği bir ifade de çocuklar için yaratıcılığın önemli olduğunu ve yaratıcı ifade yeteneğinin gerekli olduğunu açıklar niteliktedir.

Yaratıcılık ile ilgili birçok noktaya açıklık getiren Torrance (1962), yüksek derecede yaratıcılık becerisi olan çocuklar için yedi göstergeden bahsetmiştir.

- (1) *Meraklılık*: Bu çocuklar sürekli olarak ve meraklı bir şekilde soru sormakta iken, “Bu nedir?” ve “Neden” gibi sorularla veya vücut hareketleri, araştırmacı yapısı gibi sözel olmayan yollar aracılığıyla da merakını ortaya koymaktadır.
- (2) *Esneklik*: Bu çocuklar birçok şeyi yeniden denemeye devam etmekte ve başarısızlıkla karşılaşması durumunda değişik şeyleri denemek için girişimde bulunmaktadır.
- (3) *Yeniden tanımlama*: Bu çocuklar sıradan nesnelere veya durumlar için yeni kullanım alanları bulmakta ve diğerlerinin sorgulamadan kabul ettiği durumların arkasında yatan başka durumları fark etmektedir.
- (4) *Probleme karşı duyarlılık*: Bu çocuklar paylaşılan bir bilgideki/kurallardaki açıkları ve istisnai durumları ve gördüğü, duyduğu şeylerdeki çelişkileri görme konusunda hızlıdır.
- (5) *Özgünlük*: Bu çocuklar kendine özgü, ilginç ve sıradışı fikirlere/girişimlere sahiptir.
- (6) *Kendini bilme*: Bu çocuklar kendini önemli görmekte ve güçlü bir şekilde kendini yönetebilme yeteneğini işletmektedir. Bireysel olarak kendisini tanıdığı için de tek başına çalışabilme potansiyeline sahiptir.
- (7) *İç görü*: Bu çocuklar kendi duygu, düşünce ve davranışlarının farkında olarak, fikir ve olasılıklar üzerinde çok fazla zaman geçirmektedir.

Bahsi geçen özellikler genel olarak yaratıcı bireylere ait özellikler olmakla birlikte, yaratıcı bireylerde kişisel farklılıkların olabileceği gerçeğinin de göz önünde bulundurulması ve yaratıcı bireyler için etiketleyici ve aşırı genelleştirici bir yaklaşımdan uzak durulması ayrıca önem taşımaktadır (Yamamoto ve Nakakoj, 2005). Bu emsalde, yaratıcı bireylerin araştırmacı, merak sahibi, mizâh duygusuna sahip, risk alma ve

sorun çözüme yetisine sahip, içsel motivasyonu yüksek, pozitif bir kişilik özelliğine sahip, esnek düşünen, yeniliklere/değişime karşı açık olan, ne istediğini bilen ve kararlı davranışlar sergileyen kişiler olması beklenen durumlardır.

Çok yönlü bir yapıya sahip olan yaratıcılık becerisinin başka kavram ve becerilerin gelişimini etkileyen bir unsur olduğu yönünde bilgi ve bulgulara da ulaşılmaktadır. Bu durumları örnekler bir şekilde, Ürdün'deki okul öncesi eğitim ortamları üzerinde yürütülen bir çalışmada (Dababneh, Ihmeideh ve Al-Omari, 2010) fiziksel çevrenin ve eğitim ortamının düzeninin ve materyal özelliklerinin çocukların yaratıcılıkları üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Bashaw ve White'nin (1971) tespitine göre de ekonomik açıdan yoksun olmanın okul öncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkilerinden birinin de yakınsak düşünme ve biçimsel yaratıcılık becerilerini etkileyerek, onların okula hazırbulunuşluk düzeyleri üzerinde olumsuz bir etki yaratacak olmasıdır. Öyle ki Hong Kong, Paris, Fransız. ve Çin gibi dört farklı kültür üzerinde yürütülen bir çalışmada, Hong Kong ve Çin'deki çocukların yaratıcılık düzeylerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek çıktığının belirlenmiş olması (Lau, Cheung, Lubart, Tong ve Chu, 2013) ile de yaratıcılık becerilerinin toplumsal yapıyla ilişkili bir etmen olduğu öne çıkmaktadır.

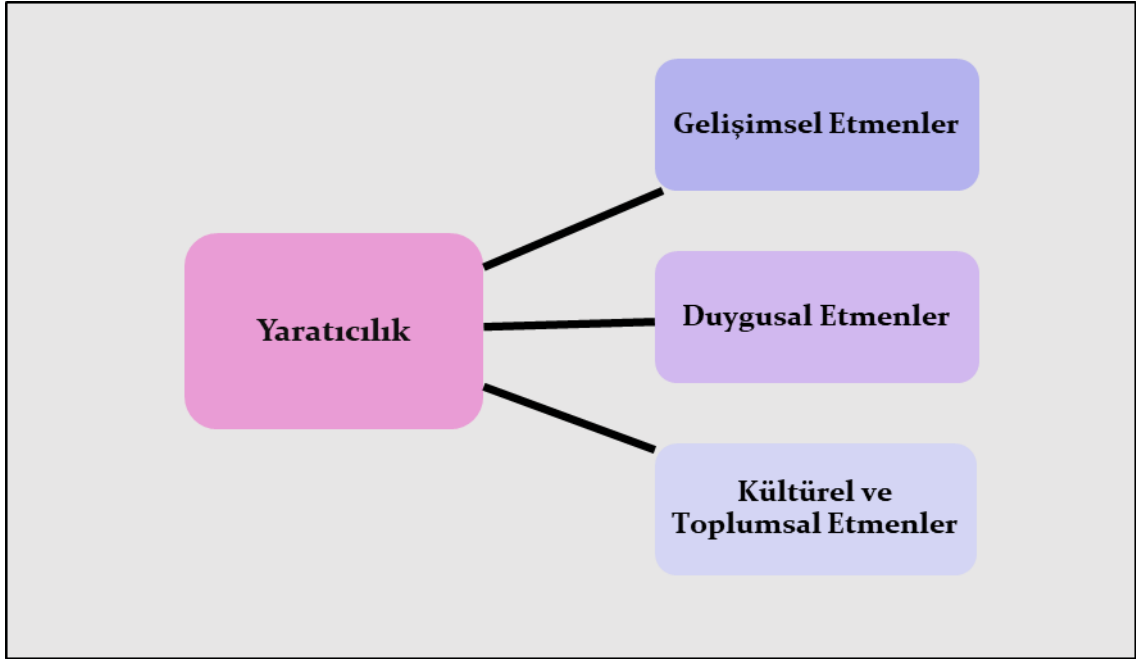
Yaratıcılık becerilerinin algısal bir yönü olduğu bilinmekle birlikte, algı ve tutumları şekillendiren bir kurum olarak ailenin de bu süreçteki rolü büyüktür. Çocukların yaratıcılık düzeylerinin aile ilişkilerinden etkilendiğini vurgulayan Michel ve Dudek (1991), aşırı korumacı ve otoriter ebeveynlerin çocuklarının yaratıcılık düzeylerinin daha düşük olduğunu saptamıştır. Benzer bir şekilde, Popescu vd.'nin (2015) tespitiyle öne çıktığı gibi, katı kuralların olmadığı ve çocuk için yeterli uyarıcıların yer aldığı bir aile düzeni çocukların yaratıcılıkları üzerinde destekleyici olmaktadır. Bunların yanı sıra, çocuğun kendisine ait özellikler eşliğinde öne çıkan birtakım süreçler de yaratıcılık üzerindeki farklılıkların nedenleri olabilmektedir. Örneğin; Kyung-Hwa'nın (2005) çalışması okul öncesi dönem çocuklarının yaratıcılıklarının yaş, cinsiyet ve kişilik özelliği gibi birtakım özelliklerden etkilendiğini kanıtlar niteliğindedir. Buna göre, yaratıcı kişilik özelliğine sahip olan çocukların yaratıcı düşünme becerilerinin yüksek olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda,

beş yaş grubundaki çocukların dört yaşa göre ve kız çocukların da erkeklere göre daha yaratıcı olduğu yönünde tespitlerin olması ise yaratıcılık becerilerinin bireysel gelişim özelliklerinin etkisinde olduğunun bir göstergesidir.

Çocukların içerisinde bulunduğu fiziksel çevrenin yaratıcı fikirlerin gelişmesinde büyük pay sahibi olduğunu vurgulayan Makhmalbaf ve Yi-Luen Do (2007) de çocuklar için “Bingo” gibi oyunların ve yapılan çizimleri yorumlamaya dayalı uygulamaların farklı açılardan düşünmelerine fırsat veren süreçler olduğuna dikkat çekmiştir. Zahraa, Yusooff ve Hasimb’in (2013) tespitine göre de okul öncesi dönem çocuklarındaki yaratıcılığın geliştirilmesinde beyin fırtınası, teknoloji tabanlı eğitim ve rol oynama gibi birçok yöneme başvurulabilmektedir. Okul öncesi dönem çocuklarına verilen eğitimin içeriğinin yaratıcı düşünme ve yaratıcılık becerileri üzerinde oldukça etkili olduğunu gösteren bir süreç olarak, Kirkham ve Kidd’in (2015) çalışması dikkat çekicidir. Buna göre, Waldorf, Montessori ve İngiltere’deki ulusal eğitim programlarının yaratıcılık üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, Waldorf yaklaşımına katılan çocukların bu yöndeki becerilerinin çok daha iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Buna paralel bir durum olarak, okul öncesi dönem (iki-altı yaş) çocuklarının (kolaj çalışması gibi) sanat etkinliklerinde kullanacakları malzemeleri kendilerinin seçmesi ya da öğretmenin hazır edip kendilerine vermesi durumuna bağlı olarak, yaratıcılık becerilerinin farklılaştığını ortaya koyan Amabile ve Gitomer’in (1984) çalışma bulgusu da öğretmenin yaklaşım ve uygulamalarının çocukların yaratıcılıkları üzerinde pay sahibi olduğunu göstermektedir. İspanya örneğindeki okul öncesi dönem çocukları üzerinde yürütülen bir çalışmanın (Garaigordobil ve Berruoco, 2011) oyun temelli eğitim uygulamalarının akıcılık, orijinallik ve esneklik gibi yaratıcılık süreçlerinin geliştirilmesinde katkı sağlayıcı olduğuna ilişkin sonuçları da bu kapsamda yürütülecek eğitim süreçleri açısından yol göstericidir. Yaratıcı düşünmenin ıraksak düşünmeyi de ifade ettiği düşünüldüğünde, zihinsel yapılarının gelişimlerine paralel olarak çocukların yaratıcılık becerilerinin gelişim göstermesi olasıdır (Suddendorf ve Fletcher-Flinn, 1999). Bu durumu destekler bir şekilde, Mirzaie, Hamidi ve Anaraki (2009) de bilimsel temelli etkinliklerle okul öncesi dönemdeki çocukların akıcılık, esneklik ve özgünlük gibi boyutlardaki

yaratıcılık becerilerinin geliştirilebildiğini ortaya koymuştur. Alhusaini ve Marker'in (2011), açık uçlu sorular yöneltilerek yürütülecek öğrenme süreçlerinin problem çözme yollarının işletilmesini sağlayarak, yaratıcılığın gelişimi üzerinde katkı sağlayıcı olacağına ilişkin tespitleri de yaratıcılık üzerinde öğretim ortamının ve öğrenme yöntem-tekniklerinin öneminin görülmesi açısından dikkat çekicidir.

Yaratıcılık üzerinde etkili olan etmenler kapsamında bahsi geçen özellik ve olanakları ifade eder bir şekilde Sharp (2001), yaratıcılık için yaratıcı çevre, yaratıcı program, yaratıcı öğretmen ve yaratıcı öğretim yöntemleri üzerine vurgu yapmıştır. Daha özet bir anlatımla da yaratıcılığı etkileyen temel etmenler Şekil 2'deki gibi kategoriler altında sınıflandırılabilir.

Şekil 2. Yaratıcılığı Etkileyen Etmenler

Erken Çocukluk Döneminde Sanat ve Yaratıcılık Becerilerinin Gelişimi

Yaşamın ilk yılı içerisinde çocuklar duyu sistemleri aracılığıyla çevresini ve dış dünyayı anlamaya başlayarak, duyularının uyarılması yoluyla yaratıcılıklarını geliştirmektedir. İki yaş çocuğu her şeyi merak ettiği ve kendine özgü yollarla kendini ifade ettiği bir dönemdedir. Bu dönemde bir çok şeye ilgili olan çocuk, etrafındaki şeyleri deneme isteğindedir. Bu dönem çocuğunun dikkat süresi kısa olmakla birlikte, renkli ve hareketli birçok şeye karşı da ilgi gösterdiği görülmektedir. Bu çerçevede,

oyun hamurlarıyla basit şekiller yapabildiği ve kalın fırçalarla boya yapabildiği bir dönemdedir. Buna göre, bu dönemdeki çocuğun rahatça kavrayabildiği kalemleri kullanma aşamasına geçtiği söylenebilir. Bu dönemde bağımsızlık duygusu geliştirmeye başladıkları için, çocukların her şeyi kendilerinin yapma eğiliminde olduğu görülmektedir. Buna paralel bir durum olarak da çocuklar kendilerini ve çevresini tanıdıkça yaratıcı ürünler ortaya koymaktadır (Bee ve Boyd, 2005; Craft, 2003; Elibol, 2012). Çocuklar yaşamın ilk yıllarında oynadığı oyunlarla yaratıcılıklarını ortaya koymakta ve anne-çocuk ilişkisinden hareketle yaratıcı davranışlar sergilemektedir (Rein ve Rein, 1994). Bu kapsamda, çocuklar başlangıçta çevresinde gördüklerini taklit etmekte iken, daha sonraları gördüklerine kendi dünyasında oluşturduklarını ve hayal güçlerini de ekleyerek, yaratıcılıklarını geliştirmektedir (Glaveanu, 2011). Yaşamın ilk yıllarında çocukların yaratıcılıklarının gelişimi için bloklar, dolgu oyuncaklar, basit sözel oyunlar, müzikli oyunlar ve hafıza oyunları işe yarayabilecek araçlardır.

Üç yaşına kadar daha çok karalamalar yaparak kendini göstermeye başlayan çocuğun, üç yaşın sonunda yaptığı gelişigüzel karalamalarının bilinçli çizgilere dönüşmeye başladığı ve dairesel çizgilerle insan figürlerine, kafa ve kol çizgilerine yer verdiği görülmektedir. Üç-dört yaşlarındaki çocuklarda henüz mekân kavramı gelişmemiş durumdadır ve bu aşamada yürüttükleri sanat çalışmalarında sayfayı istedikleri gibi kullandıkları görülmektedir. Akışkan boyalarla oynamaktan keyif aldığı ve kendi vücudundan başlayarak çeşitli nesnelere yapılan baskı çalışmalarını yapabildiği gözlenmektedir. Dört yaş çocuğu makası düz bir çizgiyi kesmek için kullanabilecek düzeye geçmekte ve kesme-yapıştırma denemeleri ile kolaj çalışmaları yapabilmektedir (Elibol, 2012; Schirmacher, 2001). İki-dört yaş döneminde ise çocuklar belirgin bir şekilde dengeli fiziksel güce ve hayal gücüne dayanan oyunları oynama eğilimine geçmekte ve kendine özgü yollarla çevreyi keşfetmeye başlamaktadır (Kyung-Hwa, 2005).

Dört-altı yaş döneminde çocuklar diğer insanların duygu ve düşüncelerinin farkında olarak, kendi davranışlarının başkalarını nasıl etkilediğini düşünmeye ve kendisini ayrı bir kişi olarak görmeye başlamaktadır. Buna koşut bir gelişim olarak da

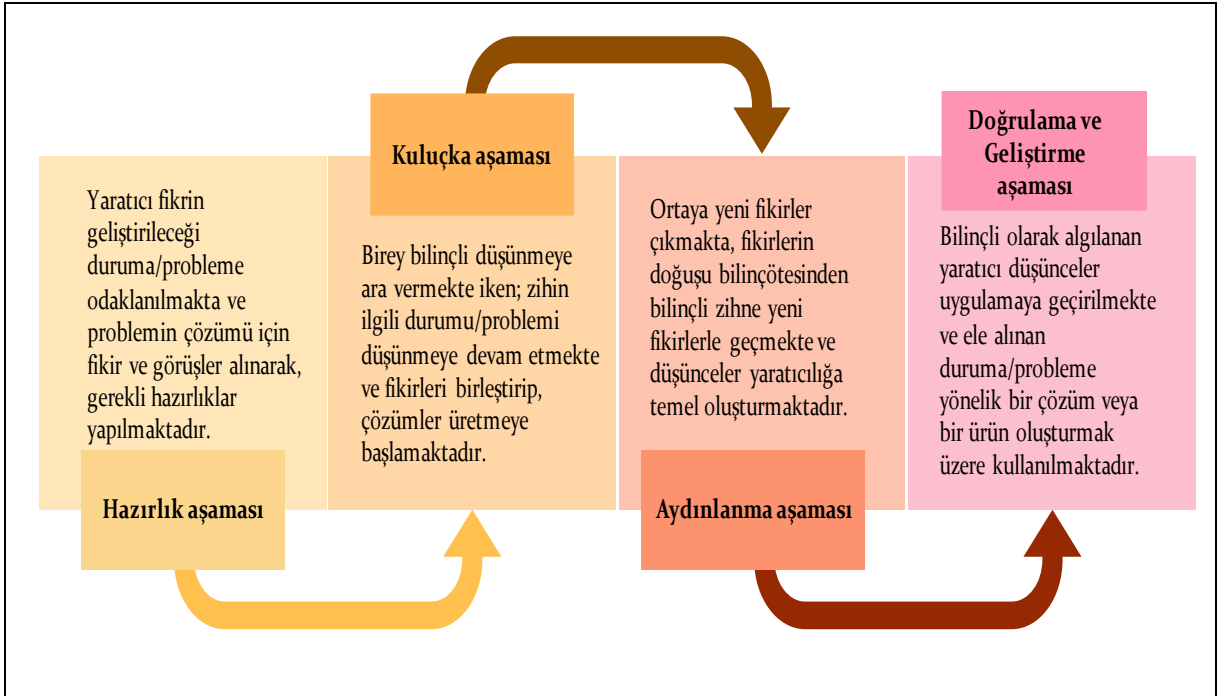
kendi kişiliğini oluşturmaya başlayacağı için etkinliklerde yaratıcı oldukları görülmektedir. Altı-sekiz yaş itibariyle de çocuklar daha gerçeğe yakın çizimler yapmakta ve çizimlerinde renk seçimine, estetik bakış açısına ve daha ince detaylı figür çizimlerine yer vermektedir (Bee ve Boyd, 2005; Glăveanu, 2011). Bu dönemdeki çocuklarda özdüzenleme becerilerinin gelişmesiyle üretkenlikleri ve bu süreci takiben de bağlantı kurma, anlam çıkarma ve çıkarım yapma gibi alanlardaki yetkinlikleri de ilerleme kaydetmektedir. Bu durumlar ışığında, erken çocukluk yılları içerisindeki çocukların yaratıcılıklarının nasıl olduğu ile birlikte, hangi gelişim döneminde olduğuna ilişkin bir çıkarımın yapılmasına ihtiyaç vardır.

Sanat çalışmalarında çocukları etkili bir şekilde gözlemlemek ve süreç içinde ortaya koyduğu ürünleri kayıt altına alarak, çocuklar hakkında değerlendirme yapmak son derece önemlidir. Bu hususta dikkat edilmesi gereken unsurlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Öğretmenlerin gözlem yapmak ve kayıt tutmak için kendilerine yönelik işlevsel bir sistem geliştirmesi ve gerek notlar tutarak gerekse de bir ses kaydedici ya da video kamera aracılığıyla çocukların konuşma ve eylemlerini değerlendirmesi önemlidir.
- Çocuklar üzerinde gözlem yaparken fazla dikkat çekici olmamak ve çocukların doğal olmalarını desteklemek adına onlarla olan mesafenin korunmasına ve işlerine engel oluşturmayacak şekilde gözlem sürecinin yürütülmesine özen gösterilmelidir.
- Çocukla ilgili olarak neyin gözlemleneceğini çok iyi saptamak ve çocukların sanatsal gelişimlerini gözlemlerken, doğal ve esnek bir ortamı da oluşturmak önemlidir.
- Çocukların farklı ortamlardaki konuşma ve eylemleri ile farklı ortamlarda yaptığı çalışmaların gözlenmesi yanında, gözlemlerin objektif, tarafsız ve ön yargısız bir şekilde yürütülmesine ve çocukları cinsiyet, etnik köken veya özel ihtiyaçlar vb. açısından tek tipleştirilen bir bakış açısından uzak durulmasına özen gösterilmelidir.
- Çocukların hangi amaçla gözlemleneceğine göre uygun bir strateji de

seçilmelidir. Örneğin; sanat çalışmalarını değerlendirirken hikâyelendirme (günlükler ve anekdotlar), odak olarak zaman aralıklarını veya davranış kategorilerini gözleme, kontrol listeleri ve derecelendirme ölçekleri gibi çeşitli stratejilere başvurulabilmektedir (Fox ve Schirmacher, 2014).

Hem performansa hem de zihinsel süreçlere dayalı etkinlikleri içeren yaratıcılık, daha çok zihinsel aktiviteleri içeren yaratıcı düşünme becerilerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda, daha genel bir kavram olan yaratıcılık becerilerinin geliştirilmesi ile daha alt bir kavram olan yaratıcı düşünme becerilerinin desteklenmesi de mümkündür (Kaufman, 2009; Miller, 2002). Yaratıcılığa ilişkin zihinsel süreçlerin işletilmesi ile çocukların yeni öğrenme deneyimleri elde etmelerinin ve beraberinde farklı kavram ve beceri edinimlerinin sağlanması olasıdır. Bu kapsamda yaratıcılık, belirli bir fikir sürecinin tamamlanmasıyla ortaya çıkmakta iken; temel olarak (Wallas, 1926; Kaufman, 2009) yaratıcılık sürecinin dört aşamada gerçekleştiği üzerinde durulmaktadır. Bunlar ortaya çıkış sırasına göre Şekil 3’de görülmektedir.

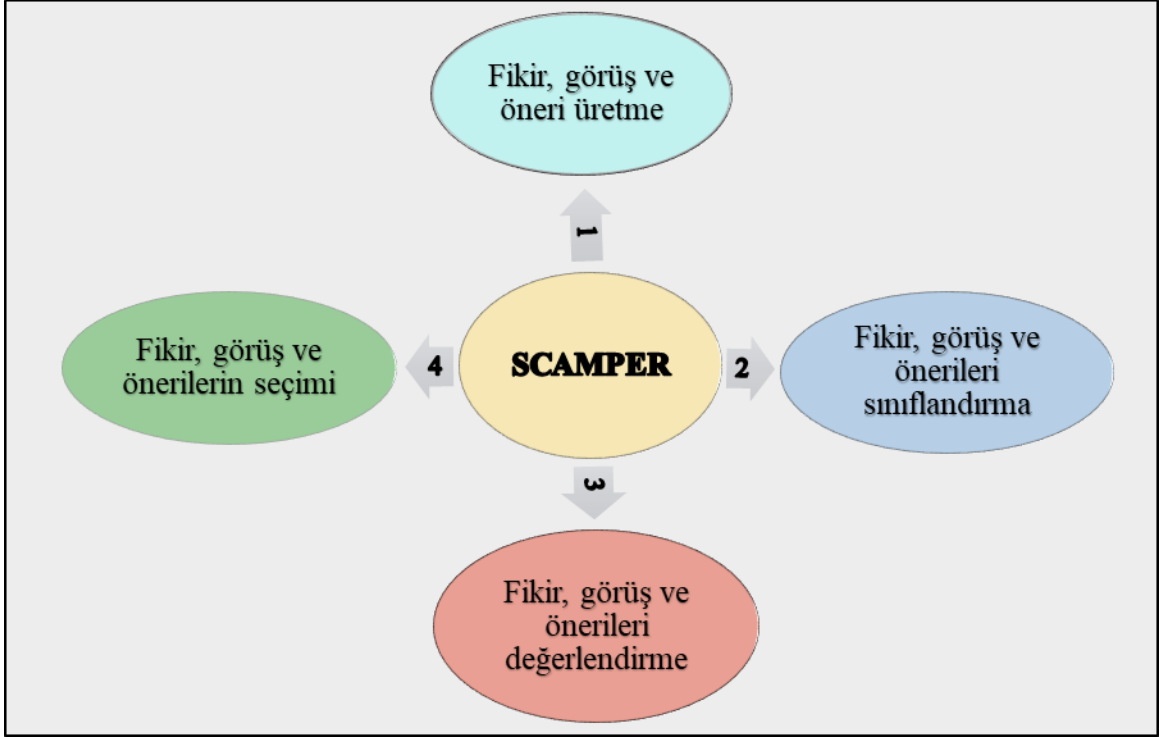
Şekil 3. Yaratıcılığın Gelişim Aşamaları

Şekil 3’de görüldüğü gibi, yaratıcılık; hazırlık aşaması, kuluçka aşaması, aydınlanma aşaması ile doğrulama ve geliştirme aşaması şeklindeki aşamalardan geçerek ortaya çıkmaktadır. Bu durumlar, erken çocukluk döneminde yaratıcılık gelişimi için takip edilmesi gereken süreçler ve gerekli müdahale adımları olduğunun bir ifadesi niteliğindedir.

Yaratıcılık ile ilgili çalışmalarda son yıllarda niceliksel bir artış görülmekle birlikte, sanat eğitimi ve yaratıcılık süreçlerinin birlikte gelişimine katkı sağlayan öğrenme süreçlerine duyulan ihtiyaç yerini korumaktadır. Yaratıcı ve farklı düşünmeyi teşvik eden bir teknik olarak işlev gören SCAMPER tekniği de okul öncesi eğitim kapsamında kullanılabilir ve zihinsel kalıpların dışına çıkmamıza yardımcı olacak türden bir teknik olması itibariyle güncel eğitim yöntem-teknikleri arasında yer almaktadır.

Okul Öncesi Dönemde Yaratıcı Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik bir Teknik: SCAMPER (Yönlendirilmiş Beyin Fırtınası)

Beyin fırtınası tekniğini ilk bulan Alex Osborn tarafından geliştirilerek, 1953 yılında yayımlanan “Applied Imagination” adlı eserde dile getirilen SCAMPER tekniğine göre, problemlerin çözümünde belirli basamakların takip edilmesiyle potansiyel çözüm yollarına ulaşılmaktadır. Bob Eberle’nin (1971) “SCAMPER: Games for Imagination Development” başlıklı eseriyle açıklık kazanan bu teknik dört aşamadan oluşan bir sıra halinde gerçekleşmektedir. Bunlar Şekil 4’deki gibidir.

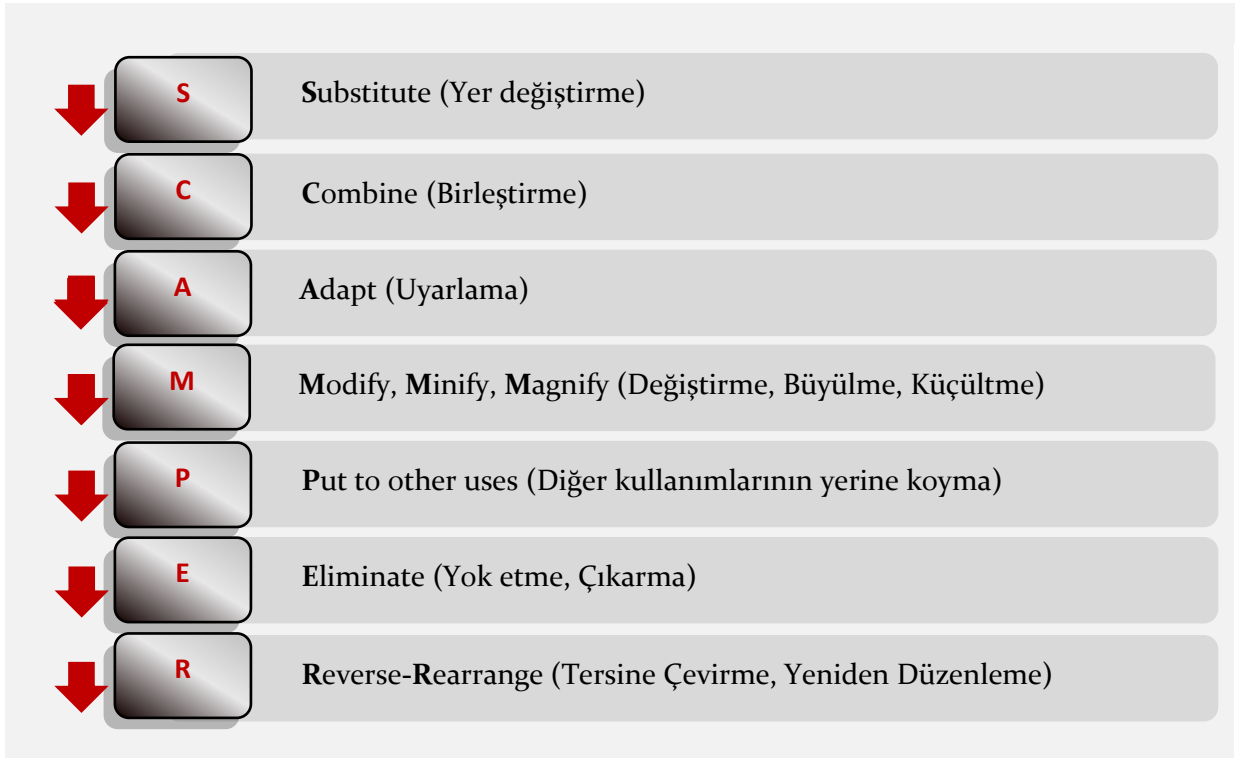

Şekil 4. SCAMPER Tekniğinin Gerçekleşme Aşamaları

Yeni fikirler bulmanın eğlenceli ve kolay bir yolu olan SCAMPER, yaratıcı düşünmenin geliştirilmesinde kullanılmakla birlikte, mevcut fikirlerin nasıl değiştirileceğini düşündüren, yeni ve alternatif fikirler üretmeyi teşvik eden bir beyin fırtınası yöntemidir. SCAMPER tekniği, her fikrin başka bir fikrin oluşmasına kaynaklık ettiği yönündeki görüş üzerine kuruludur. Bu teknik, fikirlerin geliştirilmesi, değiştirilmesi ve birleştirilmesi esasına dayalı olduğu için zihinsel kalıpların ötesinde davranılmasını sağlamaktadır (Yıldız-Demirtaş, 2020). Terim olarak “koşuşturmak/acele etmek” anlamına gelen SCAMPER, beyin fırtınası tekniğinin sistemleştirilmiş halidir (Osborn, 1993). Beyin fırtınası tekniğinde, katılımcılar konudan uzaklaşabilmekte ve aynı fikirler üretmiş gibi görünebilmekte iken, SCAMPER tekniğinde sorulan farklı sorularla katılımcıların farklı açılardan düşünmeleri sağlanmakta ve dağılmadan belirli konuya dayalı olarak fikir üretmeleri üzerinde durulmaktadır (Swain, 2001). Bu bakımdan, SCAMPER bir düşünce, fikir, olay, durum veya problem için kullanılan bir dizi düşünce serisidir (Animasahun, 2014). Bu bağlamda, SCAMPER var olan fikirlerden yola çıkarak yeni fikirlerin üretilmesi ve mevcut önceki fikirlerin değiştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu durumlar

SCAMPER'in birçok sorudan yola çıkarak alternatif düşünme süreçlerini başlatan doğal bir teknik olduğunun göstergesidir.

SCAMPER, çocukların özgün fikirlerinin değerlendirilmesine yardım eden, farklı ve orjinal fikir geliştirmelerini sağlayarak sorun çözen, alternatifleri gören ve risk alma konusunda cesaretli olan kişiler olmasını sağlayan bir tekniktir. SCAMPER İngilizce olarak yedi kelimenin baş harflerinden oluşan bir akroştifle ortaya çıkan bir terimdir. Bunlar Şekil 5'de sunulmuştur.

Şekil 5. SCAMPER Tekniğinin Oluşturulma Aşamaları

Şekil 5'de SCAMPER tekniğinin oluşturulma aşamaları görülmektedir. SCAMPER'i oluşturan etkinliklerin uygulamalara yönelik açıklamaları ve okul öncesi dönem çocukları için bu kapsamdaki uygulamalarda kullanılacak şekilde soruları yer almaktadır. SCAMPER'in her bir basamağı ile bu basamaklarda takip edilen işlemler ve her bir basamağın yerine getirilme amacı alanyazınına dayalı olarak (Eberle, 1971; Kaytez ve Güngör-Aytar, 2021; Osborn, 199; Yıldız-Demirtaş, 2020; Ünlüer, 2012) aşağıdaki gibidir:

Yer Değiştirme: Bu aşamada nesneyi başka bir şeyin yerine koyma çalışması yapılmaktadır. Burada ele alınan nesnenin/materyalin onun yerini alabilecek başka bir nesneyle değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu aşama, eldeki nesnenin tamamının/bir bölümünün başka hangi nesnelere değiştirilebileceğine ve nesnenin tamamının/bir bölümünün değiştirilerek ne/neler yapılabileceğine yönelik çeşitli sorular sorularak, bunlara cevaplar üretilmesine yöneliktir. Bir nesneyi başka bir şeyin yerine koyma çalışması yapılırken sorulabilecek sorular şu şekilde olabilir:

- yerine başka ne/neler kullanılabilir?
- başka hangi yollardan yapılabilir?
- başka hangi materyallerden/malzemelerden yapılabilir/üretilebilir?
-'nin bir bölümünü başka bir şeyle değiştirebilir misin?
- Eski yıllarda'nın yerine ne kullanılmış olabilir?
- Bir başkası sizin yerinize yapsa nasıl yapardı?
-'yı sen tasarlamış olsaydın nasıl olurdu/yapardın?
-'nın hangi parçasını değiştirirsen daha kullanışlı/işlevsel hale gelebilir?
- Farklı kuralları yer değiştirirseniz ne olurdu?

Örneğin; *Merdiveni* olmasaydı yükseğe uzanmak için ne kullanırdık?

Birleştirme: Bu aşamada farklı düşünceler/öğeler birleştirilmek üzere bir araya getirilmektedir. Burada birden fazla ve farklı nesnenin veya durumun bir araya getirilerek birleştirilmesi ile ortaya daha farklı, yeni ve işlevsel öğeler ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Farklı düşüncelerin/öğelerin bir araya getirildiği/birleştirildiği bu aşamanın adımları takip edilirken sorulabilecek sorular şu şekilde olabilir:

- ve materyallerini bileştirebilir misiniz?
-'nın başlangıç ve sonunu değiştirebilir misiniz?
-'yı başka nelerle birleştirebiliriz?
-'da hangi bölümler birlikte çalışabilir?

-’nın hangi parçalarını birleştirebiliriz?
- başka bir şeyin görünümüyle birleştirilebilir mi? Nasıl?

Örneğin; *Merdiven* ile neyi birleştirirsek daha yükseğe uzanabiliriz?

Uyarlama: Bu aşamada nesnenin bir amaca ya da duruma uyum sağlaması için üzerinde düzeltmeler yapılmaktadır. Burada var olan nesne ve olaylarla ilişkisiz konu, fikir ve ürünlerin birleştirilerek, yeni düşüncelerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Mevcut nesne/olay üzerinde çeşitli değişiklikler yapılarak, farklı özelliklerin/yeni kullanım şekillerinin ortaya çıkarılmasına ve yeni duruma uyum sağlanmasına yönelik süreçleri içeren bu aşamada sorulabilecek sorular şu şekilde olabilir:

-’yi tek bir ürün yerine nasıl iki ürün haline getirebiliriz?
-’nın etkinliğini iki tane yapmak için nelere gereksinimimiz vardır?
- icat edilmeden önce yerine başka neler kullanılmıştır?
- başka hangi malzemelerden yapılabilirdi?
- Çok eski yıllarda ile ilgili neler yapılabilirdi?
-’yı siz büyüdüğünüzde (gelecekte) nasıl değiştirebilirsiniz?
-’yı başka bir amaca hizmet edecek şekilde nasıl uyarlanabilir?

Örneğin; *Merdiven* başka bir kullanım amacına hizmet edecek şekilde nasıl uyarlanabilir/değiştirilebilir?

Değiştirme, Büyütme, Küçültme: Bu aşamada nesnenin orjinal örneğini alıp, biçimini değiştirmek için büyütme, küçültme, hafifleştirme, yavaşlatma vb. aracılığıyla düzenlemeler yapılmaktadır. Burada çocukların fikirlerin, kişilerin, nesnelerin ve malzemelerin her zaman kullanılan/bilinen amacından/formundan boyut veya hacim açısından daha büyüğü/daha küçüğü, daha hafifi/daha ağırı ve daha hızlısı/daha yavaşı gibi durumları sağlayacak işlemler gerçekleştirilerek, farklı düşünmesi ve düşüncelerini esnetmesi amaçlanmaktadır.

-’nın kullanımını nasıl daha eğlenceli bir hale getirebiliriz?
-’nın içi görülebilseydi ne olurdu?
- daha ağır/hafif olsaydı ne olurdu?
- daha kısa/uzun olsaydı ne olurdu?
- daha yavaş/hızlı olsaydı ne olurdu?
-’nın rengini değiştiresek ne olurdu?
- eğer konuşabilseydi ne söylerdi?
- hiç bir yere hareket etmeseydi ne olurdu?
-’yı çocuklar kullansaydı nasıl olurdu?
- Göküzünde’yı nasıl kullanabilirsiniz?

Örneğin; *Merdiveni* daha kolay açmak için ne gibi düzenlemeler yapılabilir?

Diğer Kullanımlarının Yerine Koyma/Başka Amaçlarla Kullanma: Bu aşamada çocuğun elindeki nesneyi her zaman kullandığı amacından farklı amaçlar için kullanması teşvik edilmektedir. Burada nesne/fikir/mekân/karakter/olayın daha çok işe yarar ve daha iyi olan başka bir şeyin yerine konması ile yeni bir bakış açısının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

-’yi başka kimler kullanır?
-’yı yenebilir hale nasıl getirebiliriz?
- başka bir yerde kullanabilmek için nasıl değişiklikler yapabiliriz?
-’yı başka hangi amaçla kullanabiliriz?
-’nın yerine başka ne kullanabiliriz?
-’nın bir bölümünü başka bir şey yerine kullanabilir misiniz? Nasıl?

Örneğin; *Merdiveni* yükseklere uzanmak dışında başka hangi amaçla kullanabiliriz?

Yok etme, Çıkarma veya Eleme: Bu aşamada çocuktan bir nesnenin bir özelliğinin tümünü ya da bir bölümünü atması istenmektedir. Burada ürünün/işlemin/fırsatın/öykünün nesnenin bir özelliğini veya bir bölümünü ortadan kaldırma/çıkarma durumunda ne olabileceği tespit edilerek, özgün yeni fikirlere

ulaşılması amaçlanmaktadır.

-’da hangi parçaları kesip atarsın?
-’dan kesip atacağın bölüm hangisidir?
-ya olan ihtiyacımız azalsaydı ne olurdu?
-’nın hangi özellikleri, parçaları veya kuralları kaldırılabilir?
- daha basit hale nasıl getirilebilir?
- Neyi olduğundan daha az gösterebilirsin?
-’nın işlevi değiştirilmeden hangi parçaları ortadan kaldırılabilir?

Örneğin; *Merdivene ihtiyacımız kalmasaydı ne olurdu?*

Tersine Çevirme ya da Yeniden Düzenleme: Bu aşamada çocuktan nesneyi kendi şeklinden farklı olarak düşünmesi istenmektedir. Bu süreç; (1) olayın, ürünün, işlemin bir bölümünün ters çalışması/farklı bir sırada gerçekleştirilmesi durumunda ne olabileceğinin düşünülmesi şeklinde tersine çevirme yapılarak, (2) olay ve olguların var olan durumlarının yeniden düzenlenerek sonuçlarının tartışılması şeklinde yeniden düzenleme yapılarak yerine getirilmektedir. Burada uygulayıcının/çocuğun nesnenin sahip olduğu şekilden, durumdan farklı bir plan veya şema düşünerek, özgün bir şeyler ortaya çıkması amaçlanmaktadır.

-’nın hangi parçalarını değiş-tokuş yaparsın?
- olsaydı onu nasıl yapardı?
-’nın dalları/kolları olmasaydı ne olurdu?
- ile’nın yerlerini değiştirebilir miyiz?
- Öyküyü sondan başa anlatacak olsaydınız ne söylediniz?
- İlk parçayı sona koysaydınız ne olur?
- Son parçayı başa koysaydınız ne olur?
- Çocuklardan nasıl yapılacağına dair açıklama yapmadan/yönerge vermeden’yı yapmasını istediğinizde ne olur?

Örneğin; *Merdivenlerin basamakları olmasaydı ne olurdu?*

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, SCAMPER tekniği; bireye bir durum üzerinde sorgulama yapma, problemin çözümüne yönelik fikir üretme, problemin çözümüne yönelik fikir üretmek için bireysel çalışmalar yapma, grup çalışmasına katılma ve fikir alış-verişinde bulunma gibi kazanımlar için önemli fırsatları içermektedir. Bu bağlamda, yaratıcı düşünme becerilerinin ve bütününde de yaratıcılık ile ilgili düşünce ve becerilerin gelişimine yönelik eğitim süreçlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bütün bu noktalardan hareketle, erken çocukluk döneminde sanat eğitiminin ve yaratıcılık gelişiminin sağlanması noktasında yenilikçi tekniklerin ve etkili yöntemlerin kullanımının önemi bir kez daha öne çıkmaktadır.

Özet olarak;

- Çocukların gelişim alanları bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak, gelişim ve öğrenme ile ilgili süreçlerinin kişilik gelişiminden sosyal gelişime, sanatsal gelişimden bilişsel becerilere kadar çok yönlü bir şekilde desteklenmesine yönelik uygulamaların yerine getirilmesi ve ortamda bu yönde gerekli düzenlemelerin yapılması öncelikli bir durum olarak ele alınmalıdır.
- Çocukların kendini huzurlu, rahat ve sakin hissetmesi için fiziksel gereksinimlerinin karşılanması noktasında duyarlı davranılarak, çocuğun özgüveninin desteklenmesi ile özgün ürünler ortaya koyan çalışmalar yapılması sağlanmalıdır.
- Çocukların ortaya koyduğu sanat ürünlerinin yargılanmaksızın ve ayırım yapılmaksızın çocukların güven duygusunu geliştirecek bir şekilde sergilenerek, yaratıcı, eleştirel ve yansıtıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesine fırsat verilmelidir.
- Çocukların kendisinin ve başkalarının çabasını takdir etmeyi kazanılmış bir beceri haline getirmesi ve yaratıcı çalışmalara değer vermeyi öğrenmesi adına sanat çalışmalarında ortaya çıkan ürünler hakkında başkalarıyla paylaşımlarda bulunmaları teşvik edilerek, çocukların öne sürdükleri fikirlerin ilgi ve saygı içerisinde dinleniyor olması sağlanmalıdır.
- Çocukların sanat çalışmaları yürütürken ve bir olaya/duruma yönelik fikirleri sürerken takip edilmesi gereken tek tip bir yolun veya bakış açısının

olmadığı yönünde bir kazanıma ulaşmaları sağlanarak, yaratıcılık becerileri ve yaratıcı düşünme yetileri harekete geçirilmelidir.

- Çocukların çeşitli olay ve durumlardan çıkarımlar yaparak, alternatif fikir üretme, özgün düşünme, sorun çözme ve yaratıcı olma gibi süreçlerinin işletilmesini sağlamak amacıyla SCAMPER (yönlendirilmiş beyin fırtınası) ve soru-cevap yöntemi gibi tekniklere başvurularak, çocuklar için anlamlı ve verimli öğrenme süreçlerinin oluşturulmasına özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alhusaini, A. A., & Maker, C. J. (2011). The uses of open-ended problem solving in regular academic subjects to develop students' creativity: An analytical review. *Turkish Journal of Giftedness and Education*, 1(1), 1-43.
- Amabile, T. M., & Gitomer, J. (1984). Children's artistic creativity: Effects of choice in task materials. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10(2), 209–215. <https://doi.org/10.1177/0146167284102006>
- Animasahun, R. H. (2014). Effects of scamper creativity training in the prevention of social problems among selected inmates in Nigeria prisons. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies*, 5(3), 301-305.
- Aykaç, V. (2019). Erken çocukluk döneminde sanat eğitimi. *Çocukta sanat eğitimi ve yaratıcılık içinde* (ss. 2-35). H. T. Ünalın (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No:3428, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:2276.
- Barnes, R. (2002). *Teaching art to young children 4-9*. Routledge.
- Bashaw, W. L., & White, W. F. (1971). Figural creativity and convergent thinking among culturally deprived kindergarten children. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association Convention in New York City, 4-7 February, 1-10.
- Bee, H., & Boyd, B. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi* (Çev. O. Gündüz). Kaktüs.
- Çakıroğlu-Wilbrant, E. (2012). *Okul öncesinde Montessori yaklaşımı*. Kök Yayıncılık.
- Çetin, Z. & Koyuncuoğlu, B. (2013). *İz bırakmak: Çocuk, sanat ve yaratıcılık*. Vize Basın Yayın.
- Ching-Yuan, H., & Ting-Yin, K. (2013). Investigating kindergarten parents' selection of after-school art education settings in Taiwan. *Journal of Education and Learning*, 2(4), 208-218.
- Craft, A. (2003). Creative thinking in the early years of education. *Early Years: An International Research Journal*, 23(2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/09575140303105>
- Dababneh, K., M. Ihmeideh, F., & Al-Omari, A. A. (2010). Promoting kindergarten children's creativity in the classroom environment in Jordan. *Early Child Development and Care*, 180 (9), 1165-1184
- Dılmaç, O. & Topuz, B. (2017). Erken çocukluk döneminde değerlerin öğretilmesinde sanat eğitiminin rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies- International Journal of Social Science*, 63, 39-49.
- Eberle, R. F. (1971). *Scamper: Games for imagination development*. D.O.K. Publishers.
- Edwards, C., Gandini, L., & Forman, G. (2012). *The hundred languages of children: The Reggio Emilia experience in transformation* (3rd ed.) Prager Press.
- Elibol, F. (2012). Okul öncesinde yaratıcılık eğitiminde ailenin rolü. E. Çelebi-Öncü (Ed.) *Erken çocukluk döneminde yaratıcılık ve geliştirilmesi* (2. baskı), (ss. 175-190). Pegem Akademi.
- Fox, J. E. & Schirmacher, R. (2011). *Art & creative development for young children (What's new in early childhood)* (7th edition). Thomson Delmar Learning.

- Garaigordobil, M., & Berruenco, L. (2011). Effects of a play program on creative thinking of preschool children. *The Spanish Journal of Psychology*, 14(2), 608-618. https://doi.org/10.5209/rev_SJOP.2011.v14.n2.9
- Glăveanu, V. P. (2011). Children and creativity. A most (un)likely pair? *Thinking Skills and Creativity*, 6(2), 122-131.
- Gök, G. (2009). Boyama kitaplarının anaokullarında eğitim gören çocukların yaratıcılıklarına olan etkisinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kaufman, J. C. (2009). *Creativity*. Springer Publishing Company.
- Kaytez, N. &. Güngör-Aytar, A. (2021). Erken çocukluk döneminde yaratıcı düşünme tekniği: Scamper ve etkinlik örnekleri. *Eğiten Kitap*.
- Kirkham, J. A., & Kidd, E. (2015). The effect of Steiner, Montessori, and national curriculum education upon children's pretence and creativity. *The Journal of Creative Behavior*, 51(1), 20-34.
- Kyung-Hwa, L. (2005). The relationship between creative thinking ability and creative personality of preschoolers. *International Education Journal*, 6(2), 194-199
- Lacelle-Lavallée, J. (1998) *Street-kids: A pedagogical journey into alternative art education*. [Unpublished master's thesis]. Concordia University.
- Lau, S., Cheung, P. C., Lubart, T., Tong, T. M. Y., & Chu, D. H. W. (2013). Bicultural effects on the creative potential of Chinese and French children. *Creativity Research Journal*, 25(1), 109-118. <https://doi.org/10.1080/10400419.2013.752281>
- Makhmalbaf, A. & Yi-Luen Do E. (2007). Physical environment and creativity: Comparing children's drawing behavior at home and at the bookstore. *International Association of Societies of Design Research the Honkong Polytechnic University*, 12-15 November, 1-22.
- Malaguzzi, L. (1993). History, ideas, and basic philosophy: An interview with Lella Gandini. In C. Edwards, L. Gandini, & G. Forman (Eds.) *The hundred languages of children: The Reggio Emilia approach – advanced reflections* (2nd ed.), (pp 49-97). Ablex Publishing.
- McCaslin, N. (2000). *Creative drama in the classroom and beyond* (7th ed.). Addison Wesley Longman.
- Menzer, M. (2015). The arts in early childhood: Social and emotional benefits of arts participation- A literature review and gap-analysis (2000-2015). The NEA Office of Research & Analysis, National Endowment for the Arts.
- Michel, M., & Dudek, S. Z. (1991). Mother-child relationships and creativity. *Creativity Research Journal*, 4(3), 281-286. <https://doi.org/10.1080/10400419109534400>
- Miller, G. W. (2002). *The Torrance kids at mid-life*. Ablex.
- Mirzaie, R. A., Hamidi, F., & Anaraki, A. (2009). A study on the effect of science activities on fostering creativity in preschool children. *Journal of Turkish Science Education*, 6(3), 81-90.
- Morrison, G. S. (1998). *Early childhood education today* (7th ed.). Prentice Hall.

- Moss, P. (2016). Loris Malaguzzi and the schools of Reggio Emilia: Provocation and hope for a renewed public education. *Improving Schools*, 19(2), 167-176. <https://doi.org/10.1177/1365480216651521>
- New, R. S. (2007). Reggio Emilia as cultural activity theory in practice. *Theory into Practice*, 46(1), 5-13.
- Osborn, A. F. (1993). *Applied imagination: Principles and procedures of creative thinking* (3th ed.). Charles Scribner's Son.
- Pandit, N., & Neogi, S. (2016). A study on the impact of pre-school factors on creativity of young children. *Facilities*, 1(30), 271- 231.
- Rein, R. P., & Rein, R. (1994). *How to develop your child's gifts and talents during the elementary years (gifted & talented): During the elementary years*. Lowell House
- SAGE (2016). *The SAGE Encyclopedia of contemporary early childhood education* (Vol 1). D. Couchenour, & J. K. Chrisman (Eds.). SAGE Publications.
- Schirmacher, R. (2001). *Art & creative development for young children* (4th ed.). Delmar Cengage Learning.
- Sharp, C. (2001). *Developing young children's creativity through the arts: What does research have to offer?* National Foundation for Educational Research, Paper presented to an invitational seminar (pp. 1-22), 14 February, London.
- Sickler-Voigt, D. C. (2020). *Teaching and learning in art education: Cultivating students' potential from pre-k through high school*. Routledge.
- Suddendorf, T., & Fletcher-Flinn, C. M. (1999). Children's divergent thinking improves when they understand false beliefs. *Creativity Research Journal*, 12(2), 115-128. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1202_4
- Swain, M. (2001). Strategy of the mounth. SCAMPER. *Advance Notice*, 2(3), 2-3.
- Torrance, E. P. (1962). *Guiding creative talent*. Prentice-Hall.
- Ünlüer, E. (2012). Yaratıcılık süreci ve okul öncesi döneme yönelik yaratıcı sorun çözme teknikleri. E. Ç. Öncü (Ed.). *Erken çocukluk döneminde yaratıcılık ve geliştirilmesi* (2. baskı) içinde (ss. 191-206). Pegem Akademi.
- Wallas, G. (1926). *The art of thought*. Harcourt Brace.
- Yamamoto, Y., & Nakakoji, K. (2005). Interaction design of tools fostering creativity in the early stages of information design. In *Special issue on computer support for creativity*. *International Journal of Human-Computer Studies*, 63(4-5), 513-535. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2005.04.023>
- Yıldız-Demirtaş, V. (2020). *Yaratıcı ve farklı düşünmeye giden yol: SCAMPER*. Eğiten Kitap.
- Zahra, P., Yusooff, F., & Hasim, M. S. (2013). Effectiveness of training creativity on preschool students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 102, 643-647.

BÖLÜM

5

ENDÜSTRİYEL CAM VE SERAMİĞİN SANAT İLE SANAT NESNESİNE DÖNÜŞÜMÜ

Uzm. Onur FENDOĞLU

*Bilim uzmanı, Serbest Araştırmacı
E-posta: onurfendoglu@hotmail.com*

 0000-0001-9349-5871

ATIF: Fendoğlu, O. (2021). Endüstriyel Cam ve Seramiğin Sanat İle Sanat Nesnesine Dönüşümü. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 99-109). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 5 -

ENDÜSTRİYEL CAM VE SERAMIĞIN SANAT İLE SANAT NESNESİNE DÖNÜŞÜMÜ

Onur FENDOĞLU

Bilim uzmanı, Serbest Araştırmacı, onurfendoglu@hotmail.com

 0000-0001-9349-5871

GİRİŞ

Cam ve seramik insanların hayatında işlevsel olarak uzun yıllardır yer almaktadır. Sanayi ve butik üretim biçimleri ile elde edilen cam ve seramiğin atıkları oluşmaktadır. Üretim sürecinde oluşan bu atıklar haricinde cam ve seramiğin kullanım ömrünün dolması ile de atıklar oluşmaktadır. Günlük hayatın estetik nesnelere olan cam ve seramikten oluşan bu atıklar güncel sanatçıların dikkatini çekmektedir. Sanatçılar, sanat eserlerini oluştururken bu atıkları kullanmaktadırlar.

Güncel sanat akımıyla beraber sanatın sınırları genişleyerek daha da özgürleşmektedir. Sanatçılar bu özgürlük ile beraber pek çok deneysel malzemeyi sanat uygulamalarının içerisinde katarak sanat eserleri ortaya çıkarmaktadırlar. Bu deneysel malzemeler içerisinde çoğu zaman atık malzemeler yer almaktadır. Böylece geri dönüşümü sanat ile sağlanan atık malzeme, hayatına sanat nesnesi olarak devam etmektedir. Bir atık nesnenin sanat yolu ile geri dönüşümünü sağlamak nitelikli bir geri dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Kendi içerisinde renk, doku, form, organik yapısı olarak pek çok farklı zenginliği barındıran endüstriyel cam, seramik ve atıkları, dönüştükleri sanat eserlerine büyük katkı sağlarken sanatçıları malzemesi haline gelmektedir. Estetik özellikleri bakımından oldukça zengin olan endüstriyel cam ve seramik atıkları, geri dönüşümleri sonucunda bu zenginliklerinden dolayı oldukça etkili ve dayanıklı sanat eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmada, birinci başlıkta cam ve seramik tarihine kısa bir bakış yapılarak daha sonra endüstriyel cam, seramik ve bunların atıklarından oluşan

çalışmalar ile bu alan da eser ortaya çıkaran sanatçılara yer verilmiş olup, bütün bu incelemelerin ardından en son kısımda ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Cam Tarihi

İlk cam örneklerini Asya'nın batısında görmekteyiz. Cam, sanayi devrimiyle beraber köklü değişimler yaşamıştır. Oluşan cam sanayisi ile beraber daha seri ve farklı üretim biçimleri görülebilmektedir. Cam böylece küresel üretim içerisinde hızla gelişim ve değişim göstermektedir. 19. yüzyılın başlarına denk gelen bu değişim ve gelişim, Avrupa'da yeni üretim biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu yeni üretim biçimleriyle rekabet etmek isteyen Osmanlı içerisinde de camcılık değişmeye başlamıştır. Cam atölyelerinin yerini artık cam fabrikaları almaya başlamıştır (Küçükerman, 2002:57-62).

Sanayi devriminin pek çok alanda faydalı sonuçları olmuştur. Ancak bu hızlı ve çok sayıda üretim veren sanayi tipi üretim biçimi estetikten oldukça uzak kalmıştır. Böylece sanayi devrimi ile geleneksel olarak ustalar tarafından üretilen ve estetik değeri olan üretim biçimleri zarar görmüştür. Bu durumun sonucunda sanatsal estetiğe sahip ürünlerin tasarlanması, geleneksel el sanatlarının devamlılığını sürdürebilmesi için yeni akımlar ortaya çıkmıştır. Art Nouveau ve Arts and Crafts Movement (Sanat ve El Sanatları Akımı) İngiltere'de başlayan akımlardır. Bazı endüstriyel nesnelere sanatçılar tarafından özgün eserler olarak üretilmesi gerekliliğini savunmuştur. Böylece Avrupa'ya yayılan bu düşünce sonucunda sanayi tipi üretim biçiminin içerisine sanatçılar ve zanaatkârlar dâhil edilerek, nitelikli üretimlerde bulunmuşlardır (Turan, 2017:30).

Seramik Tarihi

Seramik, ilk çağlardan itibaren pek çok toplumda değişikliklere uğrayarak zamanımıza kadar gelmiştir. Her toplumun kendine has gelenekleri, estetik algıları, alışkanlıkları ve ritüelleri seramik sanatının oluşumunda önemli roller oynamıştır. Tarihi kazılarda elde edilen seramik örnekleri bu zengin farklılıkları gözler önüne sermektedir. Dini inançlarının sembollerinde, günlük yiyecek ve içeceklerini koydukları nesnelere, yaşam alanları içerisinde mimari öğeler olarak ve yazı yazmak

için kullandıkları zeminlerde seramiği hayatın içerisinde görebilmemiz mümkündür (Şahbaz, 2006: 30).

Uzun yıllar boyunca sanattan çok zanaat olarak yaşantılar içerisinde yer alan seramik, modern sanatla beraber varlık biçimine başka bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel sanat yöntemlerinin sorgulandığı ve eleştirildiği modern sanatla beraber seramik, sanatsal bir ifade biçimi olarak kendisini daha çok gösterirken, zanaat olmaktan öteye geçerek sanat içerisinde varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. Güncel sanat içerisinde pek çok disiplinin bir arada kullanılma özgürlüğü görülebilmektedir. Seramik sanatını da oldukça özgürleştirmiş olan güncel sanat, seramiğin diğer disiplinler ile bir arada kullanılmasını olanaklı kılmıştır (Şahbaz, 2006:3).

Endüstriyel Cam, Seramik ve Atıklarından Oluşan Çalışmalarıyla Sanatçı ve Eser Örnekleri

Farklı disiplinlerle endüstriyel cam, seramik ve atıklarını kullanarak eserler veren pek çok sanatçı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki örneklerde yer almaktadır.

Bouke De Vries seramik sektöründe restorasyon işlerinde çalışan bir sanatçıdır. Restoratörlük mesleğinden edindiği deneyimleri ile seramik atıklarından sanat eserleri üretmektedir. Endüstriyel nesnelere olan seramik ve porselen kırıklarından oluşan enstalasyonlar yapmaktadır. Kırılmış ve atık malzemeye dönüşmüş bu parçalarla sanatçı, çoğu zaman kaotik kavramlar ve savaş konuları üzerine eserler vermektedir. Görsel 1 ve 2 de görülen çalışması "Savaş ve Barış" isimli serisinde bu atıklar yer almaktadır. Sanatçının bu çalışması, yedi metre uzunluğunda masa üzerinde sergilenen bir enstalasyondur. Bu enstalasyonun tamamı seramik ve porselen kırığından oluşmaktadır. Enstalasyonun odak nesnesi olarak porselen ve seramik kırıklarından oluşan atom bombası bulutu yer almaktadır. Sanatçının bu çalışması Holborne müzesinin de sergilenmiştir.

Görsel 1. Bouke De Vries. Savaş ve Barış (War and Peace). 2018.

Kaynak: <https://www.artfixdaily.com/artwire/release/8837-artist-bouke-de-vries-makes-his-us-debut-with-three-museum-exhibi>

Görsel 2. Bouke De Vries. Savaş ve Barış (War and Peace). 2018.

Kaynak: https://media.architecturaldigest.com/photos/5bc77e4abbbe132e220aaeb/master/w_1600,c_limit/MATRIX-180-installation-images-11.jpg

Ağatekin, Görsel 3 ve 4 de görülen çalışmasına “Kırık Çeyizler” ismini vermiştir. Endüstriyel seramik üretimi yapan Porland markasının kullanılmaz halde olan atık deposundan topladığı seramik ve porselen atıklarını kullanmaktadır. Sanatçı bu çalışmasında günümüzde çokça yaşanan boşanma kavramına gönderme yapmaktadır. Geçmiş dönemlerde tam aksi olarak bütün ailenin büyük kalabalıklar oluşturarak bir arada olduğu geniş sofraların önemini ve güzelliğini vurgulamak için internet üzerinden seçtiği görselleri kullanmaktadır. Bu görselleri kırık sofa seramikleri üzerine ekleyerek çalışmasını oluşturmaktadır.

Görsel 3. Elif Ağatekin. Kırık Çeyizler.2012.

Kaynak:https://mir-s3-cdn.cf.behance.net/project_modules/disp/6bf1dc12139887.56257e2e7222f.jpg

Görsel 4. Elif Ağatekin. Kırık Çeyizler. 2012.

Kaynak:https://mir-s3-cdn-cf.behance.net/project_modules/disp/590e0412139887.56257db320087.jpg

Antonio Gaudi, kullanılmayan atıl durumda olan atık seramik parçalarını İspanya'nın kentlerinden biri ve özerk bölge olan Katalonya'nın başkenti Barselona şehrinde Park Güell'in (Görsel 5) yapımında kullanarak döneminin en sıra dışı görüntüsünü seyirciye sunmaktadır. Kırık cam şişelerinin de kullanıldığı bu mimari çalışmada kendisinden çok daha sonra başlayacak olan (1920) kolaj tekniğini Gaudi çok önce uygulamış bulunmaktadır.

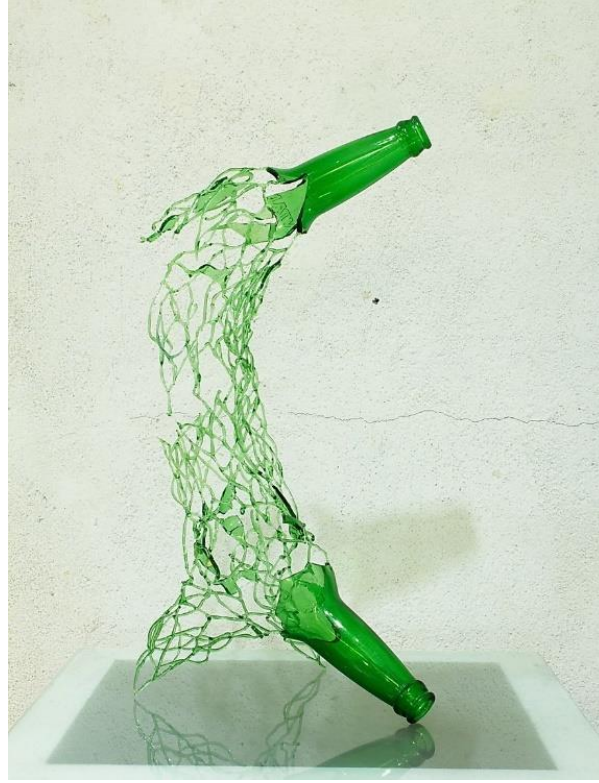
Atık seramik ve diğer atıl malzemeleri ile oluşturduğu bu mimari yapıyla Gaudi, sanatsal anlamda yeni oluşumlara öncülük etmektedir (Ağatekin, 2012: 76-78).

Görsel 5. Antoni Gaudi Park Güell Katalonya 1900-1914

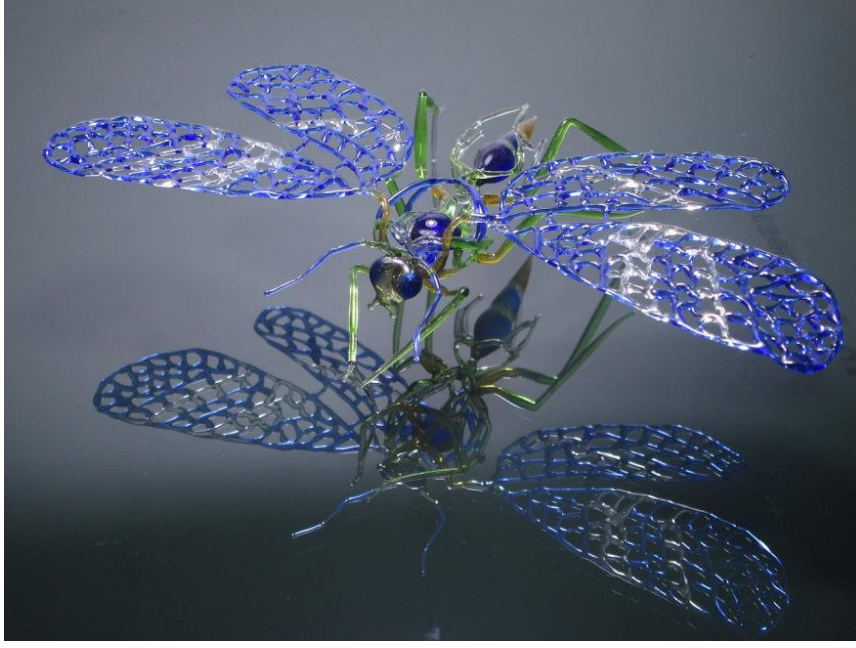
Kaynak: <https://www.ensonhaber.com/galeri/dunyanin-en-gosterisli-meydani-park-guell>

Ivan Bestari, Endonezya'nın Yogyakarta şehrinde yaşamaktadır. 2011'den bu yana atık cam parçalarını kullanarak eserler üretmektedir. Atık camlarla çalışmalar yapmak kendi içerisinde belli zorluklar barındırmaktadır. Cam hassas bir malzemedir ve atık camı kullanılabilir hale getirmek oldukça zordur. Alev tekniği ile atık camlar istenilen formlara dönüştürülerek çalışmalar oluşturulmaktadır. Sanatçı, manuel olarak ve basit araç gereçler ile sıra dışı çalışmalar yapmaktadır (Görsel 6 ve 7). Endüstriyel ve sanatsal hiçbir değeri olmayan atık cam nesnesinden sanatçı, kendi tekniğini kullanarak özgün eserler oluşturmaktadır. Böylece işe yaramayan atık cam nesnesi artık bir estetik değeri olan sanat eserine dönüşmektedir (Palupi, 2019:50-51).

Görsel 6. Ivan Bestari Flame working with net technique

Kaynak:https://www.boredpanda.com/i-made-art-out-of-waste-glass/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Görsel 7. Ivan Bestari Flame working anima

Kaynak: https://www.boredpanda.com/i-made-art-out-of-waste-glass/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Görsel 8 için Vahap Avşar ile yapılan röportajda, sanatçı çalışması hakkında şu ifadeleri kullanmıştır;

“770 CELSIUS, 2020, isimli çalışmam 770 dereceye (şişelerin şekillerini değiştirmek ve deforme etmek için erime noktası) kadar ısıtılan 80 Coca Cola şişesinden oluşan bir kurulumdur. Coca Cola şişeleri olarak tanınan bu şişeler böylece başka bir şey haline gelmektedirler.

Bu çalışmam, birlikte kurulduklarında herhangi bir tür sürü için yer tutucu olarak görülebilen bu nesne sürüsünün başına gelen feci bir olayın ardından oluşan bir sahneyi çağrıştırmaktadır. Sürü kavramı, normalde tek türden oluşan bir grubu tanımlamaktadır. Bu nesnelere arasındaki farklılıklar aynı zamanda tek tip bir tür için de geçerli olan polimorfizmden bahsetmektedir.

Kitlesel olarak üretilmiş şişeler yerine sürü denilince böylece kişileşme veya cisimleşme gerçekleşmektedir. Bu işimle ilgilendiğim mesele tam da budur. Çok fazla kültürel ve politik çağrışımla dolu bir şeyi alıp tamamen farklı bir şey gösterene kadar bozmak aslında tahrip etme durumudur. Bu durumda, bir felaket hissi (küresel ısınma)

oluşturmak için şişlerin değişimi (çok sert bir maddenin gözümüzün önünde erimesi) oldukça etkilidir” (Avşar, 2021).

Görsel 8. Vahap Avşar 770 CELSIUS 2020

Kaynak: Röportaj, Vahap Avşar

SONUÇ

Gelişen ve değişen sanatla beraber sanatçıların malzeme arayışları geleneksel malzemelerin dışına çıkabilmektedir. Endüstriyel ve atık nesnelere güncel sanatçıların sanat ifadelerinde önemli malzemeler arasında yer alabilmektedir. Böylece geri dönüşen atık nesne, sanat eserine dönüşerek üst bir değer olarak yaşamına devam etmektedir.

Endüstriyel olarak üretilen ve meşakkatli bir süreci olan cam ve seramik ürünlerinin, üretim sürecinden sonra atık nesne olarak sanat nesnesine dönüştürülmesi nitelikli bir geri dönüşüm için oldukça önemlidir. Renk ve form olarak çeşitliliğe sahip olan cam, seramik ve atık nesnelere, sanatçıların eserlerini oluşturmasında pek çok kolaylık sağlamaktadır. Bu kolaylık, cam ve seramiğin kendi içlerinde barındıkları çeşitlilik olan renk, biçim ve plastik değerlerden kaynaklanmaktadır. Bu değerlerin yanı sıra endüstriyel ürünler ve atıkları çoğu zaman kavramsal çalışmalarda

sanatçılara vermek istedikleri mesajlar konusunda kolaylık sağlamaktadır. Toplum tarafından tüketilen nesneye o toplum tarafından kavramsal bir anlam yüklenmektedir. Seri üretim malzemesi olan cam şişeler sanatçı yorumu ile sürü kavramını ifade edebilmektedir. Çok sayıda üretilmeleri ve birbirine benzerlikleri nedeni ile cam şişeleri, sürü kavramının metaforu haline gelebilmektedir. Böylece güncel sanatçılar, gündelik nesnelere ve atıkları eserlerinde ironi oluşturarak kullanabilmektedir.

Üretim sürecinde çok zorlu yollardan geçen cam ve seramiğin geri dönüşüm nesnesi olarak değerlendirilmesinin başka bir önemli özelliği de uzun yıllar dayanabilir olmalarıdır. Sanat eserinde bu nesnelere kullanan sanatçının, eserinin uzun yıllar boyunca aktarımı böylece daha mümkün olabilmektedir. Bir başka boyutuyla da sanat nesnesine dönüşen cam ve seramik atıkları nitelikli bir geri dönüşüme uğramaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağatekin, E. (2012). Seramik Sanatında Alternatif Bir İfade Aracı Olarak Atık Seramik Kullanımı. Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü. Seramik Anasanat Dalı. Eskişehir.
- Avşar, Vahap. Röportaj, Telefon Konuşması, Tarih: 24.10.2021. New York.
- Küçükerman, Ö. (2002). 200 yıllık Boğaziçi camcılık mirası içinde:" Beykoz camları". Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ.
- Palupi, A. P. (2019). Nilai Estetika yang Terdapat pada Limbah Kaca di Galeri Otak Atik Daerah Yogyakarta. INVENSI (Jurnal Penciptaan dan Pengkajian Seni), 4(1), 43-52.
- Şahbaz, H. (2015). Modern seramik sanatında minimalizm (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey).
- Turan, N. (2017). Art Nouveau akımı'nın seramik ve cam sanatına yansımalar (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey).
- <https://www.artfixdaily.com/artwire/release/8837-artist-bouke-de-vries-makes-his-us-debut-with-three-museum-exhibi>, Erişim Tarihi: 28.09.2021
- https://media.architecturaldigest.com/photos/5bc77e4abbbe132e220aaaeb/master/w_1600,c_limit/MATRIX-180-installation-images-11.jpg, Erişim Tarihi: 28.09.2021
- https://mir-s3-cdn-cf.behance.net/project_modules/disp/6bf1dc12139887.56257e2e7222f.jpg, Erişim Tarihi: 28.09.2021
- https://mir-s3-cdn-cf.behance.net/project_modules/disp/590e0412139887.56257db320087.jpg, Erişim Tarihi: 28.09.2021
- <https://www.ensonhaber.com/galeri/dunyanin-en-gosterisli-meydani-park-guell>, Erişim Tarihi: 20.09.2021
- https://www.boredpanda.com/i-made-art-out-of-waste-glass/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic, Erişim Tarihi: 20.10.2021
- https://www.boredpanda.com/i-made-art-out-of-waste-glass/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic, Erişim Tarihi: 20.10.2021

BÖLÜM 6

MEDYADA ÇOCUKLAŞTIRMA FENOMENİ: ENFANTİLİZASYON SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Bengü BAŞBUĞ

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

E-posta: bengubasbug@esenyurt.edu.tr

 0000-0002-6393-0884

Söz konusu kitap bölümü, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya Çalışmaları Programı'nda 2018 yılında tamamlanmış "Infantilization in 21st Century Advertising" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: Başbuğ, B. (2021). Medyada Çocuklaştırma Fenomeni: Enfantilizasyon Sürecinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 111-137). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 6 -

MEDYADA ÇOCUKLAŞTIRMA FENOMENİ: ENFANTİLİZASYON SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ

Bengü BAŞBUĞ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, bengubasbug@esenyurt.edu.tr

 0000-0002-6393-0884

GİRİŞ

Küresel anlamda medyanın egemen olduğu bir çağda insanlık, sürekli olarak sayısız görüntünün ve bilginin dolaştığı bir ortamla karşı karşıya kalırken düşüncelerin şekillenmesinden alınacak kararlara kadar günümüzde envai çeşidi bulunan kitle iletişim araçlarından ciddi anlamda etkilenmektedir. Bu doğrultuda, özellikle 21. yüzyıl medyasında yoğunluklu olarak gözlemlenebilen ve yetişkin kitleyi yakinen ilgilendiren “enfantilizasyon” olgusu, bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enfantilizasyon, genel anlamda yetişkinlerin “çocuklaştırma” sürecini ifade eden bir kavramdır ve gelenksel anlamda ayrılmış çocukluk ve yetişkinlik evreleri sınırlarının aşınmasını ve erimesini sembolize ettiği için metaforik bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda, yetişkinleri çocuk yerine koyma özelliği ile hızla yükselen ve içinde yaşadığımız çağdaş kültürü ve zamanın ruhunu en iyi tanımlayabilen “enfantilist ethosu” (*infantilist ethos*), 21. yüzyılda kapitalizmin tüketimi yönlendirişinde baş rolü oynamakta ve medyanın farklı kulvarlarında itici güç olarak etkili olduğu görülmektedir (Danesi, 2003; Barber, 2007). Enfantilizasyon, her anlamda çocuksuluğu teşvik etme etkisine sahip psikolojik dinamiklere dayanan, sosyo-kültürel bir süreç ile desteklenen ve bunu meşrulaştıran bir dizi tercih ve tutum özellikleri ile yetişkinlerde üretildiği şeklinde karakterize edilebilir. Bu doğrultuda enfantilizasyon, yetişkinlere çocukların seviyesini veya hayal dünyasını baz alarak hazırlanan içerik ve tekniklerle hitap edebildiği gerçeği ile dikkat çekmektedir. Böylece televizyondan sosyal medyaya kadar farklı kitle iletişim araçları vasıtası ile enfantilizasyonun tezahür ettiği, başka bir deyişle çocuksu veya çocuklaştıran bir medya kültürünün inşası ve

sonuç itibariyle gittikçe artan bir enfantil yetişkin profilinin oluşmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir (Hensher, 2002; Danesi, 2003; Noxon, 2006; Barber, 2007).

Bu çerçevede araştırılması gereken husus, kitle iletişim araçları ile bu söz konusu enfantilizasyon sürecinin neden ve nasıl oluştuğunu ortaya koymak olacaktır. Bu çalışma, 1990'lı yıllardan itibaren kitle iletişim araçlarının çeşitleri ve bunların sunduğu içeriklerin çoğalıp geniş kitlelere yayılmasıyla ve böylece etkisinin de büyümesiyle beraber özellikle farklı medya alanlarında gözlemlenebilen enfantilizasyon olgusunu – diğer bir deyişle yetişkin medya kullanıcılarını çocuklaştırma fenomenini – incelemekte ve daha derin bir anlayışa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda medyanın enfantilizasyonu teşvik ettiği, daha doğrusu yetişkinlerin ilgi ve davranışlarının giderek çocuksu ve çocuklaştırıcı bir eğlence anlayışına ve kültürüne kaydırılmasında kitle iletişim araçlarının oynadığı rol irdelenecektir.

Yabancı basında ve literatürde sıklıkla yer bulan enfantilizasyon kavramına Türkiye’de pek rastlanmamakta ve bu nedenle daha çok araştırılması gereken bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, enfantilizasyon olgusunun kavramsal bir yaklaşım ile mercek altına alınarak Türkçe literatürüne kazandırılması hedeflenmektedir. Öncelikle enfantilizasyonun anlamını, interdisipliner boyutunu, özelliklerini, ortaya çıkma nedenlerini ve doğurduğu sonuçları keşfetmemiz gerekecektir. Bunun yanı sıra kitle iletişim araçları ile enfantilizasyon ilişkilendirilecek, enfantilizasyon sürecinde kitle iletişim araçlarının oynadığı rol bazı medya mecraları üzerinden gösterilecektir.

BİRİ BİZİ ÇOCUKLAŞTIRIYOR: BİR SÜREÇ OLARAK ENFANTİLİZASYON

Enfantilizasyon Nedir?

İngilizcede “infantilization” sözcüğünden gelen ve Türkçe’ye de benzer şekilde giriş yapan “enfantilizasyon” kavramı, dilimizde daha çok yaygın ve alternatif bir tabir olan “çocuklaştırma” olarak bilinmektedir. *Collins Dictionary*’ye göre enfantilizasyon, “bir çocuklaştırma eylemi veya bir kişiye çocukmuş gibi davranarak kişideki çocuksuluğu uzatma eylemi” olarak tanımlanmaktadır. *Oxford Dictionary*’ye göre

enfantilizasyon, “birine çocuk gibi veya birine yaş ve deneyim bakımından olgunluğunu inkâr edecek şekilde muamele etmek” anlama gelmektedir. *Cambridge Dictionary*’ye göre infantilizasyon, “birine o kişi bir çocukmuş gibi davranmak ve bunun sonucunda bu kişinin çocuk gibi davranmaya başlaması” şeklinde ifade edilebilir. *Free Dictionary* ise infantilizasyonu, “bir kişiyi bağımlı, çocuksu bir aşamada veya durumda tutmak” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla standart sözlük tanımlarından yola çıkarak infantilizasyon kavramına bakacak olursak, genel anlamda bir yetişkini bir çocuğun düzeyine indirgeme süreci olarak tanımlayabiliriz.

Enfantilizasyon Kavramının İnterdisipliner Karakteri

Enfantilizasyon birçok farklı disiplinde gözlemlenebildiği için geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, yetişkinlere çocuksu özellikler empoze eden veya yetişkinlere çocuk gibi davranma ve böylece onları hiç büyümemiş gibi görme pratiğini ifade eden infantilizasyon, sosyal ve beşerî bilimlerinin pek çok alanında kullanılan multidisipliner bir kavramdır.

Psikoloji alanında infantilizasyon; insanların düşünceleri, duyguları ve davranışlarıyla ilgili olarak çocuk seviyesine indiklerinde ortaya çıkan gerileme durumunu ifade eden “regresyon” terimi ile açıklanmaktadır. Freudyen psikanalizde regresyon, kilit bir savunma mekanizma biçimi olmakla beraber yetişkinin yetişkin bir şekilde davranmak yerine, sorunlu ve stresli durumlara tepki olarak çocuklukta davranışlarını ve halini gösterme durumudur ve böylece bir çocuğun pozisyonuna geçmeyi içerir. Bu durum, örneğin bir yetişkinin kalemi emmesi gibi basit ve zararsız olabileceği gibi yetişkinin bir tartışma esnasında ağlamaya, kapıyı çarpmaya veya çocukça argümanlar kullanmaya başlamasıyla çocuk gibi davranması daha dramatik bir şekilde de gerçekleşebilir (Lokko ve Stern, 2015). Bu anlamda infantilizasyon, yetişkinin kendini çocukluğunda daha güvende hissettiği, söz konusu mevcut stresleri o dönem henüz bilmediği ya da her şeye gücü yeten bir ebeveynin sorunları alıp götürdüğü ve genel olarak her şey sihirli bir şekilde halledildiği bir zamanı geri getirerek bir geri çekilme biçimi olarak değerlendirilebilir. Çocukluk durumuna gerileme; kaygı, öfke ve genel olarak yetişkinliğin stres durumlarındaki baskılarından daha az yükümlülük, daha az sorumluluk ve daha az kısıtlama anlamına gelen geçici

bir kurtuluş sağlar (Rogin, 1991: 208). Böylece regresyon, kısa vadeli faydaların karşılanmasına yardımcı olur ve bu nedenle birçok insanın çoğu zaman bilinçsiz başvurduğu bir enstrümandır. Bununla birlikte son yıllarda popülerleşen İçimdeki Çocuk Terapisi (PICT) veya Regresyon Terapisi yaparak günlük davranışların olumlu yönde etkilenebileceği ve bu nedenle aydınlatıcı ve iyileştirici olabilmesi sebebiyle regresyonu bilinçli olarak benimseyip kişinin kendi yararına kullanabileceği mesajı verilmektedir (Sisgold, 2014). Klinik psikolojide ise enfanlizasyon, kişinin bilinçli veya bilinçsiz olarak çocukça bir aşamaya veya duruma gerilediği ve bir bebek gibi davrandığı, yetişkin işlevlerinde yetkinliğini ve sorumluluk duygusunu kaybettiği zihinsel bir bozukluk sürecidir (Jung, 2010: 627). Bu bağlamda gelişen enfanlizizm – çocuksuluğa özgü görüşlerin ve davranışların benimsenmesi ve uygulanması – özellikle giyinme ve bebek gibi muamele görme arzusuyla bir bebeğin kişiliğine gerileyen yetişkinlere hitap etmek için kullanılan bir terimdir ve daha çok Yetişkin Bebek Sendromu (*Adult Baby Syndrome*) olarak bilinmektedir.

Yaşlanma ve yaşlılığın incelendiği ve interdisipliner bir çalışma alanı olan gerontolojide ise enfanlizasyon, özellikle yaşlı bir bireye çocuk gibi davranmayı hatta yaşlılığın “ikinci çocukluk” olarak görülmesi söz konusudur (Whitbourne ve Wills, 1993: 21). O halde yaşlı insanlar, çocuklara benzer şekilde disiplinsiz, mantıksız, şuarsuzca, keyfi ve dürtüsel davranırlar ve bu nedenle bir çocukluk deneyimini daha farklı bir boyutta tekrarlıyor gibi görünürler. Küçük çocukların yardıma ihtiyaç duyduğu yemek yeme, giyinme ve tuvalet gibi günlük yaşam aktivitelerinde yaşlı yetişkinlerin de yardıma ihtiyaç duymaları onların çocukça olarak nitelendirilmesini desteklemektedir. Öte yandan yaşlı insanların evlerinde veya huzur evlerinde profesyonel bakıcılar tarafından bir çocukla ilgilenilir titizlikte muamele görmesi onları bağımlı bir konuma itmektir (Hockey ve James, 2005). Enfanlizasyon bir kez harekete geçirildiğinde bir kısır döngü haline dönüşür: Giderek daha çaresiz ve bağımlı hisseden yaşlı kişi, davranışsal olarak bir çocuğun düzeyine gerilemeye başlar ve kişi kendini ne kadar çaresiz hissederse, bu gerileme o kadar fazla gerçekleşir. Bu durum ise yaşlıların benlik saygısına zarar verir. Enfanlizasyon, yaşlılık ayrımcılığının (*agesim*) başlıca örneği olarak gösterilir.

Enfantilizasyonun gerçekleştiği öne sürülen önemli alanlardan biri de dindir. İngiliz dili ve edebiyatı profesörü Mel D. Faber, *Becoming God's Children: Religion's Infantilizing Process* (2010) adlı kitabında, genel olarak Yahudi-Hıristiyan geleneğinde enfantilizasyonun rolünü ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Bu çizgide enfantilizasyon, dini kurumlar ve liderlerin kendilerini ve mesajlarını mükemmel olarak sunup insanları aşırı idealleştirme ihtiyaçları üzerine oynayarak takipçilerini gelişimsel bir duraklama durumunda tutmaktadır (Jones, 2002: 66). Ünlü Avusturyalı nörolog ve psikanalizin kurucusu Sigmund Freud 1927 yılında kaleme aldığı *The Future of Illusion* adlı eserinde, özellikle Hıristiyanlığın inanç sisteminde Hz. İsa'nın biat, itaat ve kulluk talep ederken aynı zamanda cezalandıran bir baba figürü olarak lanse edilmesiyle insanlarda sağlıksız bir çocuksu bağımlılık yarattığını belirterek enfantilizasyonun gücünü tartışır (Cunningham & Egan, 1996: 56). 1930 yılında Freud bu sefer *Civilization and Its Discontents* adlı kitabında, dinin sağladığı rehberlik ile hayatın baskıları ve hayal kırıklıkları karşısında yetişkinlerin mutluluğu yeniden hissetmelerine yardımcı olan acı verici gerçeklikten bir kaçış olarak görürken, dinin aynı zamanda insanları psişik bir çocuksuluk durumunda (*psychic infantilism*) sabitleyecek kadar kısıtlayıcı olduğunu öne sürece kadar ileri gitmektedir (1961: 20-22). Öte yandan Freud, dini duyguları "bebeğin anne göğsünde yaşadığı okyanussal duyguya dayalı bir kitle yanılgısı" (Slipp, 1993: 21) olarak kınamaktadır. Başka bir deyişle, şayet enfantilizasyon gerçekte büyümek zorunda kalmamak anlamına geliyorsa çoğu yetişkin bu durumu seve seve kabul edebilir (Bingaman, 2003: 32). Gelişim psikoloğu ve psikanalist Erik Erikson, dini davranışı çocuksu veya gerileme olarak nitelendiren görüşü reddedse de büyük ölçekli enfantilizasyonun örgütlü dinin pratiğine ve amacına yabancı olmayıp açık olduğu düşüncesindedir (1994: 106). Bu bağlamda eleştirilen husus, yetişkinlerin kör itaat ve entelektüel gelişim konusunda korkuya çok fazla vurgu yaparak maneviyatın enfantilizasyonun tehlikesinden ötürü kişilerin olgunlaşmadaki olası başarısızlığı hakkındadır (Cunningham ve Egan, 1996: 55-56).

Siyasal alanda da enfantilizasyona sıkça rastlanabilir. Bu bağlamda en çok tartışılan konulardan biri, vatandaşa çocuk muamelesi yapan bir siyasi kültürden korkmamız gerekip gerekmediğini genel olarak sorgulayarak siyasetin "aptallaştırıcı" bir özelliği olduğu iddiasıdır (Barber, 2007). Bu görüşe göre, politikacıların karmaşık

siyasi sorunları basit çözümlere indirgedikleri, seçmenlerin korkularını istismar ettikleri ve kararlı bir liderin peşinden gitmeleri için seçmenlerin duygularını sömürdükleri öne sürülmektedir. Politik bir enfanlizasyon olarak görülen bu unsurlar temelde çocukça bir mantıkla “iyi ve kötü arasında katı bir kutuplaşmaya gider ('ya bizdensin ya da bize karşısın'), bu da gerçekliği peri masallarına indirger [...] (Diken ve Laustsen, 2007: 55). Ayrıca politik fikirlerden ziyade yetişkinleri etkileyen manipülatif görsel imgeler öne plana çıkartılır. Başka bir ifadeyle, siyasetin yönetilebilir bir “medya gösterisi” (Kellner, 2016: 3) haline gelmesi, vatandaşların oturma odalarına kadar bir eğlence unsuru olarak nüfus etmesi ve onları her dört veya beş yılda bir oy kullanma hakkı olan tek yönlü mesajlar alan izleyicilere dönüştürmesidir (Nandy, 2007). O halde siyaset, demokrasiye katıldığımız bir faaliyetten çok televizyonda izlediğimiz bir şey olduğu için kamusal yaşama aktif katılım izlenimi veren bir “seyirci sporu” haline gelir (Barber, 2007: 191). Amerikalı sosyolog Richard Sennett, özellikle yetişkinlerin çocuk gibi davranmasını sağlayan hükümete olan bağımlılıkla ilgili politik bir enfanlizasyona işaret etmektedir (2004: 103). Örneğin mutlak monarşilerde veya komünist rejimlerde enfanlizasyon, insanların savunmasızlığını artırmanın, bir babanın çocuğu üzerindeki otoritesine benzer şekilde vatandaşın devletle bağımlı ilişkisini güçlendirmenin ve hakimiyet ve teslimiyet ile meşru bir gücü temsil eden yetkililerin kontrolünü kolaylaştırmanın bir yoludur. Bir hükümet, vatandaşlarının bağımsız ve rasyonel olarak akıl yürütme kapasitesini bloke ettiğinde, psikolojik anlamda bu vatandaşlar özel hayatlarında deneyimledikleri gibi siyasi konularda da regresyon bağlamında çocukluğa geri dönerler. Ayrıca sadece kararlı bir otoritenin sağlayabileceği rahatlık ve duygusal tatmin gibi psikolojik bir ihtiyacımızın olması ve güvenliğimizi sürdürmek için gözetilmeyi gerektiren güçlü bir arzumuzun olduğu ileri sürülmektedir (Sennett, 2004: 104). Bu anlamda siyaset, “korunması gereken bir çocuk gibi, vatandaşı emniyet arayan korkulu bir özne olarak yeniden tanımlamaktadır” (Diken ve Laustsen, 2007: 55).

Enfanlizasyonun Özellikleri

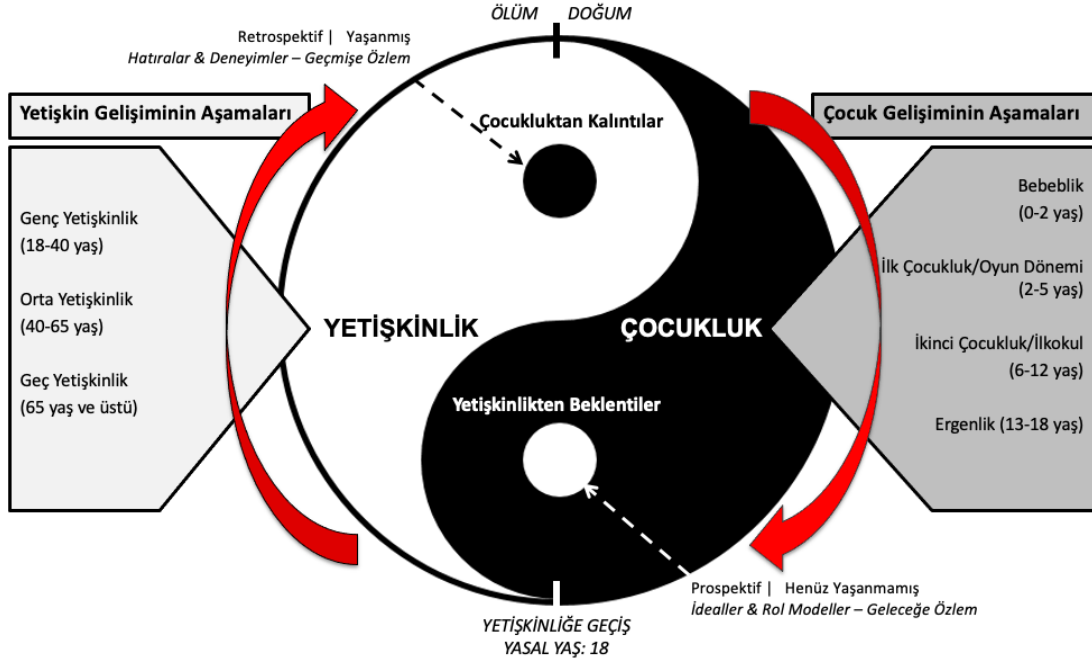
Enfanlizasyon, öncelikle çocuklaştırılan öznenin ruhu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmasından dolayı psikolojik bir süreçtir. Ancak enfanlizasyon

kavramını araştırmayı özel kılan en önemli unsur metaforik olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda enfantilizasyon bir şekilde tetiklenip başlatılması gereken bir süreç olmakla beraber, yetişkinin çocuk olarak konumlandırılması ve ona çocuğa hitap eder gibi yaklaşılması sonucunda kişiye çocuk muamelesi yapma durumu ortaya çıkmaktadır. Enfantilizasyonun gerçekleşebilmesi için yetişkinlerin bir bakıma retorik olarak görsel, metinsel veya işitsel biçimde sanki onlar çocukmuşlar gibi davranılması gerekmektedir. Ancak enfantilizasyon çoğu zaman yetişkinlerin bilinçli olarak farkına varamadıkları bir süreçtir ki etkileyici gücü de buradan gelmektedir. Aksi takdirde çocuk muamelesi görüyormuş izlenimi uyandırdığında kişinin öfkelenmesi ve kendini kötü hissetme durumuna işaret eden “Çocuk muyum ben?”, “Bana çocuk muşum gibi davranılıyor” veya “Aptal yerine koyuyorlar beni, çocuk mu var karşılarda!” gibi düşünceler oluşmasına yol açabilir. Buna karşın, aynı zamanda çocuksu nitelikler ve motifler günümüzde genellikle yetişkinler tarafından sempatik olarak algılanır ve arzulanan özellikler olarak kabul edilir ki paradoks durum da buradan doğmaktadır. Dolayısıyla burada ince bir çizgi vardır; yetişkine empoze edilen çocuksuluk fark edilmemesi veya sempatik algılanması durumunda kabul edilecektir. Nitekim mutluluk, masumiyet, saflık, merak, dinamizm ve yaratıcılıkla karakterize edilen bir yaşam evresi olarak çocukluğa atfedilen bu pozitif değerler oldukça çekici gelir ve olumsuz olarak değerlendirilmez (Barber, 2007).

Enfantilizasyonu sıradışı kılan özellik, yaşam evrelerinin çok farklı iki aşamasını temsil eden çocukluk ve yetişkinliği sınırları belirlenmiş sosyal kategoriler olarak değil, aynı zamanda yaşanabilecek iç içe geçmiş paralel deneyim aşamaları olarak bir araya getirebilmesidir. O halde, enfantilizasyon metaforsal olarak dönüştürücü bir güce sahiptir: Yetişkinlik artık sadece çocukluktan sonra gelen bir evre değil, çocukluğu içinde kapsayan ve devam ettiren bir aşamadır. Çin felsefesinden gelen ve günümüzde yaygın bir sembol olan Yin Yang, Şekil 1’de gösterildiği üzere model şeklinde çocukluk-yetişkinlik düalizmi olarak açıklanabilir. İki zıtlığın bir araya gelmesi ve birlikte var olması anlamına gelen yin yang kavramı, hayatımızda negatif ve pozitif, gece ve gündüz gibi zıt kutupları temsil eder ve her şeyin zıttıyla var olduğunu gösterir. Bu açıdan bakıldığında, birlikte bütünlüğü tamamlayan çocukluk ve yetişkinlik evreleri, biri

olmadan ötekinin de var olabilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

Şekil 1: Yin Yang Perspektifinden Çocukluk-Yetişkinlik Düalizmi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

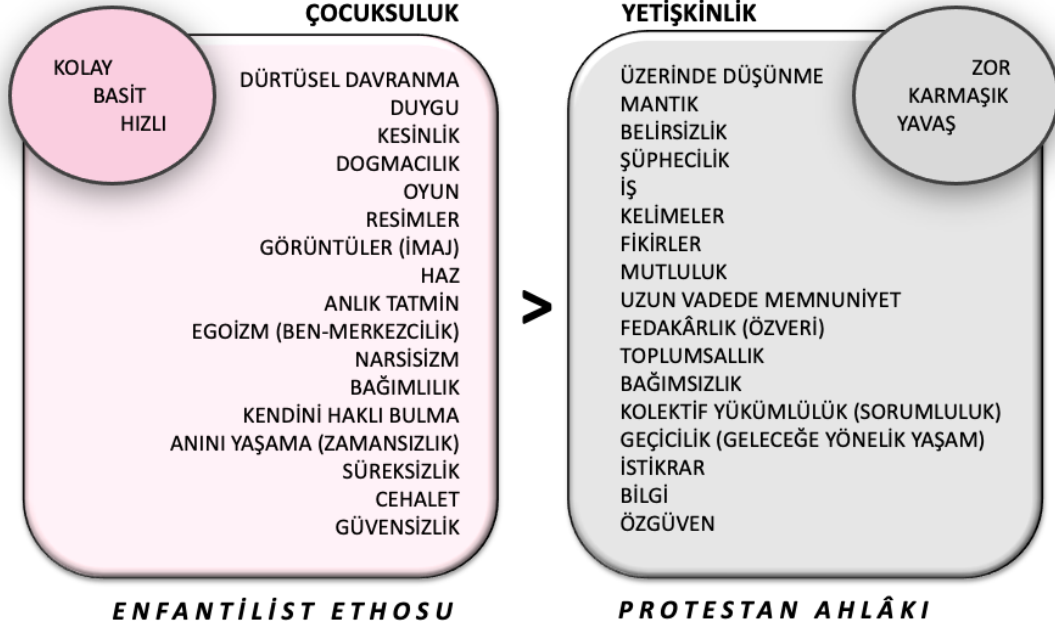
Yetişkinlik, bebekliğin ya da ergenliğin başlangıcı gibi biyolojik temelli olmamasından dolayı sosyal olaylar ve kültürel talepler çerçevesinde şekillenen toplumsal bir kurgudur ve olgunluk kavramıyla eş anlamlı olarak açıklanmaktadır (Côté, 2000; Blatterer, 2007). Bu doğrultuda bağımsız olarak karar alabilme, bir meslek sahibi olma, ekonomik bağımsızlığı kazanma, ebeveyn olma ve bilgelik gibi özellikler yetişkinlik için önemli karakteristik ölçütlerdir (Arnett, 2000; Noxon, 2006). Ancak uzun zamandır yukarıda bahsi geçen özelliklerin değişikliğe veya sekteye uğraması (örneğin günümüzde kadınların daha geç yaşta anne olmaları veya hiç olmamaları tercihi, sürekli iş değiştirme, kesintisiz aileden maddi yardım alma vb.) ile yetişkinliğin, geleneksel anlamını büyük ölçüde yitirdiği konusunda bir fikir birliği vardır (Côté, 2000: 4). Kimilerine göre “yetişkinlik saldırı altında” (Noxon, 2006: 101), hatta “yetişkinlerin ölümü” (West, 2007) bile söz konusudur ve dolayısıyla “yetişkinliğin ortadan kaybolması” (Quill, 2011) gibi kaygılar Batı medyasında ve akademik çevrelerde tartışılan konular haline gelmiştir.

Bu noktadan hareketle, *Consumed: How Markets Corrupt Children, Infantilize Adults, and Swallow Citizens Whole* (2007) adlı kitabında Amerikalı siyaset bilimci Benjamin Barber, geleneksel yetişkinlik kavramının nasıl ve ne derece deformasyona uğradığını genel anlamda sorgulamış, hatta 21. yüzyıl kapitalizminin tüketim yöneliminin ve medya kültürünün söz konusu bir “enfantilist ethosu” tarafından şekillendirildiği iddia etmiştir. Barber, 21. yüzyılda içinde yaşadığımız ve yetişkinlerde çocuksuluğu teşvik eden ve meşrulaştıran bir dizi alışkanlık, tercih ve tutum üreten kültürü tanımlamak için kullandığı enfantilist ethos terimini, Alman sosyolog ve politik iktisatçı Max Weber’in “Protestan etiği” kavramına karşıt olarak geliştirmiştir (Barber, 2007: 81). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1904-05) adlı eseriyle ünlenen Max Weber, kapitalizmin gelişmesinde asıl rolü oynayan ve ideolojik bir etmen işlevi gören Protestan ahlakı argümanına bağlamıştır. Protestanlık, temelinde “dünyevi asketizm” prensibini baz alarak özel bir edinim ahlâkı sunmasıyla, özellikle mesleki yükümlülüğü ön planda tutmasından dolayı çalışkanlık, kanaatkârlık, para biriktirme, yatırım yapma gibi ekonomik erdemleri dinî bir görev anlayış çerçevesinde teşvik etmiş ve böylece 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin “ruhu”nun güçlenmesinde destek sağlayarak Batı toplumlarının girişimci kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Weber, 2003). Şimdilerde ise öne sürdüğü enfantilist ethos kavramı ile Barber, bir zamanlar Weber’in Protestan ahlakı olarak gördüğü kapitalizmin ruhuna bugün 21. yüzyıl tüketimci kapitalizmin ideolojisini şekillendirme gücüne sahip olduğunu savunur. Buradaki temel iddia, Weber’in Protestan ahlakının yerini artık yetişkin tüketicilerin sürekli olarak baştan çıkarıldığı çocuksu bir tüketim ethosuna bıraktığıdır.

Enfantilizasyonun çocukluk-yetişkinlik düalizmi üzerine oynadığını ifade eden Barber, çocuklukla ilgili özellikler artık yetişkin özelliklere karşı daha çok ağır basmaya başladığı ve tercih edildiği bir zamana işaret eder ve öne çıkan özellikleri arketipsel ikilikler biçiminde üç ana çift şeklinde tanımlar. Bunlar; zor yerine kolayı, karmaşık yerine basit olanı ve yavaş yerine hızlıyı tercih etmeyi içerir. Şekil 2’de bu zıt ikililer ayrıntılı kavramlar üzerinden örneklendirilmiştir (Barber, 2007: 83-86). Enfantilist ethosun Protestan ahlaki ile karşılaştırılması ile sergilenen diyalektik yaklaşım, çocukluğun belirli özelliklerinin orijinal biçimlerinde korunarak değil, yetişkin bir

insanda çocuksu karakteristikleri açığa çıkartacak şekilde dönüştürülerek ve davranışa entegre edilerek yetişkin kültürü üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu açıklamaktadır.

Şekil 2: Enfantilist Ethosu ve Protestan Ahlâkının Karşılaştırılması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Enfantilizasyonun Oluşma Nedenleri ve Sonuçları

Enfantilizasyon, yetişkinleri bir tür yetkiden yoksun bırakma, hakların reddi ve çocuksu bir statü atfetme gücüne sahiptir (Thompson, 2011: 95). O halde enfantilizasyon, yetişkinlere karşı onların yeteneklerini, fikirlerini ve sosyal duruşlarını göz ardı eden ve daha aşağı bir seviyeye indirgeyen paternalist, genellikle küçümseyici bir tutum içeren bir yaklaşım olup, kişilerin önemsizleştirilmesi hatta aşağılanmasına kadar yol açabilir (Kline, 2011). Bu sebeple enfantilizasyon genel anlamda olumsuz değerlendirilir hatta bir tehdit olarak görülebilir (Barber, 2007: 5).

Elit tabakanın, bireyleri istedikleri gibi yönlendirmek, onlar adına karar vermek ve onları bağımlı kılmak için otorite kurup yetişkinlere bir nevi çocuk muamelesi yapması söz konusudur. Örneğin, yönetenler istedikleri bir şeyi yaptırmak için çocukça bir baskı uygulayabilir veya bir konuda ikna etmek için çocuğu kandırır gibi etkileyebilir. Bu anlamda enfantilizasyon, kitleler üzerinde kontrol uygulanabilmesi nedeniyle güçlü bir strateji olarak birçok alanda kullanılmaktadır. Bunun neticesinde

yetişkinlerin de çocukça davrandıkları görülebilir; çaresiz olan, seçim yapamayan, sessiz kalan, keyfi hareket eden, sınırlı farkındalığa ve az kavrayışa sahip olma gibi özellikleri burada saymamız mümkündür. Dolayısıyla enfantilizasyon çoğunlukla bir tarafın daima üstün ve diğerinin daha aşağı bir pozisyonda olduğu eşitsiz güç dinamiklerinde ortaya çıkma eğilimindedir.

Bu sebeptendir ki enfantilizasyonun birçok alanda esas olarak önemli sorunlara yol açtığını söyleyebiliriz. Enfantilizasyonun neden olduğu problematik sonuçları özellikle ırk, cinsiyet ve sınıf ile ilgili çalışmalarda yaygın olarak dile getirilir. Bu nedenle enfantilizasyon ile ilgili sorunlar; toplama kampları, köle toplumları, modern sömürgecilik, akıl hastaneleri, huzur evleri ve hapisaneler gibi kurumlar, izolasyon ortamları, banliyö evlerinde ev hanımları ve siyasi amaçlar için kitleleri manipüle etme çabaları gibi çok farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Rogin, 1991: 208; Nandy, 2007). Burada belirtilmesi gereken en çarpıcı ortak nokta ise, enfantilizasyona maruz kalan kişilerin her zaman belirli bir ölçüde mağdur konumda olmalarıdır.

Nitekim günümüzde ayrıca tüketim kültürüne hizmet eden medya üzerinden de uygulanan enfantilizasyon, yetişkinlere çocuk zihninin özelliklerini empoze ederek çocuksu bir kültürü benimsemelerini sağlayan ve gençlik odaklı bir yaşam tarzını dayatmayı ve yaymayı amaçlayan bir ideoloji olarak işlev görmektedir. Yetişkinleri söz konusu bir enfantilizme yöneltmek 21. yüzyıl şirket ve medya kuruluşları tarafından uygulanan stratejik bir misyon ise, o zaman öncelikle yetişkinleri hedef alan çocuksu bir tüketim ve medya kültürünün teşvik edilmesinin arkasında hangi sebeplerin yattığı sorgulanması gerekir.

Ekonomi mantığına göre, çocuklar en çok kâr getirecek hedef kitleler arasında yer alır. Çocukların istekleri potansiyel olarak sonsuzken, yetişkinlerin ürünlere olan talebinin küresel pazarda kârlı bir satış yapmak için sonsuz olmadığı kanıtlanmıştır (Del Vecchio, 1997). Çocuklar ellerinden gelse her şeyi satın alırlar, ancak çocuksu zihniyetten kurtulamamış yetişkinlerin medyanın ve tüketim önerilerine teslim olmaları çok daha kolaydır. Çocuklar önemli bir hedef kitle olsa da satışları sürdürmek ve artırmak için nüfus içinde demografik açıdan bakıldığında yetişkinlerin sayı olarak

baskın ve ürünleri satın almak için ekonomik güce sahip olmaları sebebiyle onları ideal durumda enfanıl yani çocuksu bir tüketicie dönüştürebilmek şirketler tarafından en arzulanan durum olacaktır (Barber, 2007: 11). O halde amaç, ürünleri yalnızca çocuklar için daha çekici hale getirmek değil, aynı zamanda kapitalist sistemi iki gruba daha uyumlu hale getirebilmek adına yetişkin tüketicilerde regresyonu tetiklemektir. Regresyon, yetişkinlerin karar verme aşamalarında çocuksu düşünce süreçlerini harekete geçirebildiğinden, özellikle medya ve tüketim açısından giderek daha önemli hale gelmektedir (Barber, 2007). Bu nedenle yetişkinler bir seçim yaparken sezgisel, dürtüsel ve eğlenceli yöntemlere giderek daha fazla başvurmaktadır. Bu durum da enfanilizasyonun uygulanmasının ana sebebini açıklar; çocuksu bir zihniyete ve davranışa sahip olan yetişkinleri, olgun ve rasyonel düşünüp davranan “normal” yetişkinlere göre manipüle ve kontrol etmek çok daha kolaydır.

Nadir de olsa enfanilizasyon, sosyal etkileşimler ve ilişkilerde olumlu bir potansiyele de sahip olabilir. Özellikle çoğu zaman aşk ilişkisinin parçası olan karşılıklı bir enfanilizasyon süreci çiftlerin kullandığı dilde yaşanmaktadır (Leak, 2006: 23). Bu anlamda enfanilizasyon, bir çocuca olan sevgiyi göstermek için konuşurken yapılan tonlamalar ve kullanılan kelimelerin tarz olarak yetişkinler tarafından benimsenen ve “bebek konuşması” (baby talk) olarak bilinen sevgililer arasında çok yaygındır. Bu tür bir çocuksuluk zorlama ile değil, karşılıklı olarak ve isteyerek gerçekleşir.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE ENFANTİLİZASYON İLİŞKİSİ

Kitle iletişim kavramı, kitle olarak nitelenen çok sayıdaki insanlara mesajlar gönderen çeşitli araçlarla aracılanmış iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2008: 269). Türkçe’de “medya” olarak da bilinen kitle iletişim araçları, geniş kitlelere ulaşılmasını ve iletişim kurulmasını sağlayan ve özellikle televizyon, gazete, sinema, internet yayınları ve platformları gibi iletişim kanallarına verilen isimdir. Günümüzde kitle iletişim araçları, gelişen teknolojinin de etkisiyle toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir ögesine dönüşmüş olup, haber ve bilgi verme başta olmak üzere eğitim ve eğlence gibi birçok amaç için kullanılmaktadır (Baran, 2009). Öte yandan kitle iletişim, sistemi yöneten elit tabakanın toplumdaki sınıflar üzerinde uyguladığı “yönetimsel iletişim” tarzıdır (Erdoğan, 2008: 269). Bu noktadan hareketle Batılı

kapitalist toplumlarda önemli bir güç unsuru teşkil eden kitle iletişim araçları, kitlesel tüketimciliğe yol açarak bireylerde daha büyük miktarlarda ürün satın alma arzusunun sistematik olarak teşvik etmektedir. Kaldı ki sadece ürün tercihlerinde de değil, özellikle insanların ruh hallerini, zevklerini ve neyin önemli neyin önemsiz olduğu duygusunu da ciddi anlamda etkileyen çok sayıda medya kaynağından gelen mesaj bombardımanı da söz konusudur. Bu bağlamda medyanın, insanların tutumları ve davranışlarını etkileme konusunda çok kritik bir rol oynadığı, hatta “insanları manipüle ettiği ve beyinlerini yıkadığı” (Hammer & Kellner, 2009: xxxiv) kanaatini ise enfantilizasyon bağlamında değerlendirmek gerekir.

Dinden siyasete kadar hayatın çeşitli alanlarında yüzyıllardır enfantilizasyon süreçleri yaşanmasına rağmen, akademik camiada enfantilizasyon bir olgu olarak 20. yüzyılın sonlarına kadar nadiren ilgi görmüştür. Enfantilizasyon eski bir konsept olsa da çağdaş gelişimi ve günümüzde özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla insanlar üzerindeki büyük etkisi sebebiyle ulaştığı boyut bu açıdan oldukça yenidir (Barber, 2007). Kitle iletişim araçlarının toplumlarda hızla yayılması ve bireyleri daha çok olumsuz yönde etkileme gücüne sahip olması açısından çoğu zaman eleştirilmiş, ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru ama daha çok 21. yüzyıldan itibaren bir de enfantilizasyon olgusunun yükselişine sebep olmasından dolayı birçok önemli isim tarafından büyük bir endişeyle tenkit edilmiştir (Postman, 1982; Meyrowitz, 1985; Dorfman, 1987; Bly, 1996; Calcutt, 2000; Epstein, 2004: 349; Samuelson, 2003; Mintz, 2004: 50; Danesi, 2003; Barber, 2007).

Amerikalı medya teorisyeni ve kültür eleştirmeni Neil Postman'ın *The Disappearance of Childhood* (1982) adlı eserinde, kültürün medyalaştırılmasını ve dahası eğlencenin kamusal söylem üzerindeki önceliğini bir enfantilizasyon süreci olarak değerlendirmektedir. Postman, televizyonun yetişkinlik ve çocukluk arasındaki çizgiyi kaldırmasındaki rolüne ilişkin kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Amerikalı iletişim profesörü Joshua Meyrowitz'in *No Sense of Place* (1985) adlı kitabında, günümüzde yetişkinlik ve çocukluk arasındaki sınırların özellikle görsel medyanın yükselişi ile bulanıklaşıp hatta yıkıldığını savunmaktadır. Böylece çocuklar daha yetişkin gibi olmakta ve yetişkinler daha çocuksu hale gelmektedir. Bu durum, çocukların ve

yetişkinlerin özellikle giyinme tarzlarına (örneğin, takım elbise giyen çocuklar veya çizgi film motifli tişörtü giyen yetişkinler) ve davranış biçimlerine (örneğin, her yaşta çocuk oyunları oynama vb.) yansımaktadır. Güney Amerikalı yazar Ariel Dorfman'ın *Infantilizing of Culture* (1987) başlıklı yazısında, kitle kültürünün farklı biçimleriyle yetişkinler ve çocuklar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak yaşam evrelerini ciddi ve hızlı bir şekilde etkilediğini belirtmektedir. Aşırı basitleştirme (*oversimplification*) anlam yaratmanın ana mekanizması haline gelmeye başlamış, bununla beraber gelişmeye başlayan “medyanın çocuksuluğu” aynı anda hem masumiyetin hem de afacanlığın bir arada var olmasına izin vermiştir (Dorfman, 1987: 146-150). Neticede 20. yüzyılın sonlarından itibaren çocuklar ve yetişkinler arasındaki farkın gittikçe daraldığı gözlenmiştir. Amerikalı şair ve yazar Robert Bly'nin *Sibling Society* (1996) adlı kitabında, Amerikan toplumunun beklenmedik bir şekilde ne kadar çocuksu hale geldiğini ve genel anlamda çocuksuluğun dünyaya nasıl ihraç edildiğini açıklamaktadır. Bly'a göre Amerikalılar artık büyümemekte, başka bir deyişle yetişkin olma özlemi duymamakta ve “yetişkinlerin ergenliğe doğru gerilediği ve ergenlerin [...] yetişkin olma arzusunun olmadığı” bir dünyaya doğru gidilmektedir (1996: viii).

İngiliz popüler kültür eleştirmeni Andrew Calcutt'ın *Arrested Development: Pop Culture and the Erosion of Adulthood* (2000) isimli eserinde, 1990'ların sonlarından itibaren popüler kültürün olumlu algılanan nitelikleri nedeniyle giderek çocuksuluğu kucakladığını ve hatta yetişkinlikten geri çekilen bir çocuk kültürüne dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Benzer şekilde İtalyan göstergebilimci Marcel Danesi'nin *Forever Young: The Teen-Aging of Modern Culture* (2003) isimli kitabında, çağdaş kültürün nasıl çocuksu ve gençlik zevkleriyle enfantilize edildiğini açıklamıştır. Bu bağlamda enfantilizasyonun, her anlamda çocuksu zihniyeti yaymayı ve yetişkinlere ideal olarak yaşam boyu izleyecekleri bir düşünce biçimi olarak gençlik odaklı bir yaşam tarzını dayatmayı amaçlayan bir ideoloji olarak işlediği görülmektedir. Amerikalı gazeteci Robert J. Samuelson'ın *Adventures in Agelessness* (2003) adlı yazısında, insanların giderek yaşlarına göre davranmayı reddettiği ve yaşlıların daha genç olmayı özlediği bir zamanda yaşadığımızı, ancak en önemlisi yaşam döngüsünün geleneksel aşamalarını giderek yok ettiğimizi savunmaktadır.

21. yüzyıl kapitalizminin tüketim yöneliminde ve yetişkin tüketicilerin enfantilizasyonunda kilit bir göreve sahip olan eğlence odaklı medya, Benjamin Barber'ın *Consumed: How Markets Corrupt Children, Infantilize Adults ve Swallow Citizens Whole* (2007) adlı kitabında detaylıca incelemiş ve eleştirmiştir. Bu bağlamda Barber, yetişkinlerin çocuklaştırılmasının yükselişte olduğunu savunmaktadır. Barber, enfantilizasyonun sadece bir trend olmadığını, aynı zamanda küresel tüketimcilikle yakından ilişkili olan “yeni bir kültürel ethosun açık yükselişi” (Barber, 2007: 7) olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmiş ve bu çocuklaştırıcı ruhu “enfantilist ethos” kavramı ile ifade etmiştir. Burada kritik olan nokta tarihte ilk kez, “olgunlaşmaktan ziyade çocuksuluğu teşvik ederek büyük ölçekli ve kitlesel bir kontrollü regresyon” gerçekleştiği gerçeğidir (Barber, 2007: 111).

ÇOCUKSU VE ÇOCUKLAŞTIRAN BİR MEDYA KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI: ENFANTİLİZASYON SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Televizyon

Televizyon hem toplumsal anlamda hem de iletişim bilimlerinin gelişimi açısından özel bir araç olarak ele alınabilir (Güngör, 2018). Bunun sebebi televizyonun topluma nüfuz etme düzeyinin yüksekliği, günlük yaşamda kullanılma yoğunluğu ve dünyada meydana gelen olayları ve diğer içerikleri insanlara ulaştırarak toplumsal hayatın bir parçası olmalarını sağlamasıdır (Giddens, 2009: 732). Çoğu insan televizyonu artık sosyal yaşamın kurucu bir parçası olarak kabul ederken özellikle çocuklaştıran bir kültürün bu kitle iletişim aracı vasıtasıyla teşvik edilmesi görülmektedir. Geçmişle karşılaştırıldığında, günümüzde televizyon programları esas olarak pedagojik ve kültürel derinliklerini yitirmiş, yerini eğlence odaklı ve enfantile eden programlar almıştır (Barber, 2007). Amerikalı yazar ve medya teorisyeni Neil Postman'ın *Televizyon: Öldüren Eğlence* (1985) adlı eserinde, televizyonun eğlence odaklı bir yayın ürettiğini, bunun en tehlikeli yanı ise günlük hayatta her şeyi eğlendirici bir şekilde sunulmaya zorlamasıdır. İşaret edilen sorun, televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır.

Günümüzde izleyiciler hem onları eğlendiren hem de onları kışkırtan, programlardaki katılımcıların tartışmaya ve birbirlerine arsız çocuklar gibi hakaret

etmeye teşvik edildiği çok sayıda realite şovu, talk şov ve diğer göz alıcı TV programlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Diğer yandan yetişkinlerin çocukluklarında olduğu gibi izlemekten keyif almaya devam ettikleri sıklıkla çocukluk kültürünün sembolü olarak kabul edilen çizgi filmler ve animasyon filmlerin çoğalmasında da dikkat çekmektedir (Barber, 2007). Özellikle *Simpsons*, *Futurama*, *South Park* veya *Family Guy* gibi yetişkin izleyicileri hedefleyen animasyonlu sitcomların popülaritesi, 1990'lardan beri çizgi filmlerin yetişkinlere yönelik temalarıyla çocuk türü olduğu fikrine meydan okumuştur. Ayrıca günümüzde markaların hala en çok kullandığı pazarlama ve reklam kanallarından biri de televizyondur. Pazarlama çerçevesinde ve tüketici davranışı bağlamında reklamlarda gözlemlenebilen enfanilizasyon, bir çocuğun düzeyine ve hayal dünyasına dayalı reklamlara yetişkin referanslar da yerleştirerek, yetişkinlere çocuksu bir tarzda hitap eden cezbedici bir marka iletişim stratejisidir ve son yıllarda birçok şirket tarafından uygulanmaktadır. Bu bağlamda enfanilizasyonun kendisini en bariz şekilde fark ettiren yönü çocuksu görsel estetiğidir. Reklamlardaki manzaralar, şekiller, maskotlar, renkler ve diğer tasarım unsurları kurgulanırken çocuk masallarından, motif ve sembollerden, çizgi filmlerden, animasyonlardan ve programlardan bilinen formatlardan benzer şekilde oluşabilmektedir. *Turkcell*'in 2016 yılından itibaren "Emocanlar" isimli sevimli animasyon figürleri ile reklamlarında 7'den 70'e herkese hitap etmek istemesi bir örnek olarak verilebilir. Bu figürler kesinlikle çocuklara hitap ederken, bu çocuksu figürlerin yetişkinlere ne dereceye kadar hitap edebileceği enfanilizasyon teorisi bağlamında tartışılır. Nitekim yetişkinlerin çoğu zaman bilinçsizce bir çocukmuş gibi mutlu hissetmelerine izin veren bu tür reklamların naifliği, doğal anlatımı ve basitliği nedeniyle başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Gazeteci Kürşat Başar'ın (2012) da ifade ettiği gibi, "Bütün reklamlarda bir çocuksuluk, bir oyunculuk, bir neşe... Kim bilir belki de geç büyüyen bir toplum olarak bu tür şeylere daha fazla ilgi duyuyoruz" tespiti aslında enfanilizasyon olgusunun bir işaretidir.

Genel olarak bu gözle bakıldığında, televizyonun enfanilize edici bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Televizyon, izleyicinin zihninde en dürtüsel katmanlarına geri dönen bir regresyona neden olabilmektedir (Woerner, 1998). Televizyon, görüntü oyunları ile izleyiciyi pasif bir alıcı durumuna sokar, düşünmesine izin vermeyen bir

bağımlılık içinde ve bir bebek gibi emdiği şeyin bir anlamda “ekran emziği” (*glass teat*) olarak benezetilebilir (Taylor ve Harris, 2008: 81).

Sinema

Enfantilizasyon, özellikle Hollywood filmlerinde uygulanan bir başarı stratejisi haline gelmiştir (Barber, 2007: 27). Bir yandan son yıllarda, “Grandma’s Boy” (2006), “Step Brothers” (2008), “Young Adult” (2011) ve “Ted” (2012) gibi gençlik odaklı ancak yetişkin temalı filmlerin üretimi büyük ölçüde artmış, özellikle yetişkinlerin olgunlaşmamışlığını vurgulayan veya büyümeyi reddeden, sorumluluk alamayan ve sürekli geçmişlerine bakma eğilimleri olan yetişkinler konu edilmiştir. Diğer yandan çoğu izleyicinin çocukluğundan tanıdığı ve böylece nostalji duygusuna hitap ederek, 1980’ler ve 1990’larda sinema tarihine yön veren popüler filmlere sürekli atıfta bulunulduğu veya bunların başarılı bir şekilde yeniden çekildiği görülmektedir. Öte yandan film endüstrisinde, özellikle çocuksu görseller ve temalar ile çizgi roman ve animasyon uyarlamaları 2000’li yıllardan itibaren artmış ve en başarılı yapımlar haline gelmiştir (Barber, 2007). Bu doğrultuda genç kitlenin yanı sıra yetişkin izleyici de çocuksu bir formatla etkilenmek istenmiştir. Ayrıca uzun yıllardır hepimizin tanıdığı Mickey Mouse, Pamuk Prenses ve Sindirella gibi çizgi film karakterleri ile çocukluk fantezisi imgeleri üzerine inşa edilen Disney kültürünün hakim olduğu bir dünyada yaşamaktayız. Ancak Disney sadece çocuklara yönelik değildir; aynı zamanda yetişkinlere “çocukluk mitolojisi” satar ve böylece içlerindeki çocuğu ortaya çıkarmayı ve hatta sömürmeyi hedefler (Brown, 2001: 201).

Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, Hollywood’un ana stratejisi görünüşe göre genç bir izleyici kitlesine hitap edercesine basit olay örgüleri ve minimal diyaloglarla gişe rekorları kıran eğlenceli ve çocuksu filmler üretmektir ki bunların günümüzde çocuklardan ziyade daha çok yetişkinler tarafından beğenilmekte ve tüketilmekte olduğu görülmektedir (Barber, 2007). Star Trek yazarı ve Amerikalı aktör Simon Pegg, “bilim kurgu filmleri bizi çocuklaştırıyor” konusunda uyarılmış ve “esas olarak hepimiz süper kahramanlı çizgi romanlar gibi çok çocukça şeyleri tüketiyoruz. Yetişkinler bu şeyleri izliyor ve ciddiye alıyor” şeklinde enfantilizasyon fenomenine dikkat çekmiştir (Pegg, 2015).

Kitap

Enfantilizasyon kitap sektöründe farklı şekillerde gözlemlenebilir. Çapraz literatür (*crossover literature*) genellikle yeni bir yayıncılık trendi hatta 21. yüzyılın bir icadı olarak görülürken, çocuklara olduğu kadar yetişkinlere de hitap eden hikayelerden oluşmaktadır (Beckett, 2010: 1). Örneğin J. K. Rowling'in genç büyücü Harry Potter'la ilgili öyküsü, esas olarak çocuklar ve gençler için yazılan ancak yetişkinler arasında yaygın olarak okunan crossover kitap türünün prototipi olarak kabul edilmektedir. 1999 yılında *Time*'ın kapağında "o sadece çocuklar için değil" başlığıyla yer alan Harry Potter'ın olağanüstü başarı hikayesi dünya çapında milyonların dikkatine sunulmuştur. Bununla birlikte birçok yetişkin okuyucu Harry Potter hikayesini edebi bir klasik eser olarak kabul etmeye başladığından dolayı yetişkin kültürünün enfantilizasyonu ile ilgili endişeler dile getirilmiştir (Hensher, 2000). Özellikle yetişkinlere de hitap eden eğlence amaçlı okumanın ortaya çıkışı, *The Twilight Saga* (Alacakaranlık Efsanesi) ve *The Hunger Games* (Açlık Oyunları) gibi diğer başarılı serilerle devam ettirilmiş ve bunun sonucunda büyük bir popülerlik kazanmıştır. Zaman içinde söz konusu kitapların sinema versiyonları üretilerek ekranlara sığmamış ve bugün de bu filmler en çok hasılat yapan filmler arasında yer almaktadır.

Başka bir fenomen ise yetişkinlere yönelik boyama kitaplarının yükselişe geçmesidir. Bir zamanlar okul öncesi çocuklara uygun bir etkinlik olarak görülen boyama faaliyeti, Johanna Basford'un *Gizli Bahçesi*'nin piyasaya sürüldüğü 2013'ten itibaren popüleritesi artmış ve küresel bir fenomen haline gelerek yayıncılık sektöründe 2 milyon satılmış kopya ile büyük bir başarıya ulaşmıştır. 2014 yılında bu fenomen *The Guardian*'da, "boya yapan yetişkinlerin yedi yaşına kadar gerilediği" şeklinde yorumlanmıştır (Bromwich, 2014). Bir yandan boyama kitapları stres ve kaygıya karşı en son silah olarak nitelendirilirken, diğer yandan eleştirmenler boyama kitaplarına yoğun ilgiyi yetişkinlerin enfantilizasyonu olarak değerlendirmiştir. Sosyolog Frank Furedi (2015), terapötik hayal gücünün enfantilizasyonundan ve rahatlamanın çocukluğun nostaljisini yansıtmak şeklinde pazarlanmasından yakınmaktadır. Bu bağlamda boyama kitapları aracılığı ile gerçeklerden kaçma

fantezilerine kapılan yetişkinler, zorlu hayat koşullar ve sorunlar ile yüzleşmekten kaçınmak için güvenli hissedebilecek bir aleme dalabilmektedirler.

Video Oyunu / Dijital Oyunu

Çocuk olmak öğrenmek, keşfetmek ve oyun oynamak demektir. Günümüzde çocuklar, oyun oynadıkları sürenin çoğunu sanal ortamda geçirmeleriyle beraber dijital oyunların popüler bir eğlence biçimine dönüştüğü görülmektedir. Ancak bir zamanlar çocukların ve gençlerin ayrıcalığı olan video oyunları, günümüzde yetişkinler arasında da giderek popüler hale gelmiştir. Video oyunu endüstrisinde dünyanın en büyük ticari birliği olan *Entertainment Software Association*'ın (2021) araştırması beklenmedik ancak önemli bir gerçeğe dikkat çekmektedir: 2015'te düzenli olarak video oyunları oynayanların sadece % 27'si 18 yaşından küçük ve yaklaşık % 50'si ise 18 ile 49 yaşları arasındadır. Rapora göre dünya çapındaki oyuncularının yaş ortalaması 37, yani "video oyun endüstrisi olgunlaşıyor" (Sanati, 2015). 1999 yılında video oyuncularının sadece % 9'u 50 yaşın üzerindeyken, 2015 yılında bu yaş grubu pazarın % 26'sını temsil etmektedir. Günümüze de baktığımızda, orta yaşlıların gençlerden daha çok video oyunları oynamaya meyilli oldukları söylenebilir. *NewZoo* (2020) Raporu'nun istatistiksel verilerine göre, 2,81 milyar global oyuncu sayısı ile küresel oyun pazarı 2021 yılını yaklaşık 176 milyar dolar gelire ulaşıyor ve kapatması beklenirken özellikle mobil oyun sektörü 91 milyar dolar ile pastadan en büyük payı almaktadır. Bugün Türk oyun sektörü de dünyanın en hızlı büyüyen pazarlarından biridir. 36 milyon oyuncu sayısı ve yaklaşık 900 milyon dolara yaklaşan hacmiyle dünyada 18. sırada yer alan Türk oyun sektöründe 2020 yılında hisse satışı işlemleri 2 milyar dolara ulaştı ve oyun sektörü en çok yatırım alan sektör olmuştur. *Türkiye Oyun Sektörü Raporunda* (2020) yer verilen bilgilere göre ise, 2020 yılında Türkiye'de yetişkinlerin ortalama % 79'unun mobil oyun oynadığı (% 81,7'sinin kadın, % 76,5'inin erkek) ve COVID-19 pandemisi nedeniyle evlerine kapanan insanların mobil oyunlara daha büyük ilgi göstererek günde ortalama 4 saatten fazla oyun oynamaya vakit ayırdıkları belirtilmektedir. Bu bağlamda dijital oyun sektöründe, bilgisayar ve özellikle mobil cihazların hayatlarımızın vazgeçilmez unsurlarına dönüşmesiyle büyük bir sıçrayışın yaşandığı ve dünyanın en hızlı büyüyen sektörü olduğu görülmektedir (NewZoo 2020, ESA

2021). Bu büyümenin bir sebebi de hedefin genç kitleden ziyade yetişkin dünyasına doğru genişlemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Yapılan araştırmaların çoğu özellikle çocukların dijital oyun oynama bağımlılığı ve olumsuz etkilerine odaklanırken, aslında yetişkinlerin de dijital oyunlar ile çok fazla zaman harcadığı endişesi ve neticede onları bunun zihnen ileriye götürmelerinden çok olgunluk bağlamında geriye götürdükleri iddiası da enfantilizasyona işaret eden kayda değer bir kamuoyu söylemi oluşturmaktadır (Barber, 2007; Rubin & Casper, 2013: 138). Dijital oyunlar nostaljik bir kaçış işlevine sahip olması nedeniyle yetişkinleri regresyona uğratarak ütöpik bir fantezi dünyasına dalabilmelerini sağlamakta ve bunun sonucunda geçici bir süre için ailevi yükümlülüklerden ve sosyal sorumluluklardan kaçabilmelerinden ötürü rahatlamaktadır (Burrill, 2008). Böylece yetişkinler oyun oynarken kendilerini mutlu hissetmekte, zihinsel anlamda rahatlamakta ve stres atabilmektedir (ESA 2020). O halde, pazarın çocuklardan çok yetişkinlere mi hitap ettiği yoksa tersine yetişkinlerin normalde kendilerine ait olmayan bir alana bu kadar ilgi mi duydukları sorgulanmaktadır.

Dijital Teknoloji, İnternet ve Sosyal Medya

Enfantilizasyon, dijital ortamlarda sıkça gözlemlenebilen bir olgudur; sadece dijital oyunlarda değil, yetişkinlere çocuksu içerikle ve seviyede hitap eden dijital teknoloji ve internet dünyasından bahsetmemiz mümkündür. Özellikle çevrimiçi dünya çoğu zaman kendini çocuksu bir şekilde sunmakta ve enfantil bir izlenim oluşturmaktadır. Web sitelerden sosyal medya profillerine kadar genel anlamda internet evreninde; sevimli hayvan veya canlandırılmış figürlerin animasyon karakterleri, basit ve renkli tasarımlar, dijital arayüzlerdeki büyük tipografiler ve emojiiler ile sıklıkla karşılaşılır (Bunz, 2015: 200). Ayrıca günümüzün bilgisayarları, cep telefonları ve diğer elektronik aletleri, insanları rahat hissettirmek ve adeta teknolojik cihazla “oynamak” için çocuk oyuncaklarına büyük bir benzerlik göstermektedir. Örneğin *Apple* bilgisayarlarının ve iPhone’un çekiciliği ile kullanımı basit olan, arayüzü hoş görünen, işlevsel olarak dost ve yine de sınırsız olasılıklar içeren teknolojik anlamda “çocuksu bir oyunbazlık” teşvik edilmektedir (Noxon, 2006). Bu pozitif etki yaratan tasarım unsurları, kullanıcıları teknolojik aygıtın hatta içinde yaşadığımız

dünyanın karmaşıklığı hakkındaki düşüncelerden kurtarır. Kullanıcının bir şeylerin nasıl oluştuğunu veya çalıştığını düşünmesine ve anlamasına gerek kalmaz, sadece deneyerek ve bir oyun oynar gibi kısa sürede yaparak öğrenmesi yeterlidir.

Dünyada en çok kullanılan arama motoru *Google*, ana sayfasında çocuksu ve renkli logo görünümü ile ünlüdür: “Google logosunun her zaman basit, samimi ve yakın gelen bir tarzı olmuştur. Geometrik formların matematiksel saflığını okul kitaplarından bilinen yazı karakterleri ve çocuksu basitliğiyle birleştirerek bu nitelikleri korumak istedik” (Cook ve diğerleri, 2015). Ayrıca son yıllarda sosyal ağların yükselişi ve çevrimiçi toplulukların oluşmasıyla enfantil dinamikler gözlemlenebilmektedir. İngiliz sinirbilimci Susan Greenfield’e göre, “sosyal ağ siteleri, 21. yüzyıl insan zihnini kısa dikkat süreleri, sansasyonizm, empati kuramama ve zayıflatan bir kimlik duygusuyla karakterize edilebilecek bir enfantilizasyon riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır” (Wintour, 2009).

Radyo ve Müzik Klipleri

Müzik endüstrisinde var olan enfantilizasyon kendisini özellikle popüler müzikte göstermektedir. Henüz 1938 yılında en bilinen Frankfurt Okulu üyelerinden biri olan Theodor W. Adorno popüler müziği analiz ederken enfantilizasyon sürecine dikkat çekmiştir. Adorno’ya (2001) göre, pop şarkılarının enfantilizasyonu kitle kültürünün oluşumunun hem belirtisi hem de nedenidir. Bu kitle kültürü, bireylerin zevk duygusunun “kültür endüstrisi” tarafından standartlaştırılan ve tek tipleştirilen bir kültürdür. Adorno, müzik endüstrisinin dinleyicileri bağımsız bireylerden pasif ve uyumlu tüketicilere dönüştürme sürecini tanımlamıştır (2001: 29-60). Bu bağlamda Adorno, çağdaş müziğin işitsel yeteneklerini yitirmiş ve enfantilize olmuş dinleyiciler gerektirdiğini savunur ki bu dinleyicilerin yalnızca kolayca ezberlenebilen parçalarla, kulağa hoş gelen melodilerden ve basit şarkı sözleri ile tekrarlanan nakaratlardan oluşan, hızlı tüketilebilir hitlerden zevk alabileceklerini ifade etmiştir. Bu anlamda popüler müzik, dinleyici ile etkileşim kurmak için çok az çaba gerektirir çünkü entelektüel seviyesi yüksek olmak zorunda değildir. Ayrıca günümüzde özellikle müzik kliplerinde, kadın pop şarkıcılarının çocuksu bir şekilde temsil edilmesi en dikkat çeken enfantilizasyon örneklerinden biridir. Sanatçılar genç kızlar olarak tasvir

edilirken eş zamanlı olarak cinsel bir objeye dönüştürülmektedir. Özellikle Katy Perry, Lady Gaga, Madonna, Miley Cyrus gibi dünya çapında şöhreti yakalamış Amerikalı şarkıcılar örnek olarak verilebilir. Neticede adı geçen sanatçıların küresel çapta çok sevilmesi ve etkili olması nedeniyle çekilen çocuksu müzik klipleri, enfantil imaj çalışmaları ve sahne performanslarının insanlar üzerinde belirli çocuklaştırıcı etkilerinin olduğu düşünülmektedir (Barber, 2007).

SONUÇ VE TARTIŞMA

21. yüzyılda teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme sürecinin ilerlemesiyle birlikte enfantilizasyon, gözlemlenebilirliği ve etkisi açısından güçlü ve devasa bir alan olan medyada boy göstermektedir. Yüzyıllardır çocuklaştırma süreçleri birçok farklı alanda yaşanmış ve tespit edilmiş olsa bile, 21. yüzyılın başlangıcından günümüze kadar bu boyutta hiç var olmamış bir enfantilizasyon olgusunun çağdaş tüketim kültürü ile iç içe geçmiş medya tarafından desteklendiği görülmemiştir (Barber, 2007).

Enfantilizasyon uygulamalarının çoğunun genellikle çocuk kültürünün bileşenleri olan ve çocukluktan aşına olduğumuz en belirgin özelliklerin yeniden yapılandırılması ve üretilmesi sonucunda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu durum yalnızca günümüz çocuklarını cezbetmekle kalmamakta, özellikle yetişkin tüketim amaçları için de bunun araçsallaştırıldığı görülmektedir. Enfantilizasyon, yetişkin medya kullanıcılarına günlük rutininden bir kaçış sunması, onun rahatlamasına ve kendini iyi hissetmesine vesile olan basit, renkli ve eğlenceli çocuksu kültürün tadını çıkarmasına izin vermektedir. Böylelikle yetişkinde güven hissi oluşturarak onun "içindeki çocuğa" seslenilir. Bu doğrultuda enfantil vizyonları, özellikle idealize edilmiş çocuksu ütopyalar şeklinde tasvir edilir. Söz konusu diyalara kitle iletişim araçları vasıtasıyla ulaşıyoruz, bunlar bizi kucaklıyor gibi görünür ve çekici gelir, ama en önemlisi gerçekte var olan fiziksel dünyanın dayattığı sınırların artık geçerli olmadığı ve kısa süre için bile olsa da bize her şeyi unutturabilen eğlence, mutluluk ve ümit veren ortamlar sunar.

Aynı zamanda enfantilizasyon, yetişkinleri çocuk seviyesine indirgemesi sebebiyle, bir tarafın her zaman üstün ve diğerinin aşağıda olduğu eşitsiz güç dinamiklerinde ortaya çıkma eğilimindedir ki bu da eleştirilen problematik bir durum

teşkil etmektedir. Enfantilizasyon, bir yerde yetişkinlere çocuksu bir statü atfederek onların düzeylerini, fikirlerini ve sosyal duruşlarını göz ardı eden, hatta aşağılayıcı bir tutum içerebilmesi sebebiyle kişilerin zihinlerini küçümseyebilmektedir. Bu anlamda kitleler üzerindeki kontrol, yetişkinleri yönlendirmek, onlar adına karar vermek ve onları bağımlı kılmak için enfantilizasyon etkili bir yöntem olmaktadır ve bu sebeple buna başvurulmaktadır.

Yetişkinler yaş ilerledikçe çocukluğun anlamını ve hissini zamanla unutabilir, yitirebilir. *Küçük Prenses*'in yazarı Antoine de Saint-Exupéry bunu çok güzel bir şekilde ifade etmektedir: *"Bütün yetişkinler bir zamanlar çocuktu... ama çok azı bunu hatırlıyor."* Kitle iletişim araçları, yetişkinlerin çocukluklarını bilinçli olarak farkında olmasalar da yeniden hatırlamalarını hatta kaldıkları yerden çocuksuluk hissini yaşamaya devam etmelerini sağlaması vesile olur. Aslında çocukluk görkeminin yetişkin yaşamında da hayatta kaldığını en yaygın olarak medya yoluyla onay bulan çağın getirdiği hayati bir ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği üzere yetişkinlerin çocuklukta yaşadıkları her şey onları ömür boyu kalıcı olarak etkileyebilir. Bu nedenle, çocukluğun temel özellikleri medya aracılığı ile metinsel, görsel ve işitsel içerikler ile yeniden etkinleştirilebilen, herhangi bir zamanda erişilebilen bir miras gibi yetişkinlerin içinde saklı olarak beklemektedir. İşte kitle iletişim araçları ile hayat bulan enfantilizasyonu farklı ve güçlü kılan da budur.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2001). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. London; New York: Routledge Classics.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood. A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Baran, S. (2009). *Introduction to Mass Communication: Media Literacy and Culture*. 5. Baskı. New York: McGraw-Hill.
- Barber, B. (2007). *Consumed: How Markets Corrupt Children, Infantilize Adults, and Swallow Citizens Whole*. New York: W. W. Norton & Company.
- Başar, K. (2012). Şimdi Reklamlar. Cumhuriyet. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/kursat-basar/simdi-reklamlar-391304>.
- Beckett, S. (2010). *Crossover Fiction: Global and Historical Perspectives*. New York: Routledge.
- Bingaman, K.A. (2003). *Freud and Faith: Living in the Tension*. New York: University of New York Press.
- Blatterer, H. (2007). Contemporary Adulthood. Reconceptualizing an Uncontested Category. *Current Sociology*, 55(6), 771-792.
- Bly, R. (1996). *The Sibling Society*. Boston: Addison-Wesley Publishing.
- Bromwich, K. (2014). Why colouring-in books are the new therapy. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2014/jun/29/colouring-in-books-therapy-depression>
- Brown, S. (2001). *Marketing – The Retro Revolution*. London: Sage.
- Bunz, M. (2015). School Will Never End: On Infantilization in Digital Environments – Amplifying Empowerment or Propagating Stupidity? Berry, D. & Dieter, M. (Ed.). *Postdigital Aesthetics: Art, Computation and Design*. New York: Palgrave Macmillan.
- Burril, D. (2008). *Die tryin: videogames, masculinity, culture*. New York: Peter Lang.
- Calcutt, A., (2000). *Arrested Development: Pop Culture and the Erosion of Adulthood*. London: Cassell.
- Cambridge Dictionary (2021). Infantilize. <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/infantilize>.
- Collins Dictionary (2021). Infantilization. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/infantilization>.
- Cook, A., Jarvis, J., Lee, J. (2015). *Evolving Google Identity*. <https://design.google/library/evolving-google-identity/>.
- Côté, J. E. (2000). *Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity*. New York; London: New York University Press.
- Cunningham, L. S. & Egan, K. J. (1996). *Christian Spirituality: Themes from the Tradition*. New York: Paulist.

- Danesi, M. (2003). *Forever Young: The Teen-Aging of Modern Culture*. Toronto: University of Toronto Press.
- Del Vecchio, G. (1997). *Creating Ever-Cool: A Marketer's Guide to a Kid's Heart*. Los Angeles: Pelican Publishing.
- Diken, B. & Laustsen, C. B. (2007). *Sociology through the Projector*. London: Routledge.
- Dorfman, A. (1987). The Infantilizing of Culture. Lazere, D. (ed.): *American Media Mass Culture*, 145-157. Los Angeles: University of California Press.
- Entertainment Software Association (ESA). 2021 Essential Facts About the Computer and Video Game Industry. <https://www.theesa.com/resource/2021-essential-facts-about-the-video-game-industry/>
- Epstein, J. (2004). The Perpetual Adolescent. *Weekly Standard*. <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/003/825grtdi.asp>.
- Erdoğan, İ. (2008). *İletişimi Anlamak*. 3. Baskı. Ankara: Erk Yayıncılık.
- Erikson, E. (1994). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton Company
- Faber, M. D. (2010). *Becoming God's Children: Religion's Infantilizing Process*. Santa Barbara, CA: Praeger.
- Free Dictionary (2017). *Infantilization*. <https://www.thefreedictionary.com/infantilization>.
- Freud, S. (1991). The Future of An Illusion. A. Dickson (ed.), *Civilization, Society and Religion: Group Psychology, Civilization and Its Discontents and Other Works*, Vol. 12, pp. 179-241. London: Penguin Books.
- Freud, S. (1961). *Civilizations and Its Discontents*. New York: Norton.
- Furedi, F. (2015). Hey, grown-ups: put down the colouring pens! *Spiked*. <http://www.spiked-online.com/newsite/article/hey-grown-ups-put-down-the-colouring-pens/17383#.WzKzdfZuLIU>.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. 6. Baskı. Cambridge: Polity Press
- Goffmann, E. (1979). *Gender Advertisements*. Basingstoke: Macmillan.
- Güngör, Nazife (2018). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Hammer, R. & Kellner, D. (2009). *Media/Cultural Studies: Critical Approaches*. New York: Peter Lang.
- Hensher, P. (2000). *Harry Potter, Give me a Break*. Independent.
- Hockey, J. & James, A. (2005). Back to Our Futures. *Imaging Second Childhood*. Mike Featherstone & Andrew Wernick (Ed.). *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, 135-148. London; New York: Routledge.
- Jones, J. W. (2002). *Terror and Transformation: The Ambiguity of Religion in Psychoanalytic Perspective*. New York: Brunner-Routledge.
- Jung, K. E. (2010). *Sexual Trauma: A Challenge Not Insanity. Sexual Trauma, Its Victims & How They Have Shaped Our World*. Queensbury: Hudson Press.
- Kellner, D. (2016). *American Nightmare: Donald Trump, Media Spectacle, and Authoritarian Populism*. Rotterdam: Sense.

- Kline, N. (2011). *Time to Think: Listening to Ignite the Human Mind*. Octopus Publishing.
- Leak, A. (2006). *Jean-Paul Sartre*. London: Reaction.
- Lokko, H. N. & Stern, T. A. (2015). *Regression: Diagnosis, Evaluation, and Management. Primary Care Companion for CNS Disorders*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4578899/>.
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Mintz, S. (2004). *The Social and Cultural Construction of American Childhood*. Coleman, Marilyn & Ganong, Lawrence H. (Ed.). *Handbook of Contemporary Families: Considering the Past, Contemplating the Future*, 36-54. London: Sage.
- Nandy, A. (2007). *Paternal Deceits*. *New Internationalist*, Issue 403. <https://newint.org/features/2007/10/01/roots/>.
- Newzoo (2020). *Newzoo Global Games Market Report 2020*. <https://newzoo.com/insights/trendreports/newzoo-global-games-market-report-2020-light-version/>.
- Noxon, C. (2006). *Rejuvenile: Kickball, Cartoons, Cupcakes, and the Reinvention of the American Grownup*. New York: Three Rivers Press.
- Oxford Dictionary (2021). *Infantilize*. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/infantilize
- Pegg, S. (2015). *Big Mouth Strikes Again*. <http://simonpegg.net/2015/05/19/big-mouth-strikes-again/>.
- Postman, N. (1982). *The Disappearance of Childhood*. New York: Vintage Books.
- Quill, L. (2011). *The Disappearance of Adulthood*. *Studies in Philosophy and Education* 30 (4), 327-341.
- Rogin, M. P. (1991). *Fathers and Children: Andrew Jackson and the Subjugation of the American Indian*. New Brunswick: Transaction.
- Rubin, J. S. & Casper, S. E. (2013). *The Oxford Encyclopedia of American Cultural and Intellectual History*. Oxford: Oxford University Press.
- Samuelson, R. (2003). *Adventures in Agelessness*. *The Daily Beast*. <http://www.newsweek.com/adventures-agelessness-133675>.
- Sanati, C. (2015). *The video game industry is growing old, lazy, and boring*. *Fortune*. <http://fortune.com/2015/06/15/video-game-industry-innovation/>.
- Sennett, R. (2003). *Respect in a World of Inequality*. New York: W.W. Norton.
- Sisgold, S. (2014). *Conscious and Unconscious Regression*. *Psychology Today*. https://www.psychologytoday.com/us/blog/life-in-body/201409/conscious-and-unconscious-regression?quicktabs_5=0
- Slipp, S. (1995). *The Freudian Mystique: Freud, Women, and Feminism*. New York: New York University Press.

- Taylor, P. & Harris, J. (2008). *Critical Theories of Mass Media: Then and Now*. New York: McGraw-Hill.
- Thompson, N. (2011). *Promoting Equality. Working with Diversity and Difference*. 3. Baskı. Hampshire: Palgrave Macmillian.
- Türkiye Oyun Sektörü Raporu (2020). *Gaming in Turkey* Oyun Medya Merkezi. <https://www.gaminginturkey.com/tr/turkiye-oyun-sektoru-raporu-2020/>.
- Weber, M. (2003). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Mineola: Dover Publication.
- West, D. (2007). *The Death of the Grown-Up: How America's Arrested Development is Bringing Down Western Civilization*. New York: St. Martin's Press.
- Whitbourne, S. K. & Wills, K. (1993). Psychological Issues in Institutional Care of the Aged. In S. Goldsmith (ed.), *Long-term Care Administration Handbook*, 19-32. Gaithersburg, MD: Aspen.
- Wintour, P. (2009). Facebook and Bebo risk 'infantilising' the human mind. *TheGuardian*. <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/feb/24/social-networking-site-changing-childrens-brains>.
- Woerner, U. (1998). *Infantilisierung der Gesellschaft – ein mediales Konstrukt?* <https://www.medienobservationen.de/artikel/gesellschaft/Infant.html>

BÖLÜM

7

HASTANE ORTAMINDA ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULAMALAR: HASTANE SINIFLARI

Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

E-posta: esin.sezgin@sbu.edu.tr

 0000-0002-9772-9855

ATIF: Sezgin, E. (2021). Hastane Ortamında Çocuklara Yönelik Uygulamalar: Hastane Sınıfları. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 139-164). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 7 -

HASTANE ORTAMINDA ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULAMALAR: HASTANE SINIFLARI

Esin SEZGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, esin.sezgin@sbu.edu.tr

 0000-0002-9772-9855

GİRİŞ

Her yıl çok sayıda öğrenci kronik hastalıkları nedeniyle, buldukları hastane koşullarına uyum sağlayabilmesi için günlük yaşamındaki bazı rutinler ve okula devam etme ile ilgili olumsuz kısa ve uzun vadeli sonuçlarla karşılaşabilirler. Çocuğun hastalığının teşhis edilmesinden itibaren ailenin ve çocuğun hayatı değişir, var olan tüm dengeler bozulur ve çocuğun, ailenin hayatı kesintiye uğrar. Bu dengeler arasında okula uzun süreli devam edememe, akademik başarı öğretimden geride kalma, akranlarından uzakta kalma, hastalığın yarattığı yetersizlik duyguları ve sınırlamalar toplumdan izole hissetme, kaygı, korku, yalnızlık, motivasyon, kızgınlık, içe kapanma, yanlış yorumlama, depresyon, gelişimsel ve çevresel sorunları yaşayabilmektedirler (Aydın Engin, Yıldırım & Puruçuoğlu, 2021; Tarnowski ve Brown, 2000; Er, 2006). Sık sık veya uzun süre hastaneye kaldırılan çocuklar, ebeveynlerinden, kardeşlerinden ve akranlarından ayrılmanın yanı sıra acı verici ve tıbbi prosedürlere maruz kalma gibi stres kaynağına sahip olurlar (Fox, 2016). Kronik hastalığı olan çocukların yaşam kaliteleri sağlıklı çocuklara göre düşük olduğu bir çalışmada bulunmuştur (Durualp, Kara, Yılmaz & Alaybeyoğlu, 2015). Hastane sonrası okula döndüğünde derslerine ve arkadaşlarına uyum sağlama konusunda sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Kamışlı vd, 2016). Okula dönüş süresi uzadıkça çocuklarda özgüven eksikliği, motivasyon düşüklüğü ve öğrenme güçlükleri görülmektedir (Steinke vd, 2016). Bazı kurumlar bu çocukların hastane süreci sonrasında ev ziyaretleri yapan bireysel öğretmenler görevlendirirler ama sınıfa düzenli katılımın yerini alamaz. Pek çok kronik hasta çocuklar için uygulanan yöntem, teknik ve programlar, öğrencilerin okullarına, sınıf

arkadaşlarına, öğretmenlerine bağlı kalmaları ve kritik sosyal ilişkileri sürdürmeleri veya geliştirmeleri için bir yol sağlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde "*Kronik Hastalıklar Komisyonu*", kronik hastalıkları, "*genellikle tam iyileşmesi mümkün olmayan, sürekli, yavaş ilerleyen, çoğu kez kalıcı, sakatlığa yol açan, oluşmasında sosyoekonomik, kişisel ve genetik etkenlerin rol oynadığı*" hastalıklar olarak tanımlamıştır (Bilir ve Paksoy, 2006). Çocuklar için önemli ölçüde okul devamsızlığına neden olan birçok hastalık bulunmaktadır. Bunlar arasında, davranış ile ilgili bozukluklar, artrit, astım, kan bozuklukları, sindirim sistemi ile ilgili hastalıklar, beyin hasarı, sinir sistemi hastalıkları, yanıklar, kanser, crohn hastalığı, kistik fibrozis, diyabet, yeme bozuklukları, epilepsi, kalp/karaciğer/böbrek ile ilgili hastalık, doğuştan anomaliler, kanserler, kistik fibrozis, talassemi, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, metabolik hastalıklar, kronik hastalıklar arasında yer almaktadır (Missing School, 2021; Yılmaz Bolat, 2018). Çocukların hastalığa gösterdiği tepkiler, çocuğun gelişimine, uyumuna, mizacına ve psikolojik tepkilere, hastalığın derecesine, hastalığın aile için anlamına, aile-çocuk iletişimine, çocuğun ebeveynin tepkilerini yanıtlama biçimine, hastalığın getirdiği kısıtlamalara göre değişebilmektedir (Bütün Ayhan, 2015).

Hastane sınıfları, okulla iletişim, öğretimi destekleme, hastalığın stresini ve kaygısını hafifletebilen, dayanıklılık ve iyimserliği teşvik edebilen ve ciddi şekilde hasta olan çocukları bugün ve geleceklerinin tüm yönleriyle olumlu bir şekilde teşvik edebilen bir destek kaynağıdır. Daha da önemlisi, yaşamlarında hasta olmaktan daha fazlası olduğunu hatırlatmak ve hastalıkla yaşamlarına devam edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Çocuğun tüm gereksinimlerini karşılayan ve kapsamlı destek sağlayan, psikologlar, sosyal çalışmacılar, çocuk yaşam uzmanları, psikiyatristler, , öğretmenler ve maneviyat görevlileri de dahil olmak üzere birçok yardımcı sağlayıcı hastanelerde bir çocuğun bakımıyla ilgilenmektedir (Steinke vd., 2016). Hastaneye yatışların çocuğun okula katılımı üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, hastane öğretmenin ve hastane okul programlamasının rolü özellikle dikkate değerdir.

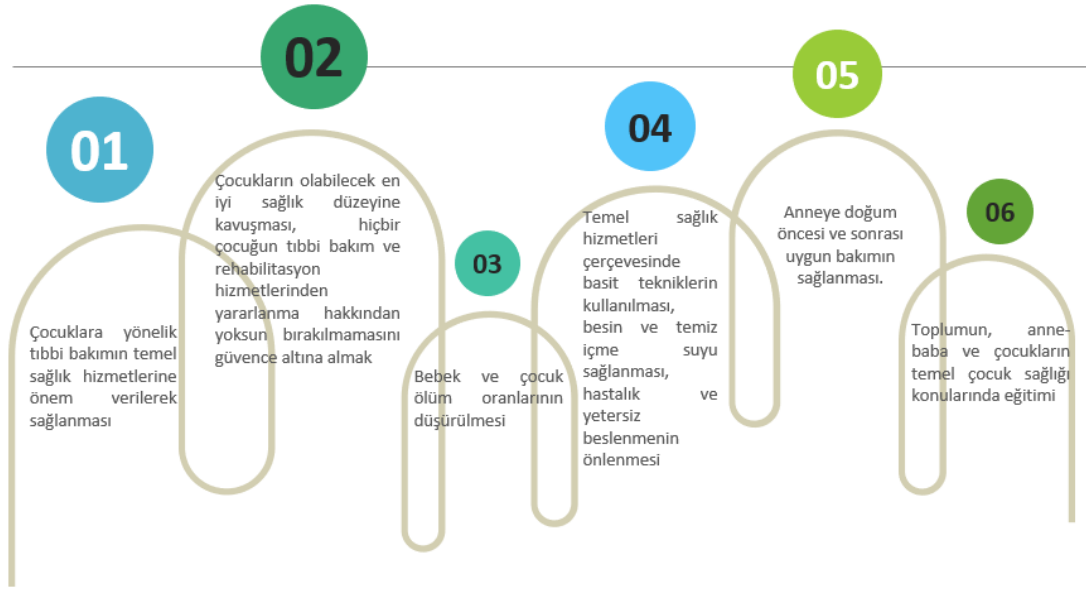
Kronik hastalıklar çocuklarda son yıllarda artmıştır. Bu hastalığın dünyada prevalansının %10-20 arasında olduğu bilinmektedir (Boekearts'dan akt.Akkuş &

Ayhan, 2018). Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada, 3 ila 17 yaş arasındaki çocukların %22.3'ünün en az bir kronik hastalığı, Brezilya'da, kronik hastalık prevalansının sıfır ila dört yaş arası çocuklarda %9.1, altı ila 13 yaş arası çocuklarda %9.7 ve 14 ila 19 yaş arası ergenler arasında %11 olduğunu göstererek, bu sorunun yaygınlığının ortaya çıktığını ortaya koydu. (Souza, Nobrega & Collet, 2020). TÜİK(2008) verilerine göre 7-14 yaş grubunda hastaneye başvuran çocuklardan %8.3'ünün kronik hastalığı olduğu görülmektedir. Okul çağındaki çocukların %4 ila %14'ü tıbbi bir hastalık teşhisi konulduktan sonraki 3 ay içinde depresif belirtiler gösterir (Curtis & Luby, 2008). Kronik rahatsızlıkları olan kişiler zamanla hastalıklarına uyum sağlar ve eskiden düşük olan yaşam kalitesi görüşleri iyileşir (Eiser & Morse, 2001), yaşam kalitelerindeki iyileşmenin ise davranış sorunlarını azalttığı (Akkuş, 2018) görülmektedir. Bununla beraber kronik hastalık durumu sadece çocukta probleme yol açmamakta, aile bireylerinde karşılaştıkları sorunları ortaya çıkmaktadır (Fazlıoğlu, Hocoğlu & Sönmez, 2010).

Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Çocukların Sağlık Hakkı

Hastane okulları/sınıfları, “*Herkes için Eğitim*”, kaliteli eğitime ulaşma, ve uygun eğitim ortamını kapsayan bütüncül bir yaklaşıma (UNICEF, 2007) dayanmaktadır.

İnsan hakları kapsamında kabul edilen eğitim hakkı, 1948 tarihli “*İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin*” 26. maddesinde bulunmaktadır. “*Çocuk Hakları Sözleşmesi*” ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 20 Kasım 1989 tarihinde onaylanmıştır. Türkiye ise 1990’da bu sözleşmeyi imzalanmıştır. TBMM tarafından 1995 yılında onaylanan “*Çocuk Hakları Sözleşmesi*” 54 madde kapsamında çocuk bağlamında, kişisel özgürlükler, bakım, fiziksel ve kişisel bütünlük, aile bağlarının korunması, yaşam hakkı, çocukları dinleme, onların fikirlerine saygı gösterme, parasız eğitim, sağlık ve sağlık güvence altına alma, engelli çocukları koruma, gelişim hakkı, oyun oynama, boş zaman, çocuklar ve yargı, zararlı maddelerden korunma, çocuk işçiliği, göç, vatandaşlık hakları, şiddet, savaş gibi konularda düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerde, çocukların sağlık hakkını içeren 24. madde (Şekil 1) yer almaktadır (Unicef, 2007).

Şekil 1. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 24

Hastane sınıflarının açılmasında, Anayasamızın 42. maddesinde yer alan, “kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz” ifadesi ile eğitim hakkının güvence altına alınması etken olmuştur. Bu madde ile her çocuğun eğitime erişim hakkı korunmaktadır. Tüm dünyada hastalık nedeni ile eğitim hakkından yoksun olan çocuklar, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere karşılaşılan bir sorundur (Gültekin vd, 2017). Bu nedenle hastanede yatan çocukların, eğitim-öğretim yönünden yaşitlarına göre geri kalmamasına yönelik çalışmaların yapılması zorunluluktur.

Çocukların yatarak hastanelerde tedavi oldukları durumlarda sahip oldukları haklara yönelik “Avrupa Hastanede Yatan Çocuklar Derneği (European Association for children in Hospital’in -EACH)” tarafından 1988’de Hollanda Leiden de gerçekleşen I. Konferansta “Hasta Çocuklar Bildirgesi” ortaya çıkmıştır. 2001 yılında ise Brüksel’de düzenlenen konferansta yeniden yayınlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Hasta Çocuklar Bildirgesi

1.	Çocuklar, ancak gereksinim duydukları tıbbi tedavi, evlerinde ya da gündüz kliniklerinde yapılamadığında hastaneye alınmalıdır.
2.	Hastanede yatan çocuklar ebeveynlerini ya da diğer yakınlarını her zaman yanlarında bulundurma hakkına sahiptir.
3.	(1) Çocuk hastaneye yatırılırken, ebeveynine çocuğuyla birlikte kalabileceği bildirilmeli, çocuğun yanında kalabilmeleri için yardım edilmeli ve cesaretlendirilmelidir. (2) Ebeveyn bunun için ek ücret ödememeli, maaş kesintisine uğratılmamalıdır. (3) Ebeveyn çocuğun bakımına katılabilmek için "temel bakım" ve "klinik rutini" hakkında bilgilendirilmeli ve aktif katılım için teşvik edilmelidir.
4.	(1) Tıpkı ebeveynleri gibi çocuklar da, yaşları ve kavrayışları paralelinde bilgilendirilme hakkına sahiptir. (2) Bedensel ve ruhsal sıkıntılarını giderecek her türlü yöntem uygulanmalıdır.
5.	(1) Çocuklar ve ebeveynleri, sağlık durumlarını ilgilendiren her karar katılma hakkına sahiptir. (2) Her çocuk, gereksiz tıbbi tedavi ve muayenelerden korunma hakkına sahiptir.
6.	(1) Çocuklar, gelişimleri gereği aynı gereksinimlere sahip diğer çocuklarla birlikte bakılma hakkına sahiptir. (2) Çocuklar erişkin ünitelerine yatırılmamalıdır. (3) Ziyaretçileri için yaş sınırlandırılması getirilmemelidir.
7.	Çocuklar, yaşlarına ve durumlarına uygun, oynamak, dinlenmek ve eğitim almak için kapsamlı olanakları olan bir çevrede bulunma hakkına sahiptir. Çevre, çocukların gereksinimlerine uyan bir şekilde düzenlenmeli ve uygun personele sahip olmalıdır.
8.	Çocuklar, eğitimleri ve empati yetenekleri çocukların bedensel, ruhsal ve gelişimsel gereksinimlerine, ailelerinin gereksinimlerine yanıt verebilecek görevliler tarafından bakım görme hakkına sahiptir.
9.	Hasta çocuğa kesintisiz bakım, olabildiğince küçük bir ekip tarafından verilmelidir.
10.	Çocuklara duygu ve anlayışla yaklaşılmalı, mahremiyetlerine her zaman saygı gösterilmelidir

Kaynak: <http://www.saglikhakki.org/cocuk-haklar.htm>

Hastane Okullarının Kuruluş Amacı

1950'lerden bu yana, hasta çocukların hastanedeyken eğitimlerine devam etmelerini sağlamak amacıyla "hastane okulları" veya "hastane sınıfları" oluşturulmuştur. Bu okullar, hastanelerdeki okul yaşamının aksamaması ve öğretimin aksamaması amacı ile sınıf, öğretmen odaları ve yönetici odalarından oluşmaktadır. Bir diğer ifade ile çocuklara eğitim desteğinin sağlanması, hastane yatışı sürecinde oluşan olumsuzlukları gidermek ve hastaneden okula geçiş sürecinin kolaylaştırılması amacıyla hayata geçirilmiş hastanede okul uygulamasıdır (Yılmaz Bolat, 2018). Hastane sınıflarında hastanenin devam eden teşhis, tedavi ve cerrahi operasyonları dikkate alınarak esnek eğitim programları uygulanmaktadır (Kamışlı, Yelken & Akay, 2013; Bilir & Baykoç, 1995). Hastane okullarının kuruluşunda, okul yöneticisi, öğretmenler görev yapmaktaydı, 2012 de çıkan yönetmelikle hastane sınıflarına

dönüştürülen yapılanma içinde bugün okul yöneticileri görev yapmamaktadır. Hastanelerde görevli öğretmenler psikologlar, çocuk gelişimciler, hemşireler ve doktorlarla ekip çalışmaları yapmaktadır. Ekip çalışması ile hastanede uzun süreli kalmak zorunda olan çocukların moralini artırarak, okula dönüşte uyumunu ve öğrenimlerini sürdürmeleri sağlanacaktır. Çocuğun hastalığından dolayı maruz kaldığı travmaların etkisini azaltmak, sorunlarını paylaşmak, sağlığını kazandırmak, çocuğun kendini gerçekleştirme fırsatı sunmak (Kılıç, 2003) ve benlik saygısını kazandırmaktır. Ayrıca çocuklar için uygun hastane ortamı yaratılması çocuğun tedavisine de dolaylı olarak yansiyacak ve hastanedeki tedavi süresini azaltacaktır. Bu durum hastane hizmetlerine gereksinim duyan başka bir çocuğun, hastane olanaklarından yararlanması anlamına gelecektir.

Baykoç'a (2006) göre; uzun süreli hastanede yatan çocukların eğitimleri- öğretmenleri için açılan Hastane Okulları Şubesinin Görevleri;

- 01** Uzun süreli hastanede yatan çocukların sayıları ile ilgili istatistikî bilgiler toplamak. Tarama, tespit ve teşhis için araç- gereç ve teknikler geliştirmek.
- 02** Uzun süreli hastanede ve evde yatan çocukların eğitimlerini planlamak, onların eğitimi ile ilgili projeler ve eğitim modelleri geliştirmek.
- 03** Uzun süreli hastanede ve evde yatan çocuklara mahsus eğitim alanlarının ihtiyaç ve özelliklerini belirlemek, eğitiminde görev yapan öğretmen ve personelin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarını belirlemek, hizmet içi eğitim program taslaklarını hazırlamak.
- 04** Uzun süreli hastanede yatan çocuklarla ilgili, özel öğretim metod ve teknikleri ile ilgili öğretmen el kitapları ve klavuz kitaplar hazırlamak. Çocukların eğitimleri ile ilgili program taslakları ile gerektiğinde ders ve yardımcı ders kitapları hazırlamak; mevcut olanları geliştirmek, bu alanda çalışmalara rehberlik etmek.
- 05** Uzun süreli hastanede yatan çocukların eğitiminde görev yapan öğretmen ve personelin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarını belirlemek, hizmet içi eğitim program taslaklarını hazırlamak.
- 06** Uzun süreli hastalığı olan ve hastanede yatan çocuklar için ilgili kurumlara işbirliği yaparak yeni "hastane okulları ya da sınıfları" açmak, spor ve sanat faaliyetlerinin gelişmesi için çalışmalar yapmak.

Ülkemizde hastane okullarına devam eden öğrencilerle ilgili yapılan bir araştırmada, öğrencilerin yüzde 61,22'sinin öğrenimlerinden geri kalmadığını, hastanede sınıflarında verilen eğitimden memnun olduklarını; Yüzde 98,97'si hastane ortamında okul olmasının kendileri için faydalı olduğunu ifade etmiştir. Bu düzenleme hastane okullarına duyulan ihtiyacın yanı sıra bu okullarda görev yapan öğretmenlerin mesleklerini işlevsel gördükleri gerçeğini yansıtmaktadır (Kılıç, 2003).

Hastane Sınıfları

Türkiye’de hastane sınıflarında sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetleri “*MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği ile Özel Eğitim Okulları Yönetmeliği*” baz alınarak planlanmaktadır. Hastanedeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi ise “*MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü*” ve okulun bulunduğu hastane tarafından sağlanmaktadır (Işıktekiner & Altun, 2011). Hastane sınıflarında birleştirilmiş sınıf uygulaması yapılmaktadır (MEB, 2015). Birleştirilmiş sınıf uygulaması, farklı yaş grupları ve birbirlerinden farklı sınıflardaki öğrencilerin 10 öğrenciyi geçmeyecek şekilde bir araya getirilerek tek sınıfa toplanması ve eğitim öğretim faaliyetlerine hep birlikte tek öğretmen ile devam etmesine olanak sağlayan uygulamadır (MEB, 2015; Yıldız & Köksal, 2009). Hastane sınıflarında uygulanan bu sistem öğrencilere bireyselleştirilmiş eğitimin uygulanmasına da olanak sağlamaktadır (MEB, 2015). Hastanede bir aydan daha kısa süreli tedavi görecektir olan öğrenciler sorumlu olduğu eğitim öğretim programına göre okuma, yazma, resim yapma, boyama, problem çözme vb. çalışmalarını yaparken bir aydan daha uzun süre yatan öğrenciler kayıtlı oldukları okul programına uygun bireyselleştirilmiş eğitim programına göre dersler almaktadır (Işıktekiner & Altun, 2011).

Dünyada ve Türkiye’de Hastane Sınıfları

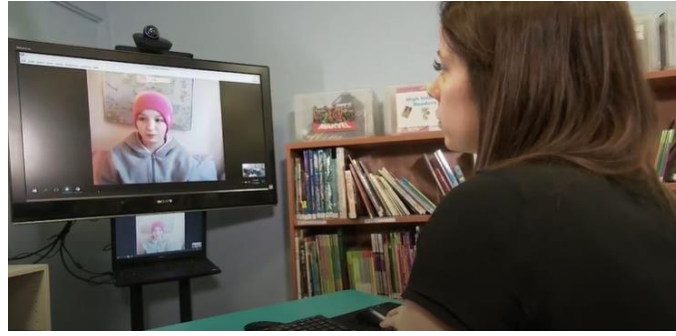
Hastanede uzun süreli yatmak zorunda olan çocukların eğitim ve öğretimlerine ara vermemek ve okula döndüklerinde uyum sürecini kolaylaştırmak amacıyla dünyada ve Türkiye’de hastane sınıfları uygulamaları başlatılmıştır. Aşağıda farklı ülkelerde ve Türkiye’de yapılan uygulamalardan örnekler verilmiştir.

Dünyada Hastane Sınıfları

Dünyada kronik hastalığı olan çocukların öğrenimini sağlamak için farklı proje ve uygulamalar bulunmaktadır (Mintz, Palaiologou & Carroll, 2018). Dünya genelinde hastane okulları ile ilgili çalışmalar ilk defa ABD ve Avrupa’da yapılmıştır (Adıgüzel vd, 2018). Amerika’da 1900’lü yıllarda hastane okulu uygulamaları Liverpool Şehir Hastanesi bünyesinde başlatılmış, yasalarla devlet tarafından desteklenmesi ise 1960’lı yıllarda olmuştur. 1944 yılında ise Eğitim Yasası ile okul dışındaki eğitimin ve öğretimin desteklenmesi ile hastane okulları ile verilen eğitim önem kazanmıştır

(Adıgüzel vd, 2018; Tarcan, 2007). Amerika da hastane okulları programı kapsamında 29 eyalette toplam 97 hastane okulu bulunduğu bildirilmiştir (Kamışlı, 2014).

Avrupa'da ise hastane uygulamaları devlet ve sivil toplum kuruluşları ortaklığı ile sürdürülmektedir (Tarcan, 2007). İlk çalışmalara 1971 yılında Prof. Dr. C. Pirquet tarafından başlanmıştır. İlk resmi hastane okulu Viyana'da 1948 yılında açılmıştır. Almanya'da 20. yüzyıldan itibaren hastanede yatan çocukların eğitim ihtiyacı ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. İngiltere'de çocuk hastaneleri 19. yüzyılda açılmıştır (Tarcan, 2007). İspanya'da hastane okulları 2001 yılı sonrasında açılmıştır (Kamışlı, 2014). Arnavutluk hastanelerinde çocuklar için uzaktan eğitime uygun çalışmalar yapılmaktadır (Mintz vd., 2018). Finlandiya'da 25 adet hastane okulunu bulunmaktadır (Aarela vd, 2016).

<https://hospitalschoolsa.sa.edu.au/programs/>

Kronik hastalık teşhis edilen bir öğrenci günlük yaşam rutinlerinden ve arkadaşlarından uzak kalacaktır. Bu durumda en yüksek öncelik hastalığın tedavisi ve iyileşmedir, ancak kişinin kendi hayatı çevresinde iletişimde bulunduğu kişilerin de hayatı devam etmektedir. Özellikle bir öğrenci uzun süre devamsızlık yaptığında ve derslere katılmadığında, günlük rutinin önemli bir kısmını kaçırmaktadır (Newhart, Warschauer & Sender, 2016). Bununla beraber hastalık çocuğun arkadaş grubu ile iletişimde probleme ve okula döndükten sonra sınıfa uyumunda zorluklara yol açabilir.

Hastane ortamında kullanılan, kayıtlı oldukları okullara devam etmelerini engelleyen uzun süreli tıbbi sorunları olan öğrencilere sunulan çevrimiçi öğretimin amacı, sınıf müfredatına yardımcı olmak ve hedeflenen öğrenme görevlerine dahil edilmelerini sağlamaktır. Bu uygulama ile WebEx', Skype vb. çevrimiçi platformları

kullanarak öğrenciler, öğretmenleriyle bireysel ve/veya grup öğretim sınıflarına katılabilirler. Bu yöntemle okullarda verilen derslere katılmanın yanısıra arkadaşları ile olan bağlantısı da kopmamaktadır (Hospital School,2021).

<https://hospitalschoolsa.sa.edu.au/programs/Telepresence Robot Hizmeti>

Benzer şekilde, MissingSchool, 2017'den beri St.George Vakfı'nın desteğiyle See-Be The Robot Service'i yürütmektedir. Telepresence robotlarını, kronik hasta olan çocuklar ve okula gitmediklerinde sınıf ile hastane arasında sürekli iki yönlü bağlantının sağlanması konusunda destek isteyen okullarda kullanılmaktadır. Telepresence robotları, insanlar arasında sosyal etkileşimi sağlamayı amaçlar (Kristoffersson, Coradeschi ve Loutfi 2013). Bir öğrencinin kronik hastalığı, öğrencinin kendisi için değil, aynı zamanda ailesi ve sınıf arkadaşları, öğretmenleri için de şok durumu yaratmaktadır. Heilbronn Üniversitesi'nin "*Küçük Kahramanlar için Büyük Yardım*" vakfı ile ortaklaşa yürüttüğü "*Sanal Sınıf*" projesi, bu nedenle, sınıftaki mobil telepresence robotlarının yardımıyla günlük okul rutinini ve dolayısıyla arkadaşlarıyla iletişimi mümkün olduğunca sürdürmeye çalışmaktadır. Öğrenciler evden veya hastaneden mobil telepresence robotu başarılı bir şekilde kullanılırsa, okula uzun süre devam etmek mümkün olmasa bile, öğrencilerin okulda olduğu kadar sosyal olarak da ilerleyebilecekleri yapılan çalışmalarla gösterilmiştir (Schmucker, Reiswich, Pfeifer, de Mey & Haag, 2020). Ayrıca, Telepresence aracılığıyla algılanan devamsızlık azaltılabilir, böylece devamsızlık öğrencinin hayatı üzerinde çok daha az etkiye sahip olabilir (Kim & Bionca, 1997; Gerrig, 2018).

Bir okul ortamında, bir telepresence robotu, öğrencinin uzak bir yerde (yani sınıfta/okulda) sanal katılımda bulunmasını (yani dahil edilmesini) ve sanki fiziksel olarak sınıf ortamında öğrenciymiş gibi hareket etme özgürlüğüne sahip olmasını sağlayarak sanal katılıma izin verir. Robotik ünitenin öğrencinin yüzünü yansıtacak bir ekranı vardır, mobildir ve öğrenci tarafından uzaktan kontrol edebilir. Öğrenci robotu evden, hastaneden veya wifi bağlantısı olduğu sürece seyahat ederken kontrol edebilmektedir. Robot sınıfa yerleştirildikten ve eve giden öğrenci sisteme giriş yaptıktan sonra, öğrenci görebilir, duyabilir, konuşabilir, etkileşim kurabilir, “elini kaldırabilir” (yanıp sönen ışıklar aracılığıyla), sınıfta ve okulda herhangi bir yere erişebilir. Ünite her gece şarj edilir ve öğrenci için genellikle okul gününün çoğunda süren iki yönlü, güvenli, gerçek zamanlı bir bağlantı sağlar (Newhart vd.,2016). Yeni geliştirilen telepresence robotları, uzaktaki bir kişi tarafından hareket ettirilebilir ve kontrol edilebilir. Bu robotlar, kişinin yüzünün tipik olarak robotun "kafasında" gösterildiği gerçek zamanlı ses ve video alışverişi sağlar. Bu robotlar birbirinden önemli şekillerde farklılık gösterir. Farklı hareketlilik özelliklerine sahiptirler; kameranın döndürülmesine ve eğilmesine izin verebilir veya vermeyebilirler; farklı mikrofon ve hoparlör yerleşimleri vardır; ve diğer şeylerin yanı sıra farklı ağ güvenliği özelliklerine sahiptirler (Newhart & Olson, 2019).

<https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3325210>

Telepresence robotlarının etkiliği ile pek çok çalışma yapılmaktadır. Newhart & Olson (2019) tarafından yapılan bir araştırmada, eve bağlı öğrenciyle, görüşme ve gözlemin yanı sıra velileri, öğretmenleri, yöneticileri ve sınıf arkadaşlarıyla röportajlar yaparak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çocuğun içinde bulunduğu çeşitli görevler

ve ortamlar doğrultusunda düzenlenmiş, öğrenci merkezli analitik çerçeve, öğretmen, sınıf arkadaşı ve eve bağlı denetleyici çerçeveler gerçekleştirmişlerdir. Yapılan farklı araştırmalar, bu robotları kullanmanın eve bağlı öğrencilerin sınıf arkadaşları ve öğretmenlerle fiziksel olarak oradalarmış gibi etkileşim kurmasına izin verdiğini göstermiştir. Ancak, bu öğretmenler ve yöneticiler için ne anlama geldiğini ortaya koymayı amaçlayan bir diğer çalışmada, 4 öğrenci ile çalışan 22 öğretmen ve okul yöneticisi ile nitel bir araştırma planlamışlardır. Çalışmanın amacı, robotu benimsemeye yönelik kararların nasıl alındığını, kullanımında hangi sorunların ortaya çıktığını ve benimsemeyi nelerin kolaylaştıracağını öğrenmekti olarak belirtilmiştir. Bu çalışma sonucunda, (Newhart & Olson, 2019).

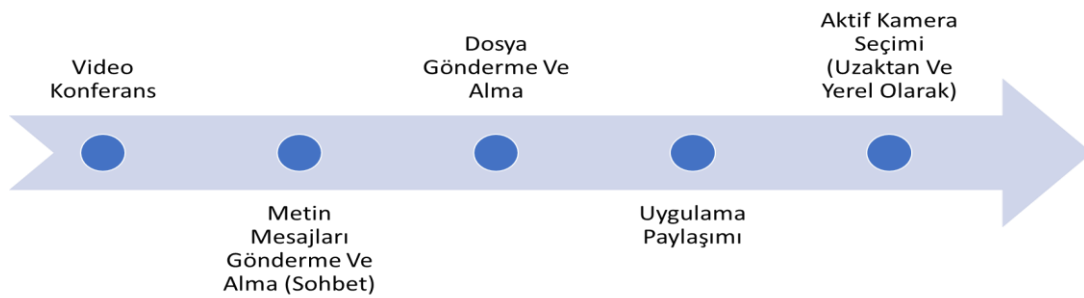
Bir diğer proje olan, Wayne Gretzky'nin Öğrencilere Öğrenme Ortamları Getirerek Eğitim Sağlama (PEBBLES) Projesi, evde veya hastanede yatan bir çocuğu kendi sınıflarına bağlamak için iki çocuk boyutlu robot kullanır. Hasta çocuk hastane odasına bir robot alır. Robotun kafası bir monitör ve kamera içermektedir (Hopper, 2014). Bazı araştırmalar, mobil olmayan bir telepresence robotu olan PEBBLES kullanan hastaneye bağlı çocuklar için bir teknoloji çözümünü incelemiştir. Robotun "yüzü" hastanede yatan çocuğun yüzünü ve "kafa" sınıfın farklı bölümlerini görmek için hareket edebilir ve başkalarının hastaneye bağlı öğrencinin neye baktığını farkedebilmesine izin vermektedir. PEBBLES bağımsız hareket kabiliyetine sahip olmadığı için bir sınıftan diğerine geçerken yardıma ihtiyaç duymaktadır.

PEBBLES' tasarımının ana bileşenleri şunlardır:

- (1) Kullanıcıların sistem kontrol görevlerinden ziyade iletişim ve akademik görevlere katılabilmeleri için çocuklara yönelik bir fiziksel ve arayüz tasarımı.
- (2) Etkileşimi teşvik eden ve öğrencinin varlığını sağlayan, uzaktaki öğrencinin sınıfta fiziksel bir temsilcisi (Weiss, Whiteley, Treviranus & Fels, 2001).

TeleAula uygulaması; hastanedeki öğrenciler için teknolojiyi kullanarak uzaktan eğitimin farklı sunum modellerinden biri olan ve hastanede tedavi olan çocukların, okul ve arkadaşlarıyla etkileşim içinde olması için geliştirilen Teleaula, derslere katılmayan çocukların, sınıfa yerleştirilen bir veya iki kamera ve bir veya birden fazla mikrofon aracılığıyla bu derslere uzaktan katılmalarını sağlayan bir video konferans uygulamasıdır. Teleaula, iki taraf arasında video ve ses alıp gönderilmesine, böylece derslere "katılmanıza" ve okul eğitimine devam etmesine olanak tanımaktadır. Portekiz Lizbon da yapılan bu projede, hastanede yatan çocukların okul ihtiyaçları göz önüne alınmıştır. TeleAula ile hastanede yatan çocukların sınıf arkadaşları ve okul çalışmaları ile iletişimlerini sürdürmeleri kapsamında dört çocuk hastanesi ile çalışılmıştır (Kim & Biocca, 1997). TeleAula aşağıdaki özelliklere sahiptir (Şekil 2):

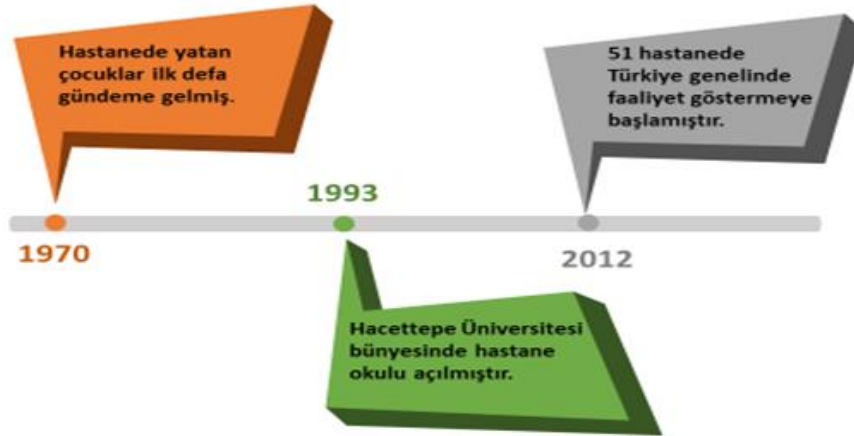
Şekil 2: TeleAula'nın özellikleri (TeleAula, 2021b)

Portekiz'de, 21 Mayıs 2015 tarih ve 5291/2015 Sayılı Tebliğ'in 6. maddesinin i) bendinde belirtilen CRTIC, "*ciddi hastalığı olan, devam edemeyecek durumda olan öğrencilere yönelik telesınıf ve video konferans sistemlerine ilişkin talepleri belirleme ve iletme*" hastane hizmetinin sürekli değişen doğası ve TeleAula ile ilgili çeşitli zorluklar, sürekli

olarak yenilik ve daha iyi çözümler için desteklenmelidir. Teleaula'nın üç farklı çalışma modeli bulunmaktadır. Sınıf merkezli model (hastane okulu, hastane dışındaki normal bir okuldaki bir sınıfa bağlıdır, okulun müfredatını takip eder ve verilen ödevi yapar), okul dinamiği merkezli model (hastane, hastane dışındaki bir veya daha fazla okulda bir veya çeşitli gruplara bağlıdır ve her oturumun içeriği önceden tanımlanmıştır) ve karma model (çocuklar menşe okulla etkileşime girebilir, aynı zamanda hastane okulu ile tıbbi nedenlerle tecrit edilmişlerse okuldaki öğretmenler tarafından verilen ödevleri de yapabilirler). Bu modeller öğretmenlerden pedagojik açıdan çok farklı beceriler talep ederken, teknolojik açıdan çok farklı değiller, ancak farklı uygulamalar gerektiriyorlar. Bu uygulamalarda, hastanenin ihtiyaç ve programlarını takip etmeli, öğrencilerin ihtiyaç ve duygularına değer vermelidir. Her çocukla yapılacak olan çalışma, kalış sürelerine, hastalıklarının doğasına (izolasyon, ruh hali vb.) vb. bağlıdır (https://www.european-agency.org/sites/default/files/Portugal_exa-3.pdf).

Türkiye'de Hastane Sınıfları

Hastane okulları ile ilgili ilk çalışmalar 1970'li yıllarda "Hacettepe Üniversitesi Çocuk Hastanesi'nde" başlamıştır (Baykoç, 2006).

Hastane okullarının açılışı 1994 yılında "1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 222 sayılı ilköğretim ve eğitim kanunu", "2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu ve 625 Sayılı Özel öğretim kurumları" M.E.B.'lığı, Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı olarak açılmıştır (Tonbul ve Altınhan, 2018).

Zorunlu eğitimin 12 yıla çıkmasına yönelik yapılan çalışmalar kapsamında, özel gereksinimli öğrencilere eğitim veren mevcut özel eğitim okulları yeni kurallara tabi tutulmuştur. Özel eğitim kurumları yönetmeliğinde yapılan değişiklikle, 21.02.2012 tarihinde ve 28360 sayılı resmi gazetede yayımlanan “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin” 42. maddesi, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin” 15. Maddesinde “Resmî ve özel sağlık kuruluşlarında yatarak tedavi gören ve/veya süregelen hastalığı olan okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini sürdürmeleri için Bakanlık, Sağlık Bakanlığı veya üniversiteler arasında imzalanan protokole göre hastaneler bünyesinde hastane sınıfları açılır” ibari gelmiş ve hastane okulları kapatılmış, hastaneler bünyesinde hastane sınıflarının açılmasına karar verilmiştir (Tonbul & Altınhan, 2018; Resmi Gazete, 2018; Gültekin vd, 2017). Hastane uygulaması için; hastane sınıfında, birleştirilmiş sınıf uygulaması on (on) kişilik bir sınıf mevcuduna sahiptir. Ayrıca hastanede eğitim göreceğ öğrencilerin hastalıkları ve eğitim ortamına bağlı koşullar dikkate alınmakta ve haftalık ders saati en az 10 (on) saat olarak planlanmaktadır. İl/ilçe özel eğitim hizmetleri kurulu; Hastanede eğitim hizmeti verilecek öğrencilerin haftalık ders saatlerini, sınıf içi eğitim ve öğretim saatlerini, öğretmenlerin okutacağı ders saatlerini, eğitim ortam ve programlarının düzenini planlar kararları alınmıştır (MEB, 2015). Bu gün 13 ilde 22 hastane okuluna ek olarak 55 hastane sınıfında başarılı uygulamalar yapılmaktadır.

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/hastane-siniflari-geliyor/341998>

Millî Eğitim Bakanlığı 03.02.2010 tarihli ve 4 sayılı makam onayı ile “*Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi*” ni yürürlüğe koymuştur. Bu yönergenin amacı “*okul öncesi ve ilköğretim çağındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerden, sağlık problemi nedeniyle örgün eğitim kurumlarından doğrudan yararlanamayacak durumda olanlara evde veya hastanede yatarak tedavi gördüğü sürede verilecek eğitim hizmetlerinin planlanması ve yürütülmesiyle ilgili usul ve esasları düzenlemektir*” şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 2010). Hastanede Eğitim Hizmetleri Kılavuzu (2015) yayımlanmıştır. Daha sonra 07.07.2018 tarihli ve 30471 sayılı resmi gazetede yer alan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği düzenlenerek “*Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamaya yönelik usul ve esasları düzenlemek*” amacı ile yürürlüğe konulmuştur. Madde 14 de evde eğitim hizmetleri ve madde 15 de hastanede eğitim hizmetleri (Tablo 2) ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Ev hizmetleri “*Zorunlu öğrenim çağındaki özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerden sağlık problemi nedeniyle en az on iki hafta süreyle örgün eğitim kurumlarından yararlanamayacağı ya da yararlanması durumunda sağlığı açısından risk oluşturacağı en az birisi ilgili daldan olmak üzere üç uzman tabip tarafından düzenlenmiş Durum Bildirir Sağlık Kurulu Raporu’nda belirtilen öğrencilere velinin yazılı talebi ve Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu Raporu ile il veya ilçe özel eğitim hizmetleri kurulunun planlaması doğrultusunda ders yılı içinde evde eğitim hizmeti verilebilir.*” (Resmi Gazete, 2018).

Türkiye’deki hastane okullarında uygulamada, kurs süresi, öğrencilerde aranan şartlar, okula kayıt olma, okula devam, öğrenci başarısının değerlendirilmesi, eğitim, personelin görev, yetki ve sorumlulukları vb. hususlar dikkate alınır. Bu hususlar “*Millî Eğitim Bakanlığı Hastane İlköğretim Kurumları Yönergesi*”nde yer almaktadır. (Baykoç, 2006).

Hastane Öğretmenleri

Türkiye’de hastane sınıflarına Millî Eğitim Bakanlığı okul/kurumlarında (ilkokul, ortaokul ve lise) görev yapan öğretmenler ile yeterli başvurunun sağlanamaması durumunda da hizmet içi eğitim programına katılan ücretli öğretmenler il / ilçe millî eğitim müdürlükleri tarafından görevlendirilmektedir. (MEB, 2015). Farklı ülkelerde de hastane öğretmenlerinin normal okulların öğretmenleri

arasından seçildiği görülmektedir (Hen, 2020; Steinke, Elam, Irwin, Sexson & McGraw, 2016). Milli Eğitim Bakanlığı'nın okullara yönelik müfredatına göre hastane öğretmenleri, öğrencilerin özelliklerine ve hastane koşullarına göre esnek bir şekilde uygulamaktadır (Yenel, Sönmez, Ayaz ve Şahin, 2021). Bu alanda görev yapan öğretmenlerin hasta çocuk ruhsal ve eğitsel ihtiyaçlarını bilmeleri ve hastalıklar hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Hastanede uzun süreli yatan çocuklarla ilgili pek çok konuda hastane sınıflarında görev yapan öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimler ve seminerler düzenlemiştir (Kamışlı vd, 2016).

Hastane sınıfları çalışmalarına öğretmenler, öğrenciler, ebeveynler ve hastane çalışanı, hastane yönetici gibi paydaşları bulunmaktadır. Hastane sınıflarında, hastane çalışanı, öğretmen, aile ve çocuk arasında olumlu ilişkilerin kurulduğu ve çocuk-öğretmen-aile arasındaki iletişimi güçlendiren duygusal bir bağ kurulmaktadır (Işıktekin ve Altun, 2011). Tarcan (2007) araştırmasında, hastane sınıflarında görev yapan öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar arasında eğitimöğretim etkinlikleri, hastane yönetimi ve personeli ile ilişkiler, hastane okullarında çalışan öğretmenler, okul yönetim ve personeliyle ilişkiler, hasta ve hastalık hakkında bilgi edinme ve hasta velileri ile iletişim alanlarında olduğunu saptamıştır.

<https://www.metroparent.com/education/school-issues/teachers-in-hospitals-keep-kids-on-track-with-school/>

Tablo 2. Hastanede eğitim hizmeti

MADDE 15 - (1) Zorunlu öğrenim çağındaki özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerden sağlık problemi nedeniyle sağlık kuruluşlarında yatarak tedavi gören öğrencilerin eğitimlerini sürdürmeleri için hastaneler bünyesinde il veya ilçe özel eğitim hizmetleri kurulunun teklifi ve Sağlık Bakanlığının uygun görüşü üzerine Valilik Olur'u ile hastane sınıfları açılır. Bu sınıflarda eğitim hizmetlerinin yürütülmesinde aşağıdaki hususlar dikkate alınır:

a) Eğitim hizmeti, velinin yazılı talebi ve öğrencinin tedavisinden sorumlu hekimin yazılı görüşü ile sağlanır.

b) Bu sınıflarda birleştirilmiş sınıf uygulaması ile eğitim yapılır.

c) Sınıfa gelemeyecek durumda olan öğrencilere odalarında eğitim verilir.

ç) Eğitim alacak öğrencilerin hastalığı ve eğitim ortamına ilişkin şartlar dikkate alınarak ilköğretim veya özel eğitim programı uygulanan ortaöğretim kademesinde öğrencilerin haftalık ders saati haftada 10 ders saatinden; diğer ortaöğretim kademesinde olanlar için ise haftada 16 ders saatinden az olmayacak şekilde planlanır.

d) Derse başlama ve bitiş saatleri ile derslerin süresi, eğitim alacak öğrencinin sağlık durumu ve hastane şartları dikkate alınarak il veya ilçe özel eğitim hizmetleri kurulu tarafından belirlenir.

e) Hastane sınıflarında eğitimlerini sürdüren öğrencilere kayıtlı buldukları sınıfta uygulanan öğretim programları uygulanır.

f) Öğrencilerin başarı durumlarının değerlendirilmesi, kayıtlı buldukları sınıftaki değerlendirme ölçütlerine göre hastane sınıfında okutulan dersler için yapılır. Okutulan bu derslerin puanları e-Okul Sistemine işlenir. Öğrenci okutulmayan derslerden muaf tutulur.

g) Hastane sınıfındaki öğrencilerin başarı değerlendirme sonuçları öğretmenler tarafından öğrencilerin kayıtlı buldukları okul yönetimine bildirilir. Sınıf geçme, diğer iş ve işlemler kayıtlı oldukları okul yönetimi tarafından yürütülür.

ğ) Hastanede eğitim hizmeti süresince bu öğrencilerin okula devam zorunluluğu aranmaz ve e-Okul Sisteminde devam zorunluluğu aranmamasına yönelik işlem yapılır.

h) Hastane sınıfı normunda bulunan sınıf öğretmenleri bu sınıfta eğitim alacak öğrencilerle ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere il veya ilçe özel eğitim hizmetleri kurulu ile iş birliği içinde çalışır.

ı) Hastane sınıfında eğitim alan öğrencilerin eğitim ihtiyaçları ile takip edecekleri program esas alınarak; özel eğitim öğretmenleri, okul öncesi öğretmenleri, sınıf ve diğer alan öğretmenleri görevlendirilir. Öğretmen görevlendirmesinde hastane sınıfının bulunduğu eğitim bölgesindeki eğitim kurumlarında görev yapan kadrolu öğretmenlerden istekli olanlar arasından, ihtiyacın bu yolla karşılanamaması durumunda ise bu eğitim kurumlarındaki veya RAM'larda görev yapan kadrolu öğretmenler arasından resen görevlendirme yapılır.

i) Hastanede bir aydan daha az süre yatarak tedavi gören bireylerin eğitimleri takip ettikleri öğretim programları esas alınarak verilir. Bu durumda hastane sınıfında verilen eğitimin başarı değerlendirmesi yapılmaz.

j) Hastanede eğitim hizmetinden yararlanan öğrencilere verilen eğitim hizmetleri, bilişim teknolojileri de kullanılarak desteklenir.

k) İlköğretim programını takip eden öğrenciler için okutulacak dersler belirlenirken merkezî sistem sınavlarında sorumlu olacakları dersler; ortaöğretim programlarını takip eden öğrenciler için okutulacak dersler belirlenirken ise öğrencinin seçtiği ders yoğunluğu dikkate alınarak planlama yapılır.

l) Özel eğitim programını takip eden öğrenciler için okutulacak dersler belirlenirken öğrencilerin eğitim ihtiyaçları ve özellikleri dikkate alınarak planlama yapılır.

m) Ortaöğretim kademesinde özel eğitim programından sorumlu olan öğrenciler için eğitim programında yer alan meslek dersleri dışındaki dersler için hastanede eğitim hizmeti planlanır.

(2) Mesleki ve teknik eğitim programlarının uygulandığı okullarda kayıtlı olan öğrencilerden sadece 9 uncu sınıf öğrencileri için hastanede eğitim hizmeti sunulur.

Kaynak: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24736&MevzuatTur=7&MevzuatTip=5>

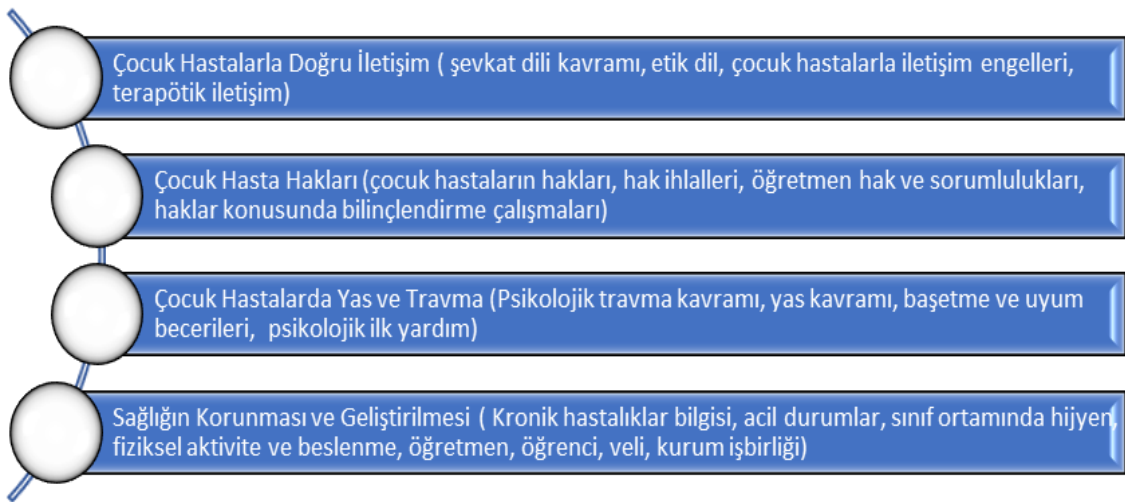
Bir diğer araştırmada, Sezgin (2006), hastane okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin hasta çocuklara yardım etmekten sağladıkları manevi doyum nedeni ile tükenmişlik yaşamadıklarını ifade etmiştir. Kamışlı vd. (2013) araştırmasında, hastanede uzun süreli yatan çocuklar eğitim yaşamından uzak kalmakta ve hastane sonrasında okul yaşamına uyumu, hastane sürecini kolay atlatabilmesi, hastanede geçen sürenin eğitimini etkilememesi konularında hastane okullarının ve bu okullarda görev yapan öğretmenlerin önemini ortaya koymuştur. Bir diğer çalışmada, hastane sınıfında öğrenci eğitim süreçleri ile ilgili öğretmenlerin görüşüne başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, öğretmenlerin eğitim verirken öğrencileri ayakta ve yatan hasta olarak ayırdıkları, hemşire ve ebeveynlerin hastanede verilen eğitime yönelik olumlu yaklaşımlar sergiledikleri, planlarında resmi eğitim programlarını dikkate aldıkları, çalışmaların öğrencilerin psikolojik iyilik hallerini etkilediğini, öğretmenlerin kendilerini değerli hissettiklerini, keyifli vakit geçirmek ve çocukların hayatlarına dokunmak gibi konularada hastane sınıflarının katkı sağladığı görülmektedir (Yenel, Sönmez, Ayaz ve Şahin, 2021). Farklı bir çalışmada ise öğretmenler, hastane okullarında fiziksel koşulların yeterli olmadığını ifade etmişlerdir (Işıktekiner ve Altun, 2011).

Hastane Sınıflarına Yönelik Türkiye’de Yürütülen Projeler

Sarıyer Hamidiye Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde 2019 yılında başlayan "Öğretmenimi Tut" Projesi kapsamında ilk hastane sınıfı kuruldu. İstanbul Valiliği, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü ve Hayata Renk Ver Derneği işbirliğiyle yürütülen projede, uzun süredir hastanede yatan çocuklar için hasta çocuk hakları savunuculuğuna odaklanıldı. "Öğretmenimi Tut" projesi, çocuk hasta hakları savunuculuğu odaklı, kronik hastalık nedeniyle uzun süredir hastanede yatan çocuklar için "Hastane Öğretmeni Yetiştirme Programı" ve "İdeal Hastane Sınıf Kriterleri" geliştirmeyi amaçlamaktadır. Projenin amacı, uzun süreli tedavileri nedeniyle okula gidemeyen çocukların eğitimlerine evde ve hastanede devam etmelerini sağlamaktır. Sarıyer Hamidiye Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin çocuk bölümüne 8 kişilik derslik ve öğretmen odası yapıldı. Projenin ilk aşaması, katılacak öğretmenler için dört günlük bir eğitim programını içeriyordu. Program kapsamında alanında uzman

kişilerce “yas ve travma, hasta çocuk hakları, sağlığın korunması ve geliştirilmesi ve etkili iletişim” konularında eğitimler verildi. Bu proje kapsamında İstanbul'daki iki hastanede hastane derslikleri kurulmuş olup, hastane dersliklerinin artırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir (İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2021).

“Öğretmenim Elimi Tut” projesi kapsamında 2019 yılında öğretmenlerin uzun süre hastanede tedavi gören çocuk hastalarla, “Çocuk Hastalarla Evde / Hastanede Eğitim Sertifika Programını” tamamlamaları şartı yer almaktaydı. Bu kapsamda görevlendirilen öğretmenler, “Sarıyer Hamidiye Etfal Eğitim Araştırma Hastanesi Hastane Sınıfı, Koç Üniversitesi Hastane Sınıfı, Marmara Üniversitesi Pendik Eğitim Araştırma Hastane Sınıfı (İlkokul, Ortaokul ve Lise), İstanbul Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim Araştırma Hastanesi, Şişli Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Halide Edip Adıvar İlkokulu Okmeydanı Hastane Sınıfı, Ümraniye Eğitim Araştırma Hastanesi Hastane Sınıfı, İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Eğitim ve Araştırma Hastanesi Hastane Sınıfı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Göztepe Eğitim Araştırma Hastanesi, İstanbul Dr. Siyami Ersek Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi Eğitim Araştırma Hastanesi Hastane Sınıfı, İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Hastane Sınıfı (2 Sınıf), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastane Sınıfında” eğitime başlamışlardır (İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü,). Bu projenin 2021 yılında da devamı konusunda literatürde bilgiye rastlanmamıştır. Bu kapsamda programda yer alan modüller şekil 3’de yer almaktadır.

Şekil 3: Çocuk Hastalarla Evde / Hastanede Eğitim Sertifika Programı konu başlıkları ve içerikleri

İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Kanserli Çocuklara Umut Vakfı (KAÇUV) iş birliğiyle hastanelerin pediatrik hematoloji ve onkoloji servislerinde hastane derslikleri ve hastane öğretmenleri için hastane sınıflarının açılmasına yönelik çalışmalar yürütülüyor. Hastanede yatan çocuklar eğitimlerine devam edebilmeleri amaçlanmaktadır. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi ile Okmeydan Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ndeki çocuk hematoloji ve onkoloji birimine öğretmen ataması yapıldı. Bu hastane koşullarındaki her çocuk, 6 hastanede 8 serviste, başucuna konulan tabletler aracılığıyla uzaktan erişime sahiptir. Ayrıca, “Çocuk Kâşifler Sanal Dünyada” projesi ile 8 ila 17 yaş arasındaki kanser tedavisi gören çocukların hastalığı algılama ve tedavi sürecine uyumu, bilişsel gelişimlerinin desteklenmesi, özgüvenlerinin artması ve stres düzeylerinin azalması hedeflenmektedir. Bu kapsamda çocuklara uygulamalı bilim, sanat, sağlık, çevre, sayılarla oyun ve yaşam gibi farklı birçok başlıkta içerikten oluşturulmuştur (KAÇUV, 2021).

Bir diğer projede, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi tarafından hastanede yatan çocukların eğitiminin devamlılığı ve okuldan uzaklaşmalarının sağlanması amaçlanmaktadır. Bu proje kapsamında yaklaşık 6000 çocuk hastaya 20 yılda ulaşılmıştır. Öğretmenler, okul çağındaki çocukları hastanede tespit ederek sınıfa taşıyor. Gelemeyecek durumda olanlar için yatağın yanına kitaplar, notlar ve diğer eşyalar konuyor, ihtiyaç olan malzemeler alınıyor. Öğretmenler tarafından takibe alınan çocukların durumun yarattığı psikolojik sorunların üstesinden gelmeleri, eğitimlerinden geri kalmamaları ve tedavi süreçlerini daha kolay tamamlamaları sağlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2021).

Gaziantep Cengiz Gökçek Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesinde bulunan hastane sınıfı, 09:00-15:00 saatleri arasında, hasta ilkökul öğrencilerine hizmet vermektedir. Hastane öğretmenleri hasta servislerini ziyaret etmekte, ilkökuldaki çocuklara ve ailelerine eğitimi haber vermekte, ayrıca servislerde asılan afişlerle bilgilendirilmektedir. İlkokul, ortaokul ve okul öncesi öğrenciler hastane sınıflarında desteklenir. Bir aydan daha az süre hastanede yatan öğrencilerin sorumlu oldukları öğretim programları çerçevesinde okuma yazma, problem çözme, sanat ve diğer ücretsiz etkinlikler şeklinde eğitimleri devam eder. Hastane sınıfına (köy, kırsal alan,

banliyö, yabancı uyruklu) gelen öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının biraz zayıf olması ve okullarında ya da sınıflarında bilişim teknolojilerinin çok az kullanılması ya da hiç kullanılmaması nedeniyle eğitime daha fazla önem verilmektedir. bu öğrenciler için görsel ve işitsel materyallerin kullanılması (hastane sınıfı bilgisayarlarına kurulan okulastik, morpa, vb.). Ebeveynler, eğitim ve öğretimde geri kalmamak için uzun süreli tedavi gören okul çağındaki çocuklar için özel olarak tasarlanmış hastane içi sınıf uygulamasından olumlu sonuçlar bildirmiştir (Gaziantep İl Sağlık Müdürlüğü, 2021).

<https://www.internethaber.com/erzurumda-hastane-sinifinda-dersbasi-yaptilar-tek-tek-ilgileniyor-2208385h.htm>

Erzurum Şehir Hastanesinde T.C. Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılan protokol kapsamında Yıldızkent İlkokulu'na bağlı olarak hastane sınıf oluşturulmuştur. Hastanede yatması gereken çocukların eğitimden geri kalmaması için çocukların değerlendirmeleri yapılarak pandemi nedeniyle sınıf ortamında bir arada ders verilmesi riskli olması nedeni ile yattıkları servislerde ziyaret ederek yüzyüze bireysel eğitim verilmektedir. Günlük olarak çocuk hastalar takip edilmekte ve haftalık 10 saatten az olmamak üzere eğitimler sürdürülmektedir. Bu çalışmalar ile hem çocukların sorunlarına yardımcı olunuyor hem de hastane ortamında sıkılmalarını engelleniyor, okuldan kopmamalarını sağlanarak eğitimden uzak kalma, okuldan uzak kalma kaygılarını azaltmaktadır (Erzurum İl Sağlık Müdürlüğü, 2021).

“Bir Dileğim Var” projesi kanserli öğrencilerle çalışmalar yapmaktadır. Bugüne kadar, 25 farklı şehirde, 42 ayrı hastanede kanser tedavisi gören 1152 çocuğun, dilekleri ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye genelinde, zihinsel ve fiziksel engelli çocukların ihtiyaçları, tedavileri ve eğitimleri ile ihtiyaç sahibi tüm

çocukların gereksinimlerini karşılayıp, hastane eğitim sınıfları, hastane odaları, oyun odaları gibi alanların revizyon ve teçhizatını üstlenmiştir. Hastane sınıflarını Ankara-Gazi Üniversitesi Çocuk Hematoloji-Onkoloji Servisi Eğitim Sınıfı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Çocuk Hematoloji-Onkoloji Servisi Eğitim Sınıfı, Ankara- Gülhane Eğitim Araştırma Hastanesi Çocuk Hematoloji-Onkoloji Servisi Eğitim Sınıfı, Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Çocuk Hematoloji-Onkoloji Eğitim Sınıfı, Şanlıurfa Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Çocuk Hematoloji-Onkoloji Eğitim Sınıfı, Kocaeli Üniversitesi Umuttepe Yerleşkesi Hematoloji ve Onkoloji Eğitim Sınıfı yapımını gerçekleştirmişlerdir (Bir Dileğim Var, 2019).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hastane ortamı kronik hasta tanısı almış çocuklar için stres kaynağıdır. Özellikle ailenin bu durumla başetmesi, çocuğun rutinlerinden uzakta kalması, sosyal ortamdan hem ailenin hem de çocuk hastaların uzaklaşması nedeni ile psikolojik, fiziksel ve eğitimsel sorunlar strese neden olmaktadır. Hastane sınıfları hastanede yatarak tedavi gören çocukları pek çok alanda desteklediği yapılan çalışmalarla da görülmektedir. Bu çocukların, hastane öğretmenleri, psikologlar, çocuk gelişimciler, doktor, hemşire ve diğer hastane çalışanları ile birlikte ekip çalışması kapsamında desteklenmesinin önemli olduğunun farkında olmamız ve bu alanda yapılan çalışmaları geliştirmemiz gerekmektedir. Özellikle son yıllarda teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelişmiş ülkelerde uygulanan robot uygulamalarının ülkemize de getirilerek bu çocukların okul ortamından uzakta kalmalarını engellemek çocuğun sağlığı ve eğitim hakkı kapsamında zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Äärelä, T. L. M., Määttä, I. K., & Uusiautti, S. J. (2016). Ten encounters between students and a special education teacher at a Finnish hospital school-outlining hospital school pedagogy. *Global journal of human social science*, 16(4-G), 9-20.
- Adıgüzel O. C., Karagöl, İ. & Esen, E. (2018). Hastanede yatan çocukların eğitim gereksinimlerine yönelik uygulanan eğitim programlarının uluslararası perspektifte incelenmesi: Türkiye örneği. *Bildiri Tam Metin Kitabı Proceeding Book, Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, s.150.
- Ahumada-Newhart, V. & Olson, J. S. (2019). Going to school on a robot: Robot and user interface design features that matter. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction (TOCHI)*, 26(4), 1-28. <https://doi.org/10.1145/3325210>
- Akkuş, S. Y. & Ayhan Bütün, A. (2018). Kronik hastalığı olan çocukların davranışlarının ve yaşam kalitelerinin incelenmesi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 1-7. 29-135. <https://doi.org/10.12956/tjpd.2018.394>
- Aydın Engin, E., Yıldırım, F. & Parutçuoğlu, E. (2021). Kronik hastalığa sahip çocukların psikososyal sorunları: pediatrik sosyal hizmet müdahaleleri odağında bir derleme, *The Journal of Current Pediatrics*, 19:271-279. <http://doi.org/10.4274/jcp.2021.0033>
- Baykoç, N (2006). *Hastanede çocuk ve genç*. 1. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bilir, Ş., & Baykoç Dönmez, N. (1995). *Çocuk ve hastane*. Ankara: Sim Matbaacılık.
- Bilir, N. ve Paksoy, N.S. (2006). Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Kontrolü ve Yaşlılık Sorunları, *İçinde Halk Sağlığı Temel Bilgiler*. Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1019-1044.
- Bir Dileğim Var, (2021). Hastane sınıfları, <https://birdilegimvar.org.tr/hastane-siniflari/>
- Bor, N. Y. (2007). *Başkent Madrid Bölgesinde Hasta Çocukların Eğitimine Yaklaşım*. AB Eğitim ve Gençlik Programları Arion Bireysel Çalışma Raporu. İspanya: Arion Eğitim Semineri
- Bütün Ayhan, A. (2015). *Hasta çocukların gelişimi ve eğitimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Cohen, S.M. (1999). Families Coping with Childhood Chronic Illness: A Research Review. *Families, Systems & Health*, 17, 149-164.
- Curtis, C. E., & Luby, J. L. (2008). Depression and social functioning in preschool children with chronic medical conditions. *The Journal of pediatrics*, 153(3), 408-413.
- DRE (2021). TeleAula, http://nonio.ese.ipsantarem.pt/crticsantarem/index.php?option=com_content&view=article&id=109&Itemid=81
- Durualp, E., Kara, N. F., Yılmaz, V. & Alaybeyoğlu, K. (2010). Kronik hastalığı olan ve olmayan çocukların ve ebeveynlerinin görüşlerine göre yaşam kalitelerinin karşılaştırılması, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(2), 55-63.
- Eiser, C., & Morse, R. (2001). A review of measures of quality of life for children with chronic illness. *Archives of disease in childhood*, 84(3), 205-211.

- Engin, E. A., Yıldırım, F., & Purutçuoğlu, E. (2021). Kronik hastalığa sahip çocukların psikososyal sorunları: pediatrik sosyal hizmet müdahaleleri odağında bir derleme. *Journal of Current Pediatrics/Guncel Pediatri*, 19(2), 271-279. <https://doi.org/10.4274/jcp.2021.0033>
- Er, D.M. (2006). Çocuk, Hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 155-168.
- Erzurum İl Sağlık Müdürlüğü (2021). Hastanemizde Yatarak Tedavi Gören Öğrencilere Özel Ders. <https://erzurumbeah.saglik.gov.tr/TR,554581/hastanemizde-yatarak-tedavi-goren-ogrencilere-ozel-ders.html>
- Fazlıoğlu, K., Hocaoğlu, Ç. & Sönmez, M. F. (2010). Çocukluk Çağı Epilepsisinin Aileye Etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 190-205.
- Gaziantep Cengiz Gökçek Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi (2021). Hastane Okulu. <https://cengizgokcekkdch.saglik.gov.tr/TR,38967/hastane-okulu.html>
- Gerrig, R. J. (2018). *Experiencing narrative worlds: On the psychological activities of reading*. Routledge.
- Gültekin, M., Boyraz, C. & Uyanık, C. (2017). Beyaz önlüğü sadece doktorlar mı giyer? Hastane sınıfı öğretmenlerinin hastane sınıflarına ilişkin görüşleri* . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (60) , 104-118. <https://doi.org/10.17755/esosder.289654>
- Hen, M. (2020). Teaching emotional intelligence: An academic course for hospital teachers. *Continuity in Education*, 1(1), 22-36. <https://doi.org/10.5334/cie.13>
- Hopper, S. B. (2014). Bringing the world to the classroom through videoconferencing and project-based learning. *TechTrends*, 58(3), 78-89.
- Hospital School (2021). [https://hospitalschoolsa.sa.edu.au/programs/Telepresence Robot Hizmeti](https://hospitalschoolsa.sa.edu.au/programs/Telepresence%20Robot%20Hizmeti)
- Işıktekiner, F. S. & Altun Akbaba, S. (2011). Hastane okullarındaki Sorunlar ve Yaşantılar, *Eğitim ve Bilim*, 36(161), 318-331.
- İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2018). Öğretmenim Elimi Tut. <http://oet.istmem.com/>
- KAÇUV (2021). Hastane Sınıfı, <https://kacuv.org/hastane-sinifi/>
- Kamışlı, H., Yelken, T. Y., & Akay, C. (2013). Hastane okullarının mevcut durumuna ilişkin öğretmen görüşleri, *Eğitim Fakültesi Dergisi (Yyu Journal Of Education Faculty)*, 10(1),321-351.
- Kim, T., & Biocca, F. (1997). Telepresence via television: Two dimensions of telepresence may have different connections to memory and persuasion. *Journal of computer-mediated communication*, 3(2), JCMC325.
- Kılıç, M. (2003). Ülkemizdeki hastane ilköğretim okullarına devam eden öğrencilerin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(6), 49-74.

- MEB (2015). Hastanede Eğitim Hizmetleri Kılavuzu. http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_07/29123929_mebhastanesnflar.pdf
- MEB (2010). Millî Eğitim Bakanlığı Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 101-113. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/02031840_evde_hastanede_egi-tim_hiz_yonergesi.pdf
- MEB (2019). Hastane Sınıfları, <https://istanbul.meb.gov.tr/www/hastane-sinifi-acilisi/icerik/2708>
- Missing School (2021). Why This, <https://www.missingschool.org.au/page/65/why-this>
- Mintz, J., Palaiologou, I. & Carroll, C. (2018). A review of educational provision for children unable to attend school for medical reasons. Londra: University College London.
- Newhart, V. A., Warschauer, M., & Sender, L. (2016). Virtual inclusion via telepresence robots in the classroom: An exploratory case study. *The International Journal of Technologies in Learning*, 23(4), 9-25.
- Newhart, V. A., & Olson, J. S. (2017, May). My student is a robot: How schools manage telepresence experiences for students. In *Proceedings of the 2017 CHI conference on human factors in computing systems* (pp. 342-347).
- ORGM, (2015). Hastanede Eğitim Hizmetleri, https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_07/29123929_mebhastanesnflar.pdf
- Resmi Gazete (2012). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-10.htm>
- Resmi Gazete (2018). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm>
- Sağlık Bakanlığı (2021). Kamu Hastaneleri İyi Uygulama Örnekleri Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Hastane Okulları <https://iyiuygulamaorneklere.saglik.gov.tr/TR,61575/hastane-okulu.html>
- Souza, M. H. D. N., Nóbrega, V. M. D., & Collet, N. (2020). Social network of children with chronic disease: knowledge and practice of nursing. *Revista brasileira de enfermagem*, 73. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2018-0371>
- Schmucker, M., Reisch, A., Pfeifer, C., De Mey, V., & Haag, M. (2020). Mobile Robotic Telepresence Between Hospital and School: Lessons Learned. In *dHealth 2020–Biomedical Informatics for Health and Care* (pp. 256-262). IOS Press.
- Steinke, S. M., Elam, M., Irwin, M. K., Sexton, K., & McGraw, A. (2016). Pediatric Hospital School Programming: An Examination of Educational Services for Students Who Are Hospitalized. *Physical Disabilities: Education and Related Services*, 35(1), 28-45.
- Tarcan, Y. (2007). Hastane İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Sorunları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarnowski, K. J., & Brown, R. T. (2000). Psychological aspects of pediatric disorders. (Ed. Michel Hersen & Robert T. Ammerman), *Advanced abnormal child psychology*, second edition, 144-158.

- TeleAula(2021a). Different models of delivery of distance learning, using technology, for students inhospital. https://www.european-agency.org/sites/default/files/Portugal_exam3.pdf
- TeleAula(2021b).http://nonio.ese.ipsantarem.pt/crticsantarem/index.php?option=com_content&view=article&id=109&Itemid=81
- Tonbul, Y., & Altınhan, N. (2018). Hastane okullarından hastane sınıflarına geçişle birlikte ortaya çıkan sorunların okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri üzerinden incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(224), 381-396.
- Ünüvar, P. (2011). Hastanede yatarak tedavi gören çocukların eğitsel açıdan desteklenmesi (3-7 yaş için örnek çalışma). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 31-44.
- UNİCEF (2007). Unicef (2004). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23a.html
- Uysal, Ş. A., Keklik, B., Erdem, R., & Çelik, R. (2012). Hastane yöneticilerinin liderlik özellikleri ile çalışanların iş üretkenlik düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1), 25-57.
- Weiss, P. L. T., Whiteley, C. P., Treviranus, J., & Fels, D. I. (2001). PEBBLES: A personal technology for meeting educational, social and emotional needs of hospitalised children. *Personal and Ubiquitous Computing*, 5(3), 157-168.
- Yenel, K., Sönmez, E., Ayaz, E., & Şahin, F. (2021). " Herkes İçin Eğitim" anlayışıyla hastanede eğitim: bir durum çalışması. *Eğitim ve Bilim*. 46(207), 149-167. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2021.9503>
- Yıldız, M. & Köksal, K. (2009). Birleştirilmiş sınıf uygulamasına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1), 1-14 .
- Yılmaz Bolat, E. (2018). Süreçen hastalığı olan çocuklar ve hastane okulları. *Milli Eğitim Dergisi*, 47 (218) , 163-186.

BÖLÜM

8

TÜİK İSTATİSTİKLERİ İLE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDEKİ KÜLTÜREL NEDENLERİ OKUMAK

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN

Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü,

E-posta: htcsn43@gmail.com

 0000-0002-7123-6411

ATIF: Şahin, H. (2021). TÜİK İstatistikleri İle Çocuk İşçiliğindeki Kültürel Nedenleri Okumak. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 166-186). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 8 -

TÜİK İSTATİSTİKLERİ İLE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDEKİ KÜLTÜREL NEDENLERİ OKUMAK

Hatice ŞAHİN

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, htcsnm43@gmail.com*

 0000-0002-7123-6411

GİRİŞ

Çocuk ve çocukluk tarihsel ve kültürel farklılıklar nedeniyle her toplumda farklı anlamlara gelen kavramlardır. Ortaçağ üzerine yapılan çalışmalar bu dönemde çocukluk evresinin günümüzde olduğundan çok daha kısa olduğunu, çocukları yetişkinlerden farklı bir doğasının olduğunun bilinmediği yönünde kanıtlar sunmaktadır. Modernleşme sürecinde Avrupa'da yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik, bilimsel vb. değişimler çocuğa ve çocuğa bakışı da önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle psikoloji ve tıp alanındaki gelişmeler çocukların yetişkinlerden farklı kendilerine has doğaları olduğunu ortaya koyarak çocukları çalışma hayatından uzaklaştırmış, aile ve okul içerisinde olmaları gereken geleceğin yetişkinleri olarak görülmelerini sağlamıştır. Ancak çocukluğa ilişkin bu anlayış uzun bir süre Avrupa'daki orta sınıf ailelerin çocukları için geçerli olan bir durum olarak kalmıştır.

İlk kez sosyal bilimler alanında 1960'larda başlayan çocukluk tartışmaları çocukluğun inşasında kültürel faktörlerin rolüne değinmiştir. Avrupa'yla benzer bir gelişim çizgisi izlese de Türkiye'de çocukluğun gelişimi daha çok sosyo-politik değişim çizgisini takip etmiştir. Çocuklar Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin ideolojisini temsil edecek geleceğin yetişkinleri olarak görülürken, eğitim kurumlarının gelişimi ve eğitimin toplumsal statüyle ilişki arttıkça çocuklar eğitim kurumları içinde tanımlanmaya başlamıştır. Ancak ekonomik ve kültürel farklılıklar ülke içinde eğitim kurumları içinde tanımlanan çocuklar ve çalışma hayatı içindeki çocuklar olarak iki farklı çocukluk anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Birleşmiş Milletler (BM) ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar uzun yıllardır devam eden çalışmaları ile çocukluğun sınırlarını ve yaşam şartlarını belirlemeye yönelik yasal düzenlemelere öncülük etmişlerdir. Özellikle dezavantajlı konumdaki çocukların konumunu iyileştirmek üzere yapılan çalışmalar ulusal yasalarla da desteklenmektedir. Başta BM, UNICEF ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi pek çok uluslararası kuruluş olmak üzere çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda ciddi çalışmalar yürütmektedir. Ancak dünya genelinde ciddi sayıda çocuğun hala işçi olarak çalıştığı (bunların büyük bir kısmı da tehlikeli çocuk işçiliği olarak tanımlanan işlerde çalışmaktadır) bilinmektedir. Türkiye’de de alınan önlemlere rağmen çocuk işçiliğinin devam ettiği görülmektedir.

Çocuk işçiliğinin nedenlerini inceleyen çok sayıda çalışma çocuk işçiliğinin temel nedenini yoksulluk olarak görmektedir. Ancak yoksulluğa ilave olarak çocuk işçiliğinin nedenleri arasında yer alan çocukluğun sınırı anlayışı ve çocuk emeğine ilişkin kültürel inanışlar çoğu zaman dışarıda tutulmaktadır. Yoksulluğa eklenen bu inanışlar çocukların erken yaşta çalışma hayatına girmesine neden olmaktadır. Erken yaşta çalışma hayatının içine giren bu çocukların fiziksel, psikolojik ve toplumsal gelişimleri zarar görmektedir. Bu çalışmada öncelikle çocuk ve çocukluk kavramlarının biyolojik, hukuki ve kültürel yönleriyle nasıl tanımlandığı, yasaların ve kültürün çocuk işçiliğine yönelik bakış farklılıkları ele alınmıştır. Daha sonra çalışmanın da temel amacını oluşturan Türkiye’de çocuk işçiliğinin altında yatan temel nedenlerden biri olan kültürel faktörler TÜİK istatistikleri üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır.

ÇOCUKLUK KAVRAMININ GELİŞİMİ

Çocukluk kavramı üzerine yapılan ilk çalışma Tarihçi Philippe Ariès’in 1960’da yayınlanan ‘Centuries of Childhood’ kitabıyla başlar. Ariès’in çalışmasından önce sosyolojide çocukluk kavramının özel bir alanı yoktur. Bu tarihe kadar sosyologlar çocukluğu yaşamın sıradan bir evresi olarak görme eğilimindedirler. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında pedagoglar ve gelişim psikologları tarafından üzerinde önemle durulan çocukluk evresine sosyologlar toplumsallaşmanın ilk evresi olarak bakmışlar ve ayrı bir çalışma alanı olarak değerlendirmemişlerdir. Klasik olarak adlandırılan 19. yüzyıl sosyolojisi yapı-eylem ikiliğine odaklanarak modernliği anlama çabası

içerisinde kalmıştır (Demir Gürdal, 2013, s. 5). 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında çocuklar, sosyolojinin içinde toplumsallaşmanın pasif alıcıları olarak görülmüş ve üzerinde özgün bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Durkheim ve Parsons gibi sosyologlar çocukları yetişkinliğe doğru olgunlaşan insan formu olarak görmüşlerdir. Onlar için çocukluk toplum için uygun bir yetişkin olmak için kuralların, normların ve davranışların öğrenildiği bir aşamadır (Turnel, 2008, s. 18-19).

20. yüzyılın ortalarına kadar çocukların toplumsallaşmanın pasif alıcıları olarak görülmesi durumu hakim paradigma olma özelliğini korumuştur, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte toplumsallaşma teorileri ciddi eleştiriler almaya başlamıştır. Modern Batılı çocuk imgesini evrensel çocukluk olarak kurmaları, çocukları yetişkinler karşısında yetersizlikleri ile tanımlamaları, her çocuğu sorunsuz orta sınıf çekirdek ailelere mensup olarak görmeleri ve okula giden varlıklar olarak tanımlamaları nedeniyle eleştirilmişlerdir (Gürdal, 2013, s. 10). Ariès'in 1962'de yayınladığı kitabıyla birlikte "Çocuk kimdir? Çocukluk ne zaman başlar ve ne zaman biter?" gibi çocukluk sosyolojisinin temel soruları ele alınmaya başlanmıştır. Ariès bu çalışmasında tarihsel süreç içerisinde çocukluğun nasıl bir çizgide ilerlediğini açıklamaya çalışmıştır. Ariès çocukluğun yetişkin hatta genç yetişkinden bile ayıran bir doğasının olduğunu kabul eder ve Ortaçağda çocukluğun doğasına ilişkin bir algı olmamasından dolayı bir çocukluk fikrinin olmadığını, çocuğun annesi ya da bakıcısının gözetimi olmaksızın yaşayabildiği anda yetişkinler dünyasına katıldığını savunmaktadır (Ariès, 1968). Ortaçağda çocuklar beş-yedi yaşına kadar bebek olarak görülmüş ve bu yaştan sonra yetişkin olarak kabul edilmişlerdir. Bu çağda çizilen tablolarda çocukların yetişkinlerle aynı ortamlarda resmedilmesi, çocuklara özgü kıyafetlerin olmaması, çocuklara özgü oyun ve etkinliklere yer verilmemesi Ortaçağda bir çocukluk algısı olmadığı fikrini güçlendiren kanıtlar olarak sunulmaktadır (Gander & Gardiner, 2004, s. 26).

Ortaçağda çocukluğun kendine özgü doğasının olmamasının en önemli nedenleri arasında bebek ölümü oranlarının yüksek olması nedeniyle ailelerin çocuklarına derinden bağlanmaktan kaçınmaları, çocuğun ihtiyaçları hakkında temel bilgilerin eksikliği ve çocuk sağlığı alanındaki bilgi eksikliği sayılabilir (Gander & Gardiner, 2004, s. 27). Ariès (1968, s. 47) de tablolar üzerinde yaptığı incelemelerde

çocukluk fikrinin on üçüncü yüzyılda ortaya çıkmaya başladığını ve on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda geliştiğini vurgulamaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasi, dinsel, ve bilimsel nedenler modern çocukluk kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. (Gander & Gardiner 2004; Ariès 1962, Postman 1995). 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında çocukların eğitime yönelik çalışmaların sayısının artmasıyla birlikte sağlığa ve temizliğe olan ilgi de artmış ve 19. yüzyıla gelindiğinde ise çocuklara ait kıyafetler, oyuncaklar, şarkılar, eğlenceler üretilmiştir (Gander & Gardiner, 2004, s. 30). Çocuk pedagojisi, çocuk sağlığı, çocuk psikolojisi ve okullasma olgusu ile beraber çocukların kendilerine özgü doğaları olduğu kabul edilerek çocukluk-yetişkinlik karşıtlığı oluşturulmuş ve kamusal alandan çekilen çocuklar aile ve okul içinde tanımlanmaya başlamıştır (Demir Gürdal, 2013, s. 8). Psikoloji ve pedagoji, ailede ve okulda çocuklara nasıl davranılması gerektiğini vurgularken modern Batılı çocuk imgesini evrensel çocukluk ideali olarak yerleştirmişlerdir. Sonrasında ise çocukluk sınıflaşmayı aşan bir nitelik kazanarak doğuştan kazanılan bir hak olarak görülmeye başlanmıştır (Postman 1995).

TÜRKİYE'DE ÇOCUKLUĞUN GELİŞİMİ

Türkiye'de çocukluk kavramının izleri sürülmek istendiğinde Tanzimat'tan önceki dönemde çocukların gündelik hayatları hakkında kesin bir fikre sahip olmak için yeterli kaynak bulunmamaktadır. Osmanlı gündelik hayatını konu edinen makale ve kitaplarda bile çocuklara çok az yer verilmiştir. Bu dönemde hakkında bilgi verilen çocuklar da padişah ya da üst düzey bürokratların çocukları olduğu için sıradan Osmanlı çocuklarının gündelik yaşantısı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır (Okay, t.y.). Yahya Araz'ın (2017, s. 13) özellikle mahkeme kayıtlarından faydalanarak yaptığı çalışması 16. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda çocukların yaşamına dair bazı ipuçları vermektedir. Araz çalışmasında 1800 yılında 12 yaşında bir kız çocuğunun mahkemede kendi isteğiyle çalışmak istediğini ve çalışma izni almak istediğini aktarmaktadır. 12 yaşındaki bu kız çocuğunun ilk adetini gördüğü için mahkemede kendi adına bir sözleşmeye taraf olabilecek yetişkinlikte görüldüğünü aktaran Araz, aynı zamanda bu kız çocuğunun yaşamının bundan önceki birkaç yılını da bu aileye hizmet ederek geçirmiş olma ihtimalinin de göz önünde bulundurulması

gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu durum sıradan Osmanlı ailesinin çocuğunun bir yetişkinin bakımına ihtiyaç duymayı bıraktığı anda yetişkinlerin toplumsal yaşamına girdiğini göstermektedir.

İmparatorluk ve Cumhuriyet döneminde çocuğa dair yeterli incelemenin olmaması Türkiye’de çocukluk literatüründe önemli eksiklerin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’nin en önemli sorunlarından biri olan çocuğa dair tarihsel kayıt, bilgi ve belgenin bulunmaması gibi nedenlerle ortaya çıkan kaynak eksikliği Osmanlı Dönemi boyunca çocuğa dair saptamalar ve genellemeler yapmayı neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Türkiye’de çocukluk üzerine yapılan çalışmalar biyografi, otobiyografi, anı ve günlük gibi kaynaklar üzerinden yürütülmektedir (Onur, 2005, s. 107). 19. yüzyıla kadar Osmanlıya gelen elçi, yazar ve seyyahların hatıra, not ve mektuplarında çocuklara çok az yer verilirken; az sayıda çizilen resimlerde de çocukların büyüklerle aynı kıyafetleri giydikleri resmedilmektedir. Çocukların yetişkinlerden farklı bir giyim tarzına sahip olmaması onların diğer alanlarda da ‘küçük yetişkinler’ olarak görüldüklerini göstermektedir (Okay, t.y). Osmanlı toplumunda da çocukların yetişkinlerle aynı kıyafetleri giymeleri Osmanlıda da Avrupa’daki gibi çocukların kendilerine ait bir doğaları olduğunun kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı’ya dair yapılan çalışmalarda çocuklara özel bir önem verilmemiştir. Çocuklar aile kurumu içinde betimlenmiş ve ayrı bir kategoride değerlendirilmemiştir.

E. Nihal Ahioglu-Lindberg (2012) tarafından Türkiye’de çocuk yetiştirme biçimleri üzerinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e görülen süreklilik ve değişimleri ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait çocukluk anılarını içeren yaşam öyküleri incelenmiştir. 270 kişiye ait çocukluk anısının incelenmesi sonucu “Günlük yaşam”, “Okul yaşamı” ve “Aile yaşamı” kategorilerine ulaşılmıştır. Ahioglu-Lindberg’in yaptığı çalışmada çocuğun aile, okul ve günlük yaşamında kontrol altında tutulması gereken, gerekirse dayakla eğitilmesi, ehlileştirilmesi gereken, din yoluyla korkutulan bireyler olarak Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde süreklilik arz ettiğini tespit etmiştir. Cumhuriyet

dönemindeki gelişmeler dinin etkisini azaltsa da diğer unsurların devam ettiği gösterilmektedir.

Cumhuriyet döneminde çocukluğa ilişkin yapılan diğer çalışmalarda da devletin çocuğa bakış açısını görmek mümkündür. Çocuğun gelecekte Cumhuriyetin aktif vatandaşı olarak politik olarak oluşturulmuş imajı, çocuğun kendi başına bir değer edinme imajını geçersiz kılmıştır. Çocuklar ülke ve devlet kurma politikalarının merkezine yerleştirilmiştir. Osmanlı toplumunda çocukları inceleyen çalışmalardan birinde çocukluğun devrim idealleriyle şekillendirildiğini göstermektedir (Çiçek, 2016, s. 30). Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuklar yetişkinlerin yaşam biçimleri ve inançlarına göre şekillendirilen, yarının yetişkinleri olarak şimdiden yetiştirilmesi gereken küçük yetişkinler olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik gelişim süreci çocuğa ve çocukluğa bakışı da sürekli olarak değiştirmiştir. Çocuklar Türkiye'nin toplumsal yapısı içerisinde yetişkinliğin karşısına konulmuş ve çocukluk-yetişkinlik karşıtlığı içerisinde değerlendirilmiştir (Aydoğmuş Ördem, 2020). Küresel çapta yaşanan dönüşümlerle birlikte eğitim toplumsal statünün belirleyicisi haline gelmiş ve bireyler eğitim yoluyla toplumsal statü kazanma yolunu tercih etmeye başlamışlardır (Altın, 2020, s. 180). Eğitim, bu süreçte toplumsal basamak atlama aracı haline gelmiştir (Buyruk, 2015, s. 27). Türkiye'de eğitimin artan önemi ile birlikte çocuklar aile ve okul içinde tanımlanmaya başlamışlar ve çocukluk okul yılları ile tanımlanmaya başlamıştır. Sözle ifade edilmese de yaşam biçimleri değerlendirildiğinde okul dışında kalan çocuklar yaşları kaç olursa olsun yetişkin kategorisinde değerlendirilmekte ve iş hayatına girmesi gereken kişiler olarak görülmektedir.

ÇOCUKLUĞUN TOPLUMSAL İNŞASI

Çocukluk özellikle 16. yüzyılda yaşanan politik, ekonomik, toplumsal gelişmeler sonucunda farklı bir boyut kazanmaya başlamış, çocuklar aile ve okul içinde toplumsallaşan, büyükler tarafından korunup gözetilmesi gereken bireyler olarak görülmeye başlanmıştır. Çocuklar yetişkinlerle aynı iş yerini paylaşmak yerine yaşlarına göre ayrıldıkları okullara gitmeye başlamışlar ve çocukluk ev ve okul içindeki gelişmemiş varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Ariès'in çalışması çocukluğun

ne olduğu sorusunu gündeme getirmesi açısından çok önemli bir çalışma olmasına rağmen bu tarihten sonra Batılı çocuk imgesini evrensel çocuk imgesine dönüştürdüğü gerekçesiyle de çok sert eleştirilere maruz kalmıştır.

Çocukluğun toplumdan topluma değişiklik göstereceğini dolayısıyla evrensel bir çocukluk idealinin gerçek olamayacağını vurgulayan sosyologlar, Batılı burjuva ailesinin çocuklarının evrensel çocuk olarak kabul edilemeyeceğini aksi halde yoksul, göçmen, sokakta yaşayan çocuklar gibi bu idealin dışında kalan çocukların görmezden gelinmesine neden olacağını, çocukluk anlayışının zaman ve mekân içerisinde inşa edilmesinden dolayı çocukların deneyimlerinin biyolojik süreçlerle belirlenemeyeceğini, yetişkinlerden farklı ilgi, ihtiyaç, çıkar ve beklentilere sahip olduklarını ve toplumsal gerçekliğin inşa sürecinde aktif birer aktör olduklarını vurgularlar (Demir Gürdal, 2013, s. 12). Çocukluk kavramı üzerine yapılan tartışmalarda çocukluğun kültürel bir yönü olduğu her toplumda farklılık gösterdiği göz önünde bulundurulunca çocukluğun tanımlamasını yapmak son derece güç bir hal almaktadır. Özellikle çocukluk tanımının biyolojik veya sosyolojik bilgiler ışığında mı yapılması gerektiği yoksa pozitif hukuk kuralları çerçevesinde mi yapılacağı önemli bir tartışma konusudur (Kök'ten aktaran Sağlam & Aral, 2016, s. 46). Yapılacak her tanımlama toplumun ve yasaların çocuğa ve çocukluğa ilişkin anlayışını ve dolayısıyla çocuğun yaşamını etkileyecektir (Sağlam & Aral, 2016, s. 46).

YASALARDA ÇOCUK

1. Dünya Savaşı sonrasında kadınların ve çocukların yaşadığı durumlar karşısında önlem almak amacıyla 1920'de 'Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği' adıyla Cenevre'de bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün hazırladığı

“çocukların her türlü ihmal ve istismardan öncelikle korunma haklarını vurgulamak amacıyla ve onların her koşulda yetişkinlerden daha özel olarak ele alınmaları gerekliliğinden hareketle ilk uluslararası Çocuk Hakları Bildirgesi'ni hazırlamış” ve bildirge 26 Eylül 1924'de, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda kabul edilerek uluslararası alanda çocukluğun tanımı ve çocuğa nasıl davranılması gerektiğine ilişkin evrensel bir yasa haline gelmiştir (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2017, s. 22). Çocukluğun kültürel değişkenlere göre farklı tanımlarının geliştirilebilmesine rağmen Çocuk

Haklarına Dair Sözleşmenin 1. Maddesi uyarınca “çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.” (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 1989).

Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi’nden sonra Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi (Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Birliği Düzenlemeleri, ILO (International Labour Organization) Anayasası, İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı ILO Sözleşmesi, En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı ILO Acil Eylem Sözleşmesi (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2017) Türkiye’nin de taraf olduğu sözleşmeler olarak çocuğun yaşam biçiminin düzenlenmesine ilişkin çeşitli düzenlemeler getirerek kültürel nedenlerle çocuğun fiziksel ve zihinsel yıpranmasına neden olacak olasılıkları yasalarla ortadan kaldırma amacıyla çocukluğu düzenlemektedir. Bu sözleşmelere imza atan ülkeler kendi anayasa ve yasalarında da çocuğun korunmasına yönelik önlemleri alma zorunluluğundadır.

Türkiye de yasal açıdan çocuğun korunmasını sağlamaya yönelik T. C. Anayasası’nda, 4857 Sayılı İş Kanunu’nda, 6098 Sayılı Borçlar Kanunu’nda, 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda, 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda, 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’nda, 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda ve 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nda çeşitli düzenlemeler getirmiştir (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2017). Türkiye’de de bu kanunlar gereği on sekiz yaşına kadar her insan çocuk olarak sayılmaktadır. Çocukları yetişkinlerden ayıran en önemli konulardan biri olan çalışma hayatına girmeleri konusudur. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası yasaların üzerinde önemle durduğu konulardan biri de çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik çalışmalardır.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çocuk ve çocukluk kavramları kültürel ve yasal farklılıklar nedeniyle farklı şekillerde ele alınan kavramlar olduğu için çocuk işçiliği kavramı da toplumlar arasında farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Pek çok kültürde çocuğun kişisel gelişimine zarar vermeyen, onlara çeşitli beceriler kazandıran ve yetişkinlik yaşamına

katkı sağlayacak işlerde çalışmalarını olumlu karşılanan bir durumdur (Child labour A textbook, 2004, s. 16). Bu durum Alec Fyfe tarafından “çocuk çalışması” olarak adlandırılmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 136). Çocuk çalışmasının bir alt durumu olan çocuk işçiliği ise ILO tarafından çocuğun çocukluğunu yaşamasından alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici ve çocuğa zarar verici işlerde istihdam edilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Child labour A textbook, 2004, s. 16). Aynı zamanda çocukların ölmesine yaralanmasına veya hastalanmasına neden olabilecek tehlikeli veya sağlıksız koşullarda çalıştırılması “tehlikeli çocuk işçiliği” olarak tanımlanmıştır (Worst Forms of Child, 1999).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti de 4857 sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesine dayanılarak çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 4. Maddesi’nde çocuk işçiliğinin tanımını şu şekilde yapar: Çocuk işçi, 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi, genç işçi de 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, aynı maddede hafif işin tanımı yapılmış olup çocuk ve genç işçilerin, okula devam edenlerin okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da yetkili makamlar tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmasına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabileceği hükme bağlanmıştır (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2017, s. 13).

Çocuk işçiliğinin önlenmesi pek çok yasal metinde önemli bir konu olarak kendine yer bulmaktadır. Özellikle BM tarafından oluşturulan Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 32. maddesinde bu sözleşmeyi imzalayan taraf devletlerin, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul eder ve bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alacağı belirtilmektedir. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri göz önünde tutularak, taraf devletler özellikle şu önlemleri alırlar: a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler; b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar; c) Bu maddenin etkili biçimde

uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler şeklinde karara bağlanmıştır (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989).

Bu Sözleşmeye taraf olan ülkelerden biri olarak Türkiye başta Anayasanın 50. Maddesinde (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) yer alan “kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” hükmü gereği çocuk işçiliğini yasaklayan bir ülkedir. Ancak Türkiye’deki yasal düzenlemelerdeki eksiklikler (Çocuk İşçiliğine Genel Bakış ve Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği, 2018), işverenin kendisine uygulanan ceza ile çocuk işçi çalıştırdığındaki kazancı arasındaki durum (Şahin, 2009, s. 204) ile iş denetiminde ve sosyal güvenlik denetiminde “çocuk işçilik/çocuk sigortalı denetimi” diye başlıkların bulunmaması (Bilgili, 2018) gibi nedenlerle Türkiye’de çocuk işçiliği yoğun bir şekilde devam etmektedir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Çocuk işçiliği ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerin bir arada olduğu bir durum olduğu için çok boyutlu olarak ele alınması gereken bir sorundur. Öncelikle nedenlerinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Çocuk işçiliğinin nedenleri araştırıldığında Türkiye’de ortaya çıkan sonuçların dünya geneli ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Yoksulluk, yetişkin aile bireylerinin işsizliği, düzensiz göçler, çocuğa ve çalışma hayatına ilişkin geleneksel bakış açısı, işverenlerin çocuk işgücüne olan talepleri, mevzuattaki eksik maddeler ve mevzuatın etkin bir şekilde uygulanmaması gibi konular çocuk işçiliğinin temel nedenlerini oluşturmaktadır (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2017). Ancak tüm bu nedenlerin çoğunlukla temelde yoksulluk ile ilişkili olduğu sonucu açıktır.

Çocuk işçiliğinin en önemli nedenleri arasında gelen yoksulluk, genellikle kişinin biyolojik varlığını devam ettirmesi için gereken en temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olan mutlak yoksulluk ve içinde yaşadığı toplumun asgari yaşam düzeyine erişememesi anlamına gelen göreceli yoksulluk olarak iki şekilde tanımlanır (Demirtürk vd. 2011). Yoksulluğun nedenleri ve sonuçları çoğu zaman iç içe geçmekte ve sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Özellikle toplum içinde

dezavantajlı konumda yer alan çocuklar yoksulluk durumunda yeterli beslenme, eğitim, sağlık, ulaşım vb. imkânlardan yararlanamamaya ek olarak aileleri için bir geçim stratejisine dönüşebilmektedirler (Yıldırım Aykurt, 2020, s. 433). Özellikle yoksulluğun sonuçlarından biri olarak eğitim hizmetlerine erişememe aynı zamanda çocuk işçiliğinin de temel nedenleri arasındadır. Çocuğun okulda olmaması büyük oranda çalışması ile de yakından ilişkilidir. Kırsal alanlardan kentlere göç eden ailelerin büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşük olduğu için yüksek gelir getiren işlerde çalışmamaktadırlar. Geçim sıkıntısı çeken bu aileler için çocuk emeği bir geçim yolu olarak ortaya çıkmaktadır (Sevinç vd. 2018, s. 78).

Yoksulluğun dışında ortaya çıkan en önemli ikinci etken çocuk ve çocukluğa ilişkin kültürel algılardır. Bazı durumlarda çocukların karakter oluşumuna ve beceri kazanımına katkı sağlamak gibi iyi niyetlerle yapılsa bile örf ve adetler çocuk işçiliği arzında etkilidir (Erol, 2021, s. 30). Çoğu zaman çocuğun meslek kazanacağı düşüncesi ile kazanacağı ücretin düşüklüğü de önemsizdir (Çöpoğlu, 2018, s. 383). Özellikle aile işinde çalışan çocuklar aileye destek olduğu düşünüldüğü için çoğunlukla çocuk işçi olarak kabul edilmezler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta bu işlerin çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimine etki edip etmediğidir (The end of child labour, 2006, s. 38). Meslek edinme amacıyla başkasının yanında çalışma, ailenin işini öğrenme için aile işinde çalışma ya da eğitimin bir parçası olarak ev işlerinde çalışma bazı durumlarda yasa dışı olmasına rağmen aileler çoğu zaman bu durumun farkında değildirler (Erol, 2021, s. 30). Özellikle yasalarda on sekiz olarak kabul edilen çocukluk yaş sınırı toplumun bazı kesimlerinde daha küçük yaşlarda düşünülmektedir. Bu durum çocukların yasanın izin verdiği sınırdan önce iş hayatına girmesi ile sonuçlanabilmektedir.

Yoksulluk ya da kültürel nedenlerle erken yaşta iş hayatına giren çocuklar ileriki yaşlarda fiziksel, ruhsal ve toplumsal pek çok sorunla (Çocuk İşçiliği ve Eğitim, t.y.) karşılaşmaktadırlar. Dursun ve Aksakal (2018, s. 53) tarafından yapılan bir araştırmada erken yaşta çalışmaya başlayan çocukların büyük çoğunluğunun psikolojik ya da fiziksel şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bu durum çocukların psikolojik ve toplumsal gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek durumlara neden

olabilmektedir. Ailelerine destek olabilmek için çalışan çocuklar çoğu zaman bedensel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen ortamlarda çalıştırılmakta, eğitimlerine devam edememekte ya da çalıştıkları için okulda başarısız olmaktadırlar (Avşar Kurnaz, 2007, s. 53). Çalışma şartları nedeniyle çeşitli tehlikeler ve sağlık sorunları yaşamaktadırlar. Dezavantajlı konumda oldukları için çalışmak zorunda kalan çocuklar çalışma şartları nedeniyle oluşan fiziksel ve psikolojik sorunlar ya da eğitime devam edememe gibi nedenlerle gelecek yaşamlarında da dezavantajlı konumda kalmaya mahkûm hale gelmektedirler. Çocukların çalışma yaşamı nedeniyle eğitim kurumlarından uzaklaşmaları eğitim kurumlarının koruyucu etkilerinden de uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Dursun ve Aksakal (2018, s. 53) yaptıkları çalışmada çalışan çocukların bağımlı olma, suça yönelme, dışlanma, aşağılanma ve şiddete maruz kalma gibi tehlikeli durumlarla karşılaştıklarını göstermişlerdir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDE TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Çocuk işçiliğine karşı alınan tüm önlemlere rağmen çocuk işçiliği dünya genelinde halen yoğun bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çocuk işçiliği dünya genelinde Asya ve Pasifik, Sahra Güneyi Afrika ve Latin Amerika ve Karayipler Bölgelerinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaktadır (Making Progress Against Child Labour, 2013, s. 5-8). UNICEF tarafından dünya genelinde yapılan araştırmaya göre 97 milyonu erkek, 63 milyonu kız, olmak üzere dünya çocuk nüfusunun neredeyse onda birini oluşturan 160 milyon çocuk işçi (bunların yarısı tehlikeli işlerde çalışmaktadır) bulunmaktadır. Bu çocukların 89,3 milyonu 5-11 yaş, 35,6 milyonu 12-14 yaş ve 35 milyonu 15-17 yaş aralığındadır (Child Labour: Global Estimates 2020, 2021, s. 8). Çalışmaya başlama yaşı özellikle geri kalmış ülkelerde daha erken yaşlarda başlamaktadır. Afganistan'da yapılan bir araştırmaya göre çocukların 7-8 yaşlarında çalışmaya başladığı ve 9 yaşına gelmiş çocukların yaklaşık %80'inin çalışmakta olduğu gösterilmiştir (Berger, 2011). Dünya genelinde çalışan 5-17 yaş aralığındaki çocukların %70'i tarım sektöründe, %10,3'ü sanayi sektöründe, %15,2'si hizmet sektöründe ve %4,5'i ev işçisi olarak çalışmaktadır (Child Labour: Global Estimates 2020, 2021, s. 13). UNICEF 2016 yılından itibaren tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısındaki artışa da dikkat çekerek pandemi döneminde okulların kapanması,

ailelerin iş ve gelir kaynaklarını kaybetmesi gibi nedenlerle daha fazla çocuğun çocuk işçi olmaya sürüklendiğini ve bunun sonucunda 2022 yılı sonu itibariyle 9 milyon çocuğun daha çocuk işçi olacağını öngörmektedir (Child Labour: Global Estimates 2020, 2021, s. 8).

Yıllar içerisinde sayısal ve oransal olarak düşüş gözlemlense de Türkiye’de de çocuk işgücü oranları Dünya genelinde olduğu gibi oldukça yüksektir. Tablo 1’de yer alan Ekim-Aralık 2019 verileri ile çocuk işgücü istatistikleri Türkiye’de 5-17 yaş aralığında yer alan yaklaşık 720 bin çocuğun herhangi bir ekonomik faaliyette çalıştığını göstermektedir. 5-11 yaş aralığında 32 bin, 12-14 yaş aralığında 114 bin ve 15-17 yaş aralığında 574 bin çocuğun ekonomik bir faaliyette bulunduğu görülmektedir. Dünya genelinde olduğu gibi (Child Labour: Global Estimates 2020, 2021, s. 9) Türkiye’de de çocuk işgücü istatistiklerinde erkek çocuk sayısının (508 bin) kız çocuk sayısından (212 bin) daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkili olarak küçük yaşta da olsa erkek çocuğun aileyi geçindirmekle yükümlü kişi olarak görülmesiyle alakalı bir durumdur (The end of child labour, 2006, s. 49).

Tablo 1. Yaş ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar

Cinsiyet	Yaş grubu	Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar (bin kişi)	İstihdam oranı (%)
Toplam	5-17	720	4,4
	5-11	32	0,4
	12-14	114	3,0
	15-17	574	15,7
Erkek	5-17	508	6,0
	5-11	24	0,5
	12-14	77	4,0
	15-17	407	21,7
Kız	5-17	212	2,6
	5-11	8	0,2
	12-14	37	2,0
	15-17	167	9,4

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk 2020, 2020, s. 110.

Çocukların eğitim kurumlarına erişememeleri onların çocuk işçi olmalarına yol açarken diğer taraftan çocuk işçi olmak da eğitim kurumlarından uzaklaşma sorununa yol açmaktadır. ILO'ya göre 5-11 yaş aralığında olan çocuk işçilerin %27,7'si, 12-14 yaş aralığındaki çocuk işçilerin %35,2'si, 15-17 yaş aralığındaki çocuk işçilerin de %53,2'si okul dışında kalmaktadır (Child Labour: Global Estimates 2020, 2021, s. 9). Bu durum geri kalmış ülkelerde daha ağır şekilde yaşanmaktadır. Örneğin Afganistan'da çocukların yaklaşık %85'inin ailelerine yardım etmek amacıyla okula devam edemediği bildirilmiştir (Berger, 2011). Tablo 2'deki verilere bakıldığında Türkiye'de çalışan 720 bin çocuktan 473 bininin okula devam ettiği, 247 bininin ise okula devam etmediği görülmektedir. Cinsiyet bazında değerlendirildiğinde okula devam etme ve etmeme durumlarının az da olsa erkekler lehine daha iyi olduğu görülmektedir. Özellikle ortaöğretim düzeyindeki 15-17 yaş grubundaki 574 bin çalışan çocuğun 206 bini okula devam etmezken temel eğitim düzeyinde olan 5-14 yaş grubundaki 146 bin çocuğun 41 bini okula devam etmemektedir. Yaş bazında değerlendirildiğinde ortaöğretim düzeyinde hem erkekler hem de kızlar için okul terk durumunda artış yaşanmaktadır. Bu durum 15 yaş civarında ailelerin çocuklarını yetişkin olarak görmeye başladığını düşündürmektedir.

Tablo 2. Yaş ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocukların Eğitime Devam Etme Durumları

Cinsiyet	Yaş Grubu	Okula devam eden (bin kişi)	Okula devam etmeyen (bin kişi)
Toplam	5-17	473	247
	5-14	105	41
	15-17	368	206
Erkek	5-17	333	175
	5-14	80	21
	15-17	253	154
Kız	5-17	140	72
	5-14	25	20
	15-17	115	52

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk 2020, 2020, s. 111.

Türkiye'de çocukların çalışma nedenlerine bakıldığında hanehalkı gelirin katkıda bulunmak, hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve iş öğrenmek, meslek sahibi olmak gibi ekonomik ve

kültürel etkenler öne çıkmaktadır. Türkiye’de çalışan 720 bin çocuktan 247 bini kültürel nedenleri örneklendiren iş öğrenmek, meslek sahibi olmak için çalıştığını belirtirken 472 bini ekonomik nedenlerle çalıştığını ifade etmektedir. Çalışan 508 bin erkek çocuğun 158 bini iş öğrenmek, meslek sahibi olmak için çalışırken, 415 bini ekonomik nedenlerle çalışmaktadır. 212 bin çalışan kız çocuğunun 90 bini iş öğrenmek, meslek sahibi olmak için çalışırken, 122 bini ekonomik nedenlerle çalışmaktadır. Özellikle hanehalkı gelirin katkıda bulunmak amacıyla çalışma durumuna bakıldığında erkek çocuklarında 128 bin olan rakam kız çocuklarında 39 bine düşmektedir. Ataerkil cinsiyet rolleri ile yakından ilişkili olan bu durum erkeklerin evin geçimiyle kızlardan daha fazla sorumlu tutulduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3. Yaş, Cinsiyet ve Çalışma Nedenine Göre Çalışan Çocuklar

Cinsiyet	Yaş grubu	Hanehalkı gelirine katkıda bulunmak	Hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak	İş öğrenmek, meslek sahibi olmak	Kendi ihtiyaçlarını karşılamak	Diğer	Toplam
Toplam	5-17	167	259	247	46	1	720
	5-14	17	108	15	5	1	146
	15-17	150	150	232	41	-	574
Erkek	5-17	128	184	158	38	1	508
	5-14	9	73	14	4	1	101
	15-17	120	110	144	33	-	407
Kız	5-17	39	75	90	9	-	212
	5-14	8	35	1	1	-	45
	15-17	30	40	89	8	-	167

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk 2020, 2020, s. 112.

Ekonomik faaliyet kollarına göre çocukların hangi alanlarda çalıştığına bakıldığında (tablo 4) tarım sektöründe 221 bin çocuk (%30,8), sanayi sektöründe 171 bin çocuk (%23,7), hizmet sektöründe 328 bin çocuk (%45,5) çalışmaktadır. Sektörel dağılımlara bakıldığında sanayi sektöründe erkek çocukların %23,7’si çalışırken kız çocuklarının %13,7’si çalışmaktadır. Burada da diğer tablolardaki verilere benzer şekilde ataerkil cinsiyet normlarının etkisi görülmektedir. 5-14 yaş aralığında çalışan çocuklara bakıldığında hem erkek hem de kızlar için tarım sektöründe yoğunluk

olduğu görülmektedir. Bu yaş grubundaki çocukların ya aile içinde ya da aileleri ile birlikte gezici tarım işçiliğinde çalışması olası bir durumdur. 15-17 yaş aralığındaki çocukların ise birer yetişkin olarak aile gözetimi dışında çalışma/çalıştırılma durumları nedeniyle sanayi ve hizmet sektörlerinde daha yoğun çalıştıkları düşünülmektedir. Tablo 5'teki rakamlara bakıldığında bu düşünceyi destekleyici veriye erişilmektedir.

Tablo 4. Yaş, Cinsiyet ve Sektörlere Göre Çalışan Çocuklar

Cinsiyet	Yaş Grubu	Tarım		Sanayi		Hizmet		Toplam	
		(bin kişi)	%	(bin kişi)	%	(bin kişi)	%	(bin kişi)	%
Toplam	5-17	221	30,8	171	23,7	328	45,5	720	100
	5-14	94	64,1	17	11,7	35	24,2	146	100
	15-17	128	22,3	153	26,8	292	51	574	100
Erkek	5-17	143	28,2	141	27,8	223	43,9	508	100
	5-14	58	57,2	15	15,1	28	27,7	101	100
	15-17	85	21	126	31	195	48	407	100
Kız	5-17	78	36,8	29	13,7	105	49,4	212	100
	5-14	36	79,6	2	4	7	16,4	45	100
	15-17	42	25,4	27	16,4	97	58,3	167	100

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk 2020, 2020, s. 113.

Çalışmanın karşılığı olan ücret ya da yevmiye alma durumlarına bakıldığında çalışan çocukların 261 bini (%36,2) hiçbir ücret almaksızın ailesinin çalışma faaliyetine katılarak ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktayken, 455 bini (%63,3) ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Cinsiyet temelli oransal bir farklılaşma gözlemlenmezken, veriler yaş bağlamında değerlendirildiğinde önemli farklılaşmalarla karşılaşmaktadır. 5-14 yaş aralığında erkek çocukların 75 bini (%74), kız çocuklarının 35 bini (%77,8) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Her ne kadar bu durum 5-14 yaş aralığındaki çocukların sokakta, yabancılarla birlikte çalışmadığını gösterse de bazı aile işlerinin de çocuğun fiziksel, psikolojik ve toplumsal gelişimine olumsuz etki yapabileceği de unutulmamalıdır (The end of child labour, 2006, s. 38). 15-17 yaş grubunda çocukların daha çok gelir getiren işleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu yaş grubundaki erkek çocukların %72,4'ü, kız çocukların %75,5'i ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadırlar.

Tablo 5. Yaş, Cinsiyet ve İşteki Duruma Göre Çalışan Çocuklar

Cinsiyet	Yaş grubu	Ücretli yevmiyeli (bin kişi)	veya Kendi hesabına (bin kişi)		Ücretsiz işçisi (bin kişi)	aile Toplam (bin kişi)			
			%	%		%	%		
Toplam	5-17	455	63,3	4	0,5	261	36,2	720	100
	5-14	35	23,8	2	1,0	110	75,2	146	100
	15-17	421	73,3	2	0,4	151	26,3	574	100
Erkek	5-17	319	62,9	3	0,5	186	36,6	508	100
	5-14	25	24,5	2	1,5	75	74	101	100
	15-17	295	72,4	1	0,3	111	27,3	407	100
Kız	5-17	136	64,2	1	0,5	75	35,3	212	100
	5-14	10	22,2	-	-	35	77,8	45	100
	15-17	126	75,5	1	0,6	40	23,9	167	100

Kaynak: İstatistiklerle Çocuk 2020, 2020, s. 114.

SONUÇ

Toplumun kültürel değer ve normları ile ekonomik koşulları çocukluğun sınırlarını belirleyen önemli unsurlardır. Türkiye’de orta ve üst sınıfa mensup ailelerin çocukları için çocukluk okulla tanımlanan bir nitelik taşımaktadır. Ancak toplumun yoksul kesiminde çocuklar ailelerin geçinmelerine yardımcı olacak bireyler olarak görülebilmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de bazı aileler çocukların aile işinde çalışmaları ya da özellikle kız çocuklarının evde annelerine yardım etmeleri onların erken yaşta sorumluluk bilincine erişmesi, kendi ayaklarının üzerinde durma becerisi kazanması, meslek edinme ve para kazanmanın zorluğunu görmesi gibi çocuklara kişilik kazandırma amacı ile çocuklarını erken yaşta çalıştırma eğiliminde olabilmektedir (Çelik, 2019; Bor, 2014, s. 16). İstatistiklerde de görüldüğü üzere 5-14 yaş aralığındaki çalışan çocukların dörtte üçünün ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı tespit edilmiştir. Bu durum cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde de kız çocuklarının yaklaşık yarısının iş öğrenmek, meslek sahibi olmak için çalıştığı erkek çocuklarının ise üçte ikisinin ekonomik nedenlerle çalıştığı görülmektedir.

İşgücü istatistiklerinde erkek çocuk sayısının kız çocuk sayısının neredeyse 2 buçuk katı olduğu görülmüştür. Ataerkil cinsiyet normları gereği eve ekmek getirenin erkek olması gerekliliği nedeniyle ailelerin erkek çocuklarını çalıştırma konusunda

daha istekli davrandıkları söylenebilir. Her yaş grubunda erkek çocukların kız çocuklara göre daha fazla çalıştığı görülmüştür. Ataerkil cinsiyet normlarının etkisi çocukların çalışma alanlarında da rahatlıkla görülebilmektedir. Çoğu zaman aile işi ya da aile ile birlikte yapılan bir iş olarak tarım sektörü oransal açıdan kız çocuklarının erkeklere göre daha fazla olduğu sektördür. Daha çok erkeklerin çalıştığı alan olan sanayi sektöründe ise erkek çocuklar oransal açıdan daha fazladır. Bu durumun neticesinde toplumun mesleklere bakışı da çocukların çalıştıkları alanları şekillendirmektedir. Türkiye’de çocukların çalışma koşulları ailenin ekonomik durumu, çocuğun yaşı ve cinsiyeti bağlamında farklılık göstermektedir. Bu durum Türkiye’de çocukların çalışma koşullarının ekonomik nedenlere bağlı olduğu kadar kültürel nedenlere de dayandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahioglu-Lindberg, E. N. (2012). Çocuk yetiştirme açısından Türkiye’de çocukluğun tarihi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31.
- Altın, M. (2020). Türkiye’de eğitim, statü ve sosyal hareketlilik. MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 180-196.
- Araz, Y. (2017). Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Ariès, P. (1962). Centuries of Childhood A Social History of Family Life. Robert Baldick (Çev). New York: Jonathan Cape Ltd.
- Avşar Kurnaz, Ş. (2007). Çocuk Yoksulluğu. Aile ve Toplum, 12.
- Aydoğmuş Ördem, Ö. (2020). Türkiye’de Çocukluk Sosyolojisi. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(31). 16(31), 4469-4492.
- Berger, H. (2011). Buried in bricks: A rapid assessment of bonded labour in brick kilns in Afghanistan. International Labour Organization. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/presentation/wcms_172719.pdf
- Bilgili, Ö. (2018). Çocuk İşçiliğinin Denetimi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 8(2), 195-214.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. (1989, 20 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Bor, E. (2014). Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğinin Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Analiz. (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Buyruk, H. (2015). Öğretmen Emeğinin Dönüşümü. İstanbul: İletişim.
- Child labour A textbook. (2004). International Labour Office. Geneva. Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/ipecinfor/product/download.do?type=document&id=174>
- Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward. (2021). International Labour Office ve UNICEF. New York.
- Çelik, H. (2019). Çocuk İşçiliği (Sivas Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı. Sivas.
- Çiçek, N. (2016). The Interplay between Modernization and the Reconstruction of Childhood: Romantic Interpretations of the Child in Early Republican Era Popular Magazines, 1924–1950. Suraiya Faroqhi, Halil İncalcık & Boğaç Ergene (Ed.), The Ottoman Empire and its Heritage Politics, Society and Economy içinde (s. 21-47). Boston: Brill.
- Çocuk İşçiliği ile Mücadele. (2017). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Çalışma Genel Müdürlüğü. Ankara: Ayrıntı Basımevi.

- Çocuk İşçiliği ve Eğitim. (t.y.) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Erişim Adresi: https://ailevecalisma.gov.tr/media/19084/cocuk_isciligi_elkitabi.pdf
- Çocuk İşçiliğine Genel Bakış ve Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği. (2018). Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek için Ortaklık Ağı ve Uluslararası Çocuk Merkezi. Erişim Adresi: https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/cocuk_isciligi.pdf
- Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye’de Çocuk İşçiliği. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14: 357-398.
- Demir Gürdal, A. (2013). Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 4.
- Demirtürk, R. B., Bozkuş, N., Cephe, A. Aktaş, B., Taşdemir Afşar, S. & Çıngı, H. (2011). Yoksulluk Düzeyinin Modellenmesi Üzerine Bir Araştırma. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 14(1); 30-67.
- Dursun, S. & Aksakal, E. (2018). Çalışan Çocukların Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15): 41-56.
- Erol, S. I. (2021). Covid-19'un Çocuk İşçiliği Üzerindeki Etkileri: Alınması Gereken Önlemler. Sosyal Çalışma Dergisi, 5(1): 27-35.
- Gander, M. J. & Gardiner, H. W. (2004). Çocuk ve Ergen Gelişimi. Ankara: İmge.
- İstatistiklerle Çocuk 2020. (2020). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Adresi. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Child-2020-37228>
- Kök, A. N. (2002). Çocuk Mahkemeleri Mevzuatı ve Adli Tıp. II. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu Bildiriler. Ankara: Türkiye’de Çocuklara yeniden Özgürlük Vakfı.
- Aktaran Sağlam, M. & Aral, N. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları. Çocuk ve Medeniyet Dergisi, 1(2); 43-56.
- Making Progress Against Child Labour-Global Estimates and Trends 2000-2012. (2013). International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva: ILO, (2013), 5-8.
- Okay, C. (t.y.). Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900). Türk Tarihi Araştırmaları. <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2018/05/SON-D%C3%96NEM-OSMANLI-TOPLUMUNDA-%C3%87OCUK-1850-1900.pdf>
- Onur, B. (2005). Çocukluğun Dünü ve Bugünü. Kebikeç, 19.
- Postman, N. (1995). Çocukluğun Yokoluşu. Kemal İnal (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sağlam, M. & Aral, N. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları. Çocuk ve Medeniyet Dergisi, 1(2); 43-56.
- Sevinç, G., Kantar Davran, M. & Sevinç, M. R. (2018). Türkiye’de Kırdan Kente Göç ve Göçün Aile Üzerindeki Etkileri. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 3(6): 70-82.

- Şahin, B. (2009). Çocuk İşçilerin Korunması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku) Anabilim Dalı. Ankara.
- The end of child labour. (2006). International Labour Office. Geneva.
- The end of child labour. (2006). International Labour Conference 95th Session 2006 Report I (B). International Labour Office. Geneva.
- Turmel, A. (2008). A Historical Sociology of Childhood. New York: Cambridge University Press.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 18 Ekim). Kanun Numarası: 2709. Madde: 50. Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Worst Forms of Child. (1999). (No. 190). International Labour Office, Information System on International Labour Standards. Erişim Adresi:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312528:NO
- Yıldırım Aykurt, A. (2020). 21.Yüzyıl'da Sosyal Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar. Journal of Awareness, 5(3): 427-448.
- Yıldırım, H. O. (2008). Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi ve Çıraklar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.

BÖLÜM

9

SAĞLIK EŞİTSİZLİKLERİNİN BİR UNSURU OLARAK SOSYAL DIŞLANMA

Doç. Dr. Davouthan GÜNAYDIN

*Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*

E-posta: dgunaydin@nku.edu.tr

 0000-0003-4573-860X

ATIF: Günaydın, D. (2021). Sağlık Eşitsizliklerinin Bir Unsuru Olarak Sosyal Dışlanma. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 188-202). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 9 -

SAĞLIK EŞİTSİZLİKLERİNİN BİR UNSURU OLARAK SOSYAL DIŞLANMA

Davouthan GÜNAYDIN

*Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, dgunaydin@nku.edu.tr*

 0000-0003-4573-860X

GİRİŞ

Evrensel kapsayıcılığa sahip bir sağlık sisteminin kurulması gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke için politik öncelikler arasında yer almaktadır. Evrensel kapsayıcı sağlık sistemi, tüm bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini sağlayacak şekilde, sağlık hizmetleri finansman ve hizmet sunum modellerinin düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Mukherjee, 2017; World Bank, 2021). Ancak böyle bir sistemin kurulması, başta makroekonomik politikalar olmak üzere, sosyal ve demografik yapıdaki değişimler, kaynak yetersizliği, maliyet etkinliği sağlanamamış sağlık hizmetleri, yeni teknolojilerin yarattığı maliyet baskısı gibi nedenlerle zorlaşmakta, sağlık hizmetlerinden yararlanmada eşitsizlik sorununa neden olmaktadır. Sağlık hizmetlerinde yararlanma kapsamında eşitlik; ülkede mevcut kamu ve özel sağlık hizmetlerine tüm vatandaşların eşit bir şekilde erişebilmesi ve bu hizmetlerden yararlanabilmesi anlaşılmaktadır (NERA: 8). Başka bir ifade ile tüm bireyler için aynı derecede öneme sahip bir kavram olan sağlık hizmetleri, varsıl, yoksul ya da kır kent ayrımı olmaksızın tüm vatandaşlar için eşit önceliğe sahiptir. Ancak toplumun bazı grupları sağlık hizmetlerine erişim konusunda dezavantajlı konumda yer almaktadır.

Özellikle sosyal dışlanma sağlık hizmetlerine erişim önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir (Mathieson ve ark. 2008; WHO, 2010). En genel anlamı ile sosyal dışlanma; bireylerin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşama tam olarak katılamamasıdır. Sosyal dışlanma süreçleri bireyler ve toplum için kötü sağlık sonuçlarına neden olmaktadır. Sosyal dışlanma deneyimi yaşayan bireyler fiziksel ve psikolojik olarak yüksek riskli gruplar içerisinde yer almaktadır (Watson, Crawley, ve

Kane, 2016; 100). Göçmenler, etnik azınlık grupları, misafir işçiler, mülteciler ve çocukları sosyal dışlanma risk altındadır. Bazen vatandaşlıktan ve çoğu zaman iş ve eğitim fırsatlarından dışlanırlar. Sıklıkla karşılaştıkları ırkçılık, ayrımcılık ve düşmanlık, fiziksel veya zihinsel sağlık sorunları yaşamalarına neden olabilir. Akıl hastalığı, fiziksel engellilik veya AIDS gibi hastalıklar, damgalayıcı koşullar yaratması nedeniyle durumu daha da kötüleştirir. (WHO, 1998: 16). DSÖ (2010) ye göre sosyal dışlanma, Avrupa Bölgesi'nde milyonlarca insan için sağlık eşitsizliklerinin itici gücüdür. Ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarında sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmak sağlık ve esenliği tehlikeye atmaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan mali kriz ve ekonomik gerileme, sosyal dışlanmayı daha da derinleştirmektedir. Diğer yandan Sağlık ve toplumsal katılım birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Kötü sağlık koşulları altında yaşayan bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel katılım düzeyi düşmektedir (Family and Community Development Committee, 2014: 250). Dünya Sağlık Örgütü (2010) tarafından yapılan araştırmada Ermenistan'da ekonomik yetersizlikler nedeniyle hanelerin %43'ü gıda tüketimini azaltmakla birlikte sağlık hizmetlerine başvuru oranlarının ve ilaç alımlarının düştüğü tespit edilmiştir. Türkiye'de ise hanelerin sağlık hizmetlerine başvuru oranı %21 azalmıştır. Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ekonomiler de bile ekonomik sağlık hizmetlerine erişimde düşüşler yaşadığı tespit edilmiştir.

Sosyal dışlanma, sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle marjinal gruplar için bu durum, sağlık hizmetlerine erişim için en büyük engel olarak kabul edilmektedir (O'Donnell, O'Donovan, ve Elmusharaf, 2018: 2). Gençler, kırsal bölgelerde yaşayanlar, işsizler, düşük eğitim seviyesindekiler, mülteciler, göç edenler, etnik azınlıklar, engelliler gibi savunmasız gruplar sağlık eşitsizliklerine yol açan olumsuz yaşam koşullarına daha fazla maruz kalmaktadır. Bu grupların birçoğunun belirgin şekilde daha fazla ölüm ve hastalık yükü taşıdığı tespit edilmiştir (EC, 2009a) (WHO, 2010: 8). Diğer yandan sağlığın maddi ve sosyal belirleyicilerinin nitelik ve nicelik yönünden zayıf olması, sağlık durumunu kötüleştirmekle birlikte aynı zamanda sosyal dışlanmaya da yol açabilmektedir. Özellikle sağlık hizmetlerinin sunumunda cepten yapılan harcamaların payının yüksek olması yoksulluk ve sosyal dışlanmaya katkı yapmaktadır. Bu durum

sosyal dışlanmaya maruz kalmış bireylerin sağlık sorunları yaşamasına ve önlenebilir hastalıklar nedeniyle ölümlere neden olabilmektedir (Fiorat, Arcêncio, ve de Souza, 2016: 2). İngiltere ve Galler’de yapılan bir araştırmada sosyal dışlanmaya maruz kalan erkeklerin ortalama 7,9 kat kadınların ise 11,9 kat daha yüksek ölüm oranına sahip olduğu tespit edilmiştir (Aldridge ve ark., 2018: 247).

1. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMI

Modern anlamda sosyal dışlanma kavramının temeli 1970’li yılların başında Avrupa’da yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Kavram ilk başlarda yalnız ebeveynler, işsizler gibi dar bir grup için tanımlanırken zamanla kapsamı genişletilerek devlet ile vatandaş arasındaki sosyal sözleşmenin temeli olarak kabul edilen “toplumsal bağın kopması” olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Morgan ve ark., 2007: 478). En genel anlamı ile sosyal dışlanma bireylerin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşama tam olarak katılmama durumunu ve bu duruma yol açan ve sürdüren süreci ifade eder. Bu süreç yaşam için gerekli maddi kaynaklara sahip olamamayı kapsamakla birlikte aynı zamanda yabancılaşma ve aşağılanma duygularını da içermektedir. Yaş, cinsiyet, engellilik, etnik köken, din, göç, ikamet edilen yer ve cinsel yönelim gibi faktörler sosyal dışlanmanın zeminini oluşturur. Bu kapsamda sosyal dışlanma; ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olmak üzere dört boyutta ve bireysel, hane halkı, grup, topluluk ülke ve küresel düzeyler dâhil olmak üzere farklı düzeylerde etkili olan, çok boyutlu ve dinamik bir süreçtir. Sosyal dışlanmanın bir süreç olarak kabul edilmesi, kavramın, aynı zamanda yoksulluktan ayırt edilmesini kolaylaştırır. Genel olarak yoksulluk ve sosyal dışlanma birlikte kullanılan bir kavramdır. Yoksulluğun sosyal dışlanma olgusuna neden olduğu değerlendirilir. Fakat yoksulluğun her zaman sosyal dışlanma ile sonuçlanması beklenmez. Bu kapsamda yoksulluk bir sonuçken, sosyal dışlanma hem sonuç hem de bir süreçtir (UN, 2016: 18).

Sosyal dışlanmanın bireyler üzerindeki en önemli etkileri ve sosyal katılımı azaltan unsurları, utanma ve damgalanma duygularını barındırmasıdır. Bu çerçevede utanma, ekonomik kaynaklara erişim yetersizliği nedeniyle, yaşadıkları toplumun yaşam standartlarına erişemeyen bireyleri toplumdaki uzaklaştıran ve bu suretle de sosyal dışlanma olgusunu güçlendiren bir kavramdır (Lister, 2004: 8). Her ne kadar

utanç duygusunu yaratan temel nedenin yoksulluk olduğu değerlendirilse de gerçekte sosyal bir olgu olarak yoksulluğu utanç verici bir hale getiren, toplumsal süreç ve değerlendirmelerdir (Jo, 2015: 520). Sosyal dışlanma çerçevesinde utanma duygusu toplumsal kabul görme ve olarak kabul edilebilecek gurur duygusunun zıttıdır. Gurur duygusu toplumsal dayanışmayı ifade ederken, utanç, sosyal dışlanmaya neden olabilmekte, utancın gizlenmeye çalışılması ise yabancılaşma ve sosyal dışlanma döngüsünü arttırmaktadır (Pattison, 2000: 53).

Damgalanma ise, bireyleri diğerlerinden farklılaştıran, onların gözünde değersizleştiren bir özelliğe sahip olmayı ifade etmektedir. Fiziksel bir anomali ya da toplumun gözünde değersizleştirilmiş bir gruba mensup olma damgalanma olgusunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlığını etkileyebilmekte, ekonomik kaynaklarla birlikte, eğitim, sağlık ve adalet gibi pek çok hizmete erişiminde sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Major ve O'Brien, 2005: 396; Reutter ve ark., 2009: 309). Damgalanma kurumsal, bireysel ve sosyal faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Kurumsal damgalama sosyal yardım sisteminin uygulanmasında ortaya çıkmaktadır. Özellikle yardım yapılacak bireylerin belirlenmesinde kullanılan hedefleyici sistemler, mahremiyeti gözetmemesi, bürokratik kurumlarda çalışanların tutum ve davranışları ile gelir testi uygulamasının görünürlüğü arttırması nedeniyle damgalanma olgusunu ortaya çıkarabilmektedir (Rothstein, 1998: 14; Slater ve Farrington, 2009:15; Baumberg ve ark., 2012: 19). Sosyal damgalama ise toplumun yoksullar ve sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler hakkında sahip olduğu önyargılar, ayrımcı düşünce, inanç ve tutumlardan kaynaklanmaktadır. Dışlanmış grupların toplumsal katılımını engelleyen ve eşitsizlikleri arttıran bir kavramdır (Frost, 2011: 20). Bireylerin yaşadıkları toplumun düşünce ve ön yargılarını içselleştirmesi durumunda ise kişisel damgalama olgusu ortaya çıkmaktadır (Simmons ve ark., 2015: 7).

2. SOSYAL DIŞLANMA VE SAĞLIK HİZMETLERİ: EVRENSEL SAĞLIK HİZMETLERİ SİSTEMİNE ENGEL OLARAK SOSYAL DIŞLANMA

Finansman yapısı, sağlık hizmetlerinin sunumu, coğrafi farklılıklar ve yoksulluk, sağlık hizmetlerine erişimi doğrudan belirleyen faktörler arasında

değerlendirilmekle birlikte, sosyal dışlanma da bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kaynaklara erişimi, sunulan hizmetleri ve haklarını kullanabilmeyi kısıtlayan bir unsurdur. Bu nedenle de sağlık hizmetlerinde eşitsizliklerin belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Popay ve ark., 2008). Etnik azınlıklar, göçmenler, eski hükümlüler, yaşlılar ve yoksullar özellikle önleyici sağlık hizmetleri başta olmak üzere sağlık hizmetlerine erişimde yetersizlik yaşamaktadırlar (EPHA, 2019: 5). Bu durum sosyal dışlanmanın neden olduğu diğer olumsuzluklarla birlikte, sosyal dışlanmaya maruz kalan grupların sağlık durumlarını doğrudan etkilemektedir. AB Bölgesi gibi gelişmiş ekonomilerin yer aldığı ülkelerde bile Roman çocuklarının tüm yaşamları boyunca sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizliklere maruz kaldığı, hastalık riskinin 2 kat, bebek ölümlerinin 6 kat fazla olduğu ve ortalama yaşam sürelerinin 10-15 yıl kadar az olduğu tespit edilmiştir (EPHA, 2018: 1). Diğer yandan coğrafi olarak sosyal dışlanmışlığa uğramış gruplar sağlık hizmetlerine erişim sorunu yaşayabilmektedir. Sağlık merkezlerinin şehir merkezlerine yakın olması, sağlık merkezi bulunsa bile sağlık personeli yetersizlikleri önemli bir sorun teşkil etmektedir. Uzak mesafelerdeki sağlık merkezlerine gitmek caydırıcı bir etki yapmakla birlikte, sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin seslerini duyurma konusundaki eksiklikleri ve aşığılanma korkusu düşük talebe neden olabilmektedir (World Bank, 2013: 15). Avustralya’da yapılan bir araştırmada küçük bölgelerde sosyal dışlanma riski altında yaşayan çocukların diğer bölgelerde yaşayan çocuklara göre daha kötü sağlık sonuçlarına sahip olduğu, önlenebilir hastalıklardan ölme riskinin 2 kattan fazla olduğu tespit edilmiştir (Australian Institute of Health and Welfare, 2014: 2).

Sağlık hizmetlerinin finansman ve organizasyon yapısı da sosyal dışlanmaya neden olabilmektedir. Finansman yapısı açısından değerlendirildiğinde, özellikle sosyal sigorta sisteminin politik ve kültürel olarak uygun olmayan bir yapıda organize edilmesi, sosyal dışlanmış bireylerin sağlık sistemlerine erişimi engelleyebilmektedir. Prim ödeme koşulu ile sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı tanınan bu sistemlerde, kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu ülkelerde ve sosyal dışlanmış bireyler arasında, sağlık hizmetlerinden yararlanmada sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Diğer yandan primsiz rejimler yoluyla ücretsiz sağlık hizmetlerinin sunulmasında da sorunlar yaşanabilmektedir. Özellikle ücretsiz sağlık hizmetlerinden yararlanmak için

uygulanan gelir testi ve benzeri uygulamaların damgalayıcı etkisi sosyal dışlanmış grupların ücretsiz dahi olsa sağlık hizmetlerine erişimini engelleyebilmektedir. Gerçekte sübvansede edilmiş sağlık hizmetlerinin finansal içermeyi teşvik ederek, sağlık hizmetlerine erişimi artırması beklenirken (Health Inc Consortium, 2014: 12) yoksulluk nedeniyle sosyal dışlanma deneyimi içerisindeki bireyler, toplum tarafından kabul edilen davranış kalıplarını yerine getirememeleri nedeniyle dışlanmakta ve utanmaktadırlar. Toplumsal ön yargılara bağlı olarak da çoğu zaman kınanmakta, yetersiz, başarısız ve tembel olarak görülmekte ve bu suretle de damgalanmaktadırlar. Bu durum, yoksul bireylerin toplumdan dışlanmalarına neden olurken aynı zamanda sağlık hizmetlerine erişimlerini de engelleyebilmektedir (Günaydın, 2020). Kurumsal damgalama olarak adlandırılan bu durumun, sosyal yardım sistemlerine erişim önündeki en önemli engellerden biri olduğu bilinmektedir (Das ve ark., 2017: 11). Bir başka finansal çözüm olarak sunulan sosyal dışlanma deneyimi yaşayan gruplara yönelik olarak uygulanan hedefleyici sosyal yardım sistemleri de evrensel sistemlere nazaran sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırabilmektedir. Uygulamada, hedefleyici sistemler ile gerçek ihtiyaç sahiplerinin tespit edilerek yardımlardan yararlanması amaçlansa bile, sistemin uygulama şekli, yardım yapılan grupların toplumun diğerleri tarafından daha görünür kılınmasına ve dışlanma olgusunun artmasına neden olmaktadır. (Hernanz ve ark., 2004; Baumberg ve ark., 2012: 63). Özellikle yardım alanların mahremiyetlerini gözetmeyen yapısı, gelir testi ve benzeri uygulamalar, yardımlardan yararlanmak için uzun bekleme süreleri, bürokratik kurumlarda çalışanların uygun olmayan davranışları dışlanma sürecini tetiklemektedir (Rothstein, 1998: 14; Slater ve Farrington, 2009: 15; Baumberg ve ark., 2012: 19).

Sosyal dışlanmanın sağlık hizmetlerine erişim önünde engel olarak değerlendirilmesinin nedenlerinden bir diğeri de sağlık hizmetleri sektörün çalışanların saygısız ve ayrımcı davranışları olarak değerlendirilmektedir. Bu durum sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan finansal sorunlar ortadan kaldırılsa bile eşit hizmet alımı engelleyebilmektedir (Health Inc Consortium, 2014: 12). Araştırmalar, görevlilerinin aşağılayıcı, küçük düşürücü ve damgalayıcı davranışları nedeniyle sosyal yardım talep edecek durumda olan pek çok kişinin talepte bulunmadığını göstermektedir (Hernanz ve ark., 2004: 21; Das ve ark., 2017: III). Hindistan'da yapılan

bir araştırmada, dışlanmış gruba dâhil kadınların sağlık hizmeti sunucularının ayrımcı ve kötü muamelesinden rahatsız olmaları, aynı zamanda da damgalanmaları nedeniyle sağlık merkezlerinde doğum yapmak istemedikleri tespit edilmiştir. (World Bank, 2013: 33). Bu durum “inverse care” olarak adlandırılan ve sağlık hizmetlerine daha fazla ihtiyaç duyan ve daha etkin kullanan bireyler yerine en az ihtiyaç duyanların kullanması olarak ifade edilen bir durumun da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Gerçekte sağlık hizmetlerine en fazla ihtiyaç duyanlar yoksul ve sosyal dışlanmış bireylerdir. Ancak sağlık hizmetlerine erişim ve kullanım konusunda dezavantajlı konumdadırlar. Bu aynı zamanda vergilerle finanse edilen evrensel bir sağlık hizmeti sistemi kurulsa dahi sağlık hizmetlerine adil erişimin önünde bir engel olarak görülmekte, finansal engellerin kaldırılmasının etkinliğinin yitirilmesine neden olmaktadır (Health Inc Consortium, 2014: 18). Bu durumun başlıca nedenleri olarak da bürokratik engeller, gelir testi ve benzeri uygulamaların neden olduğu sızıntı sorunları ve eğitim yetersizliği nedeniyle bilgiye erişim konusundaki engeller gösterilmektedir (Health Inc Consortium, 2014: 17).

3. SAĞLIK HİZMETLERİNDE SOSYAL İÇERME : KAPSAYICI SAĞLIK HİZMETLERİ

Kapsayıcı sağlık *“en savunmasız ve dışlanmış nüfus arasında sağlık ve sosyal eşitsizlikleri önlemeyi ve düzeltmeyi amaçlayan bir hizmet, araştırma ve politika gündemi”* olarak tanımlanmaktadır (Hewett, 2018) . Kapsayıcı sağlığın hedef kitlesi sosyal dışlanmaya maruz kalan gruplardır. Bu grup genel olarak kötü bir sağlık çoklu morbidite ve erken ölüm oranlarına sahiptir. Bu durum sağlık hizmetlerine erişimin önündeki pek çok engelden kaynaklanmaktadır. Kapsayıcı sağlık hizmetleri bu çerçevede, sosyal dışlanmadan zarar görenler için eşitsizliğin sonuçlarını önleyici ve erken müdahale yaklaşımı ile giderilmesini amaçlayan politikalar bütünüdür. Uygulanan politikalar ise ulusal ve yerel düzeyde eşgüdümlü olarak sağlık ihtiyaçları ile birlikte ekonomik ihtiyaçları da ele alan yaklaşımları içerir (Luchenski ve ark., 2017: 3). Dünya Sağlık Örgütü (2010) de özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinin evrensel hale getirilmesinin sağlıkta eşitlik, sosyal adalet ve dışlanmanın sona erdirilmesi açısından önemli katkıları olduğunu beyan etmektedir. Bu aynı zamanda

dezavantajlı grupların sağlık durumlarını iyileştirmeye yönelik eylemlerin temel insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sağlık ve esenlik sosyal içermenin en temel unsurlarındandır. Kendilerini sağlık açısından iyi hisseden bireyler, dışa dönük olma eğiliminde yeni fırsatlar ve deneyimlere açık olarak toplumsal bütünleşmeye isteklidirler. Yeterli sağlık koşullarına sahip olmayan bireyler ise tersine sosyal bütünleşmeden kaçınma eğilimindedirler. Bu nedenle de sağlık hizmetlerine erişim sosyal içermenin önemli temellerinden biridir (Tracy ve McDonald). Gerçekte sosyal olarak dışlanmış bireylerin karşılaştıkları sağlık sorunları genel sağlık eşitsizliklerinden kaynaklanan sorunlardan çok farklı değildir. Bu grubu farklı kılan kökenini olumsuz çocukluk deneyimi ve yoksulluktan alan boyutu ve karmaşıklığıdır (Hewett, 2018).

Sağlık sistemlerinin en önemli amaçlarından biri tüm bireylerin koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerine erişimini sağlayacak everensel bir sistemin kurulmasıdır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için öncelikli olarak sağlık hizmetlerinin finansman ve sunum modellerinin toplumun tüm sosyo-ekonomik gruplarını kapsayacak şekilde organize edilmesi ve aynı zamanda dezavantajlı durumda bulunan sosyal dışlanma deneyimini yaşayan gruplar için gerekli sosyal içermeyi sağlaması gerekmektedir. Kapsayıcı sağlık hizmetleri olarak adlandırılan bu uygulamalar ile sosyal dışlanmış bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanması hedeflenmektedir. Bu gruba dâhil olan bireyler genel nüfusa oranla daha yüksek hastalık ve ölüm oranlarına sahiptir. Bu nedenle Sağlık hizmetlerine erişimin önündeki engellerin kaldırılması, sosyal dışlanma deneyimi yaşayan bireyler için önemlidir (Luchenski ve ark., 2018: 267). Bu çerçevede kapsayıcı sağlık hizmetlerinin temel amacı sosyal dışlanmadan zarar gören bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak, önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin sunumunda sosyal adaleti sağlamak olarak ifade edilmektedir (Luchenski ve ark., 2018: 266). “Sağlıkta sosyal hiyerarşi” olarak da adlandırılan bu durum, bireyin sosyal hiyerarşi içerisindeki konumu ile sağlık arasındaki ilişkiyi tanımlar. Genel bir kabul görüşle, bireyin sosyo-ekonomik durumu ne kadar düşükse, sağlık durumu da o derece kötü olur (Marmot, 2018: 179).

Özellikle sosyal dışlanma nedeniyle sağlık hizmetlerine erişemeyen ya da reddeden gruplar için kapsayıcı sağlık hizmetleri önem arz etmektedir. Sağlık hizmetlerinin reddedilmesi daha kötü sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Das ve ark., 2017: 10). Dünya Bankası tarafından Vietnam'da yapılan bir araştırmada sosyal dışlanmaya maruz kalan yerli halk arasında sağlık programlarına dâhil olmayanların bulunduğu bu nedenle de toplumsal bağışıklık için hayati bir önem taşıyan aşılama oranlarının çok düşük olduğu tespit edilmiştir (World Bank, 2013: XVI). Kapsayıcı sağlık hizmetleri sistemini kurabilmek için ekonomik yeterlilikler kadar, sağlık profesyonellerinin tutum ve davranışları da önemlidir. Sağlık hizmetleri çalışanlarının kültürlerarası iletişim başta olmak üzere, sosyal dışlanmışlığa maruz kalan bireyleri anlaması, damgalayıcı ve dışlayıcı davranışlardan kaçınması için eğitilmesi gerekmektedir. Bu eğitim ya sosyal grupların tutumları, değerleri, inançları ve davranışları konusunda ya da daha bütüncül bir yaklaşımla kimliklerden bağımsız olarak toplumun tüm bireylerini anlamaları ve eşit davranış kalıpları geliştirilmesi yönünde olmalıdır. Ayrıca paternalist bir yaklaşımla, hekimlerin teşhis koyabilmek için sormaları gereken soruların yanı sıra sosyal dışlanmış gruplara dâhil hastaların sosyo-kültürel profillerinin hastalıklara yol açabileceğini değerlendirecek seviyede eğitimlerin verilmesi gerekmektedir (World Bank, 2013: 223). Kültürel yeterlilik olarak da ifade edilebilecek bu eğitimin, sağlık hizmeti sunucularının tutumlarının iyileşmesine ve hasta memnuniyetinin artmasına neden olacağı değerlendirilmektedir (Das ve ark., 2017: 12). Peru'da yapılan bir araştırmada kültürel uygulamalar ve değerlere saygı duyulmamasının kadınların sağlık merkezlerine başvuramamalarının en önemli nedeni olduğu tespit edilmiştir (World Bank, 2011: 71).

4. SOSYAL DIŞLANMA VE RUH SAĞLIĞI

Sosyal dışlanmanın hem fiziksel hem de ruhsal sağlık üzerinde olumsuz etkilere neden olduğuna dair geniş bir uzlaşma vardır (Layte ve Maître, 2010: 8; Payne, 2011: 4). Toplumsal kabul görme ve yaşam koşullarının sağlığı etkilemesinin önünde en önemli etkinin zihinsel sağlık ve psikolojik stres olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda sosyal dışlanma özünde sosyal bir kavram olması nedeniyle ruh sağlığının hem nedeni hem de sonucu olarak kabul edilmektedir (Morgan ve ark., 2007: 477).

Yetersiz sosyal destek ve entegrasyon sorunları, yabancılaşma yoluyla ruh sağlığını etkileyebilmektedir. Özellikle düşük katılım ve zayıf aidiyet duyguları, benlik saygısı ve güvenlik duygusu üzerinde olumsuz etkiler yaratarak depresyon riskini arttırmaktadır. Kötü yaşam koşulları ve sosyal dışlanma bir bütün olarak ruh sağlığı sorunlarına neden olurken, tersi bir ifade ile de ruh sağlığı sorunları yaşayanların sosyal dışlanma riski daha yüksek olmaktadır. Bu durum, ruh sağlığı sorunlarının bireyin sosyal ilişkiler ve çalışma yeteneği üzerindeki etkisinden ve toplumsal damgalanmadan kaynaklanmaktadır (Layte ve Maître, 2010: 8). Bu kapsamda sosyal dışlanmanın ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisinin nedenlerinden biri olarak toplumsal katılım eksikliği gösterilmektedir. Ruh sağlığı ve sosyal dışlanma arasında bağ kuran yaklaşımlar, genel olarak yoksulluk çerçevesinde bir yaklaşım sergilemektedir. Bu kapsamda ruh sağlığı sorunları bireyin istihdam kapasitesini doğrudan etkileyerek düşük ücretli işlerde çalışmasına neden olmakta ve yoksulluk akıl hastalığının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka değerlendirmede ise ruh sağlığı sorunlarının yoksul olmanın etkilerinden kaynaklandığını değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda düşük ücretli işlerle hayatını sürdürme stresi, ruh sağlığı sorunlarına neden olabilmektedir. Üçüncü yaklaşımda ise istihdam durumunun neden olduğu düşük benlik saygısı, sosyal yardım alma ve damgalanma ruh sağlığını bozmaktadır. (Payne, 2012: 2)

Bireyler arkadaşlıklar, akranları ile ilişkiler, istihdam, sanat, eğlence, spor ve hobiler gibi faaliyetler yoluyla sosyal bağlantılar kurarlar. Bu yolla da kendilerini güvende, tehlikelerden ve şiddetten uzak hissederek gelecek için umutlu ve aidiyet duygusu içinde yaşarlar (Merton ve Bateman, 2007: 8). Özellikle aidiyet duygusu insan doğasının temel bileşenlerinden olduğundan, bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal yaşamlarını (Binte, 2020) ve dolayısıyla tüm kişilik geliştirme süreçlerini etkiler. Bireylerin küçük gruplar halinde evrimleşmelerinin ve hayatta kalma çabalarının bir parçası olarak sosyal reddedilme deneyimleri yaşamaları, onların temel ihtiyaçlarını karşılamada ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilir. Sosyal bağlantı eksikliği olarak ifade edilen bu durum, zayıf bağışıklık sistemi, kötü uyku kalitesi ve artan toplumsal dirençle sonuçlanabilir (DeWall ve ark., 2011: 1282).

SONUÇ

Sosyal dışlanma bireylerin toplumsal hayata katılımlarını engelleyen, onların tam ve eşit bir birey olarak kamu hizmetlerinden yararlanamamasına neden olan bir unsurdur. Dışlanmış bireyler ekonomik kaynaklara erişimde sorunlar yaşarken aynı zamanda toplumun geri kalanı tarafından “diğerleri” olarak damgalanır. Damgalanma ile birlikte ortaya çıkan utanma duygusu ise bireylerin fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını gidermede sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda sosyal dışlanmışlığa uğrayan bireyler en temel insani ihtiyaç olan sağlık hizmetlerine erişim konusunda sıkıntılar yaşayabilmektedir. Gerçekte sağlık eşitsizliklerinin temel kaynaklarından biri sosyal eşitsizliklerdir ve en fazla sosyal dışlanmaya maruz kalan ve yoksulluk içerisinde yaşayan bireyler tarafından deneyimlenir. Bu nedenle tüm vatandaşları kapsayacak evrensel bir sağlık sisteminin oluşturulması, toplumsal uzlaşi için önemlidir.

Evrensel sağlık hizmetleri tüm vatandaşların sağlık hizmetlerine erişimini sağlamaya yönelik politik uygulamalar bütünüdür. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sunumunda kapsam dışında hiçbir bireyin kalmamasını hedefler. Ancak sosyal dışlanma bu hedefe ulaşmak için karşılaşılan en önemli sorunlardan biridir. Bu durumun en önemli nedenleri, dışlanmış bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi önündeki engellerin yalnızca ekonomik nedenler olmamasından kaynaklanır. Sosyo-kültürel yapı erişim önündeki en önemli engeldir. Her ne kadar sübvans edilen sağlık hizmetleri ile sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin yoksulluk kaynaklı erişim engeli kaldırılmış olsa bile, bireylerin yaşadıkları toplumun değerleri, bakış açısı, toplumsal cinsiyet yargıları ve sağlık hizmeti sunucularının ön yargılı davranışları hizmetlere erişim önünde önemli bir sorundur. Sosyal dışlanmışlığa maruz kalan bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak için çok yönlü politik uygulamalara ihtiyaç vardır. Bu uygulamalar içerisinde bu gruba dâhil bireylerin öncelikli sorunu olan yoksulluk olgusunu ortadan kaldırmaya yönelik sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetlerine öncelik verilmelidir. Diğer yandan sağlık hizmetlerinin hem fiziki hem de sağlık hizmeti sunucularının ve toplumun ön yargılı tutum ve davranışlarını iyileştirmeye yönelik eğitimler verilmelidir. Dışlanan gruplar özellikle çocuklar ve

kadınlar toplumsal cinsiyet baskısı ile de karşı karşıya kaldıkları için başta hamilelik olmak üzere pek çok durumda sağlık hizmetlerine erişemedikleri değerlendirilerek öncelikler belirlenmelidir.

Sağlık açısından değerlendirildiğinde sosyal dışlanma yalnızca bu gruba dâhil bireyleri ilgilendiren bir sorun değildir. Aynı zamanda toplumun geri kalanını da etkileyebilmektedir. Aşılama politikalarında olduğu gibi, toplumun belirli bir oranının aşılammaması toplumsal bağışıklığın yaratılmamasına neden olarak, önleyici sağlık hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle özellikle önleyici ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi sosyal dışlanmaya maruz kalan grupların sağlık hizmeti kapsamına alınmasını ile mümkün olabilmektedir. Diğer yandan sosyal dışlanmanın ruh sağlığı üzerindeki, sosyal ilişkiler yoluyla gerçekleşen olumsuz etkisi değerlendirildiğinde, sosyal dışlanmanın neden olduğu ruhsal sağlık sorunları da toplumu etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Aldridge, R. W., Story, A., Hwang, S. W., Nordentoft, M., Serena, A. L., Hartwell, G., et al. (2018). Morbidity and Mortality in Homeless Individuals, Prisoners, Sex Workers, and Individuals with Substance Use Disorders in High-Income Countries: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Lancet*, 391, s. 241-250.
- Australian Institute of Health and Welfare . (2014). Child Social Exclusion and Health Outcomes: A Study of Small Areas Across Australia. Canberra: Bulletin no. 121.
- Baumberg, B., Bell, K., Gaffney, D. (2012). Benefits stigma in Britain. London: Turn2Us.
- Das, M. B., Evans, T. G., Palu, T., & Wilson, D. (2017). Social Inclusion: What Does it Mean for Health Policy and Practice? . Washington, DC : The World Bank .
- Does Social Exclusion Limit the Impact of Health Care Financing Reforms in India? (2012). <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2012/09/17/does-social-exclusion-limit-the-impact-of-health-care-financing-reforms-in-india/> (Erişim Tarihi: 14.9.2021).
- EPHA. (2019). Health Inequalities A Public Health Challenge for European Policy Makers. The European Public Health Alliance.
- EPHA. (2018). Roma Health and Early Childhood Development Study. The European Public Health Alliance.
- Family and Community Development Committee . (2014). Inquiry into Social Inclusion and Victorians with Disability . East Melbourne .
- Fiorat, R. C., Arcêncio, R. A., & de Souza, L. B. (2016). Social Inequalities and Access to Health: Challenges for Society and the Nursing Field. *Rev. Latino-Am. Enfermagem*: 24.
- Frost, D. M. (2011). Social Stigma and its Consequences for the Socially Stigmatized. *Social and Personality Psychology Compass* 5 (11).
- Günaydın, D. (2020). Yoksulluk Damgalama ve Utanma: Sosyal Yardım Ağı Çerçevesinde Bir Araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* Yıl: 20 Sayı: 49
- Health Inc Consortium. (2014). Towards Equitable Coverage and More Inclusive Social Protection in Health. *Studies in Health Services Organisation and Policy (SHSOP)*. Antwerp, Belgium: 32. ITG Press.
- Hewett, N. (2018). Social Exclusion Kills: Society's Healthcare Systems Can and Must Help. <https://collegeofmedicine.org.uk/social-exclusion-kills-societys-healthcare-systems-can-and-must-help/> (Erişim Tarihi: 14.9.2021).
- Layte, R., & Maître, B. (2010). Second European Quality of Life Survey Living Conditions, Social Exclusion and Mental Well-Being. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Jo, Y. N. (2015). Psycho-Social Dimensions of Poverty: When Poverty Becomes Shameful. *Critical Social Policy* 33(3).
- Lister, R. (2004). Poverty and Social Justice: Recognition and Respect. Bevan Foundation.

- Luchenski, S., Maguire, N., Aldridge, R. W., Hayward, A., Story, A., Perri, P., et al. (2018). What Works in Inclusion Health: Overview of Effective Interventions for Marginalised and Excluded Populations. *Lancet*, 391, s. 266-280.
- Marmot, M. (2018). Inclusion Health: Addressing the Causes of the Causes. *The Lancet Volume* 391, s. 179-280.
- Major, B., O'Brien, L. T. (2005). The Social Psychology of Stigma. *Annu. Rev. Psychol.* 2005. 56, s. 393– 421.
- Merton, R., & Bateman, J. (2007). Social inclusion, its Importance to Mental Health. Rozelle: Mental Health Coordinating Council.
- NERA, Global Principles for Better Health Care: A Guide for Policymakers, [HYPERLINK "http://www.ifpma.org/site_docs/HealthCarePolicy%20Softbook_Rev03.pdf"](http://www.ifpma.org/site_docs/HealthCarePolicy%20Softbook_Rev03.pdf)(Erişim "http://www.ifpma.org/site_docs/HealthCarePolicy%20Softbook_Rev03.pdf"(Erişim :16.3.2021),
- O'Donnell, P., O'Donovan, D., & Elmusharaf, K. (2018). Measuring Social Exclusion in Healthcare Settings: A Scoping Review . *International Journal for Equity in Health*,17:15 DOI 10.1186/s12939-018-0732-1, s. 2-16.
- Pattison, S. (2000). *Shame : Theory, Therapy, Theology*. Cambridge University Press.
- Popay, J., Escorel, S., Hernández, M., Johnston, H., Mathieson, J., & Rispel , L. (2008). Understanding and Tackling Social Exclusion Final Report to the WHO Commission on Social Determinants of Health From the Social Exclusion Knowledge Network . SEKN.
- Reutter, L. I., Stewart, M. J., Veenstra, G., Love, R., Raphael, D., Makwarimba, E. (2009). "Who Do They Think We Are, Anyway?": Perceptions of and Responses to Poverty Stigma. *Qualitative Health Research Volume* 19 Number 3
- Simmons, L. A., Yang, N. Y., Wu, Q., Bush, H. M., Crofford, L. J. (2015). Public and Personal Depression Stigma in a Rural American Female Sample. *Archives of Psychiatric Nursing* 29 , s. 407–412.
- Slater, R., Farrington, J. (2009). Targeting of Social Transfers: A Review for DFID. Overseas Development Institute.
- Tracy, J., & McDonald, R. (Tarih Yok) (https://www.parliament.vic.gov.au/images/stories/committees/fcdc/inquiries/57th/Disability/Submissions/108_Centre_for_Developmental_Disability_Health.pdf). The Importance of Health to Social Inclusion. (Erişim Tarihi: 14.9.2021).
- Watson, J., Crawley, J., & Kane, D. (2016). Social exclusion, health and hidden homelessness. *Public Health Volume* 139, s. 96-102.
- WHO . (1998). *Social Determinants Of Health The Solid Facts*. WHO Europe.
- WHO. (2008). *Primary Health Care Now More than Ever*. Geneva.
- WHO. (2010). *Poverty, social exclusion and health systems in the WHO European Region*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO. (2010). *Poverty, Social Exclusion and Health Systems in the WHO European Region*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO. (2010). *Poverty, social exclusion and health systems in the WHO European Region*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

World Bank. (2011). *Peru Recurso Programmatic AAA—Phase IV: Improving Health Outcomes by Strengthening Users' Entitlements and Reinforcing Public Sector Management*. Washington, DC: : World Bank.

World Bank. (2013). *Inclusion Matters: The Foundation of Shared Prosperity*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2013). *Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity*. Washington, DC: World Bank.

BÖLÜM

10

İŞLETME PERFORMANSINI ETKİLEYEN BÜYÜME STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ: ÖZEL HASTANE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Emine KURTLUK

Şube Müdürü, Ankara İl Sağlık Müdürlüğü

E-posta: emine.avci@saglik.gov.tr

 0000-0002-3008-3332

Söz konusu kitap bölümü, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD'nda 2019 yılında tamamlanmış "Özel hastanelerde büyüme ve rekabet stratejileriuygulamaları: Ankara ili örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

ATIF: Kurtluk, E. (2021). İşletme Performansını Etkileyen Büyüme Stratejilerinin İncelenmesi: Özel Hastane Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 204-218). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 10 -

İŞLETME PERFORMANSINI ETKİLEYEN BÜYÜME STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ: ÖZEL HASTANE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Emine KURTLUK

Dr., Şube Müdürü, Ankara İl Sağlık Müdürlüğü, emine.avci@saglik.gov.tr

 0000-0002-3008-3332

GİRİŞ

İşletmeler için strateji, “uzun dönemli hedeflere ulaşılmak üzere seçilmiş olan yollar, araçlar” olarak tanımlanır (Tokgöz, et al., 2014, s. 31). Bu kapsamda temel işletme stratejileri “dinamik çevre koşullarında, uzun dönemli hedeflerine ulaşmak isteyen firmaların, kapsamlı ve genel planlarıdır” (Pearce, 1981, s. 44). Ticari amaçları başarmak için kurulmuş, toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üreterek topluma yarar sağlayan ve sonucunda gelir elde eden örgütler “kâr amaçlı” örgütler olarak belirtilmektedir (Ülgen & Mirze, 2016, s. 22). Sağlık hizmetleri piyasasında hem kâr gözetmeyen (devlet hastaneleri, özel girişime ait vakıf) hem de kârı gözetilen özel hastaneler vardır (Bilgili & Ecevit 2008, s.204-205). Hastanelerin kâr amaçlı hizmet sunup sunmaması yani sahiplik biçimi ile uyguladıkları stratejiler arasında farklılıklar olduğu bilinmektedir (Akbolat, 2009, s. 199). Ayrıca kâr amacı gütmeyenler dâhil özel hastanelerin genel olarak kamu hastanelerine kıyasla daha iyi yönetim puanları gösterdiği aktarılmaktadır (Buttigieg, Eiff, & Rathert, 2015, s. 78). Dolayısıyla sağlık sektöründeki özel hastaneler hem sahiplik biçimi, hem de strateji uygulama ve performans açısından kamu hastanelerinden farklı özellikler sergilemektedir.

Sağlık işletmelerinde tercih edilen büyüme stratejilerinin genel olarak hastaneler üzerindeki farklı etkileri literatür incelemesinde yer almaktadır. Bunlardan büyüme stratejileri hakkında örneğin Ginter ve arkadaşları (2013), sağlık kuruluşlarının özellikle de ilişkili çeşitlendirmeye geçtiğinde finansal performansının arttığını aktarırken (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 218), Cleverley ve Harvey

(1992) maliyet kontrolünün hastanelerde finansal performansı etkileyen en önemli faktör olduğunu söylemiştir (Cleverley & Harvey, 1992, s. 53). Bununla birlikte sağlık kurumlarında uygulanan dikey entegrasyonun maliyetleri düşürebileceği bildirilmiş (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 219), Hogan (2016) tarafından yapılan çalışmada ise dikey entegrasyonun kurumsal performans ölçümlerinde olumlu etkileri olmadığı, yatırımcıların sahip oldukları hastaneler dışında genel olarak finansal performansla ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Hogan, 2016, s. 159-160). Büchner ve arkadaşları (2015) hastanelerde yatay –idari- işbirliği anlaşmalarına katılımın hastane performansını arttırdığı söylerken (Büchner, Hinz, & Schreyögg, 2015, s. 221), Olumayowa (2016), ABD sağlık sektörü üzerinde yaptığı çalışma ile iki hastane arasındaki birleşmenin etkilerinin çeşitli faktörlerin dikkate alınmak suretiyle birleşen işletmelere özgü olduğunu bildirmiştir (Olumayowa, 2016, s. 362-363). Görüldüğü üzere yukarıdaki çalışmalarda farklı büyüme stratejilerinin hastaneler üzerindeki çeşitli etkileri araştırılmış olup bu çalışmada ise özellikle Ginter ve arkadaşlarının sağlık kuruluşları yönetimi alanındaki yazını ve Akbolat tarafından gerçekleştirilen çalışmaya atfen özel hastaneler tarafından tercih edilen büyüme stratejilerinin hastanenin maliyet performansı ve finansal performansı ile ilişkisinin birlikte ele alınması, sağlık sektöründe uygulanan bu stratejilerin özel hastane performansına etkileri hakkında literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İŞLETMELERDE BÜYÜME STRATEJİLERİ

Büyüme stratejileri kurumsal vizyonun başarılmasına hizmet eden en iyi strateji olup “kurumsal” ve “bölümsel” iki boyutta olabilir (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 254). Büyümeye katkı sağlayabilecek işletme unsurları hem organik hem de dış büyüme boyutlarını içerir (Swaim, 2010, s. 3-4). Kısa vadeli kazançlar yerine daha büyük pazar payı elde etmeyi amaçlayan büyüme stratejisi bu yönüyle işletmelerin en yoğun kullandıkları stratejilerden biri olmuştur (Bulut & Uygur, 2017, s. 121-122). Türkiye’de hastaneler üzerinde yapılan araştırmaya göre organizasyonlarca izlenen temel veya önemli stratejilerin en yaygını ve en popüler büyüme stratejisidir (Akbolat, 2009, s. 153). Büyümeyi düşünen kuruluşlar genellikle başlangıçta “çekirdek iş” olarak tanımlanan tek bir işle ilgili olup işletmeler için “mevcut işine yoğunlaşarak büyümek”

ve “mevcut işinden farklı iş alanlarında büyüme” şeklinde iki temel seçenek bulunur. Ayrıca mevcut iş ile yeni iş alanı arasındaki geçiş aralığı “mevcut işlerle ilintili işler” olarak adlandırılır, bu şekliyle büyüme stratejileri “çeşitlendirme, entegrasyon ve yoğunlaşma stratejileri” olarak isimlendirilir (Erkut, 2009, s. 230-231). Büyümenin birçok farklı yolu olmakla birlikte bir sağlık kuruluşu mevcut pazarlarında kendi içinde büyüyebileceği gibi harici bir bakış açısı ile farklı pazarlarda büyüme kararı da verebilir (Harrison & Thompson, 2015, s. 90). Çeşitli yazarlar tarafından büyüme stratejisinin bir parçası olarak “dikey/yatay entegrasyon stratejileri, çeşitlendirme, birleşme ve ortak girişim stratejileri” belirlenirken, diğer yazarlarca “konsantrasyon, dikey entegrasyon ve çeşitlendirme stratejileri” olarak aktarılmıştır (Żukowska & Pindelski, 2011, s. 2-3). Bu bağlamda büyüme stratejileri çeşitlendirme, dikey bütünleşme ve yatay bütünleşme olarak üç genel başlık altında ele alınmıştır.

Çeşitlendirme

Çeşitlendirme, kurumsal boyutlu büyüme stratejilerinden birincisidir (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 254). Çeşitlendirmeyi seçen bir kuruluş, çoğunlukla mevcut pazarında büyüme veya gelir hedeflerine ulaşamamakta ve yeni pazarlar bu hedefleri elde etmek için bir fırsat sunmaktadır. (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 215-216). Çeşitlendirmeyi seçen organizasyonlar farklı pazarlara veya farklı ürünlere girerek riski dağıtır, bir taraftan farklı sahalardaki fırsatları değerlendirme imkânı bulurken bir taraftan da farklı pazar veya üretim alanlarındaki risklerden daha az etkilenme şansı elde ederler (Tengilimoğlu, Işık, & Akbolat, 2018, s. 383). “İlişkili/eş merkezli” ve “ilişkisiz/küme çeşitlendirme” olmak üzere iki tür çeşitlendirmeye yer verilir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 216).

a) İlişkili/eş merkezli veya ilgili çeşitlendirme: İlişkili çeşitlendirme, konsantrik (eş merkezli) çeşitlendirme olarak da adlandırmakta olup sağlık endüstrisinde en sık gözlenen çeşitlenme biçimidir (Shay, 2014, s. 30). Sağlık alanında ilişkili çeşitlendirmeye girilen yeni pazar, sağlık kurumunun mevcut işleri ile ilgili veya bu işlerle benzerlik göstermekte, örneğin bir hastanenin evde bakım hizmeti, rehabilitasyon veya doğum hizmeti vermeye başlaması sağlık hizmetlerinde ilgili çeşitlendirme olarak belirtilmektedir (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 254).

b) İlişkisiz/küme veya ilgisiz çeşitlendirme: İlişkili çeşitlendirmenin tersine ilişkisiz çeşitlendirmede, bir kuruluş temel işinin aksine bir pazara girmekte, bir hastanenin restoran, otopark veya tıbbi ofis işletmeciliğine yönelmesi ilişkisiz çeşitlendirme olarak bildirilmektedir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 218). Sağlık hizmetinde ilgili çeşitlendirmeye konu olan ürün veya hizmet sağlık çevresi ile ilgili iken; ilgisiz çeşitlendirmeye konu ürün veya hizmet ise işletmenin genel çevresi ile ilgilidir (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 254).

Dikey Bütünleşme (Dikey Entegrasyon)

Üretim faaliyetlerini, üretim faktörleri kaynaklarına veya nihai ürünlere doğru genişletmeye dikey çeşitlendirme, dikey bütünleştirme (entegrasyon) adı verilmekte, işletmeler tarafından teknik zorunluluklar, maliyetlerin azaltılması, etkin bir rekabet aracı olması nedeniyle benimsenmektedir (Eren, 2010, s. 231-234). İşletmelerin ana faaliyet alanı dışına çıkarak uzman olmadıkları alanda faaliyete geçmesi olarak da bildirilir (Akgemci, 2015, s. 168). Bir sağlık kuruluşu dikey bütünleşme ile tedarikçilere veya hastalara doğru büyüyebilir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 219). Dikey bütünleşmenin “sağlık hizmetlerinin üretim sürecinde farklı aşamada olan işletmelerin (servis hatlarının) bağlantısı” olarak tanımlandığı aktarılmıştır (Shay, 2014, s. 136). Dikey bütünleşme ile katma değer elde edilen durumların nadir olduğu belirtilmiş, endüstride değer zincirinin farklı aşamalarının birlikte yönetilmesinden kaynaklanan zorluklar dolayısı ile dikey entegrasyondan elde edilen katma değer genellikle vazgeçilen değerden daha düşük olduğu ifade edilmiştir (Campbell, Goold, Alexander, & Whitehead, 2014, s. 188-189). Sağlık kurumlarında tercih edilen dikey entegrasyonun amacı ise sağlık hizmetlerine olan talep kanalını eşzamanlı olarak kontrol ederek hastaya sunulan bakımın kapsamlılığını ve sürekliliğini arttırmak olup iki ana başlıkta incelenmiştir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 219).

a) Geriye doğru –dikey- bütünleşme: Bir kuruluşun dağıtım kanalı boyunca tedarikçilerine doğru büyümesidir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 219). Geriye doğru dikey bütünleşme, sağlık kurumunun kullandığı girdileri üretmeye başlaması veya bu girdileri üreten kurumlara doğru ilerlemesi olarak da tanımlanabilir (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 256).

b) İleriye doğru –dikey- bütünleşme: Bir kuruluşun tüketiciye/hastaya doğru büyümesidir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 219). İleriye doğru bütünleşen sağlık kurumu müşterilere doğru büyür ve yeni hizmetler sunar (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2010, s. 256). Sağlık kuruluşlarında ileriye dikey entegrasyonun hastaya sunulan bakımın sürekliliğine katkıda bulunacağı, hastane yataklarının boşaltılması ile yeni hasta başvurularına ve olası gelir kayıplarının telafisine olanak sağlayacağı aktarılmıştır (Shay, 2014, s. 137).

Yatay Bütünleşme (Yatay Entegrasyon)

Bir firmanın kendisi ile aynı endüstride veya aynı üretim, pazarlama zincirinde bulunan bir ya da birkaç işletmeyi satın alarak büyümeyi tercih etmesine yatay bütünleşme adı verilir (Pearce & Robinson, 2015, s. 195). Yatay bütünleşme, dikey entegrasyondaki alıcı-satıcı ilişkisine sahip olanların aksine rakipler arasındaki kombinasyonları ifade etmekte olup rakipleri satın almak veya birleşmek demektir (Gaughan, 2013, s. 117). Bu kapsamda “dikey aktivite çeşitli aşamalardaki heterojen çıktıların birleştirilmesine karşılık gelirken yatay aktivite homojen veya ikame edilebilir çıktılarının kombinasyonuna karşılık gelir” (Shay, 2014, s. 29). Yatay birleşme, birleşmiş işletmenin sektörde bir veya iki numaralı pozisyona ulaşmasını, böylece tek başına rekabet avantajına sahip olmasını sağlayabilir (Gaughan, 2013, s. 117). Sağlık kuruluşlarındaki yatay entegrasyon stratejileri hakkında, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında pek çok şey yazılmış, hastaneler 1970'ler ve 1980'lerdeki karmaşık ortamda rekabet avantajı elde etmek için önemli ölçüde yatay entegrasyona devam etmişlerdir (Shay, 2014, s. 135). Yatay bütünleşme satın alma ve birleşmeler yolu ile uygulanabilir.

a) Satın alma/ele geçirme stratejisi: Mevcut bir kuruluş tarafından başka bir kuruluşun, biriminin veya bir ürünün/hizmetinin satın alınması yoluyla genişlemeye gidilmesidir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 230). Sağlık hizmetlerinde ele geçirme stratejisi bir sağlık kuruluşunun başka bir sağlık kurumunun tümünü, bir bölümünü ya da ürettiği belirli ürün ve hizmetleri satın alarak, büyümesini ve yeni pazara girmesini ifade eder (Tengilimoğlu, Işık, & Akbolat, 2018, s. 389).

b) Birleşme stratejisi: Birleşmelerde iki kuruluş, sıklıkla yeni bir isimle tek bir yeni organizasyon oluşturmak için karşılıklı anlaşma yoluyla birleşir (Ginter, Duncan,

& Swayne, 2013, s. 232). Birleşme, iki şirketin sadece bir şirket bünyesinde yaşaması anlamına gelmekte, birleştirilen şirketlerin varlığı genellikle ortadan kalkmakta, varlıkları alan şirketin yükümlülükleri de üstlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Gaughan, 2013, s. 5).

Birleşme ve ele geçirme yöntemiyle satın almalar literatürde birlikte incelenmiş, ele geçirme ve birleşmelerin literatürde bin yılın başından itibaren önemli bir yer edindiği ve hakkında 2014 yılından bu yana yaklaşık 200 den fazla makaleye rastlandığı aktarılmıştır (Achim, 2015, s. 123).

Literatür İncelemesi

Cleverley ve Harvey (1992), günümüz rekabetçi sağlık sektöründe bir hastanenin hayatta kalabilmek için kâr etmesi gerektiğinden hareketle başarı ölçütü olarak kârı seçmiştir. Çalışmalarında, maliyet kontrolü bir hastaneyi rekabetçi bir ortamda etkin bir şekilde yönetmek için finansal performansı etkileyen en önemli faktör olarak bulunmuş, finansal performansı etkileyen diğer önemli faktörler ise pazar payı, çeşitlilik ve finansman politikası olarak yer almıştır. Ayrıca daha fazla çeşitliliğin finansal performansı iyileştirmek için etkili bir strateji olarak görüldüğü vurgulanmıştır (Cleverley & Harvey, 1992, s. 53-55-68). Connor ve arkadaşları (1998), yatay hastane birleşmelerinin ortalama olarak %5 oranında maliyet tasarrufu sağladığını ve maliyet tasarrufunun da tüketicilere daha düşük fiyatlar şeklinde aktarıldığını söylemektedir (Connor, Feldman, & Dowd, 1998, s. 177). Akbolat (2009), farklılaştırma, çeşitlendirme ve dikey bütünleşme gibi daha agresif strateji izleyen hastanelerin kapasite kullanım oranlarının pozitif yönde geliştiğini; toplam maliyet liderliği ve yatay bütünleşme gibi agresif olmayan stratejilerin kullanımında ise hastanelerin hizmet hacimlerinde büyüme olmasına karşılık, bazı kapasite kullanımı değerlerinin daha geride kaldığını ifade etmiştir (Akbolat, 2009, s. 204). Eren (2010), işletmelerde dikey bütünleşmenin maliyetlerin azaltılması yolu ile daha etkin bir rekabet olanağı sağlaması nedeniyle benimsendiğini söylemektedir (Eren, 2010, s. 234). Ginter ve arkadaşları (2013), sağlık kurumlarında ilişkili çeşitlendirme ile finansal performansın arttığını ancak ilişkisiz çeşitlendirmeye gidildikçe finansal performansın azaldığını aktarmıştır. Ayrıca; sağlık kurumlarında dikey entegrasyonun maliyetleri

düşürebileceğini, bu yolla kuruluşun rekabet gücünü artırabileceğini bildirmektedir. Yatay bütünleşme ile birleşmelerin ise sağlık sektöründe hizmet sunumunda ve dağıtımında verimliliği arttırmak, tekrarlanan hizmet sayısını azaltmak, coğrafi farklılıkları düzenlemek, fiyat artışlarını azaltmak, hizmette odaklanmak ve finansal performansı arttırmak gibi amaçlar için uygulandığı ve birleşik mülkiyete sahip hastanelerin çoğunlukla daha iyi finansal performans sergilediğini belirtilmiştir (Ginter, Duncan, & Swayne, 2013, s. 218-219-232). Shay (2014) araştırmasında, Gamm ve arkadaşlarının (1996), “kabul odaklı strateji” dediği alternatifi izleyen hastanelerde uygulanan geriye dikey bütünleşmenin işlem maliyetlerini azaltmayı amaçladığını aktarmıştır (Shay, 2014, s. 137). Campbell ve arkadaşları (2014), şirket seviyesinde uygulanan dikey bütünleşmenin avantajlarını stokları azaltmak, israfı sınırlamak ve iş birimlerini birbirine bağlanmak olarak bildirmiştir (Campbell, et al. 2014, 188). Kluyver ve Pearce (2015), büyüme sürecinin sonuna doğru, maliyet kaygıları öncelik haline geldiğinden süreç geliştirme, tedarikçi ve distribütör ilişkilerinin yeniden tanımlanması ile maliyet kontrolü yapmanın önemli hale geldiğini ve yatay entegrasyonun bir şirketin pazardaki konumunu sağlamlaştırmanın veya bir firmanın uluslararası varlığını artırmanın bir yolu olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (Kluyver & Pearce, 2015, s. 142). Büchner ve arkadaşları (2015), yatay –idari- işbirliği anlaşmalarına katılımın, hastane performansını arttırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca işbirliğinin hastane performansı üzerindeki etkisini ölçmek için verimlilik, kalite veya maliyetlerin kullanabileceği önerilmiştir (Büchner, Hinz, & Schreyögg, 2015, s. 221-222). Hogan (2016) subakut bakımla dikey entegrasyonun bazı hastane performans ölçümlerinde iyileşmeyle ilişkili olduğu, ancak finansal performansla ilişkili olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bu sonucun dikey entegrasyonun potansiyel bir strateji olarak göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır (Hogan, 2016, s. 159). Olumayowa (2016), hastane birleşmelerinin fiyat, bakım kalitesi ve hastane performansına etkisini incelemiş, birleşme etkilerinin birleşen işletmelere özgü olduğunu, hastane birleşmelerinin hastanelerin etkinliği, fiyatı ve kalitesi üzerinde kesin olarak öngörülebilir bir etkisinin bulunmadığını bildirmiştir (Olumayowa, 2016, s. 363).

YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmanın amacı, özel hastanelerin büyümek için tercih ettikleri stratejilerin hastanenin maliyet ve finansal performansına etkisinin incelenmesidir. Araştırmada özel hastaneler evreni coğrafi açıdan sınırlandırılıp daraltılmış, araştırma döneminde Ankara ilinde faaliyette olan özel hastanelerin tamamı ile bu hastanelerin sahibi, üst ve orta düzey yöneticilerinin tümü hedeflenmiştir. Özel sektör hizmet sunucularının hastalara sundukları ücret tarifeleri ya da mali performansları ile ilgili periyodik raporlama yapılamaması, özellikle mali konulara ait bilgilerin araştırma yapan üçüncü şahıslarca elde edilmesinin bu hastanelerin özellikle fiyat rekabeti ve mali performansları hakkındaki objektif performans değerlendirmesi yapmayı engellemekte olup bu sınırlılıktan dolayıdır ki performans ölçümlerinde objektif değerlendirme kriterlerine yer verilememiştir.

Araştırmada 7'li Likert ölçeğinde hazırlanmış anket formu ile birincil veri toplama yönteminden oluşan nicel araştırma tekniği kullanılmıştır. Araştırma ölçeği yurt içi ve yurt dışında benzer alanlarda gerçekleştirilen ve güvenilirlikleri test edilen ölçeklerin çalışmanın amacı ve hipotezleri kapsamında bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu aşamada ilk ve temel olarak Türkiye geneline hitaben yapılan bir çalışmada kullanılan anket ölçeği esas alınmıştır (Akbolat, 2009, s. 227-231). Ayrıca yatay bütünleşmeye yönelik ölçek sorularının bir kısmının 2016 yılında ABD'de hazırlanan bir çalışmada kullanılan ölçekten alınması uygun bulunmuştur (Castel, 2016, s. 81). Performans ölçümüne ilişkin sorularda Li ve arkadaşlarının (2002) performans ölçeği kullanılmış (Li, Benton, & Leong, 2002, s. 407), yöneticilerin kendi hastanelerini rakip hastaneler ile karşılaştırmalarına dayanan performans odaklı soruları cevaplamaları istenmiştir. Anket formunun her hastaneden 6 yönetici tarafından cevaplanması hedeflenmiş; hastane başına ortalama 5 yöneticiye ulaşılarak araştırma süreci tamamlanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada büyüme stratejilerinin hastanenin maliyet ve finansal performansına etkisi incelemiş olup bu kapsamda çeşitlendirme, dikey bütünleşme ve

yatay bütünleşme stratejilerinin hastanenin maliyet ve finansal performansına; ayrıca hastane maliyet performansının da finansal performansa etkisi değerlendirilmiştir.

H₁: Özel hastanelerde uygulanan büyüme stratejileri hastanenin maliyet performansı ve finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{1A}: Çeşitlendirme stratejisi hastanenin maliyet performansı ve finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{1B}: Dikey bütünleşme stratejisi hastanenin maliyet performansı ve finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{1C}: Yatay bütünleşme stratejisi hastanenin maliyet performansı ve finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir.

H₂: Özel hastanenin maliyet performansı, hastanenin finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir.

Yol Modeli (Yapısal eşitlik Modeli/YEM)

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü teorik varsayımdan yola çıkarak araştıran ve verilerle doğrulanıp doğrulanmadığına bakan yol analizinin en çok kullanıldığı teknik, tüm faktörler arasındaki ilişkinin göz önünde bulundurularak sonuçların bir grafik yardımı ile gösterildiği “yapısal eşitlik modeli”dir. (Salkind 2015, 300). Yapısal eşitlik modeli (YEM, structural equation modeling) faktör analizi ile regresyon analizinin birleşiminden oluşan, genellikle gözlenen ve örtük değerlerin test edilmesinde kullanılan çok değişkenli istatistiklerin genel adıdır (Gürbüz ve Şahin 2017, 339). Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki yapısal eşitlik modeli ile belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada Smart PLS programı ile tüm faktörler için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, hem keşifsel hem de doğrulayıcı faktör analizi uygulandıktan sonra hiçbir alt boyut düşmemiş olup nihai olarak verilerin güvenilirlik ve geçerlilik testleri, faktör analizi, korelasyon analizi ve yol analizi (YEM) gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Çalışmada saf bağımlı değişken olarak finansal performans ele alınmış, bununla birlikte maliyet performansının da finansal performans üzerindeki etkisi incelenmiştir. Böylece çalışmanın toplam bağımlı değişkenleri maliyet ve finansal performans, bağımsız değişkenleri ise büyüme stratejileri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yol analizi incelendiğinde, çeşitlendirme büyüme stratejisinin ve maliyet performansının finansal performans üzerinde doğrudan ve pozitif yönde etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Analiz sonucunda özel hastanenin finansal performansı hastanenin maliyet performansından (0,175) ve çeşitlendirme büyüme stratejisinden (0,282) olmak üzere doğrudan ve pozitif yönde etkilenmiştir. Yapısal eşitlik modeli değerlendirilirken model içerisinde önemli bir indeks değeri olan Composite Reliability oranlarına bakılmış ve en yüksek (0.93) oranında olmak üzere finansal performansın yüklemeye aldığı görülmüştür. Bu sonuç finansal performansın saf bağımlı değişken olarak ele alınmasının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Bununla beraber dikkat çekici diğer bir bulguda ise özel hastanenin maliyet performansı, yatay bütünleşme ile büyüme stratejisinden (0,189) olarak doğrudan ve pozitif yönde etkilenmektedir.

Analiz sonucu özel hastanelerde uygulanan büyüme stratejileri ile ilgili olarak araştırma hipotezleri ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

H₁: Büyüme stratejileri hastanenin maliyet performansı ve finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir, H₁ hipotezi "*KISMEN DESTEKLENMİŞTİR*".

H₁ hipotezine ait araştırma alt hipotezleri ise şu şekilde sonuçlanmıştır:

H_{1A}: Çeşitlendirme stratejisi hastanenin finansal performansını (0,282) doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir. H_{1A} alt hipotezi kısmen desteklenmiştir.

H_{1B}: Dikey bütünleşme stratejisi hastanenin maliyet performansı ve finansal performansına doğrudan ve pozitif yönde etki etmemektedir. H_{1B} alt hipotezi desteklenmemiştir.

H_{1c}: Yatay bütünleşme stratejisi hastanenin maliyet performansını (0,189) doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir. H_{1c} alt hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Özel hastanelerin maliyet performansının saf bağımlı değişken olarak ele alınan finansal performans üzerinde etkileri ile ilgili olarak;

H₂: Özel hastanenin maliyet performansı hastanenin finansal performansını (0,175) doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir, “H₃ hipotezi *DESTEKLENMİŞTİR*”.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile özel hastane işletmelerinin uyguladığı büyüme stratejilerinin hastanelerin maliyet performansı ile finansal performansına olan doğrudan ve pozitif yönde farklı etkileri ortaya çıkarılmıştır. Hastanenin finansal performansı açısından incelendiğinde araştırmada ele alınan büyüme stratejilerinden çeşitlendirme stratejisi, finansal performans (dolayısıyla kârlılık) üzerinde doğrudan ve pozitif yönde etkiye sahiptir. Araştırma çeşitlendirme stratejisi hakkında Cleverley ve Harvey (1992)'in işletmelerde çeşitliliğin finansal performansı etkilediği şeklinde çalışması ile Ginter ve arkadaşlarını (2013) destekler nitelikte sonuçlanmıştır.

Bununla beraber çeşitlendirme ve özellikle ilişkili çeşitlendirme ile dikey bütünleşme stratejisi bazı açılardan benzerlikler sergilemekte olup seçilecek stratejinin ilgili çeşitlendirme mi yoksa dikey bütünleşme mi olacağının belirlenmesi ve iki alternatif arasındaki ayrımın bilinmesi önem kazanmaktadır. Bu noktada stratejik bir alternatifin dikey bir entegrasyon mu yoksa ilgili bir çeşitlilik olarak mı kabul edileceği alternatifin amacına bağlı olarak değerlendirilir. Eğer birincil amaç büyümek için yeni bir pazara girmekse, alınan stratejik karar çeşitlendirmedir. Bununla birlikte, amaç hastaların akışını çeşitli birimlerde -tedarikçi veya müşterilere doğru- kontrol ve koordine etmekse verilen stratejik karar dikey olarak bütünleşmedir (Ginter, Duncan ve Swayne 2013, 219). Yöneticilerin çeşitlendirmeyi nasıl yapacakları konusunda tercihlerini yaparken vurgulanması gereken bir husus da sağlık alanında uygulanacak çeşitlendirmenin “ilişkili çeşitlendirme mi, yoksa ilişkisiz çeşitlendirme mi” olacağıdır. Örneğin bir özel hastane palyatif bakım merkezi açarak hastalara hizmet sunmaya devam edebilir yani ilişkili çeşitlendirme yaparak büyüyebilir. Nitekim araştırmanın gerçekleştirildiği Ankara ilinde şehir hastanesi ve tıp fakültesi hastaneleri gibi çok

sayıda büyük ve kapsamlı hizmet sunan hastane bulunmakta olup Ankara’da hizmet veren bir özel hastanenin, sağlık hizmetlerinin yoğun ve çok çeşitli olarak sunulduğu dış çevre koşullarında büyüebilmesi, sunduğu sağlık hizmetlerini ilişkili olarak çeşitlendirmesini gerekli kılabilir. Ya da bir özel hastane sunduğu sağlık hizmetine ek olarak bir otel inşa ederek özellikle faaliyet bölgesi dışındaki bölgelerden veya illerden gelen hasta ve yakınlarına hizmet vermeyi tercih edebilir yani ilişkisiz çeşitlendirmeyle büyüebilir. Yine bu araştırmanın yapıldığı Ankara ili gerek coğrafi konumu gerekse tıbbi olanakları sebebiyle diğer illerden yüksek oranda sevk hastası kabul etmekte olup otelcilik hizmetleri ile ilişkisiz çeşitlendirme yapmaya da elverişli olabilir. Özel hastane yöneticileri çeşitlendirmeyi nasıl yapacakları konusunda tercihlerini yaparken Cleverley ve Harvey (1992)’in “düşük pazar payına sahip hastaneler mevcut ürün hatlarına yoğunlaşmalı, pazar payı liderleri ise baskın konumlarını korumak için çeşitlendirmeyi agresif bir şekilde uygulamalıdır” şeklindeki önerilerini göz önünde bulundurabilir. Ayrıca yöneticiler hangi tür çeşitlendirmeyi tercih edecekleri hakkında sağlık kuruluşlarının ilişkili çeşitlendirmeye geçtiğinde finansal performansın arttığı ancak ilişkili çeşitlendirmeden ilişkisiz çeşitlendirmeye gittikçe bu artışın azaldığını aktaran Ginter ve arkadaşları (2013)’nı da dikkate alabilirler.

Büyüme stratejilerinin maliyet performansına etkileri değerlendirildiğinde ise yatay bütünleşme stratejisinin maliyet performansına olan doğrudan ve pozitif yönde etkisi dikkate değer bir başka bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bulgu Connor ve arkadaşlarının (1998) yatay hastane birleşmelerinin ortalama olarak % 5 oranında maliyet tasarrufu sağladığı; Kluyver ve Pearce (2015)’in büyüme sürecinin sonuna doğru maliyet kaygılarının öncelik haline geldiği ve maliyet kontrolünün önem kazandığından hareketle yatay entegrasyonun bir şirketin pazardaki konumunu sağlamlaştırmanın veya bir firmanın uluslararası varlığını arttırmanın bir yolu olarak kullanılabileceği şeklindeki çalışmalarını Ankara ilindeki özel hastaneler açısından desteklemektedir. Dikey bütünleşme stratejisinin ise hastanenin maliyet performansı veya finansal performansı üzerinde doğrudan ve pozitif yönde etkisi tespit edilememiştir.

Araştırma modelinde hastanenin maliyet performansının saf bağımlı değişen olarak belirlenen finansal performansı doğrudan ve pozitif yönde etkilediği desteklenmiştir. Araştırma bulgusu Cleverley ve Harvey'in (1992), günümüzün rekabetçi sağlık sektöründe maliyet kontrolünün bir hastaneyi etkin bir şekilde yönetmek için finansal performansı etkileyen en önemli faktör olarak belirlediği çalışmasını desteklemiştir.

Yöneticiler, akademisyenler, bu alana ilgi duyanlar ve çalışanlar için özetle; özel hastanelerin uyguladıkları büyüme stratejileri bu hastanelerin maliyet performansı ve finansal performansına çeşitli şekillerde olumlu katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda yöneticilerin büyümek için tercih ettikleri çeşitlendirme stratejisi hastanenin finansal performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilerken yatay bütünleşme yoluyla büyüme ise hastanenin maliyet performansını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca hastanenin maliyet performansı da finansal performansı ve kârlılığı desteklemektedir. Büyüme hedefleyen özel hastane yöneticileri finansal performans düşünüldüğünde kârlılığı arttırmak için çeşitlendirmeyi tercih etmelidir. Bununla beraber özel hastane yatay birleşmelerinin de hastanenin maliyetleri üzerinde olumlu katkısı olacağı bilinmelidir. Bu kapsamda işletmelerini büyütmek isteyen sağlık yöneticileri büyümenin performanslarını olumlu yönde etkileyeceğini bilmeli, yönetim için maliyet kaygıları ön planda ise yatay bütünleşme ile büyümeyi seçmeli, kârlılık söz konusu olduğunda ise çeşitlendirmeyi ilk sırada düşünmelidir.

KAYNAKÇA

- Achim, S. A. (2015). Recent Trends In The Study Of Mergers And Acquisitions. *E+M Ekonomie a Management*, 123-133.
- Akbolat, M. (2009). Türkiye'de Sağlık Sektöründe Rekabet Stratejileri: Hastaneler Üzerine Bir Araştırma. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgemci, T. (2015). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bilgili, E., & Ecevit E. (2008). Sağlık Hizmetleri Piyasasında Asimetrik Bilgiye Bağlı Problemler ve Çözüm Önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11, no. 2 201-228.
- Bulut, Y., & Uygur, A. (2017). Büyüme Stratejisi: Ankara'da Dört Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. 3rd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS) Bildiriler Kitabı (s. 119-136). Ankara: PESA Publication.
- Buttigieg, S. C., Eiff, W. v., & Rathert, C. (2015). *International Best Practices in Health Care Management*. Bingley, UK: Emerald Publishing Limited.
- Büchner, V. A., Hinz, V., & Schreyögg, J. (2015). Cooperation for a competitive position: The impact of hospital cooperation behavior on organizational performance. *Health Care Management Review*, 40(3), 214-224.
- Campbell, A., Goold, M., Alexander, M., & Whitehead, J. (2014). *Strategy For The Corporate Level*. San Francisco CA: John Wiley & Sons.
- Castel, M. J. (2016). Hospital Focus: An Examination Of Its Antecedents, Complementarities, Synergies, and Effects On Triple Aim Hospital Performance Outcomes. *Hospital Focus: An Examination Of Its Antecedents, Complementarities, Synergies, and Effects On Triple Aim Hospital Performance Outcomes*. Michigan, USA: ProQuest LLC.
- Cleverley, W. O., & Harvey, R. K. (1992). Competitive Strategy for Successful Hospital Management. *Hospital & Health Services Administration*, 37(1), 53-69.
- Connor, R. A., Feldman, R. D., & Dowd, B. E. (1998). The Effects of Market Concentration and Horizontal Mergers on Hospital Costs and Prices. *International Journal of the Economics of Business*, 159-180.
- Eren, E. (2010). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Erkut, H. (2009). *Yönetim'in Kanatları: Stratejik Yönetimin Temelleri*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Gaughan, P. A. (2013). *Maximizing Corporate Value Through Mergers and Acquisitions : A Strategic Growth Guide*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Ginter, P. M., Duncan, W. J., & Swayne, L. E. (2013). *Strategic Management of Health Care Organizations*. San Francisco CA: John Wiley & Sons, Incorporated.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe, Yöntem, Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Harrison, J. S., & Thompson, S. M. (2015). *Strategic Management of Healthcare Organizations : A Stakeholder Management Approach*. New York: Business Expert Press.

- Hogan, C. T. (2016). Hospital vertical integration of sub-acute care services. United States-Alabama: DAI-B 78/06(E), Dissertation Abstracts International.
- Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2010). Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kluyver, C. A., & Pearce, J. A. (2015). Strategic Management: An Executive Perspective. New York: Business Expert Press.
- Li, L. X., Benton, W., & Leong, G. K. (2002). The impact of strategic operations management decisions on community hospital performance. *Journal of Operations Management*, 389-408.
- Olumayowa, T.-E. (2016). Hospital Mergers: Mixed Impact on Price, Quality of. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(1), 361-363.
- Pearce, J. A. (1981). An Executive-Level Perspective On The Strategic Management Process. *California Management Review*, 39-48.
- Pearce, J. A., & Robinson, R. B. (2015). Strategic Management - Formulation, Implementation, and Control. (E. M. Barca, Çev.) Ankara: McGraw-Hill Education/Nobel Akademik Yayıncılık.
- Salkind, N. J. (2015). İstatistikten Nefret Edenler İçin İstatistik. (A. Çuhadaroğlu, Z. Ç. Özcan, & Y. İmamoğlu, Çev.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Shay, P. D. (2014). More Than Just Hospitals: An Examination of Cluster Components and Configurations. United States - Virginia: ProQuest Dissertations Publishing.
- Swaim, R. W. (2010). The Strategic Drucker: Growth Strategies and Marketing Insights from the Works of Peter Drucker. Singapore: John Wiley & Sons.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2018). Sağlık İşletmeleri Yönetimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tokgöz, N., Ulukan, C., Erdoğan, B. Z., Demirci, A. E., Baraz, B., Tiltay, M. A., et al. (2014). Stratejik Yönetim-I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ülgen, H., & Mirze, S. (2016). İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Żukowska, J., & Pindelski, M. (2011). Growth Strategies – Case Study. Katowicach: Wybrane Aspekty Przemian .

BÖLÜM

11

ZORBALIĞI ÖNLEME ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAM ÖRNEKLERİ: OLWEUS VE KİVA PROGRAMLARI

Doç. Dr. Erhan ALABAY

Sağlık Bilimleri Üniversitesi,

E-posta: erhan.alabay@sbu.edu.tr

 0000-0003-4025-2352

ATIF: Alabay, E. (2021). Zorbalığı Önleme Üzerine Geliştirilen Erken Müdahale Program Örnekleri: Olweus ve KiVa Programları. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 220-245). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 11 -

ZORBALIĞI ÖNLEME ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAM ÖRNEKLERİ: OLWEUS VE KİVA PROGRAMLARI

Erhan ALABAY

Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, erhan.alabay@sbu.edu.tr

 0000-0003-4025-2352

GİRİŞ

Gelişen ve değişen dünyada birçok ülkenin çözüm bulmak için çabaladığı problemlerden birisi de zorbalıktır. Bu bölümde zorbalığın tanımına, zorbalığın türlerine ve dünya üzerinde farklı ülkelerde uygulanan bazı zorbalık programlarının içeriklerine yer verilmiştir.

Zorbalık Nedir?

Literatüre zorbalık kavramının yeni olarak girdiğini söylemek mümkündür. 1970 yılında Olweus tarafından yapılan çalışmalar doğrultusunda zorbalık kavramı literatürdeki yerini almıştır. Olweus'un yaptığı çalışmalardan sonra farklı araştırmacılar tarafından da zorbalık üzerine çalışmalar yapılmış ve zorbalık kavramı detaylı olarak incelenmeye başlanmıştır. Olweus zorbalığı, istenmeyen ve olumsuz eylemler içeren ve saldırganlığa dönüşen, zaman içerisinde tekrarlanan davranış kalıplarından oluşan ve güç dengesizliğinin bariz bir şekilde belirgin olduğu davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere bir davranışın zorbalık olabilmesi için davranışın tekrarlanması ve güçlü ve güçsüz tarafların olması gerekmektedir. Olweus ayrıca zorbalığı, hiçbir koşulda tolere edilmemesi gereken bir akran istismarı olarak tanımlamaktadır (Olweus, 2013). Farrington'a göre (1993) zorbalık, daha güçlü bir kişinin, daha zayıf bir kişiye fiziksel ya da psikolojik olarak gerçekleştirdiği tekrarlı baskılardır. Sharp ve arkadaşlarına göre (1994) ise zorbalık, gücün sistematik olarak kötüye kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Rigby (2002) ise zorbalığı, güçlü olan kişinin tekrarlı olarak güçsüz kişi üzerine

oluşturduğu zararlı eylemleri şeklinde tanımlamaktadır. Bu eylemler esnasında zorba kişinin ise bariz bir şekilde zevk aldığı da belirtilmiştir.

Tanımlar genel olarak incelendiğinde bir davranışın zorbalık davranışı olarak kabul edilebilmesi için bazı koşulları taşıması gerektiği tespit edilmiştir. Bu koşulları şu şekilde şemalaştırabiliriz.

Şema 1. Zorbalığın Koşulları

Zorbalıkla ilgili önemli bir bilgi de görülme sıklığıdır. “Zorbalık yapan bireylerin oranları ne düzeydedir?” veya “zorbalığa uğrayan kişilerin oranları ne düzeydedir?” gibi soruların cevaplarının bulunması bilimsel açıdan önem arz etmektedir. Zorbalığın prevalansı üzerine yapılmış bazı çalışmalara rastlanmaktadır. Juvonen ve Graham (2014) genç bireyler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında zorbalık davranışına karışan bireylerin oranının %20-25 oranında olduğu belirlenmiştir. Bu oranın içerisinde hem zorba hem de kurban kişilerinin dahil edildiği belirtilmiştir. Antiri (2016)’ye göre ise gençlerin %4-9’unun sık sık zorbalık davranışını uygulamakta, %9-25’inin ise zorbalık davranışına maruz kalmaktadır. Bir diğer çalışma da Modecki ve arkadaşlarının (2014) yapmış oldukları çalışmadır. Bu çalışmada da geniş bir örneklem grubu ile çalışılmış ve zorbalık davranışına maruz kalan ve zorbalık davranışını uygulayan çocukların genel ortalamasının %35 oranında olduğu saptanmıştır. Türkiye’de zorbalık sıklıklarını belirten bazı çalışmalara rastlanmaktadır. Dölek (2002) araştırmasında beşinci sınıf öğrencilerinin %31’inin, yedinci sınıf

öğrencilerinin ise %24'ünün zorbalığa maruz kaldığını belirlemiştir. Tural Hesapçioğlu ve Yeşilova (2015) tarafından lise öğrencileri ile yapmış oldukları çalışma sonucunda da öğrencilerin %24'ünün zorbalığa maruz kaldığını, %29,3'ünün zorbalık yaptığını tespit etmişlerdir. Uluslararası çalışmalarla ulusal çalışmalar karşılaştırıldığında, Türkiye'de zorbalığı yapan ve zorbalığa maruz kalan birey sayılarının uluslararası çalışmaların bulgularına oranla çok daha fazla olduğu söylenebilir.

Zorbalık durumunda zorbalığı yapan bireylere genel olarak "Zorba", zorbalığa uğrayan bireylere ise "Kurban" isimlendirmeleri yapılmaktadır. Bazı zorbalık olayları içerisinde sadece zorba ve kurban bireyler bulunmayabilir. Zorbalık durumlarını destekleyen bireyler veya zorbalık durumuna seyirci kalıp da hiçbir tepki vermeyen bireyler de zorbalık durumunda yer alabilirler (Özyürek ve Kurnaz, 2019). Olweus'un yaptığı çalışma (1993) sonucunda da bu durum belirtilmiştir. Bir zorbalık durumu içerisinde zorba ve kurban haricinde zorbaya destek verenler, kurbanı destek verenler ve sessiz bir şekilde sadece izleyenler gibi gruplarında bulunabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle zorbalık durumunu ortadan kaldırmak ya da en aza indirgeyebilmek için sadece zorba ya da sadece kurban üzerine çalışmaların yapılma yetersiz kalacaktır. Bu nedenle önlemlerin tüm sınıfı kapsaması gerekmektedir.

Zorba ve kurban kişilerine dair genel fiziksel, sosyal ve psikolojik profil çıkartabilmek için bazı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda zorba kişilerin sık sık kavga eden, sosyal çevresinde kabul görmeyen, olumsuz sosyal beceriler sergileyen, bağımlılık yapan madde kullanan, akademik başarıları düşük bireyler olduğu tespit edilmiştir. Zorbalığa maruz kalan kurban kişilerin ise daha çok zorba kişisinden fiziksel olarak daha zayıf olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca zorbalığa maruz kalan bireylerin genellikle sosyal becerilerinin düşük, arkadaş çevresi az ve özgüveni düşük olan bireyler olduğu belirlenmiştir (Yelboğa ve Koçak, 2019). Bazı araştırma sonuçlarına göre de erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık davranışlarını gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Cook ve diğ., 2010; Besag, 2006). Bazı çalışma sonuçlarına göre ise erkek çocuklarının daha fazla fiziksel zorbalığa maruz kaldığı, kız çocuklarının ise daha fazla sözlü ve ilişkisel zorbalığa maruz kaldığı sonucuna da ulaşılmıştır (Crick ve Grotpeter, 1995).

Zorbalığın Türleri

Zorbalığın farklı türleri olduğu yapılan bazı çalışmalarda ortaya çıkartılmıştır. Whitney ve Smith (1993) ve Owens ve diğerleri'nin (2000) yaptıkları çalışmalarda zorbalık davranışlarının kendi içinde farklılaştığı ve farklı türlerinin olduğu belirtilmiştir. Bu iki araştırmada zorbalığın en yaygın olanlarının hakaret etme, lakap takma, vurma, doğrudan saldırganlık, hırsızlık yapma, tehdit etme ve sosyal olarak dışlama davranışları olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Jan ve Husain, 2015). Crick ve Grotpeter'in (1995) yaptığı çalışmada da sözlü olarak tacizde bulunma, jestleri ile tehditte bulunma ve mülke zarar verme davranışlarının da zorbalık davranışları içinde olduğunu belirtmiştir.

Farklı çalışmalar incelendiğinde zorbalığın genel olarak 6 türü olduğu söylenebilir (Theophilos ve Ramanathan, 2020). Bunlar aşağıdaki şemada belirtilmiştir:

Şema 2. Zorbalığın Koşulları

Fiziksel Zorbalık

En net belirlenebilen ve gözlemlenebilen zorbalık türüdür. Çünkü fiziksel zorbalıkta mağdurun vücudunda fiziksel emarelere rastlanır. Örneğin derisinde kızarıklık, sıyrık ya da morluk gibi. Olay anını gözlemleyemerseniz bile, olay sonrasında fiziksel bir zorbalığa maruz kaldığı kolaylıkla fark edilebilir. Fiziksel zorbalıkta fiziksel güç ön plandadır ve bu fiziksel güç ile başkalarını kontrol altına

almaya çalışılır. Okullardaki fiziksel zorbalık incelendiğinde, çok küçük yaş gruplarında daha sıklıkla gözlemlenen zorbalık türlerinden birisidir. Ayrıca fiziksel zorbalık durumları incelendiğinde, zorbanın fiziksel özelliklerinin kurbanın fiziksel özelliklerine göre daha üstün olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifade ile fiziksel zorbalığı uygulayan kişiler kurbanlara oranla daha kalıplı, daha iri ve daha fittir. Ayrıca fiziksel zorbalığı gerçekleştiren kişiler kendi fiziksel güçlerinden haberdardır. Fiziksel zorbalıkta genelde zorba kurbanına tekme atma, itme, tokat atma, bilerek düşürme, itekleme, bir cisim fırlatma ve çimdikleme gibi davranışlarda bulunur (Wassem ve Nickerson, 2017).

Resim 1. Fiziksel Zorbalık

Sözel Zorbalık

Sözel zorbalıkta zorba, kurbanı sözel olarak incitmeyi hedefler. Bu nedenle dili zorbalık için bir araç olarak kullanır. Farklı şekillerde gözlemlenebilir. Zorba kişi, kurbanın kendisi veya çevresi ile ilgili olumlu ya da olumsuz özelliklerini kullanabilir. Örneğin kurbanın ailesinin bir özelliğini kullanarak kurban ile dalga geçebildiği gibi, kurbanın olumlu bir özelliği ile de dalga geçilebilir. Özellikle toplumumuzda da sıklıkla rastladığımız gibi çalışkan öğrencilere “inek” lakabının takılması buna bir örnektir. Dalga geçmenin yanında ayrıca isim takma, tehdit etme, acı verici bir şekilde alay etme ve fiziksel ya da gelişimsel bir özelliğinden dolayı eğlenme (kekeme ise kekemeliği ile eğlenme gibi) davranışları da sözel zorbalığın içerisine girmiş istenmeyen davranışlardır (Naidoo ve diğ., 2016).

Siber Zorbalık

Alanyazında bir diğer adı da sanal zorbalıktır. Günümüzde özellikle ergenlik dönemlerinde sıklıkla rastlanılan bir zorbalık türüdür. Bu zorbalık teknolojik araçlarla internet veya sanal ortamlarda gerçekleştirilen zorbalık türü olarak tanımlanmaktadır. Bu tür zorbalığı daha çok çevrimiçi sosyal paylaşım sitelerinde sıklıkla görebiliriz. Kurbanının özel bilgilerini sanal ortamda paylaşması, kötü ve incitici emailler göndermesi, utanç verici fotoğraflarını paylaşması, internet siteleri üzerinde başkaları ile dalga geçmesi ve kurbanın isminde kullanıcı isimleri ile hesaplar açıp kişiyi küçük düşürmeye çalışması gibi davranışlar sanal zorbalığın kapsamındadır (Kowalski, 2008).

2021 yılında bazı ülkelerde yapılan istatistikler, siber zorbalığın ne denli yüksek oranda yapıldığını gün yüzüne çıkarmıştır. Hayatları boyunca en az 1 kez siber zorbalığa uğrayan kişilerin oranı %36,5'tir. Son bir aylık zaman diliminde siber zorbalığa uğrayanların oranı ise %17,4 olarak tespit edilmiştir. İnsanların %60'ının siber zorbalığa ergenlik çağlarında karşı karşıya kaldığı belirlenmiştir. Özellikle sosyal paylaşım sitelerinden olan Instagram, Facebook ve Snapchat en yüksek oranda siber zorbalığın yaşandığı yerler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zhu ve diğ., 2021; Abaido, 2019).

Duygusal Zorbalık

Diğer bir adı da ilişkisel zorbalıktır. Sosyal zorbalık, bir kişinin sosyal itibarını, ilişkilerini veya sosyal konumuna zarar vermeyi hedef alır. Örneğin kişinin itibarını sarsmak için çevresindeki kişilere bir hikâye yaymak duygusal zorbalık davranışlarından birisidir. Diğer zorbalık türlerine göre daha zor tespit edilen ve etkisinin en uzun sürdüğü zorbalık türlerindedir. Eğitim kurumlarında da oldukça fazla oranda gözlemlenen zorbalık çeşitlerindedir. Yapılan çalışmalarda kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla daha fazla yöneldikleri saptanmıştır. Dedikodu yayma, başkalarını bir gruptan çıkarma veya dahil etmeme, başkalarını aptal veya akılsız gösterme, başkalarının arkasından kötü bir şekilde konuşma ve arkadaşlarını bilerek kırma duygusal zorbalık davranışları içinde sayılabilir (Kara ve Kaçar, 2017; Fitzpatrick ve Bussey, 2011).

Ön Yargısal Zorbalık

Ön yargısal zorbalıkta kişinin ırkı, dini inanışları ya da cinsel yönelimi gibi özellikleri hedef alınır. Zorba kişi, kurbanın bu özelliklerine duyduğu önyargılarından dolayı kurbanı dışlar. Bu zorbalık türünün devamında zorba sözel, fiziksel ya da siber zorbalıkla süreci devam ettirebilir. İlk başlarda önemsiz bir durum gibi görünse de ciddiye alınması gereken önemli bir zorbalık türüdür. Çünkü bu tür zorbalık nefret söylemlerine hatta nefret suçlarına kadar gidebilmektedir (Feagin 2006; Williams 2004).

Bireyin giysileri, yiyecekleri ya da alışkanlıkları üzerine dalga geçmesi, birinin konuşma şekli ya da ismi ile dalga geçme, farklı olduğu için utandırma ve kişinin ırkı, etnik kökeni, kültürel geçmişi ya da cinsel yönelimi kendisinden farklı olduğu için gruba almama ya da dışlama ön yargısal zorbalık davranışlarına örnek olarak verilebilir.

ABD’de yapılan bazı araştırma sonucunda Asya Amerikan olan gençler diğer tüm diğer ırktan gruplara göre daha fazla şekilde zorbalığa uğradığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmalardaki bir başka ilginç sonuç ise etnik kökenden dolayı zorbalığa maruz kalan kişilerde, aynı gerekçelerle başka ırktan kişilere zorbalık yaptığıdır. Atalan Ergin ve arkadaşlarının (2021) etnik temelli siber zorbalık üzerine Türkiye’deki ortaokula devam eden 139 ergenle yaptıkları çalışma sonucunda etnik temelli yapılan zorbalıkların siber zorbalığa dönüştüğünü ve siber zorbalığı yordadığı sonucuna ulaşımlardır.

Cinsel Zorbalık

Cinsel zorbalık dünyada büyük bir ölçüde “kadın” sorunu olarak kavramsallaştırılsa da, günümüzde bazı araştırmalar erkeklerin de cinsel zorbalığa maruz kaldığını tespit etmişlerdir (Berman ve diğ., 2000). Fakat özellikle ataerkil sistem içerisinde kadınların erkeklere oranla evde, işte, sokakta veya okulda cinsel tacize veya cinsel zorbalığa maruz kaldığı bir gerçektir. Bagley ve arkadaşlarının (1997) Kanada’daki ergen kadınlarla yaptıkları bir çalışmada, çalışmaya katılan kadınların %23’ünün cinsel saldırı veya cinsel zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde yapılan Sokak Tacizini Durdurun (2018) projesi doğrultusunda kadınların %81’i ve erkeklerin ise %43’ü yaşamları boyunca bir tür cinsel taciz veya saldırıya

maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Harvard Üniversitesinin (2019) yürütmüş olduğu ulusal bir anket çalışmasında 18-25 yaş arası katılımcılara sorular yöneltilmiş ve çalışma sonucunda katılımcıların %87'sinin yaşamları boyunca en az bir kez cinsel tacize kurban olduğunu belirtmiştir. Yapılan çalışma sonuçlarına bakıldığında, cinsel zorbalığa uğrayan birey oranlarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Bu noktada hangi davranışların cinsel zorbalık davranışları olduğunu iyi bir şekilde bilmemiz gerekmektedir (Duncan, 1999).

- Birisine cinsel içerikli müstehcen isimler takarak onu aşağılamak,
- Cinsel içerikli mesajlar ya da fotoğraflar paylaşmak,
- Karşı tarafın izni olmadan kişiye dokunmak ya da sürtünmek,
- Kişinin özel eşyalarını alıp, eşyalarını cinsel tatmini için kullanmak,
- Başkalarının isimlerini kullanarak cinsel içerikli yazılar paylaşmak ya da yorumlar yapmak,
- Cinsel hareketler veya şakalar yapmak,
- Başkalarının onayı olmadan cinsel içerikli konuşmalar yapmak ve bunu sürdürmek,
- Kişi hakkında cinsellik ile ilgili dedikodular çıkartmak,
- Birisine kasıtlı olarak cinsel bir şekilde dokunmak, sıkmak ya da çimdiklemek.

Zorbalığın Kişi Üzerinde Yarattığı Etkiler

Zorbalığa maruz kalmış olan kişi veya kişilerde ciddi problemler görülebilmektedir. Bu etkiler kimi zaman fiziksel belirtiler olarak gün yüzüne çıkarken, kimi zaman psikolojik olarak gözlemlenebilmektedir (Dimarco ve Newman, 2011). Furlong ve arkadaşlarının (2004) yaptıkları çalışma sonucunda, zorbalığa maruz kalan kişilerde baş ve mide ağrısı, konsantrasyon güçlüğü, uyku problemleri gibi problemlerle birlikte aynı zamanda depresyon, sosyal kaygı veya öz saygısında azalmalara da rastlanmıştır. Þorsteinsdóttir (2014) tarafından yapılan çalışmada,

yaklaşık 2.000 ergenle çalışılmış ve sonuç olarak zorbalığa uğrayan ergenlerin depresyon ve anksiyete belirtilerinin daha fazla gözlemlendiği tespit edilmiştir. Eğer bu çocuklara ebeveyn destekleri sağlıklı bir şekilde sağlanıyorsa, depresyon ve anksiyete belirti düzeylerinin anlamlı oranda azaldığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Pişkin'e göre (2002) okullarda uygulanan akran zorbalığının özellikle zorbalığa maruz kalan çocuk üzerine büyük etkileri vardır. Çocukların psikolojik, fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişim alanlarını olumsuz etkilediği hatta bazen intihar girişiminde bulunma ya da intihar etme gibi durumlarla da karşılaşıldığı görülmektedir. Hinduja ve Patchin'in (2018) siber zorbalık yaşama durumu ile intihar girişimleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin zorbalığa maruz kalmayan öğrencilere göre 2 kat daha fazla intihar girişiminde bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Smolowski ve Kopasz (2005) okullarda gerçekleşen zorbalık türleri ve etkilerini inceledikleri araştırma sonucunda, ABD'deki okullara devam eden her üç çocuktan birisinin zorbalığa uğradığı tespit edilmiştir. Ayrıca zorbalığa maruz kalan çocuklarda anksiyete, depresyon, madde kullanımı ve davranış bozuklukları gibi olumsuz durumlar gözlemlendiği sonucuna varılmıştır. Khaled Al-Raqqad ve arkadaşlarının (2017) okullardaki zorbalık ile öğrencilerin akademik başarısı arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla öğretmenlerle görüşmeler yapmışlardır. Araştırma sonucunda, öğretmenlere göre zorbalık davranışının hem özel hem de devlet okullarında var olduğunu ve okul zorbalığının hem kurbanın hem de zorbanın akademik başarısını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Zorbalığı Önleyici Erken Müdahale Program Örnekleri

Dünya üzerinde kanayan bir yara olarak görülen zorbalık davranışlarını ortadan kaldırmak veya önlemek amacıyla programlar geliştirilmiştir ve uygulanmıştır. Bu kitap bölümünde sadece Olweus Zorbalığı Önleme Programı'na ve KiVa Programı'na yer verilmiştir.

Olweus Zorbalığı Önleme Programı

Olweus Programı, 11-14 yaş grubu öğrencilerde saldırgan davranışlar ve zorbalık davranışlarını önleme ve eğer bu şekilde davranışlar ortaya çıkmış ise bu davranışları azaltmayı hedefleyen bir programdır. Buradan da anlaşıldığı üzere Olweus Zorbalığı Önleme Programı hem aktif zorbalık davranışını ortadan kaldıran hem de önlem amaçlı uygulanabilen bir program olarak geliştirilmiştir. Program Norveç Bergen Üniversitesi Psikoloji alanında çalışmış olan Prof. Dr. Dan Olweus tarafından geliştirilmiş ve Norveç'te uygulanmaya başlanmıştır. İlk olarak 1983 yılında yaklaşık olarak 2.500 çocuğa uygulanmış ve izleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu boylamsal çalışmaların sonuçları incelendiğinde, Olweus Programı çocukların hem zorbalık davranışlarını hem de kurban olma durumlarını istatistiksel olarak azaltmıştır (Miller, 2008).

1983-1985 yılları arasında toplam ortalama 2,5 yıllık bir süre boyunca 5.-8. sınıflarda ortalama 2500 çocuğa Olweus Programı uygulanmış ve şu bulgulara rastlanılmıştır (Fegenbush, 2010).

- Zorbalık ve zorbalıkla karşılaşmada yaklaşık %50 azalma gözlemlenmiştir.
- Saldırgan davranış, kavga çıkarma, hırsızlık, alkol kullanma ve okuldan kaçma gibi olumsuz davranışlarda azalma tespit edilmiştir.
- Öğretmenlerin ve öğrencilerin sınıf içindeki yaşanan zorbalık davranışları ile ilgili bildirimlerin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Sınıf içinde olumlu davranışlarda gelişmeler saptanmıştır. Öğrencilerde hem okula hem de okulda yapılan çalışmalara dair memnuniyetlerinin arttığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda sınıflarda okul içi düzen, kurallara uyma ve akran ilişkilerinde olumlu ilişkiler gibi olumlu durumlara daha fazla rastlandığı raporlanmıştır.

Zorbalık davranışını azaltmak için uygulanan Olweus Zorbalık Önleme Programı'nın üç temel ana hedefi bulunmaktadır (Olweus, 1999). Bunlar:

- 1 Öğrenciler arasında mevcut olan zorbalık problemlerini azaltmak
- 2 Zorbalık probleminin oluşmasını engellemek
- 3 Öğrencilerin okulda olumlu akran ilişkileri kurmasına destek vermek

Şema 3. Olweus Programı'nın Hedefleri

Olweus Programı sadece çocukları hedef alan bir program değildir. Belirtilen amaçlar doğrultusunda üç farklı hedef kitleyi de çalışma kapsamına dahil etmiştir. İlk hedef kitle personeldir ve bu personele sunulan eğitimlerdir. Okul içinde görev alan öğretmenler, idari personeller ve yardımcı personeller bu kapsama girmektedir. Okul personelleri ile öncelikli olarak okul bünyesinde konulması gereken kurallar hakkında detaylı toplantılar düzenlenmektedir. Okul personelinin hem bu kurallardan haberdar olabilmesi hem de bu kurallara uyması programın başarılı sonuçlar vermesi için oldukça önemlidir. Özellikle teneffüs aralarında nasıl bir gözetim ve denetim yapılacakları da bu toplantılarda ele alınmaktadır. İkinci aşamada ebeveynler gelmektedir. Okul içinde düzenli bireysel veya grup şeklinde ebeveyn bilgilendirme toplantıları düzenlenmesi ve okulda alınan önlemler veya müdahaleler hakkında detaylı bilgilendirmeler yapılması program için önem arz etmektedir. Programın son hedef kitlesi ise öğrencilerdir. Öğrencilerle hem sınıf içinde etkinlikler yapılmakta hem de bireysel toplantılar yapılmaktadır (Mitchell, 2017).

Olweus Programı'nda öncelikle okul düzeyinde araştırma anketleri dağıtılmakta ve zorbalık davranışının olup olmadığı veya zorbalığa neden olabilecek öncül davranışlara rastlanıp rastlanmadığına bakılmaktadır. Ardından gözlem çalışmalarına başlanmaktadır. Özellikle zorbalık davranışların ortaya çıktığı düşünülen teneffüs ve yemek araları düzenli ve dikkatli bir şekilde denetlenmektedir. Hem anket çalışmaları hem de gözlem çalışmaları sonucunda okulda gözlemlenen zorbalık davranışları tespit edilmektedir. Bunun dışında okul personeli ile ebeveynler tanıştırmakta ve düzenlenen eğitim programından haberdar edilmektedir. Ayrıca programın başlangıç aşamasında okulda programın uygulanması ve geliştirilmesi için okulda çalışan gönüllü öğretmen grupları belirlenmektedir (Limber ve diğ., 2018).

Sınıf düzeyinde ise Olweus Programı'nda farklı yöntemler tercih edilmektedir. Sınıf içi beyin fırtınaları, tartışma ortamlarının sunulması, rol oynama tekniklerinin kullanılması, edebiyat ürünlerinin kullanılması, iş birliğine dayalı öğrenim yaklaşımı gibi birçok yöntemden yararlanılmaktadır. Sınıf içi grup çalışmalarının haricinde öğrencilerle bireysel görüşmelerde gerçekleştirilmektedir. Sınıf içinde zorbalık yaptığı belirlenen öğrenciler ya da zorbalığa uğrayan mağdur öğrencilerle bireysel ve kapsamlı görüşmeler yapılmaktadır. Hatta "Tarafsız" olarak görülen öğrencilerden desteklerin alınmasına da başvurulmaktadır. Bununla birlikte zorbalık uygulayan ve mağdur konumunda olan öğrencilerin ebeveynleri içinde okul tarafından yardım ve destek eğitimleri de program kapsamında ebeveynlere sunulmaktadır (Ttofi, Farrington ve Baldry, 2008).

Olweus Programı dört temel ilke üzerine kurulmuştur (Olweus, 1993, Olweus ve ark., 2007). Bu ilkeler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Okul personeli öğrencilerle sıcak ve olumlu bir etkileşim içinde olmalıdır.
- Öğrencilerden gelen ve kabul edilemez düzeydeki davranışlara sınırlar koyulması gerekmektedir.
- Öğrencilerin olumlu davranış geliştirmesi isteniyorsa, öğrencilerin olumlu davranışlarının pekiştirilmesi gerekmektedir.
- Öğrencilerde uygun davranış kazandırmada kullanılan en önemli ipucu kavram rol model olmaktır. Okulda çalışan tüm personelin öğrencilere olumlu rol model olması şarttır. Bu nedenle tüm okul personellerinin uygun rol model olarak davranış göstermesi beklenmektedir.

Olweus Programı'nda derslerde ele alınan konular öğrenme basamakları şeklinde tek tek sıralanmıştır. Olweus Programı'nın uygulanmasına dair bir örnek plan aşağıda sunulmuştur (Purugulla, 2011).

Tablo 1. Olweus Programı'ndan Bir Plan Örneği

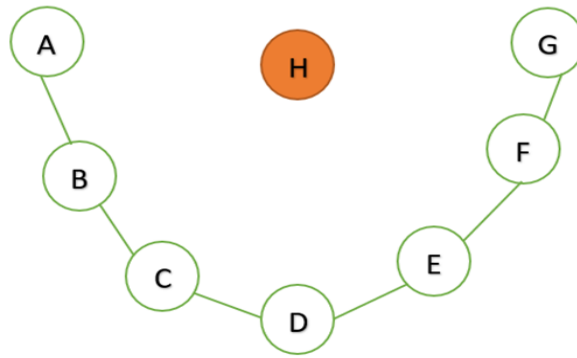
Ders Başlığı	Sen harikasin, çünkü ...
Sınıf	7-8. sınıf öğrencileri
Ele Alınan Konu	Kabul (Akranlarımızın çeşitliliğinin, farklı fikirlerinin, ırklarının ve kültürlerinin tanınması ve kabul edilmesi)
Amaç	Öğrenciler sınıf arkadaşları için kabullerini dile getirecek ve kabulün nasıl sağlıklı ve üretken bir öğrenme ortamı yaratabileceğini tartışacaklar.
Malzeme	Her öğrenci için bir kağıt ve bir kalem
Öğrenme Adımları	
<ol style="list-style-type: none"> 1.) Her öğrenci için üstte kalın harflerle isimlerinin yazılı olduğu bir kağıt bulundurun. 2.) Derse ilk olarak grup tartışması ile başlamak için sorular sorarak başlayın. 3.) Her öğrenci için bir kağıt olduğunu sınıfa açıklayın. Her kağıdın üst kısmında o öğrencinin adı yazılıdır. Kağıtlar sınıfta dolaşırken, o kişi hakkında kağıtlarına olumlu bir yorum yazmaları istenir. 4.) Herkes olumlu yorumlarını yazdıktan sonra her bir öğrenci için üzerinde birden fazla olumlu yorum bulunan bir kağıt oluşmuştur. 5.) Tüm yorumların uygun olduğundan emin olmak için her sayfayı hızlıca kontrol edin ve kağıtları üzerinde ismi yazılı olan öğrencilere dağıtın. 6.) Her çocuğun kağıt üzerindeki okuması için birkaç dakika bekleyin. 7.) Tartışmaya başlayın. Tartışmada verilen soruları kullanarak tartışma ortamı yaratın. 8.) Tartışmayı bitirin. 	
Tartışma	
İlk Tartışma Soruları	
<ul style="list-style-type: none"> • Birini kabul etmek ne demektir? • Sınıf arkadaşlarınıza ve çevrenizdeki insanlara kabullenme göstermenin sizin için önemli olduğunu düşünüyor musunuz? Niye? 	
İkinci Tartışma Soruları	

- Hakkınızdaki tüm bu olumlu yorumları görünce nasıl hissettiniz?
- Bu sınıfın kabul edilmiş bir üyesi olduğunuzu hissettirdi mi?
- Her zaman pozitif olsaydık, birbirimizi ve farklılıklarımızı kabul etseydik sınıfımızın atmosferi nasıl değişirdi sence?
- Hepimiz tamamen aynı olsaydık, heyecan verici mi yoksa sıkıcı mı olurdu?
- Çevrenizdeki insanları daha fazla kabul görmek için kişisel olarak ne yapabilirsiniz?

Dersin Özeti

Öğrenciler, diğer öğrencileri olumlu özellikleri hakkında bilgilendirecek ve üretken bir sınıf ortamına sahip olmanın önemini tartışacaklar. Ayrıca herkesin tamamen aynı olduğu bir dünya hakkında düşünecekler ve etraflarındaki insanları daha fazla kabul görmelerini sağlamanın yollarını tartışacaklar.

Olweus Programı'nda dikkat çeken unsurlardan birisi de “**Zorbalık Çemberi Egzersizi**” adlı çalışmalardır. Bu alıştırmalarda rol alma (canlandırma yapma) yöntemi kullanılmaktadır. Öğrencilerle örnek durumlar üzerinden zorbalık durumunun canlandırılması sınıf içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle programda hazırlanmış olan farklı örnek durumlar mevcuttur. Zorbalık Çemberi Egzersizi'nde öncelikle daha önceden belirlenmiş bir diyagrama göre rol kartlarına uygun olarak öğrencilerin dizilmesi istenmektedir. Bu diyagram dizilişi aşağıda verilmiştir (Olweus Bullying Prevention Program, 2012).

Şema 4. Zorbalık Çemberi Egzersizi Diyagramı

Bu diyagramda bulunan her bir harf belirli bir grubu temsil etmektedir. A grubu zorbalık yapan öğrencileri temsil eder. A grubu rol kartlarından birisini çeker ve bu öğrenciler zorbalığı yapan, zorbalığı başlatan ve lider rolünü üstlenen kişi rolünü oynarlar. B grubu ise zorbalığa taraftar olanlar ya da suç ortakları olarak isimlendirilen gruptur. Bu öğrenciler zorbalık yapan kişinin zorbalık davranışını olumlu karşılarlar ve zorbalıkta aktif bir rol alır. Fakat bu kişiler zorbalığı başlatan kişi değildir. Aynı zamanda lider rolde de değildir. C grubundakilere ise zorbayı destekleyenler ya da pasif zorbalar ismi verilir. Bu gruptaki öğrenciler, zorbalığı aktif ve açık bir şekilde desteklerler. Bu gruba örnek olarak zorbanın kurban üzerindeki davranışını görüp gülen veya kahkaha atan kişiler girer. Fakat C grubundaki öğrenciler zorbalığa katılmazlar. D grubu ise pasif destekçiler ya da pasif zorbalar olarak adlandırılmaktadır. Bu öğrencilerde zorbalar gibidir, fakat zorbayı desteklediğini gösteren hiçbir işareti belli etmezler. E grubu ise bağlantısız izleyiciler olarak isimlendirilmektedir. Bu gruptaki öğrenciler ne zorbanın ne de kurbanın yanındadır. Her iki grupla da bağlantısızdır. Zorbalık davranışların içerisine katılmazlar ve herhangi bir şekilde tavır almazlar. Örneğin zorbalık davranışını gördüğünde “bu durum beni ilgilendirmez” veya “ne olacak acaba. Durup izleyelim” diyen öğrenciler bu grubu oluşturmaktadır. F grubu ise olası savunuculardır. Bu gruptaki öğrenciler zorbalık durumundan hoşlanmazlar ve zorbalık davranışına uğrayan öğrenciye yardım etmek isterler. Fakat yardım etme sadece düşüncededir, eyleme dönüşmez. G grubundaki öğrenciler ise savunuculardır. Savunucu grubundaki öğrenciler zorbalıktan hoşlanmaz ve mağdur olan kişiye yardım eder. Olası savunuculardan en büyük farkı zorbalığa uğrayan mağdura yardım etme düşüncesi sadece düşünce olarak kalmayarak, eyleme dönüşmesidir. H grubu öğrenciler ise zorbalığa uğrayan mağdur öğrencilerdir. Bir diğer ifade ile kurban grubudur (Olweus Bullying Prevention Program, 2012). Aşağıda Olweus Programı kapsamında uygulanan bir Zorbalık Çemberi Egzersizi'ne yer verilmiştir.

Tablo 2. Olweus Programı'ndan Bir Zorbalık Çemberi Egzersizi Örneği

Zorbalık Çemberi Egzersizi	
Sınıf	3. sınıf ve üzeri
Materyal	a. Zorbalık Çemberi Diyagramı b. Zorbalık Çemberi Rol Kartları
Etkinlik İçeriği	
1	İlk olarak gönüllü 8 öğrenci belirleyin. Belirlenen 8 öğrencinin herkesin görebileceği bir alana çıkartın. Bazen her bir gruba birden fazla öğrenci seçilebilir. Çünkü bazı durumlarda zorbalık davranışını destekleyen veya seyreden birden fazla öğrenci olabilir.
2	Diğer öğrencilerle birlikte zorbalık durumunun neyin üzerinden olacağı kararlaştırılır. Örneğin bir öğrencinin giydiği kıyafetler nedeni ile zorbalığa uğradığı bir durum örneği öğrencilerle kararlaştırılır. Bu durum tartışılır ve tartışma sırasında insanların bir zorbalıkla karşılaştığında hangi rolde insanlar olduğu sınıfta anlatılacaktır.
3	Ardından seçilmiş ve gönüllü olan öğrenciler rol kartlarından birini seçerler. Rol kartlarını okurlar ve hangi grupta olacakları belirlenmiş olur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Sınıfta eğer zorbalık davranışı yapan ya da zorbalığa destek veren öğrencileri biliyorsanız, o öğrencilere zorbalık yapan öğrenci rolü verilmemelidir.
4	Gönüllü olarak belirlenen öğrenciler kartlarını seçtikten sonra onlara belirli bir süre verin. Her kartta yazılı olan fikirleri kullanarak sunumlarını yaparlar.
5	Ardından alfabetik sıraya göre gönüllüler düşüncelerini sunarlar.

Yukarıdaki verilen örnekte de olduğu gibi öncelikle sunumlar ve düşünceler sınıf içinde belirtildikten sonra sınıftaki tüm öğrencilerle tartışma ortamı yaratılarak sorular yöneltilmektedir. Örneğin; okulumuzda bu duruma benzer durumlar yaşanıyor mu? Daha çok nerelerde yaşanmaktadır? Zorbanın veya kurbanın özellikleri nelerdir? gibi sorular öğrencilere yöneltilir.

KiVa Programı

KiVa programı Finlandiya'da geliştirilmiş ve üniversite tabanlı olarak hazırlanmış olan bir zorbalıkla mücadele programıdır. Christina Salmivalli ve Elisa

Poskiparta tarafından 2006 yılında kanıta dayalı bir program olarak hazırlanmıştır. Bu program Turku Üniversitesi tarafından geliştirilmiş olup, Finlandiya Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından da desteklenen bir programdır. Finlandiya’da geliştirilmiş olan bu program ilerleyen zamanlarda farklı ülkelerde de uygulanmaya başlamıştır. Özellikle üniversite tabanlı hazırlanan bu program üzerine farklı ülkelerde çeşitli çalışmalar yapılmış ve bilimsel olarak etkisi de kanıtlanmıştır (Salmivalli ve diğ., 2011). Örneğin Karna ve arkadaşları (2012) ilkokul 4-6. sınıfa giden toplam 8.237 çocuğa KiVa zorbalıkla mücadele programı uygulanmıştır. Çalışma sonucunda uygulanan bu programın zorbalık davranışlarını ve mağduriyet durumlarını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

KiVa programının tarihsel geçmişine bakıldığında, program 2006 yılında geliştirilmiş ve bakanlık tarafından finanse edilerek uygulanmaya başlamıştır. KiVa ismi Fince “Kiusaamista Vastaan” kelimelerinden oluşmuş ve Türkçe “zorbalığa karşı” anlamına gelmektedir. Program ilk olarak Turku Üniversitesi bünyesinde Psikoloji bölümü ve Öğrenme Araştırmaları Merkezi çalışan akademisyenler tarafından geliştirilmiştir. 2006 yılında geliştirildikten sonra ilk geniş çaplı araştırma 2009 yılında Finlandiya’daki okullarda uygulanmaya başlamıştır. Günümüzde de uygulanan KiVa Programı şu an Finlandiya’daki okulların %82’sinde uygulanmaktadır (Karna, 2012).

KiVa programındaki temel hedef, zorbalığa maruz kalan kurban bireylerin nasıl desteklenmesi gerektiğini öğretmektir. Dünya üzerinde uygulanan bazı zorbalığı önlem programlarında zorbalığa karşı olduklarını gösterme ya da izleyici rolde olma gibi durumların canlandırılması mevcutken, KiVa Programında bu mevcut değildir. KiVa Programında çocukların zorbalığa uğrayan çocukların nasıl yanında olması gerektiği öğretilmektedir.

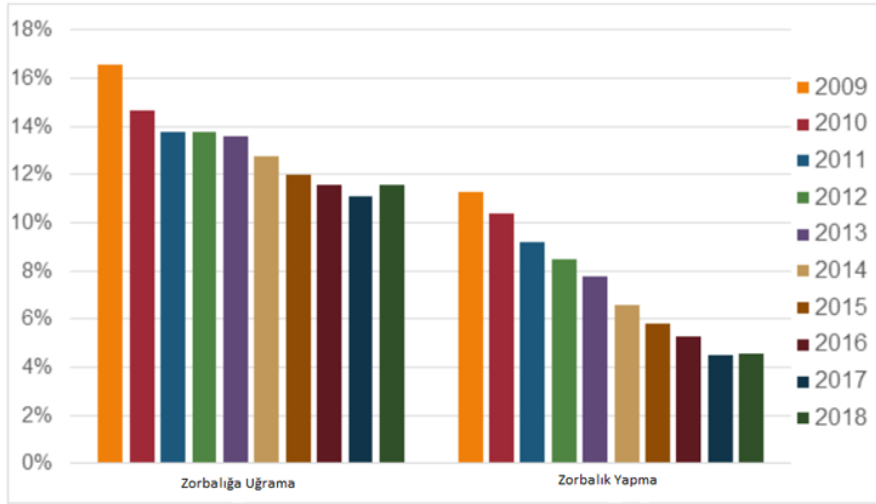
Bu programın 2 temel amacı vardır. Bu amaçlardan ilki gelecekte okullarda karşılaşılabilecek olan zorbalık davranışlarını ve mağdur olma durumlarını engellemektir. Diğer amacı ise zorbalık durumunun ortaya çıkması durumunda bu davranışlarla nasıl müdahale edilmesi gerektiğini kavratmaktır. Programdaki amaçlar sadece öğrenciler değil aynı zamanda okulda yer alan her personel düşünülmeye de geliştirilmiştir. Bu sebeple okul personeli de program sürecinin aktif katılımcısıdır. Program, bütüncül bir

anlayış içerisinde ilerler. Okullarda KiVa programı uygulanmadan önce öğretmenlere, okul idarecilerine ve okul danışmanlarına uzman okul eğitimcileri tarafından 2 günlük bir başlangıç eğitimi verilir. Bu eğitimler sonucunda KiVa Programı okullarda uygulamaya başlarlar (Campbell ve Bauman, 2018).

Program, 3 farklı yaş grubuna uygun olarak hazırlanmıştır. 1-3. sınıfa devam eden (7-9 yaş) çocuklar için, 4-6. sınıfa devam eden (10-12 yaş) çocuklar için ve 7-9. sınıfa devam eden (13-15 yaş) çocuklar için olmak üzere ayrılmıştır.

Her bir program 3 temel basamakta ilerlemektedir. Bu basamaklar: Önleme, Müdahale ve İzleme'dir. Önleme basamağının temel hedefi sınıflarda ve okulda zorbalık davranışlarından önce oluşabilecek ön davranışları önlemektir. Bu basamakta çevirim içi oyunlar kullanılır. Çevirim içi oyun haricinde öğrencilerin derslerinde de somut örnekler üzerine durulmaktadır. Bu ilk basamak her 3 farklı programda da yer almaktadır. Diğer basamak Müdahale basamağıdır. Bu basamakta okulda oluşan zorbalık davranışı ile nasıl mücadele edileceği üzerine durulmaktadır. Zorbalıkla mücadele için kullanılan araçlar bu basamakta aktif olarak kullanılır. Bu basamağın hedef kitlesi özellikle zorbalık durumuna karışmış çocuklar ve ergenlerdir. Zorbalığa nasıl son verileceğine dair çözüm odaklı araçlar bu basamakta okullara ve öğrencilere sunulur. Programın son basamağı da İzleme'dir. İzleme basamağında hem okul personeline hem de öğrencilere hazırlanmış olan anketler aracılığıyla okullardaki güncel durumların takibi sağlanır. Anketlere verilen cevaplar doğrultusunda okulda uygulanan programın ne kadar etkili olup olmadığı üzerine güncel bilgiler belirlenir (Campbell ve Bauman, 2018)..

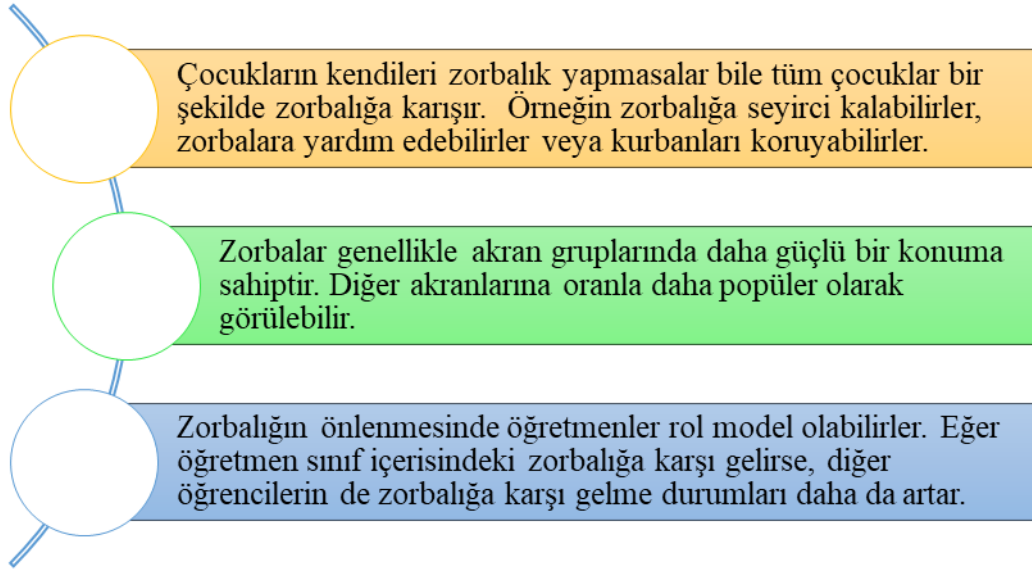
KiVa programı üzerine birçok araştırma gerçekleştirilmiş olup, etkililiği her sene belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonuçlarına göre yıllara göre hem zorbalık davranışlarında hem de zorbalığa maruz kalma davranışında azalmaların olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte etkililiğinin yıllara göre dağılımı verilmiştir (Garandau ve diğ., 2021).

Şema 5. KiVa Programı'nın Yıllara Göre Etkililiği

Şema 5 incelendiğinde, 2009'da yapılan ölçümlerde Finlandiya'daki okullardan %16'dan fazla oranda zorbalığa maruz kalan çocukların programın uygulanması sonucunda 2018'de yapılan tekrarlı ölçümler sonucunda zorbalığa maruz kalmada yaklaşık %4,5 oranında bir azalma gözlemlenmiştir. 2009 yılında %12'ye yakın bir oranda zorbalık davranışı sergilendiği belirlendikten sonra KiVa programı uygulanmış ve bu oran 2018 yılında yaklaşık olarak %8 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

KiVa programı geliştirilirken zorbalık üzerine yapılmış çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir. İncelemeleri sonucunda zorbalığın genellikle bir grup süreci şeklinde oluştuğu ve ancak grup üyelerinin birlikte hareketi ile durdurulabileceği mantığının ağır bastığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca zorbalık tespit edildiğinde sadece zorba ve mağdurla ilgilenmenin veya bu kişiler üzerinde önlem programının uygulanacağını doğru olmadığını belirlemişlerdir. Eğer zorba davranışlar ortaya çıkmış ise bu durumun zorba ve mağdurlarla birlikte tüm sınıfın bir bütün olarak düşünülerek önlem programının uygulanmasının en doğru yaklaşım olduğunu savunmaktadırlar (Saarento-Zaprudin ve diğ., 2014). Ayrıca programın 3 temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar:

Şema 6. KiVa Programı'nın Temel İlkeleri

KiVa Programı bir kit şeklindedir. Bu kit içerisinde; öğretmen kılavuzları, çevirim içi oyunlar, ebeveyn rehberleri, ebeveynleri bilgilendirmek amaçlı oluşturulmuş bilgi mektupları, sunum grafikleri, öğrenciler ve okul personeli için çevirim içi uygulanan anketler, videolar, posterler, öğrencilerde kullanılacak formlar ve programın doğru kullanılması için el kitapçığı bulunmaktadır (Salmivalli ve Poskiparta, 2012).

KiVa Programının en önemli materyallerinden birisi öğrencilerin kullandıkları çevirim içi oyunlardır. Öğrenciler bu oyunları oynayarak zorbalık üzerine bilgiler kazanmaktadır. Oyunları oynayabilmek için her bir öğrenci numarası ve öğretmenin öğrenciye verdiği şifre ile oyuna katılmaktadır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kiva Programı'nın Çevirim İçi Oyun Giriş Ekranı

Her bir öğrenciye verilen numara ve şifre ile öğrenciler giriş yaptıktan sonra oyuna başlamaktadır. Oyuna girer girmez öncelikle öğrenci istemiş olduğu bir oyun karakterini seçer. Oyun sürekli ilerleyen bir oyun olmakla beraber hem metin hem de konuşmalardan oluşan bir oyundur. Oyun okulda oynanabildiği gibi aynı zamanda evde de oynanabilir özellikle ayarlanmıştır. Oyunların temel hedefi, oynayan öğrencilerin duyguları tanımalarına olanak sağlamak ve bu duygularla başa çıkabilmeyi öğretebilmektir. Oyunda ayrıca oyuncuların grup halinde hareket etmesini sağlamak ve zorbalık durumları ile karşılaşıldığında nasıl davranışlar sergilemesini öğretmektir. Her bir oyunda beş seviye yer almakta ve her seviyede farklı görevler sunulmaktadır (Poskiparta ve diğ., 2012).

Fotoğraf 2. Kiva Programı'nın Çevirim İçi Oyun Ekranı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zorbalığın saldırganlıktan farklı olduğunu bilmemizde fayda vardır. Çünkü zorbalık davranışlarında tekrar eden ve güç dengesizlikleri bulunmaktadır. Herhangi bir şekilde zorbalık davranışlarını fark ettiğimizde bu davranışlar üzerine önlemler almak gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde geliştirilmiş olan iki farklı programa yer verilmiştir. Programlardan da anlaşıldığı üzere zorbalık davranışı ile karşı karşıya kalındığında zorba veya kurban kişisi ile sadece konuşmanın yeterli olmayacağı bilinmelidir. Zorbalık davranışlarının önemsinmesi ve profesyonel destekler alınarak organize çalışılması gereken bir durum olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Bu kapsamda şu önerilerde bulunulabilir:

- Farklı ülkelerde oluşturulmuş zorbalık programları incelenmelidir. Bu programların içerikleri kendi toplumumuza uygun bir şekilde düzenlenip uygulanmalıdır. Hatta imkanlar çerçevesinde kendi programlarımızı geliştirmemiz ve bunu uygulayacak aktif eğitimcilerin yetiştirilmesi önerilebilir.
- Zorbalık ile ilgili öğretmenler detaylı olarak bilgilendirilmeli ve uygulamalı atölyelerle zorbalığa karşı geliştirilmesi gereken stratejilerin öğretilmesi gerekmektedir.
- Zorbalığı önleme ya da zorbalıkla baş etme üzerine akademik çalışmaların artırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Abaido, G. M. (2019). Cyberbullying on social media platforms among university students in the United Arab Emirates. *International Journal of Adolescence and Youth*, 25(1), 407-420. <https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1669059>
- Antiri, K. O. (2016). Types of bullying in the senior high schools in Ghana. *Journal of Education and Practice*, 7(36), 131-138.
- Atalan Ergin, D., Akgül, G., & Güney Karaman, N. (2021). Ethnic-based cyberbullying: The role of adolescents' and their peers' attitudes towards immigrants. *Turkish Journal of Education*, 10(2), 139-156. <https://doi.org/10.19128/turje.879347>
- Bagley, C., Bolitho, F., & Bertrand, L. (1997). Norms and construct validity of the Rosenberg self-esteem scale in Canadian high school populations: Implications for counselling. *Canadian Journal of Counselling*, 31(1), 82-92. <http://dx.doi.org/10.11575/PRISM/32489>
- Beane, A. L. (2008). *Protect your child from bullying: Expert advice to help you recognize, prevent, and stop bullying before your child gets hurt*. Wiley Publishers.
- Berman, H., McKenna, K., Traher Arnold, C., MacQuarrie, B., & Taylor, G. (2000). Sexual harassment: Everyday violence in the lives of girls and women. *Advances in Nursing Science*, 22, 32-46. <http://dx.doi.org/10.1097/00012272-200006000-00004>
- Besag, V. E. (2006). Bullying among girls: Friends or foes? *School Psychology International*, 27(5), 535-551. <https://doi.org/10.1177/0143034306073401>
- Campbell, M., & Bauman, S. (2018). *Reducing cyberbullying in schools: International evidence-based best practices*. Academic Press.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65-83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1995.tb00900.x>
- Dimarco, j. E., & Newman, M. K. (2011). *When your child is being bullied: Real solutions for parents, educators and other professionals*. Untreed Reads.
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve bir önleyici program modeli [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]*.
- Duncan, N. (1999). *Sexual bullying: Gender conflict and pupil culture in secondary schools*. Oxon: Routledge.
- Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and Justice*, 17, 381-458. <https://www.jstor.org/stable/1147555>
- Feagin, J. (2006). *Racism: A theory of oppression*. Routledge.
- Fegenbush, B. (2010). *Comprehensive anti-bullying programs and policies: Using student perceptions to explore the relationships between school-based proactive and reactive*

measures and acts of bullying on Louisiana high school campuses [Doctoral dissertation, University of Louisiana].

- Fitzpatrick, S., & Bussey, K. (2011). The development of the social bullying involvement scales. *Aggressive behavior, 37*(2), 177-192. <https://doi.org/10.1002/ab.20379>
- Furlong, M. J., Sharkey, J. D., Bates, M. P., & Smith, D. C. (2004). An examination of the reliability, data screening procedures, and extreme response patterns for the Youth Risk Behavior Surveillance Survey. *Journal of School Violence, 3*(2/3), 109-130. https://doi.org/10.1300/J202v03n02_07
- Garandeau, C. F., Laninga-Wijnen, L., & Salmivalli, C. (2021). Effects of the KiVa Anti-Bullying Program on affective and cognitive empathy in children and adolescents. *J Clin Child Adolesc Psychol, 15*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/15374416.2020.1846541>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2018). Connecting adolescent suicide to the severity of bullying and cyberbullying. *Journal of School Violence, 18*(3), 1-14. <https://doi.org/10.1080/15388220.2018.1492417>
- Jan, A., & Husain, S. (2015). Bullying in elementary schools: Its causes and effects on students. *Journal of Education and Praticce, 6*(19), 43-56. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1079521.pdf>
- Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual Review of Psychology, 65*, 159-185. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115030>
- Kara, H., & Kaçar, M. (2017). Akran zorbalığı ve toplumsal önemi: İki olgu sunumu. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 22*(2), 114-118. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.266047>
- Kärnä, A. (2012). Effectiveness of the KiVa Antibullying Program. University of Turku.
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Alanen, E., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2012). Effectiveness of the KiVa Antibullying Program: Grades1-3 and 7-9. *Journal of Educational Psychology, Advance online publication*. <https://doi.org/10.1037/a0030417>
- Khaled Al-Raqad, H., Saeed Al-Bourini, E., Al Talahin, F. M., Aranki, R. M. E. (2017). The impact of school bullying on students' academic achievement from teachers point of view. *International Education Studies, 10*(6), 44-50. <https://doi.org/10.5539/ies.v10n6p44>
- Kopasz, K. H. & Smokowski P. R. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervetion strategies. *Children and Schools, 27*(2), 101-109. <https://doi.org/10.1093/cs/27.2.101>
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Wiley Publishers.
- Limber, S. P., Olweus, D., Wang, W., Masdiello, M., & Breivik, K. (2018). Evaluation of the Olweus Bullying Prevention Program: A largescale study of U.S. students in grades 3-11. *Journal of School Psychology, 69*, 56-72. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2018.04.004>
- Miller, T. W. (2008). *School violence and primary prevention*. Springer.

- Mitchell, K. (2017). *Bullying in our schools: The impact of the Olweus Bullying Prevention Program*. [Master's Theses, State University of New York].
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health* 55(5), 602-611. <http://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.06.007>
- Naidoo, S., Satorius, B. K., Vries, H., & Taylor, M. (2016). Verbal bullying changes among students following an educational intervention using the integrated model for behavior change. *Journal of School Health*, 86(11), 813-822.
- Olweus Bullying Prevention Program. (2012). *Bullying circle exercise*. Alıntı Tarihi: 10.11.2021. <https://antibullyingsabad.eu/wp-content/uploads/2019/02/Bullying-Circle-Exercise-Olweus.pdf>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., & Slee, P. (1999) (Eds). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. London & New York: Routledge, pp. 7-27.
- Olweus, D. (2013). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Wiley Publishers.
- Olweus, D., Limber, S. P., Flerx, V., Mullin, N., Riese, J., & Snyder. M. (2007). *Olweus Bullying Prevention Program schoolwide guide*. Center City, MN: Hazelden.
- Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). "Guess what I just heard": Indirect aggression among Teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67-83. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(2000\)26:1<67::AID-AB6>3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(2000)26:1<67::AID-AB6>3.0.CO;2-C)
- Özyürek, A., & Kurnaz, F. B. (2019). Zorba ve kurban çocuk davranışlarını değerlendirme formu: güvenilirliği ve geçerliliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 246-261. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.401251>
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531-562.
- Poskiparta, E., Kaukiainen, A. O., Pöyhönen, V., & Salmivalli, C. (2012). Anti-bullying computer game as part of the KiVa program: Students' perceptions of the game. In: *The impact of technology on relationships in educational settings*. 1 edn. Edited by Costabile A, Spears B. New York: Routledge; 2012: pp. 158-68.
- Purugulla, V. (2011). *Impact of the Olweus Bullying Prevention Program on a middle school environment*. [Doctoral Dissertation, Piedmont College].
- Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and in early primary school in Australia*. Commonwealth Attorney-General's Department, Canberra.
- Saarento-Zaprudin, S., Boulton, A. J., & Salmivalli, C. (2014). Reducing bullying and victimization: Student- and classroom-level mechanisms of change. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(1) <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9841-x>

- Salmivalli, C., & Poskiparta, E. (2012). Making bullying prevention a priority in Finnish schools: The KiVa antibullying program. Eds. Dagmar Srtohmeier, Gil G. Noam. In Evidence-Based Bullying Prevention Programs for Children and Youth: New Directions for Youth Development. Wiley Publishers.
- Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*, 35(5), 405–411. <https://doi.org/10.1177/0165025411407457>
- Sharp, S., Smith, P. K., & Smith, P. (1994). *School bullying: Insights and perspectives*. Routledge.
- Theophilos, C., & Ramanathan, R. (2020). *Preventing bullying: A manual for teachers in promoting global educational harmony*. Balboa Press.
- Porsteinsdóttir, E. (2014) Effects of bullying on symptoms of depression and anxiety, the importance of parental support. [Master Thesis, Reykjavik University].
- Ttofi, M. M., Farrington, A. B., & Baldry, A. (2008). Effectiveness of programmes to reduce school bullying. Swedish Council for Crime Prevention.
- Tural Hesapçioğlu, S., & Yeşilova, H. (2015). Lise öğrencilerinin zorbalığa ve zorbalara ilişkin duyguları, düşünceleri ve tutumları. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16, 284-293. <https://doi.org/10.5455/apd.155780>
- Waseem, M., & Nickerson, A. B. (2017). *Bullying*. StatPearls Publishing.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1), 3–25. <https://doi.org/10.1080/0013188930350101>
- Williams, D. R. (2004). Racism and health. Pp. 69–80 in *Closing the Gap: Improving the Health of Minority Elders in the New Millennium*, edited by Whitefield, K. E. Washington, DC: Gerontological Society of America.
- Yelboğa, N., & Koçak, O. (2019). Ergenlerde akran zorbalığını yordayan bazı faktörlerin zorba ve mağdur bireyler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2286-2320. <https://doi.org/10.26466/opus.543567>
- Zhu, C., Huang, S., Evans, R., & Zhang, W. (2021). Cyberbullying among adolescents and children: a comprehensive review of the global situation, risk factors, and preventive measures. *Front Public Health*. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.634909>

BÖLÜM

12

MODERN PAZARLAMA YÖNELİMLERİ

Sevcan BİLGİMÖZ

*Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi A.B.D.,*

E-posta: sevcan.bilgimoz@hbv.edu.tr

 0000-0001-9407-1405

Doç. Dr. Özlem ALTUNÖZ

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi Bölümü,*

E-posta: ozlem.altunoz@hbv.edu.tr

 0000-0001-6593-8364

Arş. Gör. Hasan Tahsin KAVLAK

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi Bölümü,*

E-posta: hasan.kavлак@hbv.edu.tr

 0000-0003-0036-9652

ATIF: Bilgimöz, S., Altunöz, Ö., Kavlak, H.T. (2021). Modern Pazarlama Yönelimleri. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 247-276). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 12 -

MODERN PAZARLAMA YÖNELİMLERİ

Sevcan BİLGİMÖZ

*Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Rekreasyon Yönetimi A.B.D., sevcan.bilgimoz@hbv.edu.tr*

 0000-0001-9407-1405

Özlem ALTUNÖZ

*Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi Bölümü, ozlem.altunoz@hbv.edu.tr*

 0000-0001-6593-8364

Hasan Tahsin KAVLAK

*Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi Bölümü, hasan.kavлак@hbv.edu.tr*

 0000-0003-0036-9652

GİRİŞ

Dünyada üretimin ve tüketimin hızla artması, hızla gelişen endüstri 1900'lü yıllardan itibaren pazarlama hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Pazarlama, en temel anlamıyla tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli mal ve hizmetleri, üretimden başlayarak tüketim sonrasına kadar uzanan bir akış içerisinde işletme faaliyetlerinin tüketicilere yönelik yapılmasıdır. Bu akış içerisinde ise, ürün (product), fiyat (price), dağıtım (place), tutundurma (promotion) gibi pazarlamanın 4P'sini oluşturan pazarlama karması unsurları yer almaktadır.

Teknolojik ve toplumsal gelişmelerle beraber, 1950 yıllarına gelindiğinde üreticiler, tüketici ihtiyaç ve isteklerini göz ardı ederek sık üretim ve satış odaklı bir anlayış benimsemişlerdir. Pazarlama 1.0 olarak adlandırılan bu dönemde kitlesel üretimle beraber amaç standart ürünlerle maliyeti azaltarak ve seri üretim yaparak piyasada tüketicilerin kolay erişiminin olması ve dolayısıyla ürünlerin herkese ulaşmasının sağlanmasıydı. İlerleyen yıllarda bu üretim odaklı süreç yeterli gelmemeye başlamış pazarlamada 2.0 diye adlandırılan ürün odaklı bir anlayış benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde üreticiler, bir önceki pazarlama anlayışından

farklı olarak, piyasaya sürdükleri ürünlerin nitelikli olmasına dikkat etmiş, tüketicilerde ürünler arasında kıyaslama yapabilecekleri duruma gelmişlerdir. Tüketicilerin ürünlere yönelik ihtiyaç ve ilgisine bu dönemde önem verilmeye başlamış, ürünlerde farklı özellikler görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte tüketicilerin farklı ürünleri ihtiyaçlarına göre seçebilmesi pazarlama piyasasında rekabeti de hızlandırmış ve üreticilerle pazarlamacılar zorlu bir süreç içerisine girmişlerdir. Bu zor süreç ise pazarlama alanında yine değişimlere sebep olmuş pazarlama 3.0 diye adlandırılan döneme geçiş başlamıştır. Pazarlama 1.0 ve 2.0 'da odaklanılan üretim ve ürün odaklı pazarlama anlayışının artık yetersiz olarak görülmesi ve artık tüketicilerin istek ve arzularının önemli olduğunun anlaşılmasıyla bu dönemde pazarlama faaliyetleri tüketicileri, değerleri olan birer birey olarak görmeye başlamış ve tüketicilerin gerçekte ne istediğine neye ihtiyaçları olduğuna yönelik çalışmalarla tüketicilerin talepleri ön plana çıkmıştır. Müşterilerin istekleriyle beraber ruhlarına ve duygularına da hitap eden bu dönemin ana unsuru 'müşteri değeri'dir. İlerleyen yıllarda sürekli olarak teknolojinin gelişmesi, müşteri ihtiyaç ve isteklerinin farklılaşması, zorlu rekabet koşulları gibi nedenlerden dolayı pazarlama alanında büyük değişimlere yol açmış ve pazarlama 4.0 adlandırılan bir döneme girilmiştir. Bu dönem özellikle teknolojiyle birlikte gelen dijitalleşmenin bir sonucu olarak pazarlama faaliyetleri geleneksel yöntemlerden uzaklaşma sürecine girmişlerdir. Dijitalleşme çağını yaşadığımız bu dönemde pazarlama faaliyetleri de buna göre şekillenmeye başlamış, tüketicilerle daha farklı yöntemlerle iletişim kurabilme, ürün ve hizmetlerin teknoloji ve dijitalleşmeye sayesinde geniş kitlelere ulaşabilmesiyle markalarla müşterilerin ilişkilerini geliştirmesine, müşteri deneyim ve memnuniyetin artmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde pazarlama faaliyetleri sanal ortamda gerçekleşmekte, her bir müşteriye eş zamanlı ulaşım ile birlikte ürün ve hizmetlerin pazarlama sürecinin daha hızlı bir şekilde meydana gelmesine olanak sağlamıştır.

Görüldüğü gibi geçmişten günümüze başta teknolojinin gelişimi, pazar ortamının giderek artan zor koşulları, tüketicilerin beklentilerinin artmasıyla tüketici davranışlarının önem kazanması gibi nedenlerden dolayı pazarlama yöntemleri koşullar doğrultusunda gelişim göstermiş ve bu gelişimi de devam ettirmektedir. Pazarlama alanındaki sürekli gelişimler, pazarlama yöntemlerinin çeşitlenmesine

olanak sağlamış ve günümüzde daha modern anlamda pazarlama faaliyetlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu bölümde tüketicileri davranışlarının anlaşılmasının sağlanması ve tüketicileri geleneksel yöntemler dışında farklı yöntemlerle etkilemeye yönelik olan modern pazarlama yönelimleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

1. NÖROPAZARLAMA

Tüketici davranışlarının anlaşılması için pazarlamanın geleneksel yöntemleri yeterli olmamaya başlamış ve pazarlamacılar günümüzde tüketici davranışlarını çözmek için yeni pazarlama yöntemlerine başvurmak durumunda kalmışlardır. Bunlardan bir tanesi ise nöropazarlamadır. Nöropazarlama, en karmaşık yapılardan biri olan insan beyninin işleyişine odaklanmaktadır ve bu yöntemle tüketicinin satın alma davranışlarını anlamlandırmaya çalışır. En temel anlamıyla nöropazarlama, tüketicinin zihninde neler olduğunu ve satın alma davranışlarına gerçekten nasıl etki ettiğini anlamak amacıyla nörobilimde kullanılan bazı tekniklerin tüketici zihinlerini tüketicilere uygulamasıdır.

21. Yüzyıl'da sinirbilim (nöroloji) ile psikoloji disiplinlerinin birleşmesiyle nöropsikoloji adı verilen yeni ve çağdaş bir disiplin meydana gelmiştir. Bu disiplinin daha sonrasında pazarlama ve reklam araştırmaları ile doğrudan ilişkili olduğu kanıtlanmıştır (Gordon, 2002). Bu ilişkilerin kanıtlanmasıyla birlikte Nöropsikoloji ve pazarlamanın kombinasyonundan oluşan nöropazarlama terimi ortaya çıkmıştır. Nöropsikoloji ile nöropazarlamanın farkı ise, nöropsikolojinin beyin ile insan bilişsel ve psikolojik işlevleri arasındaki ilişkiyi incelerken, nöropazarlamanın tüketici davranışlarına beyin perspektifinden bakmayı hedeflemesidir (Morin, 2011). Nöropazarlama, tüketicilerin gerçek olarak pazarlama ürünlerini nasıl algıladıklarını, nasıl etkilendiklerini öğrenmek ve buna göre doğru pazarlama uygulamalarını gerçekleştirmek için nöropsikoloji ve teknolojiye yararlanmak suretiyle gerçekleştiren bir pazarlama tekniğidir. Nöropazarlama, diğer pazarlama tekniklerinden oldukça farklılaşmaktadır bunun sebebi bu yöntemde çeşitli nörogörüntüleme tekniklerinin kullanılmasıdır. Bu nörogörüntüleme teknikleri; pozitron emisyon tomografi cihazı (PET- pozitronemission tomography), işlevsel magnetik tınlama görüntüleme cihazı (

fMRI-functional magnetic resonance imaging), elektro beyin grafisi cihazı (EEG-electroencephalography) ve galvanik deri tepkisi cihazı (GSR galvanic skin response) gibi cihazları kullanan tıbbi yöntemlerdir (Ural, 2008).

Nöropazarlama terimi ilk kez 2002 yılında kullanılmaya başlamıştır (Morin, 2011). Bu terimin akademik dünyada ortaya çıkmasından önce ise, 1990 yılında Harvard Üniversitesi'nden Prof. Gerry Zaltman (fMRI) cihazını pazarlama araştırmaları amacıyla kullandığını duyurmuştur (Fisher, Chin & Klitzman, 2010). Nöropazarlama kelimesinin bilinen en eski kullanımlarından biri, bir Atlanta pazarlama firması Bright House tarafından Haziran 2002'de yapılan bir basın açıklamasında kullanılmıştır ve bu açıklamada, pazarlama araştırması için fMRI kullanılarak bir iş bölümü oluşturulduğu duyurulmuştur ve iş dünyasının ve basının dikkatini çekmeye başlamıştır (Wilson, Gaines & Hill, 2008; Fisher, Chin & Klitzman, 2010).

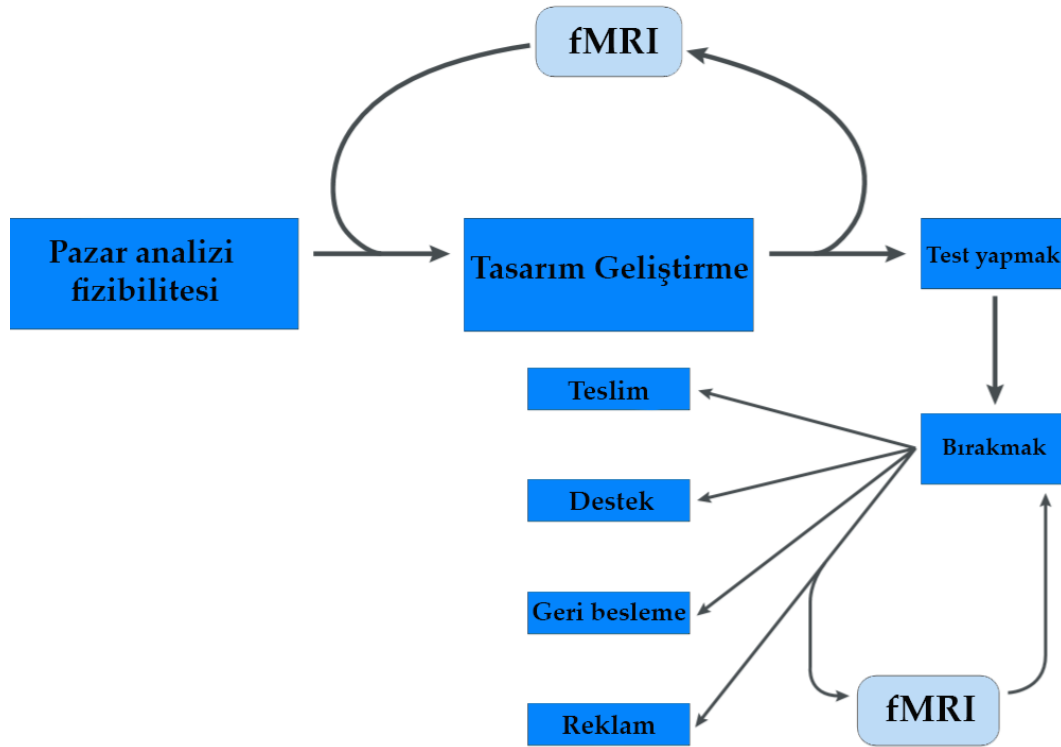
Bununla birlikte, 2003 yılında ilk bilimsel nöromarketing araştırmalarından biri olan çalışma, Baylor Tıp Fakültesi Nörobilim Profesörü Read Montague tarafından gerçekleştirilmiş ve araştırma ve 2004'te yayınlanmıştır. Çalışmada bir grup insandan fMRI (functional magnetic resonance imaging) makinesiyle beyinleri taranırken Pepsi veya Coca Cola marka kola içmeleri istenmiştir, çalışmanın sonuçları ilgi çekiciyken, Dr. Montague beynimizin marka seçimlerini nasıl ele aldığı konusunda bir gerekçe sunamamıştır ancak çalışmada insanların tükettikleri markanın farkında veya farkında olmadığı beyin farklı bölümlerinin sinyal verdiğini ortaya koymuştur (Morin, 2011).

Nöropazarlama, tüketici davranışlarının merkezinde yer alan 'kara kutunun' içinde neler olduğunu açıklamaya yardımcı olmak için beyin fonksiyonları ve mekanizmaları hakkında klinik bilgiler kullanmaktadır (Fugate, 2007). Nöropazarlamanın amacı, beyin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini incelemektir (Madan, 2010). Nöropazarlama hakkında bilgi edinmek, satış etkinliklerini hızla artıracak ve müşterilerin "satın alma düğmelerini" hızlı bir şekilde harekete geçirmeye olanak sağlayacaktır (Renvoise & Morin, 2007:2). Nöro görüntüleme teknolojisinde ve nöropazarlamadaki gelişmeler, insanların nasıl

karar aldıkları ve pazarlamacıların bu kararları nasıl etkileyebileceği hakkındaki bilgilerimizi geliştirmeye devam edecektir (Wilson, Gaines & Hill, 2008). Diğer yandan, iyi teknolojiye veya en yüksek kalitede çözüme sahip olmak, potansiyel müşterilerin her zaman sizden satın alacağını garanti etmez ancak beyin araştırmalarındaki heyecan verici yeni bulgular, gerçek karar vericiyle konuşarak, beynin bir fikri iletme veya bir ürün satmadaki etkinliğini artıracaklarını göstermektedir (Renvoise & Morin, 2007:5).

Bununla birlikte, nöro görüntüleme teknolojisinin kullanılmasıyla var olan nöropazarlama, çeşitli sorunlara yol açsa da (etik sorunu, deneklerin sınırlı sayıda olmasına karşılık bu bulguların genellenmesi vb.) pazarlamacıların karşılaştığı sorunların bazılarını çözebileceğine, geleneksel yöntemlerle elde edilemeyen tüketici tercihleri hakkındaki bilgileri ortaya çıkaracağına, pazarlama başarısızlıklarını azaltma ve pazarlama başarılarını artırma potansiyeli dair umut vaat etmektedir (Ariely & Berns, 2010; Fugate, 2007).

Şekil 1: Ürün geliştirme döngüsü

Kaynak: Ariely & Berns, 2010

Şekil 1'de görüldüğü üzere, fonksiyonel MRG'nin (fMRI) nöropazarlama uygulamaları potansiyel olarak ürün geliştirme döngüsüne iki yerde girebilir. İlkinde, fMRI tasarım sürecinin bir parçası olarak kullanılabilir. Burada, nöral tepkiler ürünün piyasaya sürülmeden önce rafine edilmesi için kullanılabilir. İkincisi, fMRI, ürün tamamen tasarlandıktan sonra, tipik olarak satışları artırmak için bir reklam kampanyasının parçası olarak nöral yanıtları ölçmek için kullanılabilir (Ariely & Berns, 2010).

Nöro pazarlamanın, gelişen teknoloji ile birlikte gelecek yıllarda tüketici davranışlarını açıklamada daha kullanır hale gelmesi ve tüketicinin gerçekte nasıl karar verdiğinin anlaşılması açısından pazarlama dünyası için uzun yıllar kullanılacak ve gelişebilecek modern yöntemlerden biri olduğu açıktır.

2. NİŞ PAZARLAMA

Sözlük anlamı olarak 'duvar içine bırakılan oyuk' (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen niş kavramı, küçük alanlar olarak da adlandırılmaktadır. Pazarlama alanında ise niş, kelime anlamından yola çıkarak kullanılmıştır ve yine daha küçük bir pazarlama alanını ifade etmektedir.

Niş pazarlama, bireysel bir müşteri veya benzer özelliklere veya ihtiyaçlara sahip küçük bir müşteri grubundan oluşan küçük bir pazar ve buna göre küçük pazara yönelik mal ve hizmetleri uyarlayarak müşteri ihtiyaçlarını karşılamamanın bir yöntemi (Dalgic & Leeuw, 1994) olarak tanımlanmıştır. Pazarlamada, niş genellikle bir segmenti alt bölümlere bölerek veya belirgin bir faydalar karışımı arayan bir grup olarak tanımlanmaktadır (Kotler, 2002:145). Ayrıca, geleneksel olarak, tüm endüstrilerdeki daha küçük şirketler niş pazarlara, büyük şirketler ise kitle pazarlarına odaklanmıştır (Parrish, 2003:27).

Niş pazarlama dünya çapında birçok şirket tarafından başarıyla uygulanan bir yaklaşımdır ve niş pazarlama, şirketlerin sağlıklı olarak ayakta kalmasına yardımcı olabilir (Dalgıç & Leeuw, 2006:3). Niş pazarlamasında etkili olabilmek için, mevcut müşterilere ya fazla hizmet verilebilir (sonuçta daha yüksek fiyatlarla istenmeyen faydalar sağlanır) ya da daha büyük olasılıkla yetersiz hizmet verilebilir (mevcut tedarikçiler arzu edilen seviyelerden daha az anahtar ürün ve hizmet özelliği sağlar)

(Drea & Hanna, 2000). Niş pazarlama, herkesin tercih ettiği mallar/hizmetler üretmek yerine, az kişinin çok fazla sevdiği malların/hizmetlerin üretimini gerçekleştirme temeline dayanmaktadır (Garda & Temizel, 2016).

Niş pazarların beş temel özelliği, (Kotler,2003):

1. Nişteki müşterilerin farklı ihtiyaçları vardır;
2. Firmalara ihtiyaçlarını en iyi karşılayan prim fiyatı ödeyeceklerdir
3. Nişin rakipleri çekmesi muhtemel değildir;
4. Niş pazarlamacı uzmanlaşma yoluyla bazı ekonomiler kazanır
5. Niş boyut, kar ve büyüme potansiyeline sahiptir

Bir niş tanımlanırken, birkaç müşteri özellikleri uygulanabilir. Örneğin, tüketici pazarları için yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi ve kurumsal pazarlar için sanayi türü, şirket büyüklüğü, konum veya coğrafya gibi demografik özelliklerdir (Toften & Hammervoll, 2009).

Pazarlama niş stratejilerini benimseyenler, büyük rakiplerin göz ardı ettiği veya görmezden geldiği nişlere hizmet verme konusunda uzmanlaşmıştır (Dinis,2006). Niş pazarlamanın başarısındaki en önemli faktörlerden biri ilişkilerdir. Bir niş pazarlama şirketi için büyük önem taşıyan bir diğer kavram itibardır (Parrish, Casill & Oxenham, 2006).

Bu nedenle, bir niş içinde hareket eden ve sınırlı bir müşteri grubuna hizmet veren bir firmayı ele alındığında (Noy, 2010):

(1) Niş, firmanın uzun vadeli büyüme hedefini karşılamak için büyümezse, stratejisini değiştirmek ve sınırlarını aşmak zorundadır.

(2) Pazar, firmanın hedefinin hızında veya daha hızlı büyürse, firma, büyük genel rakipleri çekecek kadar büyüene kadar nişte kalabilir.

Örneğin, uzay turizmi çalışmaları yapan (Virgin Galactic, Space X vb.) gibi şirketler küçük bir gruba hitap edip önemli bir niş pazar alanı oluşturmaktadır. Tüketicilerin farklı ve özel isteklerinin olması ve üreticilerle pazarlamacıların daha

spesifik ürün ve hizmetlere yönelmesi niş pazarlamanın uzun yıllar boyunca pazarlama dünyasında var olacağını göstermektedir.

3. YEŞİL PAZARLAMA

Tüm dünyada artan tüketim doğal kaynakların azalmasına yol açmış ve günümüzde insanların tüketim bilinci ve doğayı koruma bilinci giderek artmaya başlamıştır. Bu gelişen bilinçle birlikte pazarlama dünyası da buradan yola çıkarak 1980'lerin sonunda pazarlamada 'yeşil' üretim/tüketimi içeren ortaya çıkan yeşil pazarlama ortaya çıkarmıştır. Tüketim ürünlerinin sürdürülebilirliği, çevre korunması, doğal ürünlere olan talebin çoğalmasıyla, günümüzde de yeşil pazarlama geçerliğini ve önemini korumaya devam etmektedir.

Yeşil pazarlama, geleneksel pazarlamadan farklılaşmaktadır, geleneksel pazarlamada işletme için kısa sürede kar etme amacı güdülürken müşteri tatmini çok ön planda değildir. Yeşil pazarlamada ise hem müşterinin hem de toplumun genel ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir, doğal kaynakları tüketmeden müşterileri memnun etme, gelecek kuşaklara kaynakların aktarılmasını ve onlara yaşanabilecek bir çevre bırakmayı amaçlamaktadır. Ayrıca işletme, faaliyetlerini gerçekleştirip müşteri memnuniyeti yaratırken doğal kaynakları yok etmeden, kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır (Tayfun & Öçlü, 2015).

Yeşil pazarlama özellikle, kaynakların sürdürülebilir olması için önemli bir farkındalık düzeyi yaratmaktadır. Yeşil pazarlama çoğunlukla geleneksel pazarlamanın farklı yönlerinin doğaya yönelik olmasıyla ilişkilidir ve bu genellikle, atıkların tüketiminden geri dönüştürülmesi için uyarılan "yeşil" tüketicilere satışa sunulan "yeşil" ürünlerin üretimini içerir (Killbourne, 1998). Yeşil pazarlama ayrıca, endüstriyel üreticilerin sorumluluğu, yaşam döngüsü analizi, malzeme kullanımı ve kaynak akışları ve eko-etkinlik gibi endüstriyel ekoloji ve çevresel sürdürülebilirlik konularıyla da yakından ilişkilidir. Bu nedenle, yeşil pazarlama konusu önemlidir ve iş stratejileri ve kamu politikaları üzerinde önemli etkileri vardır (Prakash, 2002).

Tablo 1: Geleneksel pazarlama ve yeşil pazarlama arasındaki farklar

GELENEKSEL PAZARLAMA		YEŞİL PAZARLAMA
Firma ve Müşteri	Değişime dahil olan parçalar →	Firma, Müşteri ve Çevre
1.Müşteri Memnuniyeti 2.Firma hedefinin memnuniyeti	Hedefler →	1.Müşteri Memnuniyeti 2. Firma hedefinin memnuniyeti 3.Ortaya çıkan ekolojik etkiyi en aza indirme
Ekonomik Sorumluluk	Kurumsal sorumluluk →	Sosyal Sorumluluk
Üreticiden ürün kullanımına doğru	Pazarlama kararlarına ulaşım →	Hammadde elde edilmesinden tüketim sonrasına tüm ürün değer zinciri
Yasal Yükümlülükler	Ekolojik Talepler →	Yasanın ötesinde: çevre için tasarım
Çatışma veya pasif tutum	Baskın Yeşil Gruplar →	Açık ilişki ve işbirliği

Kaynak: Chamorro & Banegil, 2006

Yeşil pazarlama, firmaların kurumsal hedeflere nasıl ulaşabileceklerini ve uzun vadeli ekolojik zararı en aza indirgeyerek tüketicilerin ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceklerini sürekli olarak yeniden değerlendiren bütüncül ve entegre bir yaklaşımdır (Polonsky & Rosenberger, 2001). Doğal kaynakların ve çevrenin sürdürülebilirliğini amaç edinen yeşil pazarlamada, bu pazarlama yöntemini kullanan işletmeler, özellikle çevreye duyarlı tüketiciyi olumlu yönde etkilemektedir ve iyi imaj çizmelerine olanak sağlamaktadır.

Yeşil pazarlama için önemli olan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bunlar; yeşil tüketici, yeşil ürün, yeşil ambalajlama, yeşil etiket ve yeşil reklamdır. Yeşil tüketiciler, hizmet ya da ürün satın alma eğilimleri gösterirken, ürünün veya hizmetin doğa dostu,

geri dönüştürebilir, çevreye mümkün olduğunca az zarar veren vb. özelliklerine önem veren çevre bilinci olan tüketicilerdir. Yeşil ürün, doğal kaynakları bitirmeyen, çevreye zararsız ya da en az derecede zararlı, geri dönüştürebilen ürünler olarak tanımlanmaktadır. Yeşil ambalajlama, ürünlerin kağıt ve üretim şekliyle kaynaklanan çevreye duyarlı paketlenme uygulamasıyla ilgilidir. Yeşil etiket, ürünün çevreye duyarlı olması ile verilen sertifika ile ilgilidir ve ürünlerde, yeşil etiketi belirten logolar bulunmaktadır.

Yeşil reklamlar ise, ürün ya da hizmeti pazarlamak isteyen pazarlamacılarının reklamlarında çevreci unsurlara dikkat çekmesiyle ve aynı zaman da tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine cevap verme niteliği taşıyan 'yeşil' unsurunun ön planda olduğu reklamlardır. Örneğin, Calgonfirması bulaşık makinesi için ürettiği deterjanın pazarlamasında, "yarının suyu" adlı bir proje başlatmıştır ve bu proje de su kaynaklarının tüketimine dikkat çekmiş, gelecek nesillere suyun aktarılabilmesi için, bulaşıkların elde yıkanmasını ve aynı zamanda makineye konan bulaşıkların sudan geçirilmeden konmasına dikkat çekmiş ve bulaşık temizliği için bir tabletin yeterli olduğunu ve su sürdürülebilirliğinin vurgusunu yapmıştır.

Yeşil pazarlama, turizm sektörü için de önemli hale gelmiştir. Özellikle su ve elektrik kullanımının çok olduğu turizm işletmeleri (oteller) yeşil bir strateji izlemeye başlamışlardır ve sürdürülebilirlikle ilgili sertifikalar almaya başlamışlardır. Çevreye önem veren turistik tüketiciler için bu konsepti benimseyen oteller daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Bazı, seyahat acentelerinin web sayfalarında dahi bu tesisler, 'yeşil anahtar ödüllü tesisler' başlığı altında toplanmaktadır. Ramada Resort Kazdağları Thermal & Spa ve Voyage Sorgun otelleri bu duruma örnek verilebilir.

Günümüzde, tüketicilerin daha çevreci bir dünya isteği ile kaynakların sürdürülebilirliği açısından var olan yeşil hareket, pazarlama dünyasında da daha çok kullanılmasıyla beraber özellikle gelecek açısından modern pazarlama yöntemleri için önemli konumu korumaya devam edeceği görülmektedir.

4. AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA

İletişim insanlık tarihinden beri var olmuştur ve bu iletişimin ise en yaygın olanı ağızdan ağıza direk olan iletişimidir. İnsanlar, iletişim yoluyla yaşadıklarını deneyimleri birbirlerine aktarmaktadırlar. İletişimde verilen mesaj, olumlu ve ya olumsuz yönde olabilir ve bu tüketici davranışlarını etkilemektedir. İletişimin bir ürün, hizmet ya da şirket hakkında olması ise ağızdan ağıza pazarlama ile ilgilidir. İngiliz dilinde "Word Of Mouth Marketing" (WOM) olarak kullanılan ağızdan ağıza pazarlama kavramı eskiden beri var olan ve hala güncelliğini koruyan bir pazarlama taktiğidir.

Ağızdan ağıza pazarlama için, tüketiciler arasındaki bir ürün, hizmet veya şirket hakkındaki iletişimidir (Litvin, Goldsmith & Pan, 2008). Diğer bir tanımda ise, ağızdan ağıza pazarlama, ürün veya hizmeti veren şirketten bağımsız olduğu düşünülen kişilerden, şirketten bağımsız olduğu düşünülen bir ortamda ürünler ve hizmetler hakkında iletişim olarak tanımlanmıştır (Alire, 2007). Ağızdan ağıza pazarlama, profesyonel pazarlama teknikleriyle tüketiciden tüketiciye iletişimin kasıtlı olarak etkilenmesidir (Kozinets, vd., 2010).

Ağızdan ağıza pazarlamanın temel amacı, insanların diğerleriyle ürün ve hizmetler hakkında konuşmasını sağlamak, böylece bu hizmetlerin daha fazla kullanılmasının sağlanmasıdır yani hizmetlerin kullanılması ve daha sonra başkaları hakkında bilgi vermek için "güvenilir danışmanlar" edinmek (Alire, 2007) pazarlamacılar için çok önemli bir konudur. Bununla birlikte, ağızdan ağıza pazarlamanın mutlaka marka, ürün veya hizmet odaklı olması gerekmez, örgüt odaklıda olabilir. Aynı zamanda, günümüzdeki elektronik çağda bu pazarlama uygulamasının yüz yüze, doğrudan, sözlü olması gerekmez (Buttle, 1998). Ağızdan ağıza pazarlama teknolojinin gelişmesiyle birlikte çeşitli mesajlar yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir (Örneğin, telefonla iletişim ya da sanal ortamda iletişimle gelişen ağızdan ağıza pazarlama). Bundan dolayı pazarlamacılar şimdilerde e-ağızdan ağıza pazarlamaya yönelmişlerdir.

İletişimin her geçen gün kolay hale gelmesi ağızdan ağıza pazarlama yönteminin güncelliğini koruması sağlanmaktadır. Ancak gelişen teknoloji ile birlikte

ağızdan ağıza pazarlama yöntemi daha farklı kaynaklarla olan iletişim yoluyla "viral pazarlama" gibi yöntemlere çıkış noktası olmuştur.

4.1. Viral Pazarlama

Pazarlama çeşitlerinden biri olan viral pazarlama ise ağızdan ağıza pazarlama ile yakın ilişkilidir ve aynı zamanda viral pazarlama dijital pazarlama ile de doğrudan bağlantılıdır. Viral pazarlama ağızdan ağıza pazarlamanın internet yoluyla (web siteleri, sosyal medya uygulamaları, e-postalar, forumlar) pazarlama mesajlarını tüketicilere iletmesini içeren bir pazarlama tekniği olarak tanımlanabilir. Viral pazarlamada, mesajlar bir nevi kartopu etkisi ile hızlı bir şekilde büyür ve pazarlama amaçları gerçekleştirilir.

5. DİJİTAL PAZARLAMA

Dijital pazarlama, teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet kullanımının artması doğrultusunda ortaya çıkmış bir pazarlama çeşididir. Öyle ki, günümüzde firmalar için dijitallikten uzak kalmak pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla pazarlama uygulamalarında yeni bir dönüşüm gerçekleşmiştir ve farklı stratejiler izlenmeye başlamıştır.

Dijital pazarlama, ürün ve hizmet sunan işletmelerin dijital ortamda yer almasıyla birlikte dijital ortamı (web siteleri, sosyal medya uygulamaları vb.) kullanarak pazarlama faaliyetlerini bu ortamda gerçekleştirmesidir. Diğer bir tanıma göre ise dijital pazarlama, e-posta, web siteleri, gibi medya teknolojilerini kullanarak kişileri dijital ortamda hedeflemeye denmektedir (Gökşin, 2017: 27).

Ayrıca, son yıllarda birçok marka istediği satış hedefine erişmek için pazarlama bütçesinin önemli bir kısmını dijital alanlarda harcamaktadır. Bunun sebebi dijital pazarlamanın her geçen gün güç kazanmasıyla birlikte markaların bu gücü kullanarak reklamlar sayesinde mesajlarını hedef kitleye kolaylıkla iletebilmesidir (Gökşin, 2017:7). Diğer yandan, geleneksel pazarlamanın amaçlarından biri olan minimum maliyetle maksimum fayda sağlamak dijital pazarlama içinde geçerlidir öyle ki dijital pazarlama sayesinde işletmeler 7/24 müşteriye ulaşabilmekte, zaman ve mekan kısıtlaması olmamakta, aynı anda bir çok ürün ve hizmete erişebilme vb. gibi faydalar

dijital pazarlamanın önemini ortaya koymaktadır. Özellikle, Aralık 2019'da ortaya çıkan ve uzun süre tüm dünya da etkisi gösteren ve pandemi ilan edilen Covid-19 virüsü sebebiyle dijital pazarlamanın iş hacmi ve aynı zamanda önemi artmıştır. Öyle ki, bazı büyük şirketler örn, Microsoft tüm mağazalarını kapatıp tamamen dijital ortamda satışa geçmeyi planlamaktadır.

Dijital pazarlamanın geniş kitlelere yayılması ve dijital pazarlama altında hemen hemen tüm ürün ve hizmetlere ulaşabiliyor olabilmenin getirdiği kolaylıkla birlikte tüm pazarlama faaliyeti sürdüren işletmeler dijital dünyada kendilerine yer edinmek ve dijital dünyada stratejilerini çok iyi olarak belirlemek zorunda kalmaktadırlar. İşletmeler artık dijital dünyada kendi kişisel sayfalarını oluşturmaktadır bu sayfalar ise web siteleri olarak adlandırılmaktadır.

İnternetin kullanılmaya başlamasıyla web sitelerinin kullanıma açılması, firmalar için yeni bir pazarlama adresi olmuştur. Firmalar, kendilerine ait bir web sitesi üzerinden adeta fiziki mağazadaki gibi şirket, hizmet ve ürün bilgilerini detaylı olarak paylaşabilmekte hem de online olarak satışlarını bu mecradan gerçekleştirebilmektedir. Günümüzde küçük işletmelerden büyük işletmelere hemen hemen her işletmenin bir web sitesi bulunmaktadır ve pazarlama faaliyetleri açısından web siteler kolay ulaşılabilirlik, ücretleri anında görme, ürünlere aynı anda bakabilme vb. gibi nedenlerden dolayı pazarlama faaliyetleri açısından avantaj sağlamaktadır. Web sitelerinin daha kolay ulaşılıyor olması ve tüketicilerin artık fiziki mağazalara olan ilgisinin internet tabanlı mağazalara kayması, dijital pazarlamanın önemi ortaya koymasıyla birlikte daha ileriki yıllarda da web sitelerinin daha geniş ve daha kolay şekilde içeriklerle tüketicilere ulaşması kaçınılmazdır.

5.1. Sosyal Medya Pazarlaması

İnternetin gelişmesi bazı yeni ve farklı yayın organlarının çıkmasına sebep olmuştur ve bu yeni özellikli uygulamalar hayatımıza sosyal medya (facebook, twitter, instragram, snapchat vb.) olarak girmiştir. Sosyal medya, dijital ortam içinde çeşitli hizmetler sunan, kullanıcıların kendi paylaşımlarını yapabildiği ve eş zamanlı etkileşimin olduğu dijital mecralardır. Dijital pazarlamanın en gözdelelerinden diyebileceğimiz sosyal medya pazarlaması ise, dijitaldeki bu uygulamalar aracılığıyla

şirketlerin kendilerini bu uygulamalar üzerinden çeşitli pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmesini ifade etmektedir. Markalar, müşterilerle sürekli iletişim halinde olmak, mevcut müşterilerinin devamlılığını sürdürebilmek ve yeni müşteriler kazanmak vb. için sosyal medya mecralarını kullanmaya başlamışlardır.

Günümüzde kullanılan popüler sosyal medya uygulamalarına baktığımızda ilk sıralarda Facebook, Instagram, Twitter, Tumblr, LinkedIn, Whatsapp, SnapChat, Youtube adlı sitelerin yer aldığını görmekteyiz. Wearesocial araştırma şirketine göre, dünyada 4,5 milyardan fazla insan interneti kullanırken, sosyal medya kullanıcıları ise 3,8 milyarı geçti (<https://wearesocial.com/>). Yine aynı araştırma şirketinin rakamlarına göre, Facebook'ta 2,4 milyar kullanıcı, Youtube'da 2 milyar kullanıcı, Instagram'da ise 1 milyar aktif kullanıcı var dolayısıyla işlem hacminin bu kadar yüksek olduğu platformlarda pazarlama faaliyetleri de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde firmalar bu sosyal medya ağlarında kendi firma kimlikleriyle yer almaktadır ve bünyesinde bulundurduğu ürün ve hizmetleri, bu platformdan üzerinden sunmaktadır. Bunun yanı sıra, firmaların tanıtımı, sosyal sorumluluk projeleri, kampanyaları ve diğer birçok gerçekleştirdiği faaliyet ise yine sosyal medya hesapları tarafından birçok kişiye sunulmaktadır. Yine firmaların reklam faaliyetleri de sosyal medyalarda yer almaktadır.

Sosyal medya'nın ürün ve hizmetlere etkilerinden verilebilecek en güzel örnek ülkemizin tren rotalarından biri olan 'Doğu Ekspresi trenidir', bu tren çok uzun yıllardan beri Ankara - Kars - Ankara arasında hizmet vermektedir ve yol güzergâhındaki çeşitli şehirlere de uğrayarak 24 saatte seferini tamamlamaktadır. Diğer tren hatları gibi olan Doğu Ekspresi son yıllarda sosyal medyanın etkisiyle tren seferi turizmin yeni yıldızı haline gelmiştir. Sosyal medya blogger ve fenomenlerin doğu ekspresiyle yaptığı yolculuklar ve bu yolculukların tanıtımı tren seferinde adeta bir talep patlamasına yol açmış biletlere yer bulunmama başlamıştır. Öyle ki bilet sorununun büyümesi ve bu hattın çok talepkar hale gelmesi 'turistik doğu ekspresi' başlamasını sağlamıştır ve Turistik Doğu Ekspresi treni, ilk seferini Mayıs 2019 tarihinde gerçekleştirmiştir. En son haliyle klasik doğru ekspresi treni, kuşetli ve pulman koltuklar olarak hizmet vermekte, turistik doğu ekspresinin ise tamamı ise

yataklı vagonlardan oluşmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere sosyal medya günümüzde var olan ya da yeni ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin pazarlamasında oldukça etkili olmaktadır.

5.2. Fenomen Pazarlama (influencemarketing): Sosyal medya üzerinden pazarlama faaliyetlerinin hızla gelişmesi dijital pazarlama içerisinde yer alan bir pazarlama çeşidini daha ortaya çıkarmıştır bunlardan biri ise İngiltere'de influencemarketing adıyla yer alan fenomen pazarlamadır. Influence, Türkçe anlamı olarak etkilemek anlamına gelmektedir, sosyal medya üzerinde pazarlama faaliyetlerini içeren "influencemarketing" etkili pazarlama anlamına gelmektedir ve bu etki sosyal medya fenomenleri üzerinden gelmektedir. Fenomenler, sosyal medyada hesapları bulunan, hesaplarında çok sayıda takipçinin bulunduğu ve paylaşımlarıyla çok sayıda kişiyi etkileyen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Fenomenler, yiyip içtikleri ürünlerden, gittikleri yerlere kadar birçok paylaşımda bulunmaktadır ve çok sayıda firma artık bu fenomenler aracılığıyla ürün ve hizmetlerini tanıtılmasını istemektedirler. Çünkü fenomenlerin kullandıkları ürün ve hizmetler birçok takipçi tarafından merak edilmektedir dolayısıyla fenomenlerin sıkı takipçileri fenomenlerin kullandıkları ürün ve hizmetleri satın alma eğilimi göstermektedirler.

6. GERİLLA PAZARLAMA

1960'lı yıllarda ABD firmaları, rakipleri aşmak için yeni bir yola ihtiyaç duyduklarında Pazarlama'ya "Gerilla" taktiklerini getirmişlerdir. 1983 yılında ise Jay Conrad Levinson, küçük ve yeni başlayan şirketlerin işlerini az miktarda parayla başarılı bir şekilde pazarlaması için bir felsefe olarak bilinen "Gerilla Pazarlama" uygulamasını ortaya koymuş ve bir pazarlama stratejisinin başarısını geleneksel olmayan pazarlama kanallarının kullanımına, müşteri yakınlığına, ısrar etmeye ve sabra dayandırmıştır. Gerilla pazarlama günümüzde çoğunlukla tanıtım için kullanılan bir pazarlama formuna dönüşmüştür. Yıllar boyunca Gerilla pazarlamasında çok sayıda yöntem ortaya çıkmıştır (Behal & Sareen, 2013).

Gerilla pazarlamasının amacı, küçük bir bütçeyle reklam vermek için geleneksel olmayan taktikler kullanmaktır. Gerilla pazarlama, bir ürünü veya fikri iletmek veya tanıtmak için geniş bir bireysel hücre ağında düşük maliyetli geleneksel olmayan

araçların kullanıldığı bir pazarlama stratejisidir (Behal & Sareen, 2013). Yani gerilla pazarlamada, bir firmanın mallarına ve hizmetlerine olan ilgisinin en üst düzeye çıkarmanın yanı sıra reklam maliyetlerini de en aza indirmek asıl amaçlardan biridir. Tıpkı gerilla savaşı gibi, bu pazarlama şekli de dikkati belirli bir yöne odaklamaya çalışır. Bunu reklamcılıkta başarmanın yolu küçük bir bütçeyle uygulanan "farklı, şaşırtıcı, özgün ve eğlenceli"dir (Bigat, 2012).

Gerilla pazarlamada, geleneksel olmayan yöntemler (değişik yapılandırma ya da çıkartmalar, değişik ilgi çekici yazı ve görseller vb.) kullanarak marka bilinirliğinin fazlaşması hedeflenmektedir. Bu açıdan bu pazarlama tekniğinde, farklılık, yaratıcılık, rakiplerinden farklı tanımlarla farklılaşma ön plandadır. Özellikle düşük bütçeli firmalar için gerilla yönteminin kullanılması müşterileri etkileme konusunda avantajlı olabilmektedir.

Tablo 2: Geleneksel Pazarlama ile Gerilla Pazarlama Arasındaki Farklar

Geleneksel Pazarlama	Gerilla Pazarlama
Birincil yatırım paradır	Birincil yatırım zaman, çaba ve yaratıcılıktır
Büyük işletmeler için model	Küçük işletmelere odaklanma
Satışlarla ölçülen başarı	Kazanç ile ölçülen başarı
Müşteriden ne alabilirim?	Müşteriye ne verebilirim?
Kitle iletişim araçları kullanımı (doğrudan posta, radyo, televizyon, gazeteler)	Pazarlama silahları çoktur ve çoğu Özgür
Reklam çalışmaları	Geleneksel olmayan pazarlama türleri başarılı
Sonunda ne kadar paran var?	Sonunda kaç ilişkiniz var?

Kaynak: (Lewinson, 2006; Isaac, 2014).

7. RETRO PAZARLAMA

Bireyler genellikle, geçmiş zamanı hatırlatan, nostalji hissi uyandıran ürünleri sevmektedirler, bu düşünceyle yola çıkan retro pazarlama, pazarlanacak ürünlerde eskiyi tekrar yaşatan öğeler kullanarak tüketicileri o ürüne çekmek için kullanılan bir pazarlama stratejisidir. Retro pazarlamada hedef kitle ürünü daha önce kullanan

olabileceği gibi, daha önce ürünle tanışmamış ancak eskiye merak duygusu uyandırmak amacıyla yeni kuşak bir kitle de olabilmektedir.

Pazarlama iletişimindeki retro eğilim, olumlu nostaljik duyguları sağlayarak geçmişe somut bir bağlantı yaratmaya olanak sağlamaya ve markanın geçmişle ilişkilerini vurgulamak bir iletişim kampanyasının hayati bir unsuru olabilmektedir (Grębosz & Pointet, 2015).

Retro pazarlama konusu için kullanılan üç anahtar unsur vardır, bunlar; Rebro, Retro ve Rebro-Retro'dur. Rebro, ürün ya da hizmetin eskiden olduğu gibi çoğalmasıyla ilgilidir, ancak geçen zamanda anlamları değişmiş olabilir. Retro, eskiyi yenisiyle birleştirmeyi, genellikle eski tarz stil ile yüksek teknoloji teknolojisini birleştirmeyi ifade etmektedir. Rebro-retro ise, nostaljiyle alakalı bir şeyin canlandırmasını veya yeniden üretilmesiyle ilgilidir, neo-nostalji olarak da ifade edilmektedir (Brown, 1999).

Yani Retro pazarlama, markanın önceki bir döneme ait bir ürün veya hizmetinin performans, işlevsellik veya lezzet standartları açısından özelliklerinin her zaman aynı olmasa da günümüze göre yeniden canlandırılması, başlatılması ile ilgilidir (Brown, Kozinet, Sherry, 2003). Yeniden canlanan veya retro ürünler ve hizmetler tüketicilerin nostaljik eğilimleri üzerinde ticaret yapar. Örneğin, tanıdık sloganlar ve paketler marka mirasını harekete geçirir ve tüketicilerin hem kişisel hem de toplumsal olarak daha iyi günlerle ilgili anılarını çağırır (Brown, vd., 2003).

Retro pazarlama ile ilgili dört ana unsur üzerinde durulur bunlar; Alegori (marka hikayesi), Arcadia (ideal marka topluluğu), Aura (marka özü) ve Antinomi (marka paradoksu). Bu unsurlar Retro pazarlamanın 4A'sını oluşturmaktadır. Bu 4A unsurları (Brown, vd., 2003):

Alegori: Markayla ilgili sembolik hikayeler olarak tanımlanmaktadır. Markalaşmış ürünler ya da eski ve yeni nitelikleri birleştiren ürünleri çevreleyen söylemler, marka anlamları, marka mirası ve tüketicilerin birbirlerine anlattığı hikayeleri arasındaki bağlantıları incelemek için kullanılır.

Arcadia: Arcadia'da geçmiş dünyalar ve toplulukların ütöpik bir duygusunun yeniden canlandırılmasıyla ilgilidir. Özel, büyüü bir yer olarak bu geçmiş duygusu, retro pazarlamanın cazibesinin ayrılmaz bir parçasıdır, ideal bir geçmiş en son teknolojik sihirle süslenmiştir.

Aura: Aura güçlü bir “özgünlük” duygusu ile ilgilidir ve marka kimliğinin önemli unsurlarından bitanesidir. Markanın orjinallliğini ön plana çıkarmaktadır ve bireyler kendi geçmiş anılarıyla markanın kendi kimliğini bir araya getirerek bir bağ kurmaktadır. Bu açıdan markanın kimliği Retro pazarlama açısından oldukça önemlidir.

Antinomy; ise çözülemez bir paradoks ile ilgilidir. Örneğin, hızlı gelişen bilimsel ve teknolojik ilerlemeyle beraber tüketicilerin daha yavaş, daha az stresli zamanlara geri zamanlara geri dönme isteğiyle ilgili çelişkiyle ilgilidir. Tüketiciler, bir yandan teknolojinin ilerlemesini isterken diğer yandan karmaşık olan teknolojiye karşı da bir tavır izlemektedirler. Bu açıdan yola çıkan bazı markalar geçmişteki basit ürünlerini teknolojiyle buluşturarak tüketici zihninde hem nostaljik hem basit hem de teknolojik ürünler piyasaya sürmektedir.

Birçok firma tarafından kullanılan Retro pazarlama uygulamaları, tüketicilerin geçmişe bağ kurmasıyla birlikte markayla da yeniden bir ilişki kurmalarını sağlamaktadır. Nostalji pazarlamasına, cocacola firmasının geçmiş senelerde kullandığı şişe tasarımlarını geçici süreyle tekrar pazara sunması, Migros'un birçok ürünün geçmiş senelerde kullandığı ambalajlarıyla yeniden buluşturması bu pazarlamaya örnek olarak verilebilir. Tüketicilerin, eskiye olan özlemlerinin sürekli var olması, retro pazarlamanın üreticiler ve pazarlamacılar için uzun yıllar kullanabilecekleri bir pazarlama uygulaması olarak gözükeceğinin bir kanıtı niteliğindedir.

8. DEĞER TEMELLİ PAZARLAMA

Pazarlama yaklaşımlarında daha modern unsurların öne çıkmasıyla birlikte rekabet ve diğer firmalardan farklılaşmanın zorluğu pazarlamacıları değişik stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. Pazarlama'da “değer” unsuru önem kazanmış ve işletmeler açısından kendi yarattıkları değer ve müşteri değeri modern pazarlama dünyasında kaçınılmaz bir unsur olmuştur.

Değer temelli pazarlama, değer sağlama sürekliliğiyle ilgilidir ve bu da ilgili hedef pazarlama, konumlandırma ve müşteri memnuniyeti dağıtımının sürekli izlenmesini gerektirir. Bu, müşterilerin çok önemli ve uzun vadeli ilişkiler olduğunu ve bunlar arasında gizli stratejik planların ve bazen müşteri şirketlerine yatırımların değiştirilmesini de içermektedir. Herhangi bir satın alma durumunda, bir ürün veya hizmetin belirli yönleri veya özellikleri satın alan için değeri temsil edecektir (Walters & Lancaster, 1999). Değer temelli pazarlamada asıl amaç, ürün ve hizmet sunan firmaların, müşterilerini ön planda tutarak onlara değer vermesiyle böylece kendisinin de değer yaratmasıdır.

Müşteri değer kriterleri, form, sahiplik, zaman, alan, kolaylık ve bilgi gibi temel ekonomik fayda özelliklerinin uzantılarını temsil eder. Bu özellikler genel müşteri değeri olarak ifade edilebilir kriterleri (Walters&Lancaster, 1999):

- ❖ Güvenlik,
- ❖ Kolaylık,
- ❖ Verim,
- ❖ Ekonom,
- ❖ Estetik ve
- ❖ Güvenilirliktir.

Pazarlama faaliyetlerinde değer yaratmak için, müşterinin ön planda tutulması, iyi bir imaj ve marka ile müşteri sadakatini oluşturmak, güven vermek, vb. gibi unsurların ön planda tutulması gerekmektedir. Değer unsuru sadece müşterinin satın alım süreci ile ilgili değildir, pazarlama açısından değer yaklaşımı ürün ya da hizmetin yaşam döngüsüne girmesiyle beraber meydana gelir ve pazarlamanın ilk üretimiyle beraber son tüketiciye kadar her aşamada değer unsurunun olmasıyla ilgilidir.

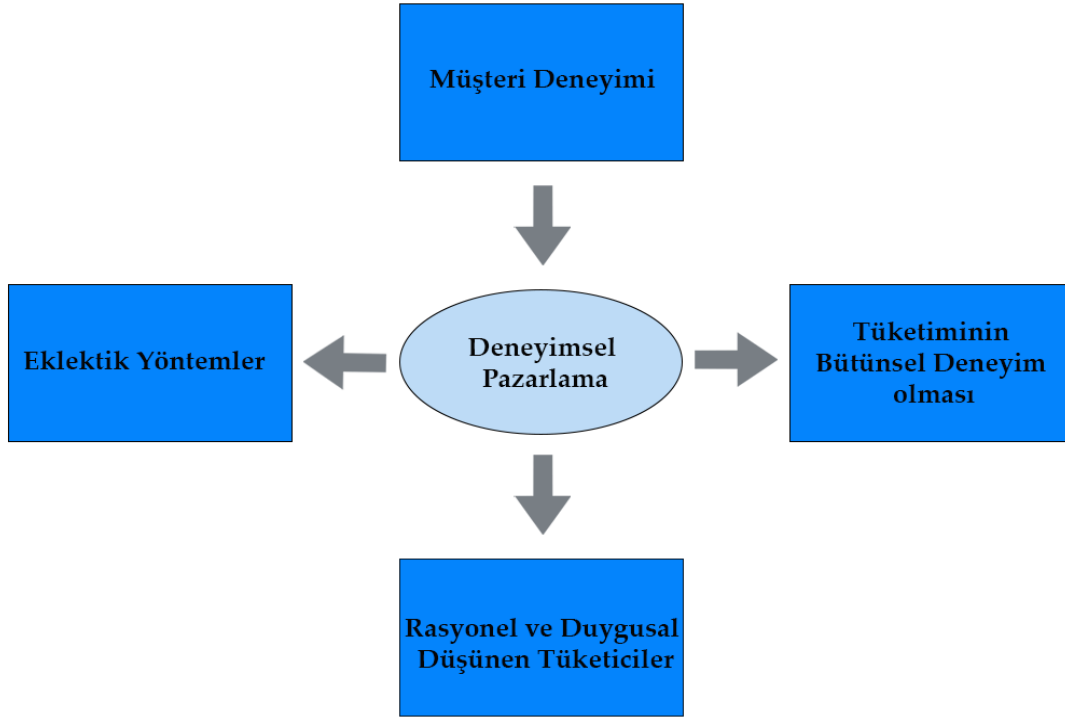
9. DENEYİMSSEL PAZARLAMA

Pazarlamacılar, tüketicilerin markaları nasıl deneyimlediğini ve buna karşılık onlar için cazip marka deneyimlerini nasıl sağlayacağını anlamının, rekabetçi bir pazarda sundukları hizmetleri farklılaştırmak için önemli olduğunu fark etmişlerdir. Deneyim pazarlaması genellikle müşterilerle bağlantı kuran müşteri odaklı pazarlama faaliyetlerinin herhangi bir biçimi olarak tanımlanmaktadır ve bu geniş görüşe

dayanarak, deneyimler; ürünler, paketlenme, iletişim, mağaza içi etkileşimler, satış ilişkileri, etkinlikler ve benzerleri tarafından oluşur ve çevrimiçi ya da çevrimdışı etkinliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Schmitt, 2011:63).

Deneyimsel pazarlama, tüketicilerin satın aldıkları mal ve hizmetlerle ilgili anılarında iyi hatıralar, iyi deneyimler yaratmak için yapılan pazarlama çabalarıdır diğer yandan müşteri ihtiyaçlarını ve isteklerini kârlı bir şekilde belirleme ve tatmin etme, marka kişiliklerini hayata geçiren ve hedef kitleye değer katan iki yönlü iletişim yoluyla onları meşgul etme süreciyle ilgilidir.

Şekil 2: Deneyimsel pazarlamanın özellikleri

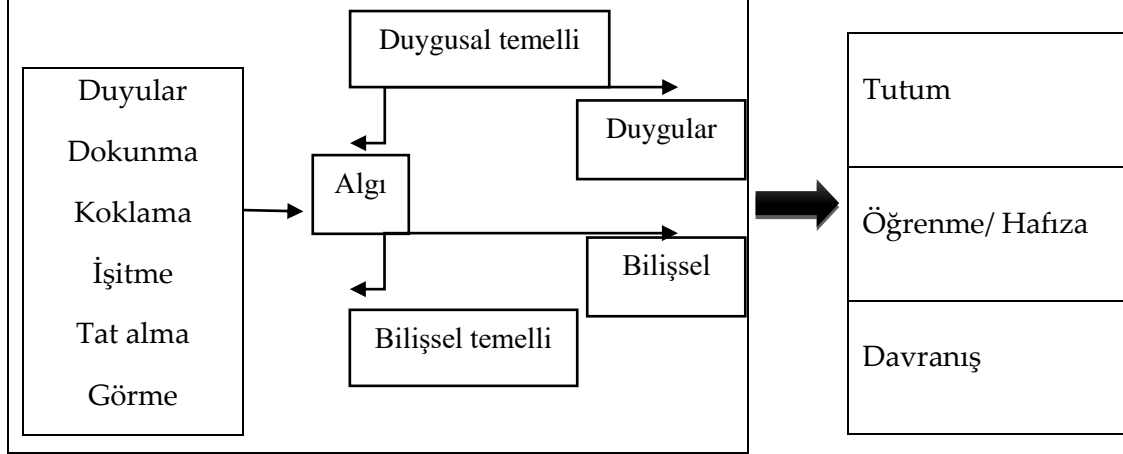

Kaynak: Schmitt, 1999:58

Şekil 2’de görüldüğü gibi deneyimsel pazarlama, ilk başta müşteri deneyimi olmak üzere, tüketimin başlı başına bir deneyim olması, rasyonel ve duygusal düşünen tüketiciler ve eklektik yöntemlerle ilgilidir, burada ürün ve hizmetlerin işlevsel ve faydalara yerine müşteri deneyimine odaklanılır. Deneyimsel pazarlama, markaların pazarlama iletişimi hedeflerine ulaşmayı ve tüketicilerin hayatlarına değer katmayı amaçlayan girişimler ve katılımlarla hedef kitleleriyle etkileşim kurmalarına olanak tanır (Smilansky, 2009:10).

Deneyim pazarlamasında 5 tür deneyim yaklaşımı “stratejik deneysel modüller” bulunmaktadır, bunlar; duyuşsal, duygusal, düşünsel, harekete geçme (davranışsal) ve ilişkiseldir (Schmitt, 2011:68).

Tablo 3: Duyusal pazarlamanın kavramsal bir çerçevesi.

Kaynak: Krishna, 2012.

Literatürün de gösterdiği gibi, beş insan duyusu, bireyin farklı satın alma ve tüketim süreçleri deneyimi için çok önemlidir. Duyusal pazarlama, farklı duyu stratejileri ve duyu ifadeleri yoluyla bir firmanın marka bilinirliği nasıl yaratabileceği ve müşterinin kimliği, yaşam tarzı ve kişiliği ile ilgili bir marka imajı nasıl oluşturabildiğini tanımadır (Agapito, Pinto, & Mendes, 2012). Pazarlamacılar ürünlerinde görsel pazarlama kullanarak görme duyusuna, koku pazarlamasında koklama duyusuna, işitsel pazarlamada duyma duyusuna, tat alma pazarlamasında tat alma duyusuna ve dokunsal pazarlama dokuma hissine odaklanırlar ve müşterileri bu yöntemlerle etkilemeye çalışırlar.

Duyusal Deneyim (duyuşsal pazarlama); tüketicilerinin satın alma davranışlarını duyularını harekete geçirme yoluyla daha sonraki satın alma kararlarını etkilemesiyle ilgili bir deneyim yaratılma sürecidir. Duyusal pazarlama, bir anlamda, pazarlama alanına duyum ve algı anlayışının tüketici algısı, biliş, duyu, öğrenme, tercih, seçim veya değerlendirmeye yönelik bir uygulamasıdır (Krishna, 2012).

Duygusal Deneyim (duyuşsal pazarlama); duygular yaşamımızın her alanında olduğu gibi satın alma davranışlarımızı da etkilemektedir. Tüketiciler genellikle bir ürün ya da hizmete duygusal olarak yaklaşmaktadırlar ve satın alma kararını bu

yönde vermektedirler. Duygusal pazarlama, tüketicilerin duygularına hitap ederek satın alma davranışlarını etkilemesiyle ilgilidir. Bireyler, duygularını sözlü ya da beden diliyle, yüz ifadeleriyle dile getirebilmektedirler. Pazarlamacılar buradan yola çıkarak ürünlerinde duygulara yönelik stratejiler geliştirmektedirler. Tüketicilerin bir ürün ya da hizmette duygusal bir bağ deneyimi kurmuş olması, tüketicinin o ürünü satın alım kararını etkileyecektir.

Düşünsel Deneyim (düşünsel pazarlama); burada bir ürün ya da hizmetin işlevsel özellikleriyle birlikte tüketiciyi düşünmeye, problem çözmeye, yaratıcılığa yönlendiren bir işlevden söz edilmektedir. Ürünün neden satın alınmasıyla ilgili tüketicileri olumlu yönde düşünmeye olanak sağlamaktadır yani tüketicinin zihnine odaklanmaktadır.

Davranışsal Deneyim (davranışsal pazarlama); tüketicilerin davranışlarını, hayat tarzlarını, diğer bireylerle olan iletişimi etkileyen davranışsal deneyimler tüketicileri bu yönlerden etkileyen ürün ve hizmetlerle ilgilidir burada amaç hedef kitlenin algısını değiştirmeye, yaşamını etkilemeye yöneliktir. Bazı pazarlama stratejileriyle birlikte tüketicilere farklı bir davranış kazandırmasıyla ilgilidir.

İlişkisel Deneyim (ilişkisel pazarlama); ilişkisel pazarlama, bireyin kişisel, özel duygularının ötesine geçer, böylece bireyi kendi özel durumu dışındaki bir şeyle ilişkilendirir ve bu ilişkisel durum diğer duygusal, duygusal, düşünsel ve davranışsal boyutlarla da ilgilidir (Schmitt, 1999).

Özellikle yapılan araştırmalarla kadar deneyimin farklı alanlarda önemli olduğunun ortaya konması bilimsel araştırmalarda da kendini göstermiştir, turizmden, yiyecek-içecek, ulaşım alanlarına yönelik birçok çalışmada (örn. Ali, Ryu & Hussain, 2016; Bilgimöz & Gülcan, 2021; Deligöz & Ünal, 2017; Taşkırın & Kızırmak, 2019) deneyimlerin tüketiciler için önemli olduğunun vurgusu yapılmış ve deneyimlerin pazarlama alanında etkili olarak kullanabileceği ile birlikte müşteri memnuniyeti üzerinde de etkili olduğunun üzerinde durulmuştur. Özellikle deneyimlerin her alandaki tüketiciler için önemli olduğunun anlaşılması üreticilerin ve pazarlamacıların daha deneyimsel teklifler sunmasını gerekliliğini ortaya koymuştur.

10. DOĞRUDAN PAZARLAMA

Doğrudan pazarlama, ürün ve hizmet satmak isteyen pazarlamacıların herhangi bir aracı kullanmadan tüketicilere direk olarak pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmesini ifade eder.

Doğrudan pazarlama hedeflenmiş müşteriler içerisinde iletişimini kolaylaştırır ve bu iletişimin kişiselleştirilmesine izin verir böyle potansiyel müşteriyi çabuk ve spesifik işlemlerde bulunmaya teşvik edilmesidir (Roberts & Berger, 1999:4). Diğer yandan, doğrudan pazarlama, müşterileri bir katalog, broşür, telefon görüşmesi veya televizyon reklamı gibi kişisel olmayan bir ortam aracılığıyla ürünlere maruz bırakır. Maddi malları denetleyememe, alıcının kararını daha riskli hale getirmektedir. Bu, mağazalarla rekabet eden doğrudan pazarlamacılar için ciddi bir sorundur. Çünkü birçok müşteri satın alacakları ve eve götürecekleri ürünlere göz atmaya büyük önem vermektedir (Hess & Mayhew, 1997). Doğrudan pazarlamada, genel pazarlamanın 4p'sinden farklı olarak 5 önemli değişkeni vardır. Bunlar; teklif (ürünü içerir), yaratıcılık, medya, zamanlama / sıralama ve müşteri hizmetleridir (Roberts & Berger, 1999:6).

Teklif: Pazarlamacı tarafından potansiyel bir müşteriye yapılan eksiksiz bir tekliftir, bu ürünün veya hizmetin kendisini, teklif edilen fiyatı, fiyatta yapılan ayarlamaları ve ürün için konumlandırma stratejisinin diğer öğelerini içermektedir.

Yaratıcılık: Yaratıcı bileşenleri, grafik tasarım öğelerini, farklı teknikleri ve kişiselleştirme gibi üretim hususlarını içermektedir.

Medya: Doğrudan pazarlamaya açık medya, genel pazar tarafından kullanılanların yanı sıra doğrudan posta, telefon ve yeni elektronik medyayı, özellikle de internet sayfasını içerir.

Zamanlama / Sıralama: Doğrudan pazarlama iletişiminin zamanlaması ve sıralanmasına ilişkin endişeler, genel reklamcılıkla ilgili birçok yönden benzerdir, bu kaygılar arasında kampanyalara karşı tek seferlik mesajlar, sürekli bir iletişim akışı, mevsimsel etkiler ve ne kadar tekrarlamasının yeterli olduğu gibi sorunlar sayılabilir. Doğrudan pazarlamacılar genellikle medya üzerinde genel pazarlamacılardan daha fazla kontrole sahiptir. Doğrudan posta pazarlamacısı ne zaman posta göndereceğine

karar verirken, dergileri kullanan pazarlamacının yayın programlarına ve alan kullanılabilirliğine uyum sağlaması gerekir.

Müşteri hizmetleri: Sunulan müşteri hizmetlerine örnek, ücretsiz telefon numaraları, ücretsiz sınırlı süreli deneme, çeşitli kredi kartlarının kabulü vb.dir. Müşteri hizmetleri önemli teknikleri içermektedir (Roberts & Berger, 1999:6-7).

Doğrudan pazarlamacı daha çok tüketicilere kağıt veya web sayfası kataloğundaki metin, grafik veya sembolleri kullanarak ürünün yalnızca sanal bir tanımını sunmaktadır (Chiang, Chhajed & Hess, 2003).

Tablo 4: Geleneksel Pazarlama ile Doğrudan Pazarlama Arasındaki Farklar

GELENEKSEL PAZARLAMA	DOĞRUDAN PAZARLAMA
- Kitle iletişim araçlarıyla kitle kitlesine ulaşır	- Doğrudan müşteri veya potansiyel müşteriyle iletişim kurar
- İletişim kişisel değildir	- Adı / başlığı ve / veya değişken mesajlarla iletişimi kişiselleştirebilir
- İletişim tek yönlüdür	- İletişim etkileşimli olabilir
- Tanıtım programları oldukça görünür	- Tanıtım programları (özellikle testler) nispeten " görünmez "
- Bütçenin büyüklüğüne göre kontrol edilen tanıtım miktarı	- Bütçenin büyüklüğü test / tanıtım başarısı ile belirlenebilir
- İstenilen eylem gecikmeli veya net değil	- Her zaman sorgulama veya satın alma ile talep edilen özel eylem
- Karar verme amaçları için tamamlanmamış/ örnek veriler pazarlama araştırması ve / veya satış çağrı raporlarından alınır	-Kapsamlı veritabanı pazarlama programlarını yönlendirir
- Veriler satış sürecinden ayrı olarak toplanmalıdır	- Pazarlama verileri satış sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak üretilir
- Segment düzeyinde yapılan analiz	- Bireysel / firma düzeyinde analiz
- Etkinliği ölçmek için reklam bilinci veya satın alma niyeti gibi vekil değişkenleri kullanır	- Ölçülebilir ve bu nedenle oldukça kontrol edilebilir

Kaynak: Roberts & Berger, 1999:4

11. AMACA YÖNELİK PAZARLAMA

Tüketicilerin satın aldıkları ürün ve hizmetlerde sadece kendileri için fayda sağlamak yerine hem kendine hem toplum içinde fayda sağlanmasının düşüncesi, belirli bir amaç içinde pazarlama faaliyeti yürüten firmaların tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

Amaca yönelik pazarlama, müşterilerin örgütsel ve bireysel hedefleri karşılayan gelir sağlayan pazarlama faaliyetlerinde yer almasıyla, firma tarafından belirlenen bir amaca yönelik ve belirlenen bir miktar bağışta bulunma teklifi ile karakterize edilen pazarlama faaliyetlerini formüle etme ve uygulama sürecidir (Varadarajan & Menon, 1988). Amaca yönelik pazarlama, işletmeler tarafından “işletmeler ve hayır kurumlarının veya iyi amaçların karşılıklı yarar için bir görüntü, ürün veya hizmet pazarlamak için birbirleriyle ortaklık kurdukları ticari bir faaliyet” olarak tanımlanır (Adkins, 2007: 670).

Kendilerini ve ürünlerini farklılaştırmak için gittikçe artan ihtiyaçlarında birçok şirket, bir iletişim aracı olarak amaca yönelik pazarlama uygulamasına yönelmektedir. Temel olarak, bu konsept reklam, ambalaj, promosyon ve benzeri yollarla kurumsal sosyal sorumlulukları, yani bağlılıkları ya da çalışmalarını ile iletişim kuran firmaları kapsamaktadır (Broon & Vrioni, 2001). Bu pazarlama yöntemi, ürün satışlarına olumlu yönde etkili olmasıyla birlikte aynı zamanda sosyal sorumluluk, toplumsal sorunlar vb. faydalarının da olması açısından pazarlamacıların sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biri olmuştur.

İşletmeler açısından amaca yönelik pazarlama, kurumsal itibar, marka veya imaj geliştirme, sadakati artırma ve tüketicilerle ilişkiler geliştirme, müşteri trafiği veya PR oluşturma, gelir ve kaynak üretmeye kadar bir çok fayda sağlayabilir çeşitlilik gösterebilirler (Adkins, 2007: 670).

Amaca yönelik pazarlama hakkındaki genel kanı, 1983 yılında bir dizi amaçsal pazarlama programı geliştiren American Express'ten kaynaklandığı iddia edilmektedir. American Express'in Özgürlük Anıtı'na verdiği destek en tanınmış faaliyet olmuştur ve bu faaliyette, American Express kartın her kullanılmasında, Özgürlük Heykeli fonuna 1 cent bağış kampanyası yapılmıştır. Bu bağış

kampanyasıyla birlikte American Express Kart kullanımını arttırmıştır (Adkins, 2007: 670).

12. VERİ TABANLI PAZARLAMA

Veritabanı pazarlaması, işletmelerde müşteri bilgilerinin (adres, telefon, posta vb.) kullanılarak müşterilerle etkileşim kurulması ve bir pazarlama ortamı yaratılmasıyla ilgilidir ve işletmelerin hedef kitlesinin ayrıştırılarak belirlenmesi, müşterileri işletmeye yakın tutulması böylece pazarlama çalışmalarında daha gerçekçi planlar yapılmasına olanak sağlar. Yani veri tabanlı pazarlama temelde, bireysel müşteriler hakkında bir bilgi bankası oluşturmanıza dayanır (Stone, 1988: 351).

Daha geniş bir anlamda veri tabanlı pazarlama, işletmelerin mal ve hizmetleriyle ilgili konularda müşteri hedef kitlesine yoğun bir biçimde bilgi vererek hem müşterinin taleplerini karşılama hem de pazarlama faaliyetlerini kolaylaştırma çabalarını kendinde kayıt altında olan müşteri verileriyle telefon, e-posta gibi iletişim yollarıyla gerçekleştirmesidir. Bu yöntem sayesinde işletmeler hedef kitleye iletişim araçlarıyla daha hızlı erişip tanıtım, reklam, kampanya, satış işlevlerini kolaylıkla yerine getirebilmektedir. Teknoloji sayesinde veri tabanına kayıtlı olan müşterilerin hepsine aynı anda ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Adkins, S. (2007). *The Marketing Book* (Ed. Baker, M., J.). Cause-related marketing. Butterworth-Heinemann Routledge. Fifth Edition.
- Agapito, D., Pinto, P., & Mendes, J. (2012). Sensory marketing and tourist experiences. *Spatial and Organizational Dynamics Discussions Papers*, 10, 7-19.
- Ali, F., Ryu, K., & Hussain, K. (2016). Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(1), 85-100.
- Alagöz, S. B. (2007). Yeşil Pazarlama ve Eko Etiketleme. *Akademik Bakış*, 11(10.01), 2017.
- Alire, C. A. (2007). Word-of-mouth marketing: Abandoning the academic library ivory tower. *New Library World*. NLW 108,11/12www.emeraldinsight.com/0307-4803.htm.
- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in business. *Nature reviews neuroscience*, 11(4), 284-292.
- Behal, V., & Sareen, S. (2014). Guerilla Marketing: A low cost marketing strategy. *International journal of management research and business strategy*, 3(1), 1-6.
- Bigat, E. C. (2012). Guerrilla advertisement and marketing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 1022-1029.
- Bilgimöz, S., & Gülcan, B. (2021). Yaşayan İnsan Hazineleri Deneyimsel Turizmde Nasıl Bir Rol Üstlenebilir?. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(12), 1141-1160.
- Brønn, P. S., & Vrioni, A. B. (2001). Corporate social responsibility and cause-related marketing: an overview. *International journal of Advertising*, 20(2), 207-222.
- Brown, S. (1999). Retro-marketing: yesterday's tomorrows, today!. *Marketing Intelligence & Planning*. Vol. 17 No. 7, pp. 363-376.
- Brown, S., Kozinets, R. V., & Sherry Jr, J. F. (2003). Teaching Old Brands New Tricks: Retro branding and the revival of brand meaning. *Journal of marketing*, 67(3), 19-33.
- Buttle, F. A. (1998). Word of mouth: understanding and managing referral marketing. *Journal of strategic marketing*, 6(3), 241-254.
- Chamorro, A., & Bañegil, T. M. (2006). Green marketing philosophy: a study of Spanish firms with ecolabels. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 13(1), 11-24.
- Chiang, W. Y. K., Chhajed, D., & Hess, J. D. (2003). Direct marketing, indirect profits: A strategic analysis of dual-channel supply-chain design. *Management science*, 49(1), 1-20.
- Dalgic, T., & Leeuw, M. (1994). Niche marketing revisited: concept, applications and some European cases. *European journal of marketing*. 28(4), 39-55
- Dalgic, T. & Leeuw, M. (2006). (Ed. Dalgıç, T.) *Handbook of niche marketing: principles and practice*. Psychology Press.

- Dinis, A. (2006). Marketing and innovation: Useful tools for competitiveness in rural and peripheral areas. *European planning studies*, 14(1), 9-22.
- Drea, J. T., & Hanna, J. B. (2000). Niche marketing in intrastate passenger rail transportation. *Transportation Journal*, 39(3), 33-43.
- Deligöz, K., & Ünal, S. (2017). Deneyimsel pazarlama uygulamalarının marka tercihi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (kahve dünyası ve starbucks örneği). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1).
- Garda, B., & Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir turizm çeşitleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 83-103.
- Gordon, W. (2002). The darkroom of the mind—What does neuropsychology now tell us about brands?. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 1(3), 280-292.
- Gökşin, E. (2017). *Dijital Pazarlama Temelleri*. İstanbul: Abaküs Yayınları.
- Grębosz, M., & Pointet, J. M. (2015). The “retro” trend in marketing communication strategy of global brands. *Journal of Intercultural Management*, 7(3), 119-132.
- Hess, J. D., & Mayhew, G. E. (1997). Modeling merchandise returns in direct marketing. *Journal of Direct Marketing*, 11(2), 20-35.
- Fugate, D. L. (2007). Neuromarketing: a layman's look at neuroscience and its potential application to marketing practice. *Journal of consumer marketing*, 24(7), 385-394.
- Fisher, C. E., Chin, L., ve Klitzman, R. (2010). Defining neuromarketing: Practices and Professional challenges. *Harvard review of psychiatry*, 18(4), 230-237.
- Isaac, A. A. (2014). Analysis of Guerrilla and Traditional Marketing Interface in Improving the Productivity of Organizational Marketing in Small and Medium Size Enterprises (SMEs) in Nigeria. *Journal of Small Business and Entrepreneurship Development*, 2(1), 175-19.
- Kotler, P. (2002). *Marketing Management Millenium Edition*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kotler, P. (2003), *Marketing Management*, 11th ed., Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Kilbourne, W. E. (1998). Green marketing: A theoretical perspective. *Journal of Marketing Management*, 14(6), 641-655.
- Krishna, A. (2012). An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior. *Journal of consumer psychology*, 22(3), 332-351.
- Kozinets, R. V., De Valck, K., Wojnicki, A. C., & Wilner, S. J. (2010). Networked narratives: Understanding word-of-mouth marketing in online communities. *Journal of marketing*, 74(2), 71-89.
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism management*, 29(3), 458-468.

- Morin, C. (2011). Neuromarketing: the new science of consumer behavior. *Society*, 48(2), 131-135.
- Nardali, S. (2009). Gerilla pazarlaması ve uygulamadaki bazı örnekleri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 107-119.
- Noy, E. (2010). Niche strategy: Merging economic and marketing theories with population ecology arguments. *Journal of Strategic Marketing*, 18(1), 77-86.
- Parrish, E. (2003), "Niche market opportunities in the global marketplace". Doktora Tezi. College of Textiles, North Carolina State University, Raleigh, NC.
- Parrish, E. D., Cassill, N. L., & Oxenham, W. (2006). Niche market strategy for a mature market place. *Marketing Intelligence & Planning*, 24(7), 694-707.
- Polonsky, M. J., & Rosenberger III, P. J. (2001). Reevaluating green marketing: a strategic approach. *Business horizons*, 44(5), 21-30.
- Prakash, A. (2002). Green marketing, public policy and managerial strategies. *Business strategy and the environment*, 11(5), 285-297.
- Renvoisé, P., & Morin, C. (2007). Neuromarketing: Understanding the buy buttons in your customer's brain. HarperCollins Leadership.
- Roberts, M. L., & Berger, P. D. (1999). Direct marketing management. Prentice Hall International (UK).
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of marketing management*, 15(1-3), 53-67.
- Schmitt, B. (2011). Experience marketing: Concepts, frameworks and consumer insights. Now Publishers Inc.
- Smilansky, S. (2017). Experiential marketing: A practical guide to interactive brand experiences. Kogan Page Publishers.
- Styles, C., & Ambler, T. (2003). The coexistence of transaction and relational marketing: Insights from the Chinese business context. *Industrial Marketing Management*, 32(8), 633-642.
- Stone, M. (1988). *The Gower Handbook Of Managment*. (Ed. Lock, D.) Database marketing. Aldershot, Gower. Fourth Edition.
- Tayfun, N. Ö., & Öçlü, B. (2015). Yeşil Pazarlama Uygulamasının Tüketiciler Açısından Algılanmasının Nöropazarlama Tekniği İle Araştırılması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(2), 95-11.
- Taşkıran, Ö., & Kızılırmak, İ. (2019). Deneyimsel Pazarlama Kapsamında Sanal Turların Müze Ziyaretlerine Etkisi: Panaroma 1453 örneği. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Toften, K., & Hammervoll, T. (2009). Niche firms and marketing strategy: An exploratory study of internationally oriented niche firms. *European Journal of Marketing*. Vol. 43 No. 11/12.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşım: Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 17(2).

Varadarajan, P. R., & Menon, A. (1988). Cause-related marketing: A coalignment of marketing strategy and corporate philanthropy. *Journal of marketing*, 52(3), 58-74.

Walters, D., & Lancaster, G. (1999). Value-based marketing and its usefulness to customers. *Management decision*. 37/9- 697-708.

Wilson, R. M., Gaines, J., & Hill, R. P. (2008). Neuromarketing and consumer free will. *Journal of consumer affairs*, 42(3), 389-410.

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://wearesocial.com/>

BÖLÜM

13

MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi)

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder HORASAN
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü,
E-posta: mukadder.horasan@atauni.edu.tr
 0000-0002-3886-2058

ATIF: Horasan, M. (2021). Merkezi Olmayan Finans (DeFi). Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 278-304). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 13 -

MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi)

Mukadder HORASAN

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, mukadder.horasan@atauni.edu.tr*

 0000-0002-3886-2058

GİRİŞ

Son yıllarda dijitalleşmenin yaygınlaşması ile varlıkların ve bunların kullanımlarının artması çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Blok zinciri sistemi ile ilgilenen şirketler bu teknolojinin uygulanması için, özellikle varlık dijitalleştirme ve tokenleştirme sürecine dikkati çekmişlerdir. Bu teknolojinin en fazla kullanım alanlarından biri olarak merkezi olmayan platformların geliştirilmesi aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Ramos & Zanko, 2020). Geçmiş on yılda dijital dünyada yaşanan hızlı değişim blockchain teknolojisini yeni alanlara uyarlama noktasında yardımcı olmuştur. Fakat bu değişime rağmen, finansal aracılık konusu halen anlaşılması zor bir konu olmaya devam etmektedir (Harwick & Caton, 2020).

Blok zinciri teknolojisi, 2007-2008 yılında yaşanan Mali Krize bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bankaların yanlış davrandığı algısı, geleneksel finans sektörüne olan güvenin bozulmasına neden olmuştur. Birkaç nedeni olan kriz için en önemli neden olarak görülen konu büyük bankaların biriktirdiği risk miktarına ilişkin şeffaflığın eksik olması görülmüştür. Başlangıcından itibaren, blok zinciri tabanlı kripto para birimleri bu tür krizlere bir çare sağlamaya çalışmıştır (Gudgeon et al., 2020). Blok zinciri ve kripto varlık sektörü, 2017 Bitcoin boğa koşusu sırasında iş dünyası ve finans piyasalarının dikkatine sunulmasından bu yana hızlanmaya ve gelişmeye devam etmektedir. Daha önce açık finans olarak adlandırılan yapının yeni tanımlaması olan merkezi olmayan finans (DeFi), blok zinciri teknolojisi tarafından sağlanan yenilikçi bir kullanım durumu ve hizmeti olarak ortaya çıkmıştır (Smith, 2021).

Blok zinciri teknolojisi yardımıyla maliyetler azalabilir, güven oluşturulabilir, merkezi olmayan sistemler güçlendirilebilir ve merkezi olmayan iş modelleri için yeni

bir temel oluşturulabilir. Blok zinciri teknolojisi, finans alanında yenilikçi, birlikte çalışabilir, sınırsız ve şeffaf merkezi olmayan finansal hizmetlerin gelişimine yardımcı olmaktadır. Blok zinciri teknolojisi ile desteklenen merkezi olmayan finansal hizmetler, finansal katılımı artırma, açık erişimi kolaylaştırma, izinsiz inovasyonu teşvik etme ve girişimciler ve yenilikçiler için yeni fırsatlar yaratma potansiyeline sahiptir (Chen & Bellavitis, 2020).

2007-2008 Mali Krizinden on yıl sonra, Merkezi Olmayan Finans (DeFi) mevcut blok zincirinin temelleri üzerinde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Buradaki bileşenler, borç verme, merkezi olmayan varlık alışverişi ve türev piyasalarla ilgili konuları içermektedir (Gudgeon et al., 2020).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN TANIMI (DeFi)

Merkezi olmayan finansın tanımını ele aldığımızda literatürde çeşitli tanımlarla karşılaşmaktayız. DeFi veya açık finans şeklinde de adlandırılan merkezi olmayan finans; bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak için dağıtılmış defter tabanlı akıllı sözleşmelerden yararlanan eşler arası bir finansal sistemdir (Gudgeon et al., 2020).

Merkezi olmayan finans terimi, Ethereum blok zinciri üzerine inşa edilmiş alternatif bir finansal altyapıyı ifade etmektedir. Merkezi olmayan finans, kullanımda olan finans hizmetlerini açık, birlikte çalışabilir ve şeffaf bir şekilde çoğaltan protokoller oluşturmak için akıllı sözleşmelerden yararlanmaktadır (Schär, 2021). Merkezi Olmayan Finans hukuki veya teknik bir terim değildir ama finansın gelecekteki düzenlemeleri konusundaki tartışmalar noktasında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Ademi merkeziyetçilik, dağıtılmış defter teknolojisi ve blok zinciri, akıllı sözleşmeler, aracısızlaştırma ve açık bankacılık unsurlarını içermektedir (Zetsche et al., 2020).

Dijital varlıkların popülaritesi gittikçe artmaktadır. On yıldan uzun bir süredir hayatımızda olan kripto paralarda, bütünlüğü ve güvenliği sağlamak için blok zinciri tabanlı akıllı sözleşmelerden yararlanılmaktadır (Gudgeon et al., 2020). Blok zinciri temelli eşler arası bir finansal sistem olan merkezi olmayan finans hızla artmaktadır. 2020'de merkezi olmayan finans sistemlerinde kilitli toplam değer yaklaşık 700 milyon ABD Doları iken, Eylül 2021 itibariyle 100 milyar ABD Doları civarındadır (Werner et

al., 2021). Merkezi olmayan finans kripto para piyasasındaki sektörleri çoğaltmak için blok zinciri sistemlerini uygulamaktadır ve geleneksel finans piyasaları, bankalar ve finans kuruluşlarının hizmetlerini geliştirmektedir (Ramos & Zanko, 2020). Merkezi olmayan finans, son zamanlarda ilgi gören blok zinciri tabanlı bir finansal altyapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ethereum blok zinciri gibi halka açık akıllı sözleşme platformları üzerine inşa edilmiş bir terimdir. Sistem açık, izinsiz ve birlikte çalışabilir bir yapıyı ifade etmektedir ve mevcut finansal hizmetleri daha açık ve şeffaf bir şekilde çoğaltabilir. Merkezi olmayan finans, araçlara ve merkezi kurumlara güvenmemektedir, sistemin temeli açık protokollere ve merkezi olmayan uygulamalara dayanmaktadır. Sistemdeki anlaşmalar kodla uygulanmakta, işlemler güvenli ve doğrulanabilir bir şekilde yürütülmektedir. Merkezi olmayan finans sistemi ile şeffaf, eşit erişim hakkı ve koruyuculara, merkezi takas odalarına veya emanet hizmetlerine az ihtiyaç duyulan, değişmez ve birlikte çalışabilir bir finansal sistem yaratılabilir, çünkü bu görevlerin çoğu “akıllı sözleşmeler” tarafından yerine getirilebilir (Schär, 2021).

Merkezi olmayan finans, halka açık dağıtılmış bir defterde depolanan ve finansal araçların ve dijital varlıkların yürütülmesini otomatikleştirmek için etkinleştirilebilen akıllı sözleşmeler aracılığıyla uygulanmaktadır. Blok zincirinin değişmez özelliği, bu akıllı sözleşmelerin kurcalamaya karşı korumalı olması ve içeriğin kamu tarafından denetlenebilmesini garanti etmesidir. Merkezi olmayan finans uygulamaları, otomatikleştirilmiş piyasalardan, fiyat tahminlerinden finansal türevlere ve diğer pek çok şeye kadar uzanmaktadır. Pek çok merkezi olmayan finans uygulaması toplam kullanılabilirlik arzına dayalı fiyat dengesi mekanizmalarını kullanarak anında akıllı token işlemini olanaklı hale getirmektedir (Wang, 2020). Merkezi Olmayan Finansın kapsamını, blok zincirinin temel bileşenlerini ve işlevlerini kullanırken yeni finansal ürünler sunmayı amaçlayan daha açık ve şeffaf bir finansal sistem oluşturmaktadır. Gelişmekte olan bir sektör olarak merkezi olmayan finans, sabit paralar, merkezi olmayan kripto para borsaları ve pazar yerleri, borç verme, saklama hizmetleri, sigorta ve ödemelerdeki gelişmeleri içermektedir. Akıllı sözleşmeler, protokoller, merkezi olmayan uygulamalar ve dijital para birimleri bileşenlerinden oluşmaktadır. Güven oluşturmak için kodlar kullanmaktadır ve blok

zinciri teknolojisi yardımıyla veriler anında kaydedilerek, hata noktaları yok edilerek kötü niyetli saldırılar veya bozulmanın önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Popescu, 2020).

Finans alanı için yeni bir yaklaşım olan Merkezi olmayan finans hizmetleri (DeFi) yardımıyla geleneksel finans sisteminde bulunan araçlar ortadan kaldırılmakta ve akıllı sözleşmeler ve dijitalleşme yardımıyla işlemler aracısız gerçekleşmektedir (Demirkan, 2021). Sunulan hizmetlerde genellikle bir onay organına ihtiyaç duyulmamakta ve merkezi bir üçüncü tarafa ihtiyaç duymadan karşı taraf riski azaltılabilmektedir. Fonlar akıllı sözleşmeler tarafından kilitlenmekte ve sözleşme kodunda belirtilen kurallara göre işlenmektedir. Merkezi olmayan finans (DeFi) protokolleri örnekleri arasında sabit işlevli piyasa yapıcılar, borç verme platformları, tahmin piyasaları, zincir yatırım fonları ve sentetik varlıklar bulunmaktadır. Bu kavram yeni olsa da blok zinciri ve dağıtılmış defter teknolojisinin genişletilmiş bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkezi finansın sunduğu hizmetlerin hemen hemen hepsi merkezi olmayan finans tarafından da sunulmaktadır (Nadler & Schär, 2020).

Merkezi olmayan finans bankacılık hizmetleri, borç alma ve verme ve pazaryeri uygulamalarından oluşmaktadır. Burada blockck zinciri pazaryerlerini kullananlar dijital varlık ve finansal ürünlerin ticaretini eşler arası düzeyde yapabilmektedirler. 2020'de şekillenen merkezi olmayan finansın büyümesi kötü niyetli insanların da dikkatini çekmiştir. Birçok proje başlatıldığı anda kullanılmış ve milyonlarca USD kaybedilmiştir. Merkezi olmayan finans ekosistemine yönelik güvenlik tehditleri karmaşıktır ve hala yeterince anlaşılmuş değildir (Oosthoek, 2021). Ekosistemin hızlı değişimi, bu sistemlerin temel ilkelerini ve güvenlik risklerini anlamada zorluklar ortaya çıkarmıştır. Merkezi olmayan finansın (DeFi) ekosistemini anlamak için ilkeleri, operasyonel protokol türleri ve güvenliği açıklanmaktadır (Werner et al., 2021).

GELENEKSEL FİNANS VE MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi)

Merkezi finans, birkaç bin yıl önce antik Mezopotamya'da icat edilmiş ve o günlerden günümüze insanlar değişim aracı olarak, para birimi, değerli metaller ve çok çeşitli mal ve varlıkları kullanmışlardır. Merkezi otoriteler bu süreçte sorunsuz ve

istikrarlı bir para birimi oluşturmaya çalışmışlardır. Blok zincirinin ortaya çıkması ile merkezi olmayan para birimleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Blok zinciriyardımla finansal varlıklar aracısız bir şekilde transfer edilmektedir. Blok zincirinin bir alt kullanım alanı olan merkezi olmayan finans vasıtasıyla akıllı sözleşme özellikli defterler üzerine finansal teknolojiler ve hizmetler geliştirmede uzmanlaşmıştır. Merkezi olmayan finans, merkezi finansta bulunan varlık borsaları, krediler, kaldıraçlı ticaret, merkezi olmayan yönetim oylaması ve stabilcoinler gibi ürünleri desteklemesi yanında opsiyonlar ve türevler gibi daha karmaşık ürünler dahil ürün yelpazesi hızla genişlemektedir (Qin et al., 2021).

Geleneksel finansta, farklı katılımcıları bir araya getiren bir dizi aracı bulunmaktadır. Bu araçlar genelde bankalar gibi finansal kurumlar ve menkul kıymet borsaları gibi piyasa sağlayıcılarıdır ve bu araçlar, özellikle finans kaynak sahiplerini ve finansal kaynak arayanları bir araya getirmektedir. Burada işlemlerin gerçekleşmesi için yasalar tarafından desteklenen kurallar ve düzenlemelerle güven oluşturulması gerekmektedir. Geleneksel finansta başlangıçta özel sipariş veya kendi kendini düzenleyen çerçeveler olsa da zamanla devlet özel düzenlemelerle artan bir rol üstlenmiştir. Özellikle 2008 mali krizinin ardından, finansın neredeyse tüm yönlerinde hükümet düzenlemesinin rolü etkili bir şekilde görülmüştür (Zetzsche et al., 2020). Ethereum platformu 2014 yılı ocak ayında kurulmuştur ve 2020'nin üçüncü çeyreğinde, 2017'nin sonunda ve 2018'in başında Merkezi Olmayan Finans, önde gelen mevcut trend olarak kabul edilmiştir.

Geleneksel finansal hizmetleri merkezidir varlık sahipleri ve tüccarlar fonlarını yönetmek ve birbirleriyle işlem yapmak için bazı merkezi kurumlara güvendiğindedir. Finansın merkezileştirilmesi ile önemli kararlar ve iletişim uzmanlarca sağlanmaktadır. Merkezi finansta işlemlerin adil yürütülmesi için yönetim gerekli düzenlemeleri yapmaktadır. Blok zinciri ve etherium yardımıyla finansal hizmetler blok zinciri ve kripto para birimi ortamına aktarılmakta ve araçlar ortadan kaldırılmaktadır. Bu sistemde finansal hizmet ve eşler arasında bir sözleşmeyi otomatik şekilde çalıştıran bir kod veya akıllı sözleşmenin yazılmasına izin verilmektedir. Akıllı iletişimle, sözleşme şartlarının yerine getirilmesine ilişkin bilgiler

tüm paydaşlara açık hale getirildiği için doğruluk, şeffaflık, hız ve güvenlik sağlamaktadır. Merkezi olmayan finans, merkezi bir kontrol olmaksızın blok zinciri teknolojisine dayalı finansal hizmetleri otomatikleştiren bir dizi merkezi olmayan uygulamadır. Uygulamaların çoğu, mevcut protokoller temelinde yeni protokoller oluşturmasını ve bunları kendi aralarında birleştirmesini sağlayan bir açık kod kullanılarak Ethereum ortamında geliştirilmektedir. Sistem yardımıyla kullanıcılar ağda işlem yapmak için daha fazla fırsatlar sunan çeşitli finansal hizmetlere katılabilir ve bunları birleştirebilirler. Merkezi olmayan finans, sınırsız kombinasyon fırsatı sunmaktadır ve Ethereum gelişiminde hızla ana trend haline gelmektedir. Merkezi olmayan finans ağları ile kripto para sahipleri varlıklarını diğer ağ kullanıcılarına ödünç verme veya ödünç alma işlemlerine izin vererek buradaki değerleri protokole kaydedilmektedir (Stepanova & Eriňš, 2021).

Dünyanın pek çok ülkesinde geleneksel finansa hesaplar bir finans kurumu ile açılmaktadır. Bu noktada kullanıcılar yakındaki bir şubeyi veya internet sitesini ziyaret ederek, katılım için gerekli adımları izlemeleri gerekmektedir. Bu şekilde işlemlerin yürütülmesi işlem maliyetlerini büyük ölçüde artırmaktadır. Bu durumun aksine blok zinciri teknolojisinin açık ve şeffaf yapısı nedeniyle işlemler merkezi finansa göre daha basit ilerlemektedir (Qin et al., 2021).

Geleneksel finansal aksine, merkezi olmayan finans, akıllı sözleşmelerin ve dağıtılmış sistemlerin kullanımı yoluyla sayısız fayda sağlamaktadır. Ekosistemler olgunlaştıkça, bir finansal uygulamayı veya ürünü dağıtmak daha az karmaşık ve talep edilir hale gelmektedir. Merkezi olmayan finans temelinde aracıya ve bunlarla ilişkili ücretlere ihtiyaç duymadan merkezi olmayan eşler arası işlemlerin kolaylaştırılması fikri yatmaktadır. Bu noktada merkezi olmayan finans ödemeler, borç verme, borçlanma, finansman veya yatırım gibi hizmetlere ve faaliyetlere erişmek için yeni yollar yaratma potansiyeline sahiptir. Halihazırda merkezi olmayan finans parasal bankacılık hizmetlerini çevirmek, eşler arası ödünç verme ve ödünç alma platformları sunmak ve merkezi olmayan borsalar işlevlerini yerine getirmektedir (Popescu, 2020).

Kısaca merkezi olmayan finans ile geleneksel finans arasındaki farkları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

Merkezi olmayan finans: Kişi parasına sahiptir ve parasının kontrolünü sağlayabilir. Para transfer işlemleri çok kısa süre içerisinde gerçekleşir. Yapılan işlemlerde takma ad kullanılmaktadır. Defi hizmetleri herkesin erişimine açıktır ve işlem piyasaları da her zaman açıktır. Defi işlemlerinde şeffaflık esastır, bu nedenle kullanıcılar bir ürünün verilerini veya sistemin işleyişini kolayca inceleyebilir.

Geleneksel Finans: Kişiler paralarına sahip değildir, para şirketler elindedir. İşlemler araçlar nedeniyle uzun sürebilir ve finansal hizmet almak için başvuru şartı vardır. Finansal piyasaların çalışma saatleri vardır ve dinlenme süresince piyasalar kapanmaktadır. Finansal kurumların verilerini incelemeye olanak yoktur.

Geleneksel finans ve merkezi olmayan finansta borsa:

Ödünç verme/Ödünç alma, Borç verme ve borç alma: merkezi finansın en yaygın borç verme şeklidir.

Flaş Krediler: Yalnızca merkezi olmayan borsalarda bulunan yeni bir kredi verme mekanizmasıdır.

Risksiz Getiri Oranı: Merkezi finansta bir yatırımcının risksiz bir yatırımdan kazanmayı beklediği teorik getiri oranını tanımlayan bir kavramdır. Bu kavram, işleyen bir finansal sistem için kritik öneme sahiptir ve hemen hemen her büyük finansal ürünün, banka mevduatının, kredilerin, devlet/şirket tahvillerinin ve hisse senetlerinin değerlemesinin temelini oluşturmaktadır.

Geleneksel finans ve merkezi olmayan sabit paralar (Stablecoins): Kripto para birimleri fiyat oynaklıkları ile ünlüdür. Bununla birlikte, muhafazakâr tüccarlar daha az değişken olan varlıkları elde tutmayı tercih edebilirler. Stablecoin'ler bu talebi karşılamak ve fiyat istikrarı sağlamak için tasarlanmıştır (Qin et al., 2021).

Kripto kredisi, geleneksel finansal ürünlere karşın bazı avantajlar sunmaktadır. Bunlar: Fon hareketleri ve dayanak olan akıllı sözleşme şeffaflık, piyasa talebine tabi olan fiyat verimlilik, kullanıcılar için kolay erişim, borç vermede daha fazla platform faydası, hız, esneklik, sansür direnci ve değişmezliktir (Popescu, 2020).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) TEMEL TAŞLARI

Merkezi olmayan finasta çok katmanlı bir mimari kullanılmaktadır ve bu katmanlarının her birinin bir amacı bulunmaktadır. Katmanlar birbirinin üzerine inşa edilmekte ve herkesin yığının diğer kısımlarını oluşturmasına, yeniden düzenlemesine veya kullanımına olanak tanıyan açık ve yüksek düzeyde birleştirilebilir bir altyapı oluşturmaktadır. Bu katmanlar: yerleşim, varlık, protokol, uygulama ve toplama katmanları şeklinde sıralanmaktadır. Yerleşim katmanı 1. Katmandır ve burada bilgilerin güvenilir şekilde saklanmasını sağlar ve bir anlaşmazlıkta çözüm katmanı olarak işlem görür. 2. Katman olan varlık katmanında kapatma katmanı üzerinde ihraç edilen tüm varlıklardan oluşmaktadır. 3. Katman protokol katmanıdır ve merkezi olmayan borsalar, borç piyasaları, türevler ve zincir üstü varlık yönetimi gibi kullanımlar için standartlar oluşturulur. Uygulama katmanı 4. Katmandır ve bireysel protokollere bağlanan kullanıcı odaklı uygulamalar oluşturulur. 5. Katman toplama katmanıdır ve uygulama katmanının bir uzantısı şeklinde çalışmaktadır. Bu katmanda toplayıcılar, çeşitli uygulamalara ve protokollere bağlanan kullanıcı merkezli platformlar oluşturmaktadır ve genellikle hizmetleri karşılaştırmak ve derecelendirmek için araçlar sağlamaktadırlar. Yine burada kullanıcıların aynı anda birkaç protokole bağlanarak karmaşık görevleri gerçekleştirmelerine izin verilmektedir ve ilgili bilgileri açık bir şekilde birleştirilmektedir (Schär, 2021).

1. Varlık Tokenizasyonu
2. Merkezi Olmayan Değişim Protokolleri
3. Merkezi Olmayan Emir Defteri Değişimleri
4. Sabit İşlevli Piyasa Yapıcı
5. Akıllı Sözleşmeye Dayalı Rezerv Toplama
6. Eşler Arası Protokoller
7. Merkezi Olmayan Kredi Platformları
8. Teminatlı Borç Pozisyonları
9. Teminatlı Borç Piyasaları
10. Merkezi Olmayan Türevler
11. Varlığa Dayalı Türev Belirteçleri

12. Olaya Dayalı Türev Belirteçleri

13. Zincir Üstü Varlık Yönetimi

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) ÖZELLİKLERİ

Bitcoin havaleleri ve diğer uluslararası transferleri kolaylaştırmak için yapılan düzenlemelere benzer şekilde, merkezi olmayan finans protokolleri ve projeleri de düşük maliyetli, hızlı ve verimli sınır ötesi ödemeler ve işlemler sağlamaktadır. Her bir proje farklı olacaktır fakat her bir proje farklı şekilde çalışacak olsa da merkezi olmayan bir ağ işleten birkaç temel özellik bulunmaktadır. Daha düşük maliyetle daha fazla erişilebilirliğin sağlanması fikriyle ortaya çıkan blok zinciri ve bitcoinin gerçeğe dönüşmüş şekli merkezi olmayan finans olarak karşımıza çıkmaktadır (Smith, 2021).

Merkezi olmayan finans protokolleri tek başına bulunmamaktadır, açık yapıları yardımıyla geliştiriciler mevcut protokolleri bir araya getirerek yeni protokoller oluşturabilmektedir ve bir protokol, standart defter işlevselliği sağlayan bir blok zinciri üzerinde çalışmaktadır. Blok zincirine bir kez taahhüt edilen bir işlem değiştirilemez veya geri alınamaz garantisini olarak yorumlanan kesinlik sağlayabildiği varsayılmaktadır (Gudgeon et al., 2020). Merkezi finansın aksine merkezi olmayan finans, daha gevşek organize edilmiş bir işletim yapısı ve iş modelinin bir getirisini temsil etmektedir ve gerçekten merkezi olmayan finans potansiyelini temsil etmektedir (Smith, 2021).

Merkezi olmayan finans kullanıcıların izni olmadan sahip oldukları varlıkların sansürlenememesi, taşınmaması veya imha edilememesi noktasında varlıklarının koruyucusu olarak kontrol sağlamaları imkânını sunmaktadır. Erişilebilirlik özelliği ile bilgisayar, internet bağlantısı ve teknik bilgisi olan herkes merkezi olmayan finans ürünlerine erişebilmektedir. Merkezi olmayan finans bir yandan geleneksel finansal ürünlerin kullanımını sağlarken, diğer yandan da hızlı krediler ve yüksek kaldıraçlı ticaret ürünleri kullanma imkânı ile finansal kazanç sağlama konusunda da ayırt edici özellik sergilemektedir (Qin et al., 2021).

İdeal bir merkezi olmayan finans formunda dört özellik vardır:

1. katılımcıların istedikleri her an fonları üzerinde tam kontrole sahip olmalarını anlatan gözaltına alınmama.
2. üçüncü bir tarafın sansürü veya engellenmesi olmadan finansal hizmetlerle etkileşim kurabilmeyi tanımlayan izinsizlik
3. sistemin sağlıklı olup olmadığını herkesin denetleyebilmesini tanımlayan açıkça denetlenebilirlik
4. yeni finansal ürünler ve hizmetleri oluşturulabilecek şekilde tüm finansal hizmetlerin birleştirilebilirliğini tanımlayan birleştirilebilir özelliklerine sahiptir (Werner et al., 2021).

Yaygın kullanılan merkezi olmayan finans özellikleri ise şunlardır;

Kamusal doğrulanabilirlik, saklama, gizlilik, atomisite, yürütme emri işlenebilirliği, işlem maliyetleri, kesintisiz piyasa saatleri ve anonim geliştirme ve dağıtımdır (Qin et al., 2021).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Avantajları: Dijital teknoloji kullanımı, finansal kurum kontrolünün ve araçların ortadan kaldırılması, finansal hizmetlere erişim, gizlilik, açık yazılım kodu, pasif gelir ve düşük işlem maliyetleri.

Dezavantajları: Bilgi eksikliği, yasal düzenleme eksikliği, destek eksikliği ve siber saldırılar (Stepanova & Eriņš, 2021).

Merkezi olmayan finansın geleneksel finansa göre bazı somut avantajları vardır. Hız, erişilebilirlik, şeffaflık ve değişmezlik sayesinde güven sağlanır ve denetim yardımıyla fonların kaybedilme riski azaltılabilir (Twsba; Cpa, 2021). Merkezi olmayan finans yardımıyla finansal altyapının verimliliği, şeffaflığı ve erişilebilirliği artırabilir. Aynı şekilde birden fazla uygulamayı ve protokolü birleştirmeye yardımcı olarak daha yeni hizmetlerin oluşmasına imkân sağlayabilir. Merkezi olmayan finans, akıllı sözleşme yürütme riski, operasyonel güvenlik ve diğer protokollere ve harici verilere bağımlılık gibi belirli risklere de sahiptir (Schär, 2021).

Merkezi olmayan finansın potansiyelinin heyecan verici olmasına karşılık çeşitli riskleri de içinde barındırmaktadır. Blok zinciri, yatırımın doğasında olan riskleri

ortadan kaldıramaz, bunlar getiri potansiyelinin gerekliliğidir. Merkezi olmayan finans kripto para birimlerinin zaten yüksek volatilitelerini artırabilir. Birçok merkezi olmayan finans hizmeti, yatırımcıların kazançlarını artırmak için para ödünç alır ve bu işlem kayıp riskinde barındırmaktadır. Burada yanlış yöne transfer edilen fonları geri gönderebilecek herhangi bir bankacı veya düzenleyici bulunmamaktadır. Hackerler akıllı sözleşmelerde veya merkezi olmayan finans hizmetleri işlemlerinde herhangi bir güvenlik açığı bulduklarında yatırımcılara geri ödeme yapacak birisi bulunmamaktadır. Bu gibi beklenmedik kayıplara karşı yatırımcı dikkat uyarısı en önemli koruma sistemidir. Bu risklerin aksine merkezi olmayan finans sistemi geleneksel finanstan daha verimli, esnek, güvenli ve otomatik olabilir. Yine bu sistem yardımıyla finansal ürünlere ulaşım kolaylaşmaktadır. Herkez merkezi olmayan finans işlemlerine ve finansal ürünlere kolay erişebilir ve başkalarına borç verebilir. Sistem işlemlere hız kazandırmaktadır (Werbach, 2021).

Her ne kadar avantajlı olsa da kullanıcıların dikkat etmesi gereken bazı noktaları da belirtmek gereklidir. Merkezi olmayan finans işlemleri halka açık bir blok zinciri üzerinde gerçekleştiğinden, kripto para ödünç veren kurumların veya kişilerin varlıkları geri ödemeyecek veya suç işleme potansiyeli olan kişilerle verme olasılıkları yüksektir. Yine aynı şekilde kredi notu kötü olanlarında finansal hizmetlere erişimine izin vardır. Bu nedenle kredi işlemlerinde gerekli düzenlemeler yapılması koruyuculuk açısından önemlidir. İşlemler gerçekleşmeden tarafların mümkünse sözleşme yaptıkları karşı tarafı belirlemeye çalışmaları sağlıklı olacaktır. Ayrıca merkezi olmayan finans işlemlerinin temelini oluşturan akıllı sözleşmelerde yaptırım konuları net bir şekilde belirtilmelidir ve anlaşmazlık çözüm yolları belirlenmiş olmalıdır (Twsba; Cpa, 2021).

Merkezi olmayan finans işlemleri akıllı sözleşmelere dayanmaktadır. Akıllı sözleşme, hüküm ve şartların otomasyon yoluyla tanımlandığı ve uygulandığı ve blok zincirinde özerk ve verimli bir şekilde yürürlüğe girdiği, kendi kendini yürüten bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Sözleşmeye giren varlıklar arası ilişki şartları belirtilir ve akıllı sözleşmeler kodlar aracılığı ile kullanılmaktadır. Kullanılan kod, olası her anlaşmazlığın çözümünü belirlediğinden ve kullanıcılar fonları üzerinde her

zaman kontrol sahibi olduklarından herhangi bir aracıya veya hakeme ihtiyaç duyulmamaktadır (Popescu, 2020).

Merkezi olmayan finansın ilkelerine bakarsak: Merkezi olmayan finans ilkeleri herkesin herkesin erişebileceği yenilikçi bir finansal hizmet ekosisteminin oluşturulmasına dayanmaktadır. Burada bağlı kalınan bazı ilkeler şunlardır; Ürünler açık kaynak ve uyumlu olmalıdır, projeler internet erişimi olan herkesin kullanımına açık olabilir ve finansal şeffaflık çok önemlidir (Popescu, 2020).

Merkezi olmayan finansın duyulan ihtiyaç; Merkezi olmayan finans blok zinciri teknolojisine uygulanan gelişmiş, erişilebilir, gizli ve güvenli bir sistemdir. Finansal hizmetlere erişimin iyileştirilmesi: merkezi olmayan finans akıllı telefon, tablet veya bir bilgisayarla kısıtlama olmadan erişime açık bir alandır. Hizmeti almak için kısa bir tanımlama sürecinden geçilmesi yeterlidir. Gizliliği ve güvenliği geliştirme: merkezi olmayan finans müşterilerin varlıklarının sahibi konumundadır ve işlem gören varlık herhangi bir sansürden geçmemektedir. Kişilerin bilgileri blok zinciri üzerinde dağıtılmış haldedir ve kişi hakları garanti altına alınmıştır. Bilgiler sistemde kaydedildiğinden her işlem sırasında tekrar tekrar sorgulama yapılması veya doğrulamaya gerek duyulmamaktadır. Sürdürülebilir Finansal Sistem: blok zinciri ağı çeşitli düğümlerle çalışmaktadır ve bu durumda ağda meydana gelen bir hata tüm ağda işlemlerin durdurulması sorununu en aza indirmektedir. Yine zaman ve mekân sınırlaması olmadan ağa bağlanmak mümkündür (Kim et al., 2021).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Merkezi olmayan finans dolandırıcılık, oynaklık, kullanılabilirlik ve düzenleyici belirsizlikle ilgili çeşitli zorluklar nedeniyle henüz tam potansiyeline ulaşmamıştır. Burada yapılan uygulamalar sahtekarlığa ve test edilmemiş finansal yeniliklerin çoğalmasına karşı savunmasız kalabilir. Tüm vaatlere ve faydalarına rağmen, hala bazı zorluklar vardır. Düşük performans, kullanıcı hatası riski ve kötü kullanıcı deneyimi gibi zorluklar hakkında yapılacak düzenlemelerle merkezi olmayan finansın potansiyeli desteklenebilir (Popescu, 2020). Merkezi olmayan finans, düzenlemede ortaya çıkan bazı eksikliklerden dolayı henüz tam işlerlik kazanamamıştır.

- a) Dolandırıcılığa ve yeniliklere karşı savunmasız olabilir, bu durumu azaltmak için sağlıklı bir düzenleme yapılmalıdır.
- b) Sık sık değişkenlik gösteren kripto paralar nedeniyle istikrar ve kabullenme biraz zor olabilir.
- c) Kullanıcı odaklı hareket etmek gerekmektedir.
- d) Belirsizlikler girişimciliği ve yenilikçiliği engelleyebilir.
- e) Dağıtılmış güven sistemi, mevcut bilgileri tam olarak kullanmayabilir, verimliliği ve elde edilebilecek fayda sınırlanabilir.
- f) Kod kuralı gibi birçok kural ile işlemler yapılmaktadır. Kod kurallarına güvenmek maliyeti, belirsizliği ve vekalet maliyetini azaltacağı için avantajlı olabilir (Chen & Bellavitis, 2020). Merkezi olmayan finans protokollerinin teknik güvenlik risklerinin yapısını oluşturan üç saldırı bulunmaktadır: akıllı sözleşme güvenlik açıklarından ortaya çıkan saldırılar, bir bloktaki işlemlerin yürütme sırasına dayanan saldırılar ve tek bir işlemde gerçekleştirilen saldırılardır.

Ekonomik riskler, doğası gereği bir ekonomik tasarım sorunudur ve sadece teknik yollarla çözülememektedirler. Ekonomik riskler ise şunlardır; Güvenlik olarak aşırı teminatlandırma, madenci çıkarılabilir değerinden tehditler, yönetim riskleri ve pazar ve oracle manipülasyonu (Werner et al., 2021).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) GETİRDİKLERİ

Dijitalleşme: tüm ekonomik alanları, günlük yaşamı, işi ve iletişimi etkileyen dijital teknolojilerin kullanımı şeklinde tanımlanmaktadır (Stepanova & Eriş, 2021).

Yenilikçilik: Yenilik hızı arttıkça, mevcut düzenlemenin sınırları ile fintech'ten etkilenen alternatif finansal ürünleri ve araçları teşvik eden yaratıcılık arasındaki farklılık daha belirgin hale gelmektedir (Johnson, 2021).

Birlikte çalışabilirlik: Akıllı sözleşmelerde finansal protokollerin kodlanması, nihai finansal işlemlerin güvenilmez, izinsiz ve birlikte çalışabilir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır (Oosthoek, 2021).

Sınırsızlık: Merkezi olmayan finans doğası gereği belirli bir merkez veya hükümete bağlı olmadığı için sınırsızdır ve bu nedenle coğrafi konumlara veya para birimlerine bağlı olmadığı için sınırsız finansa izin vermektedir. Sınırsız kripto para birimlerine dayanarak, belirli coğrafi konumlara bağlı değildir ve dünyanın her yerinde herkes tarafından kullanılabilir (Chen & Bellavitis, 2020).

Yerinden Yönetim: (Ademi merkeziyetçilik) Kripto projesinin sadece yöneticiler tarafından değil, akıllı sözleşmeler kullanılarak tüm katılımcılar tarafından yönetilmesi önemlidir. Kontrolün büyük bankalardan/finansal kurumlardan kaldırılarak daha geniş kitleye güç dağılımı finansal işlemlerin maliyetlerini düşürerek tüm katılımcıların ağ etkilerinden yararlanmalarına ve fırsatlarını genişletmelerine olanak tanımaktadır.

Demokratikleşme: Herkes için eşit fırsatlar sunmak, finansal hizmetlere sosyal statü veya coğrafi konum ne olursa olsun herkes için erişilebilir hale getirmek anlamına gelmektedir. Bir cep telefonu ve internet erişimi olan herkes merkezi olmayan finansal işlemlere erişebilmektedir (Stepanova & Eriņš, 2021).

Şeffaflık: Merkezi olmayan Finansta bir kullanıcı, finansal varlıkların ve ürünlerin çalıştığı kuralları inceleyebilir. Merkezi olmayan finans merkezi finansın şeffaflığını önemli ölçüde sınırlayan faktörler olan özel anlaşmalardan, geri anlaşmalardan ve merkezileşmeden kaçınmaya çalışmaktadır (Qin et al., 2021).

Ölçeklenebilirlik: Blok zinciri ademi merkeziyetçilik, güvenlik ve ölçeklenebilirlik arasındaki nihai dengeyle karşı karşıyadır. Ethereum blok zinciri genellikle merkezi olmayan ve güvenli olarak kabul edilmektedir ve blok alanı için büyük talebi karşılamak için çalışmaktadır. Artan işlem ücretleri ve uzun onay süreleri, merkezi olmayan finans ekosistemini olumsuz etkilemekte ve büyük işlemler gerçekleştirebilecek fona sahip bireyleri tercih etmektedir. Bu soruna yönelik olası çözümler, temel katman parçalamanın yanı sıra durum kanalları, sıfır bilgi toplamaları ve iyimser toplamalar gibi çeşitli çözümleri içermektedir. Bununla birlikte, birçok durumda, ölçeklenebilirlik çabaları, merkezi olmayan finansın özelliklerinden ikisi olan birleştirilebilirliği ve genel işlem atomikliğini zayıflatmaktadır (Schär, 2021).

Merkezi olmayan finasta kullanılabilirlik söz konusu olduğunda hala bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. Mesela çoğu platform halen pek çok dile çevrilmemiştir, bu da onlara erişimi zorlaştırabilir ve yine herkesin kullanamayacağı bir teknik bilgi düzeyi gerektirebilir. Merkezi olmayan finans protokolleri bir Ethereum cüzdanı ve genellikle bir tür bankacılığın edinilmesini gerektiren bazı jetonlar gerektirdiğinden pratikte henüz erişilebilirliği yoktur. Likidite noktasında henüz geleneksel finans geçerlidir, merkezi olmayan finans yeni bir kavramdır ve kripto dünyasının dışında çok popüler değildir ve bu durumda projeler söz konusu olduğunda neredeyse hiç likidite olmadığı anlamına gelmektedir (Popescu, 2020).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSTA (DeFi) DİJİTAL VARLIKLAR

Kripto varlık: herhangi bir otoriteye bağlı olmayan, dijital ekonomileri güçlendiren ve geleneksel varlık sınıfına tam olarak uymayan varlıklardır (Yüksel, 2020).

Sabit Paralar (Stablecoins): Sahibini fiyat dalgalanmalarından koruyan, değerinin istikrarı ile karakterize edilen bir kripto varlıktır. Sabit para teriminin herhangi bir kripto para birimini veya jetonunu ifade ettiğini belirtmektedir. Fiyat para birimleri veya altın gibi nispeten istikrarlı bir fiyata sahip bir varlık tarafından sabitlenmiş veya desteklenmiş varıktır (Kolodziejczyk & Jarno, 2022). Sabit paralar genellikle bir tür kripto varlık olarak kabul edilmektedir. Sabit para terimi geniş bir olabilecek varlıklar da dahil olmak üzere çeşitli farklı varlık türlerini kapsayan terimdir. Kendi başına yasal veya üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Sabit paralar, diğer kripto varlıklarına göre daha az fiyat oynaklığına sahip olarak pazarlanmaktadır ve belirli kullanım durumları için daha uygun olduğu ileri sürülmüştür (Iosco cpmi, 2020).

Küresel Sabit Paralar (Global stablecoins): Geniş bir kullanıcı tabanına sahip büyük işletmeler tarafından yaratılan, stabil kripto paraların özelliklerine sahip dijital varlıklardır. Birden fazla yargı alanında potansiyel erişime ve kullanıma sahip, yaygın olarak benimsenen bir sabit para, ödeme yapma aracı olarak da dahil olmak üzere bir veya daha fazla yargı alanında ve genelinde sistematik olarak önemli hale gelebilirler (Financial Stability Board, 2020).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) UYGULAMA ALANLARI

Blok zinciri teknolojisi, daha önce uygulanabilir olmayan yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Finansal alanda blok zinciri teknolojisi, merkezi kurumların katılımını azaltabilir, deneyleri teşvik edebilir ve finansal hizmetlere erişimi genişletebilir. Şu anda, merkezi olmayan para birimleri en yaygın modeldir ve bunu sözleşme, fon yaratma ve ödemeler izlemektedir (Chen & Bellavitis, 2020).

Dünya çapında 200'den fazla mağazası olan merkezi olmayan finans alanında projeler halen devam etmektedir (Kim et al., 2021). Sektörün en büyük işlem alanı borç vermeler, merkezi olmayan borsalar ve türevleri açık kaynaklı yazılımlar, akıllı sözleşmeler, merkezi olmayan krediler, ödemeler ve transferler ve varlık yönetimi izlemektedir.

- a) **Borç verme sektörü:** Kredi hizmeti bir müşteri tanımlama sürecidir ve kredi koşulları sağlandığında şifre ile kullanımı kolay kredi hizmeti mümkün olmaktadır. Kredi işlemleri sermaye havuzu yardımıyla gerçekleşmektedir. Sermaye havuzu modelinde servis operatörü teminat karşılığı kredi verme işlemini gerçekleştirmektedir. İşlemler akıllı sözleşmelerle yürütülmektedir ve kredi işlemleri süreçleri tamamen belirlenmiştir.
- b) **Merkezi olmayan borsalar (DEX):** Merkezi olmayan borsalar, sanal varlıklar için takas ve alım satım işlevleri sağlamaktadır. Merkezi olmayan borsa yalnızca bir değişim arabirimi sağlamaktadır ve blokchain ağını kullanmaktadır. Borsada işlem yapabilmek için kullanıcılar kendi özel anahtarlarını yönetebilirler. Yönetim iyi yapılırsa varlıklar güvende tutulabilir. Merkezi olmayan borsalarda işlem hızı hızlıdır. Mevcut merkezi borsaların güvenlik, şeffaflık ve verimlilik sorununu çözülebilir. Bbu avantajlarından dolayı merkezi olan borsalara olan talep giderek artmaktadır (Kim et al., 2021).

Merkezi olmayan borsalarda işlemler hızlıdır ve para çekme limiti bulunmamaktadır. Yine bu borsalarda herhangi bir organın müdahalesi olmadan para birimi dönüştürme işlemleri yapılabilmektedir. Merkezi olmayan borsalar istendiği zaman farklı jetonlarla işlem yapılabilmesine, eşler arası finansal işlemlere ve varlıklar üzerinde kontrole imkân vermektedir. Merkezi olmayan borsalarda, yapıcılar ve

alıcılar bağımsız hareket edebilmektedir. Merkezi olmayan borsa protokolü piyasa emirlerini desteklememektedir. Likidite havuzları ve otomatik piyasa yapıcı uygulamaları, piyasa emirlerinin faydalarından yararlanmaktadır. Merkezi olmayan borsalar likidite havuzları oluşturulmaktadır. Bir işlem sonucu oluşan likidite havuza dönmekte ve katılımcılar havuza katkılarına göre orantılı olarak paylarını paylaşmaktadırlar (Johnson, 2021). Merkezi olmayan borsalar kullanıcıların fonlarını elinde tutmak için güvenilir bir aracıya ihtiyaç duymadan dijital varlık ticareti yapmalarına olanak tanımaktadır. İşlemler, akıllı sözleşmeler yardımıyla doğrudan kullanıcı cüzdanları arasında yapılmaktadır. Daha az bakım çalışması gerektirdiğinden, merkezi olmayan borsalar merkezi borsalara oranla daha düşük işlem ücretlerine sahiptir. Merkezi olmayan borsalar alanında gelişen diğer platformlar ise şunlardır: Balancer, Curve Finance, Uniswap, Bancor, Loopring, Kyber Network ve DeversiFi (Popescu, 2020).

- c) **Türev:** Alıcıyı gelecekteki fiyat dalgalanmalarından koruyan türetilmiş bir finansal araçtır. Alıcı, gelecekte belirli bir tarihte sabit bir fiyatla bir varlığın satın alınmasına ilişkin bir sözleşme imzalamaktadır. Bu protokoller yardımıyla iki taraf bir varlığı diğeriyle değiştirebilmektedir. Farklı türevler, tüccarların kripto varlıkların fiyatlarındaki dalgalanmalardan kâr elde etmelerini, daha düşük fiyata satın almalarını ve daha yüksek bir fiyata satmalarını sağlamaktadır (Stepanova & Eriş, 2021).

Türevler birden fazla varlık ve platformda muazzam esneklik sunmaktadırlar. Akıllı sözleşmeler, izinsiz ve otomatik olarak yürütülen tokenleştirilmiş türev sözleşmeler düzenleyebilmektedir ve türev kullanmanın iki temel amacı vardır:

- Bir varlığı sabit bir fiyata satın almak için bir sözleşme imzalayarak gelecekte fiyat dalgalanmalarından korunmak;
- Gelecekte o varlığın fiyatının nasıl değişeceğini tahmin ederek kazanç elde etmek.

Dört tür türev vardır:

Gelecek; bir alıcı, gelecekte sabit bir tarihte üzerinde anlaşılan bir oranda bir varlık satın almaktadır ve bunlar borsalarda işlem görmektedirler.

İleri; geleceğe benzer fakat her iki tarafa da uyacak şekilde özelleştirilebilir ve esnektir.

Opsiyon; alıcı, dayanak varlığı belirli bir fiyattan alma veya satma hakkına sahiptir, fakat işlemlerde mecburiyet bulunmamaktadır.

Swap; bu sözleşmeler, iki tarafın bir tür nakit akışını diğeriyle değiştirmesine izin vermektedir ve bu genellikle sabit akış ile dalgalı akış arasındadır (Popescu, 2020).

- d) Açık kaynaklı yazılım:** Yazılım kodu, platform için daha yüksek güvenilirlik sağlayan herkes tarafından ücretsiz olarak kullanılabilir.
- e) Akıllı sözleşmeler:** Sözleşmelerin yapılmasını ve iki taraf arasında otomatik olarak yürütülmesini sağlayan bir bilgisayar protokolüdür.
- f) Merkezi olmayan ödemeler ve transferler:** Sosyal statüleri, coğrafi konumları veya siyasi sistemleri ne olursa olsun insanlar için daha açık bir ekonomik sistem oluşturmaya yardımcı olan ve büyük finansal kurumların toptan ve perakende müşterilere daha iyi hizmet vermesine yardımcı olan merkezi olmayan finans ekosisteminin temelidir.
- g) Merkezi olmayan krediler:** Pasif gelir elde etmenin en popüler yollarından biridir (Stepanova & Eriş, 2021).
- h) Varlık tokenizasyonu alanı:** Blok zinciri işletmeleri gerçek varlıkları token olarak kullanmaktadırlar. Varlık tokenizasyonu yoluyla yatırımcılar zaman ve mekanla sınırlanmadan hızlı ve güvenilir şekilde işlemleri yapabilmektedir (Kim et al., 2021).

Tokenizasyon, bir varlığın haklarını blok zincirlerde satın alınabilen, satılabilen ve alınıp satılabilen dijital jetonlara dönüştüren bir yöntemdir. Blok zincirlerde tokenizasyon, 2018'in başından beri istikrarlı bir trend olmuştur. "Dijitalleştirmek", dijital olmayı dijitalleştirmek anlamına gelir. Varlık tokenizasyonu bağlamında, fiziksel varlıklar dijital varlıklara dönüştürülür. Ardından, dijital varlıklar alt bölümlere ayrılabilir ve alt birimler bir dijital simge ile temsil edilebilir (Sazandrishvili, 2020).

Burada yatırımın hızlı, ucuz ve demokratik bir yapıya kavuşması amaçlanmaktadır. Varlık yönetimi protokolleri, yatırımcılara fonlarını akıllı bir sözleşmeye veya fon

yöneticisine emanet etme fırsatı vermektedir. Merkezi olmayan finans sistemindeki şeffaflık, güvensizlik ve birleştirebilirlik özellikleri varlık yönetimine uygun ortam yaratmaktadır. Merkezi olmayan finansın şeffaflığı, kullanıcıların varlıklarının nasıl yönetildiğini izlemelerine ve ilgili maliyetlerin nereden geldiğini daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır (Stepanova & Eriňš, 2021). Açık borçlanma ve borç verme protokolleri, merkezi olmayan finans ekosisteminin bir parçası olan uygulamalardan biridir. Bu yeni uygulamaların geleneksel kredi sistemine göre birçok avantajı bulunmaktadır ve anında işlem yerleşimlerini, dijital varlıkları teminat altına alma yeteneğini, kredi kontrolünün olmamasını ve gelecekte potansiyel standardizasyonu içermektedir. Bu borç verme hizmetleri, halka açık blok zinciri üzerine kurulmuştur ve güven sorununu en aza indirmektedir. Blok zinciri teknolojisindeki borç verme pazarlar karşı taraf riskini azaltmakta, borçlanmayı ve borç vermeyi ucuz, hızlı ve pek çok insan için kullanılabilir hale getirmektedir (Popescu, 2020).

1) **Sigorta sektörü:** Özel yapay zekâ teknolojisini kullanarak otomatik hasar ekspertiz ve sigorta tazminatı projesi devam ettirilmektedir. Merkezi olmayan finasta sigorta hizmetleri sunulmaya devam edilmektedir.

Bunların yanısıra; para transferlerinin ve kredi işlemlerinin blok üzerinde etkin bir şekilde dağıtılan bankacılık hizmetleri ile gerçekleştirilmektedir. Ödünç alma ve vermeler bir finans kurumunun boçlunun uygunluğunu denetlemesine ihtiyaç kalmadan eşler arası kredilendirmeyi mümkün kılmaktadır. Ve son olarak blok zinciri Pazar yeri kullanıcıları, eşler arası dijital varlıkları ve finansal ürünleri rahatlıkla takas edebilmektedirler (Twsba; Cpa, 2021).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi) PROTOKOLLERİ

Sağladıkları işlem türüne göre merkezi olmayan finans protokolleri;

Zincir Üzerinde Varlık Değişimi: “Bir blok zinciri, zincir üzerinde yapılan her bir işlemin doğrulanabilir kaydını içermektedir” (Uçma Uysal & Kurt, 2018). Merkezi olmayan borsalar tüm işlemlerin zincir üzerinde düzenlendiği ve bu nedenle genel olarak doğrulanabildiği dijital varlıkların gözetimsiz değişimini kolaylaştıran bir merkezi olmayan finans protokolü sınıfıdır. Merkezi olmayan borsalar başlangıçta yalnızca üzerinde çalıştıkları zincire özgü Bitcoin gibi varlıkları desteklerken şimdi

sınırların üstüne çıkmıştır(Werner et al., 2021). Doğrulayıcıların zincir dışı varlıkları zincirde yaratılan varlıklarla aynı şekilde kontrol etmesi mümkün değildir (Görmez, 2017).

Zincir Üstü Varlıklar için Ödünç Verilebilir Fon Piyasaları: Zincir üzerindeki varlıkların ödünç verilmesi ve ödünç alınması merkezi olmayan finans ödünç verme protokollerine uygun olarak ödünç verilebilir fonlar için protokoller aracılığıyla kolaylaştırılmaktadır (Werner et al., 2021).

Sabit Paralar (stabilcoinler): Merkezi olmayan finans tarafından sunulan finansal hizmetlerin avantajlarından daha iyi yararlanmak için, istikrarlı bir değere sahip değişim araçlarına güvenmek gerekmektedir. Son derece değişken olan Bitcoin ve Ethereum gib, kripto para birimlerinin aksine, sabit paralar zaman içinde neredeyse sabit bir değere sahip olmaktadır. Sabit paralar genellikle altın gibi bir varlığın değerine sabitlenmektedir (Caldarelli & Ellul, 2021).

Portföy Yönetimi: Getirilerini en üst düzeye çıkarmak isteyen yatırımcılar için, getiri seçeneklerinin karmaşıklığı ve geniş alanı göz önüne alındığında, likidite tahsisi zahmetli bir işlemdir. Zincir üzerindeki varlıkların yönetimi, tokenlerin akıllı bir sözleşmeye yatırıldığı ve diğer merkezi olmayan finans protokolleri ile işlem yapılmasını gerektiren bir yatırım stratejisinin sözleşmede kodlandığı, merkezi olmayan yatırım fonları olarak hizmet eden merkezi olmayan finans protokolleri yardımıyla otomatikleştirilebilir (Werner et al., 2021).

Türevler: Kısaca değerlerini temsil edilen varlıkların performansından alan finansal varlıklar (Caldarelli & Ellul, 2021). Bir varlığın fiyatının birkaç saat içinde büyük farklılıklar gösterebildiği kripto para biriminin zamana duyarlı doğasına rağmen, türev piyasası, çoğunlukla vadeli işlemlerin yükselişi sayesinde popülerlik ve ivme kazanmanın yolunu bulmuştur. Vadeli işlem piyasası, birbirini tanımayan iki taraf arasında gelecekte belirli bir zamanda belirli bir fiyattan bir varlığın alınması veya satılması için anlaşmalar oluşturan sözleşmelerin oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu konsept, Ethereum'un akıllı sözleşmeler için koşullar yaratma özgürlüğü ile birleştiğinde, kripto para birimini inanılmaz potansiyele sahip bir alan haline getirmektedir (Ramos & Zanko, 2020). Bir merkezi olmayan finans türev platformu,

alış-satış fiyatlarını sağlamak için üçüncü taraf hizmetlerine bağlı olabilir, ancak bir işlem sırasında fiyat verilerinin okunmasına izin veren bir güvenlik açığı önemli finansal risk oluşturabilir (Oosthoek, 2021).

Gizliliği koruyan Karıştırıcılar: kripto para birimi işlemlerinin izlenmesini önleme yöntemlerinden biri de karıştırıcılarıdır. Bunlar, işlem defteri herkese açık bilgiler olduğundan, kullanıcı gizliliğini korumak için önemlidir. Karıştırıcılar, havuza girmeden önce izlenmesi zor olan varlıklardan oluşan bir korumalı havuz geliştirerek çalışmaktadırlar. Karıştırıcılar iki şekilde hareket edebilir; her bir paranın gittiği her bir adrese kadar kolayca izlenememesi için çeşitli kaynaklardan fonları karıştırma veya işlem geçerliliğinin sıfır bilgi kanıtlarını kullanarak işlemlerin içeriğini doğrudan koruma. Merkezi olmayan finans benzeri bir uygulama olarak ve ayrıca diğer merkezi olmayan finans protokollerine dahil edilebilecek bir parça olarak karıştırıcılar kullanılmaktadır (Werner et al., 2021).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANSIN (DeFi) TEKNOLOJİK TEMELLERİ

Merkezi olmayan finans, teknolojik gelişimde üç önemli kalıptan ortaya çıkmaktadır: Moore yasası, Kryder yasası ve henüz bir terimi olmayan başka bir kalıp. Moore yasası, veri işleme gücü miktarının katlanarak arttığı varsayımına dayanmaktadır. Kryder yasası, veri depolama kapasitesi için sürekli artan işlem gücü ve sürekli artan veri depolama kapasitesinin birleşimini önermektedir. Merkezi olmayan finansı mümkün kılan üçüncü faktör, azalan maliyetlerle birlikte iletişim bant genişliğinde görülen büyümedir. DeFi'nin merkezinde, FinTech ve RegTech'in temelindeki dört teknolojiyi temsil eden bir dizi yeni teknoloji bulunmaktadır. Yapay zeka, blok zinciri, dağıtılmış defter teknolojisi ve akıllı sözleşmeler, bulut hizmetleri ve veri (Zetzsche et al., 2020).

MERKEZİ OLMAYAN FİNANS (DeFi) MUHASEBELEŞTİRİLMESİNDEKİ ZORLUKLAR

Herhangi bir blok zinciri veya kripto varlık uygulamasında olduğu gibi, sektör için genel olarak mevcut muhasebe sorunları vardır, ancak DeFi sektörüne özgü birkaç tane de vardır. Birincisi, kripto varlıkların küresel bazda nasıl ele alındığı, muhasebeleştirildiği ve rapor edildiğine ilişkin süregelen tutarlılık eksikliğidir.

Oynaklık: Kripto uygulamalarını genel olarak kapsayan bir sorun, her türden kripto varlıkla yaygın olarak ilişkilendirilen veya bağlantılı olan oynaklığın yanı sıra bu oynaklığın DeFi işlevselliği ve işlemleri üzerindeki etkileridir. Nispeten basit bir DeFi işlemi, kripto kredisi veya borçlanması bile, dayanak varlığın fiyat oynaklığı nedeniyle karmaşık olabilir.

Akıllı bağlantılar: İkinci olarak ve akıllı sözleşmeler konusuna dönersek, bu yarı otonom blok zinciri uygulamaları aynı anda kuruluşların merkezi olmayan bir şekilde çalışmasına izin verir, ancak aynı zamanda riskler de yaratır. Bir kuruluşun veya firmanın operasyonlarını yönlendiren akıllı sözleşmelerin faydaları, akıllı sözleşmelerin bir firmanın yönetimine entegre edilmesinin daha az manuel temas noktasına ve gecikmeler ve kontrol ihlallerinin meydana gelmesi için fırsatlara izin vermesidir. Öte yandan, süreçlerin ve protokollerin artan otomasyonu ve sayısallaştırılması, eksik veya hatalı süreçlerin daha hızlı tamamlanması için potansiyel ortaya koymaktadır. Ek olarak, belirli kişilerin akıllı sözleşmeleri yöneten ve yöneten temel koda erişimi veya kontrolü üzerinde nelere sahip olduğuyla ilgili olarak ortaya çıkabilecek riskler de vardır.

Zorunlu tasfiyeler: Bazı kripto varlıkların değeri arttıkça veya azaldıkça, bunun belirli pozisyonların veya açık sözleşmelerin zorunlu tasfiyesine yol açabileceği gerçeğini içeren ek muhasebe konuları vardır (Smith, 2021).

SONUÇ

Uzun yıllar boyunca bankalar, sigorta şirketleri ve aracı işletmeler ekonomik işlemlere aracılık etmiştir. 2008 yılında yaşanan kriz ile merkezi finansa olan güven azalmıştır. Ardından yaşanan covid-19 pandemisi sonucunda da dijital pazarlara giriş hız kazanmıştır. Merkezi olmayan finans uygulamaları yeni bir alandır. Blok zinciri teknolojisi sayesinde gelişme gösteren merkezi olmayan finans hizmetleri, finansal hizmetlerin alanını genişletmek için sanal varlıklardan yararlanmaktadır. Bu sistem sayesinde finansal hizmetlerin alanı genişletilebilir ve yeni iş fırsatları oluşturulabilir. Dijital teknoloji sayesinde finansal işlem maliyetlerini düşürmek eşler arası işlemleri artırmak için yenilikleri teşvik etmek gerekmektedir. Finansal alanda yaşanan fin tech teknolojisi kurumların ihtiyacını bir dereceye kadar azaltmıştır. Burada aracının

sistemdeki yapısı korunmaktadır. Fakat blok zinciri teknolojisi son gelişmelerle birlikte finansal işlemleri ademi merkeziyetçilikten uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Blok zinciri teknolojisi ile merkezi olmayan bir platform aracılığı ile eşler arası işlemler kolaylaştırılabilir, kişiler arası işlemlerin etkinliği ve kapsamı artırılabilir ve araçlar aradan kaldırılabilir. Bu teknoloji sayesinde finansal hizmetler daha az merkezi olan, yenilikçi, birlikte çalışabilir ve şeffaf ilerleyebilir. Merkezi olmayan finansın temeli Ethereum ve altcoinlerdir. Son yıllarda blok zinciri teknolojisine dayalı sanal varlıklar kullanılarak merkezi olmayan mali defterler ve piyasa düzenlemelerine ilgi artmaktadır. Sistemler ve algoritmalar aracılığıyla finansal hizmetler kullanıma sunulmaktadır. Finansal hizmetler için herhangi bir kurum gerekmez ve herkes kolayca finansal hizmetlerden yararlanabilir. Merkezi olmayan finans alanında krediler, türev ürün yatırımları, sigorta, varlık tokenizasyonu v.b bulunmaktadır. Geleneksel finansal hizmetlerden farklı olarak, ortak sertifika gibi karmaşık kimlik doğrulama işlemi gerekmemektedir. Merkezi olmayan finans küresel tabanlı bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merkezi Olmayan Finans, merkezi olmayan finansal sistemi ifade etmektedir. Merkezi olmayan borsa, türevler, varlık ticareti ve sigortacılık gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Merkezi olmayan finasta sanal varlıklarla işlemler yapılmakta ve akıllı sözleşmelerle güvenilirlik sağlanmaktadır. Merkezi olmayan finansı mevcut finansal sistemden ayıran nokta izin ve operasyondur. Sistem kendi kendine bir kimlik doğrulama sürecinden oluşmaktadır (Kim et al., 2021).

Dünyada finans piyasaları bir dönüşüm sürecindedir. Kripto para birimlerinin ve ilgili ikincil piyasa işlemlerinin entegrasyonunun yalnızca bir değişim mi yoksa bir piyasa devrimi mi olduğu henüz net olmasa da bu yenilikçi dağıtılmış dijital defter teknolojilerinin finansal piyasalar ekosistemini değiştirdiği inkâr edilemez bir durumdur (Johnson, 2021). Merkezi olmayan finans açık, şeffaf ve değişmez bir finansal altyapı oluşturma potansiyeli ile heyecan verici fırsatlar sunmaktadır. Birçok birlikte çalışabilir protokol ve uygulamadan oluşan merkezi olmayan finasta her birey tüm işlemleri doğrulayabilir. Sistemdeki veriler, kullanıcılar ve araştırmacıların analiz etmesi için hazır halde bulunmaktadır (Schär, 2021).

Blok zinciri ademi merkeziyetçilik ile müşteri arasında doğrudan bir yol kurduğundan güvenilirlik, küresellik, ucuzluk ve şeffaflık yardımıyla verimi artırmaktadır. Merkezi olmayan finans işlemleri güvenilir bir blok zinciri ortamından kaynaklanan dijital ekonomiye iyi bir alternatif olabilir. Getirdiği uygulamalar yeni gibi dursa da yerine getirdiği hizmetler geleneksel sistemle temelde aynıdır. Burada da borçlanma, borç verme, tasarruf, borsa, türev varlıklar, vadeli işlem ve çeşitli döviz kurları işlemleri yer almaktadır. Tüm teknolojiler genellikle bir başlangıç noktası olarak önceki teknoloji modelini temel almaktadırlar. Zamanla uygulama anlaşıldıkça geleneksel finansal hizmetlerde mümkün olmayan merkezi finansal hizmetlerin dışında yeni uygulamalarda görülebilecektir (Popescu, 2020).

Geleceğine bakıldığında artan işlemler, depolama ve bant genişliği kapasitesi finansın merkezden uzaklaştırılmasını olanaklı hale getirirken, yapay zekâ, blok zinciri, bulut uygulamaları ve veriler ile merkezi olmayan finans teknolojik etkileşim ortamı sağlanacaktır. Merkezi finasta yaşanan finansal hizmetlerin bölgesel veya küresel kümeleşmesini azaltarak işlem verimliliği artırılacaktır. Bu durumda ademi merkeziyetçilik finansal merkezlerin merkezilik rolünü azaltacaktır.

Merkezi olmayan finans otoritenin rolünü ortadan kaldırmayı amaçladığı için, merkezi olmayan finansın zorluklarına uyumlu düzenlemeler yapılmalıdır. Merkezi olmayan finasta verilere pek çok noktadan erişim sağlanabilmektedir. Bu nedenle veri koruma ve gizlilik ihlallerinin önüne geçilmeye çalışılmalıdır. Hangi şekilde olursa olsun merkezi olmayan finansın teknoloji bağımlılığı ve bağlanabilirlik nedeniyle teknolojik güvenlik risklerini artırmaktadır. Finansal teknolojinin hızlı büyümesinden kaynaklanan riskler artmaya devam etmektedir. Finansal düzenlemede ulusal güvenlik ve finansal istikrar noktasında düzenleme gerekmektedir. Ağ üzerinde farkedilen bir siber saldırı için kullanılan bir zayıflık, başka bir ağa girmeye zorlamak için kullanılabilir. Merkezi olmayan finans dünya çapında birçok sunucuyu birbirine bağlamaktadır. Bu sunucular, birçok farklı varlık tarafından sahiplenilebilir, işletilebilir, güncellenebilir ve başka şekillerde etkilenebilir. Bu durumda ağ yapısı manipülasyon riskini azaltabilirken siber riski de artırabilir. Ağa erişim noktalarının

sayısı çoğalmasa yönetilmesi gereken bir siber risk oluşturabilir. Ayrıca birçok sunucu birbirine bağlıdır ve bu bağlantıdan yeni riskler oluşabilir.

Her ne kadar otorite egemenliği ve teknolojik bağımlılık konusunda zorluklar olsa da teknoloji finans dünyasını değiştirmektedir. Merkezi olmayan finans geleneksel finansın yapısını bozmak yerine birlikte çalışma imkânı ile gelişmeye daha fazla yardımcı olabilir. Çeşitli iş birliği ortamları oluşturularak yatırımcılar korunabilir ve teknolojik gelişim desteklenebilir. İş birliği oluşturularak siber saldırı ve veri koruma için gerekli çalışmalar yapılabilir (Zetsche et al., 2020).

Sonuçta tüm zorluklara karşın merkezi olmayan finansın başarısı güvenli işlemler, çeşitlilik, düşük işlem maliyetleri ve finansal katılım ile artacaktır. Nihayetinde akıllı telefonu ve internet bağlantısı olan herkes finansal hizmetlere veya ürünlere erişebilecektir (Popescu, 2020).

KAYNAKÇA

- Caldarelli, G., & Ellul, J. (2021). The Blockchain Oracle Problem in Decentralized Finance – A Multivocal Approach. *Applied Sciences* (Switzerland), 11(16). <https://doi.org/10.3390/app11167572>
- Chen, Y., & Bellavitis, C. (2020). Blockchain Disruption and Decentralized Finance: The Rise of Decentralized Business Models. *Journal of Business Venturing Insights*, 13(October 2019), e00151. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2019.e00151>
- Demirkan, G. (2021). Blokzincir Teknolojisi ve Teknolojik Determinizm Çerçevesinde Toplumsal Değişime Etkileri. *Medipol Üniversitesi*.
- Financial Stability Board. (2020). Regulation, Supervision and Oversight of “Global Stablecoin” Arrangements (Issue October).
- Görmez, B. (2017). Finansal Sektörde Yıkıcı Yenilik: Dağıtılmış Defter Teknolojisi ve Türkiye Sermaye Piyasalarının Durumu. 55.
- Gudgeon, L., Perez, D., Harz, D., Livshits, B., & Gervais, A. (2020). The Decentralized Financial Crisis. *Proceedings - 2020 Crypto Valley Conference on Blockchain Technology, CVCBT 2020*, 1–15. <https://doi.org/10.1109/CVCBT50464.2020.00005>
- Harwick, C., & Caton, J. (2020). What’s Holding Back Blockchain Finance? On the Possibility of Decentralized Autonomous Finance. *Quarterly Review of Economics and Finance*, xxxx. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2020.09.006>
- Iosco cpmi. (2020). Global Stablecoin Initiatives Public Report The Board.
- Johnson, K. N. (2021). Decentralized Finance: Regulating Cryptocurrency Exchanges Global Financial Markets are In The Midst of a Transformative. 62.
- Kim, H., Kim, M., & Kwon, H. (2021). 가능성과 한계점 크 크. 26(2), 143–155.
- Kolodziejczyk, H., & Jarno, K. (2022). Stablecoin – The Stable. 3(May 2020), 155–170.
- Nadler, M., & Schär, F. (2020). Decentralized Finance, Centralized Ownership? An Iterative Mapping Process to Measure Protocol Token Distribution. <http://arxiv.org/abs/2012.09306>
- Oosthoek, K. (2021). Flash Crash for Cash: Cyber Threats in Decentralized Finance. <http://arxiv.org/abs/2106.10740>
- Popescu, A.-D. (2020). Transitions and Concepts Within Decentralized Finance (Defi) Space. September, 40–61.
- Qin, K., Zhou, L., Afonin, Y., Lazzaretti, L., & Gervais, A. (2021). CeFi vs. DeFi -- Comparing Centralized to Decentralized Finance. In *Proceedings of ACM Conference (Conference’17)* (Vol. 1, Issue 1). Association for Computing Machinery. <http://arxiv.org/abs/2106.08157>
- Ramos, D., & Zanko, G. (2020). A Review of Decentralized Finance as an Application of Increasing Importance of Blockchain Technology.
- Sazandrishvili, G. (2020). Asset tokenization in plain English. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 31(2), 68–73. <https://doi.org/10.1002/jcaf.22432>

- Schär, F. (2021). Decentralized Finance: On Blockchain-and Smart Contract-Based Financial Markets. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 103(2), 153–174. <https://doi.org/10.20955/r.103.153-74>
- Smith, S. S. (2021). Decentralized Finance & Accounting – Implications, Considerations, and Opportunities for Development. *International Journal of Digital Accounting Research*, 21(April), 129–153. https://doi.org/10.4192/1577-8517-v21_5
- Stepanova, V., & Eriņš, I. (2021). Review of Decentralized Finance Applications and Their Total Value Locked. *TEM Journal*, 10(1), 327–333. <https://doi.org/10.18421/TEM101-41>
- Twsba; Cpa. (2021). Decentralised Finance.
- Uçma Uysal, T., & Kurt, G. (2018). Muhasebede Ve Denetimde Blok Zinciri Teknolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 467–481. <http://pdos.csail.mit.edu/6.824/papers/bitcoin.pdf>
- Wang, Y. (2020). Automated Market Makers for Decentralized Finance (DeFi). 1–14. <http://arxiv.org/abs/2009.01676>
- Werbach, K. (2021). What is Decentralized Finance ? An Expert on Bitcoins and Blockchains Explains the Risks and Rewards of DeFi. 1–5.
- Werner, S. M., Perez, D., Gudgeon, L., Klages-Mundt, A., Harz, D., & Knottenbelt, W. J. (2021). Decentralized Finance (DeFi). *SSRN Electronic Journal*, 1–35. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3782216>
- Yüksel, F. (2020). Kripto Varlıklar Ve Ifrs Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2), 429–451. <https://doi.org/10.29067/muvu.653136>
- Zetsche, D. A., Arner, D. W., & Buckley, R. P. (2020). Decentralized Finance. *Journal of Financial Regulation*, 6(2), 172–203. <https://doi.org/10.1093/jfr/fjaa010>

BÖLÜM

14

KRİPTOLAR YENİ YESİL TASARRUF ARACI MI? DİĞER YATIRIM ARAÇLARIYLA BİR KAŞILAŞTIRMA

Doç. Dr. Fuat LEBE

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü,*

E-posta: fuatlebe@osmaniye.edu.tr ve fuatlebe@gmail.com

 0000-0003-4633-8376

ATIF: Lebe, F. (2021). Kriptolar Yeni Yesil Tasarruf Aracı Mı? Diğer Yatırım Araçlarıyla Bir Kaşılaştırma. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 306-331). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 14 -

KRİPTOLAR YENİ YESİL TASARRUF ARACI MI? DİĞER YATIRIM ARAÇLARIYLA BİR KAŞILAŞTIRMA

Fuat LEBE

*Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, fuatlebe@osmaniye.edu.tr ve fuatlebe@gmail.com*

 0000-0003-4633-8376

GİRİŞ

Küreselleşen günümüz ekonomisinde klasik para kullanımı (kağıt) çok düşük miktarlarda kaldığı (% 8), dijital ortamlarda para (kredi kartı, e-para) kullanımının daha yaygın olduğu (% 92) görülmektedir. Söz konusu paranın dijitalleşme eğilimi ve dünya genelinde yaşanan finansal krizler sonrasında sanal paralar ve kriptolar ortaya çıkmıştır. Bu sanal para ve kriptolar dünya çapında ilgi duyulan kriptografik bir sistemin ürünüdür. Kriptolar, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymayan, dağıtık ve sanal bir değer olarak gerek akademik alanda¹ gerekse günlük hayatta son yıllarda en popüler konuların başında gelmektedir. Kriptoların ortaya çıktığı 2010 yılından bu yana kriptograf ile ilgili en çok merak edilen soru veya sorular: Kriptolar bir “varlık/mal mı?”, “para mı?”, “dijital veya sanal para mı?” Yoksa yatırım aracı mı? Yatırım aracı ise ne tür bir yatırım aracıdır? Vergilendirilmeli midir?

Bu soru ve tartışmalara rağmen kriptoların genellikle para olarak kabul edildiği ve bu amaçla ortaya çıktığına inanıldığını söylemek pek de yanlış olmaz. Çünkü, klasik para teorisi/uygulamalarını yerine geçmesi umulan kriptoların bu yeni sisteme odaklanmayı elzem kılması, halihazırdaki para/ödeme araçlarına alternatif geliştirmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Paranın tarihçesi ve evrimsel sürecine baktığımızda paranın, ekonomik döngünün bir parçası olarak görülen olağan ve olağan üstü şartlar ve imkanlar nezdinde daima bir değişim ve gelişim içerisinde olduğu ve buna paralel

¹Mesela, 2018 yılında kripto para birimleriyle ilgili makale sayısı 1658, 2019’da 2817 ve 2021 ise 16385’e (Ağustos 2021 itibariyle) ulaştığı görülmektedir (Statista, 2021).

olarak şekil değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden parasal sistemin yaşadığı gelişim ve değişimin son halkası olarak, kriptolar kabul edilmektedir (Alpago, 2018).

Merkeziyetsiz finansal araç olarak da sınıflandırılan kriptoların en önemli özellikleri hükümetler ve merkez bankaları tarafından basılmamaları ve kontrol edilmemeleridir. Yani arkalarında bir devlet desteği ve güvencesi bulunmamalarıdır (Eryılmaz, 2021). Bu nedenle kriptolarla ilgili tüm işlemler *blok zincir* (block chain) adı verilen otomatik oto kontrol unsurlarla kayıtlar tıpkı zincirin halkaları (blokları) misali birbirine bağlandığı ve daima oto kontrol bloklarıyla büyüyen, dağıtık bir veri sistemi/tabanı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Her bir kullanıcı üye, bu sistemdeki bir düğümü oluşturur. İlave edilen her bir düğüm tek başına, bir kayıt defterine (veri tabanına) yani, bir blok zinciri kopyasına sahiptir. Bir uçtan uca şifreleme protokolü kullanılarak bu defter, diğer düğümler/bloklar ile eşleştirilip, doğrulanır (Kakavand vd., 2017). Bu şifrelemedeki amaç, iki taraf arasında paylaşılan bilgilerin üçüncü kişilerin eline geçmesini engelleyerek parasal işlemleri güvence altına alıp, herkesin ulaşabileceği şeffaf bir kontrol mekanizması olabilmektir (Eryılmaz, 2021). Bu alıcı ve satıcının işlem sırasında ihtiyaç duyduğu güven unsurunu sağlamış olmaktadır. Böylece blok zincir için merkeziyetçi bir yapı zorunluluğu veya gereksinimi duyulmamaktadır.

Gerek hali hazırda kullandığı teknoloji (blok zincir) gerek kendilerine olan ilgi ve alakanın giderek artması gerekse fiyatlama konusunda kendilerine olan ilginin her geçen gün artarak devam etmesi; gelecekteki sosyal ve ekonomik/iktisadi yaşam içerisinde *kripto para birimlerinin* varlıklarını zorla da² olsa kabul ettireceği açık bir realitedir. Bu bakış açısı, kriptoların dünya genelindeki hakimiyetinin uzun süre devam edeceğini ve yapay zeka ile geliştirilmiş *yeni versiyonlarının* da ortaya çıkarılacağını göstermektedir.

Kitabın bu bölümünde “Kriptolar geleneksel (veya sanal) para mı? Altın (veya gümüş) gibi emtia mı? Menkul kıymet veya varlık mı? Yoksa yeni nesil tasarruf (değer saklama) aracı mı?” sorularına cevap aranacaktır. Bu çerçevede kriptoların ne olduğu, başta kurum ve kuruluşlar olmak üzere devletlerin tanımlama ve sınıflandırma

² Çin gibi kriptoları yasaklayan ülkeler kast edilmektedir.

yaklaşımlarının nasıl olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece, kripto türü birimlerin ne olduğu veya ne olmadığı konusunda fikir birliği oluşturulmasına bir katkı sağlayabiliriz. Bu yaklaşım çalışmamıza ilham kaynağı olmuştur.

PARANIN TARİHÇESİ VE KRİPTO PARA

Paranın en çok bilinen tanımı Galbraith (1975) tarafından “insanların para olarak kullanmak üzere kabul edeceği her şey” olarak ortaya konulmuştur. Bir şeyin veya nesnenin para olarak adlandırılması, her şeyden önce bu nesne/aracın *genel kabul görmesine* bağlıdır (Galbraith, 1990; Mishkin, 2001). Geçmişte para tanımlamalarıyla ilgili vurgulanan ilk şey *bir değişim aracı* olmasıdır (Osborne, 1991). Sonra aslında olmayan ancak insanların olduğuna inandığı bir *Ria taş*, somut olarak elinde tutabildiği bir *mal* veya *meta*; daha sonra gerçek veya tüzel kişilerin mevduat kuruluşunda tutulan bir *hesap/e-para* olarak tanımlanmıştır.

Paranın gelişim ve değişim sürecine baktığımızda eski çeşidi, günümüzde haliyle *emtia para* olduğu görülmektedir. Emtia, meta-mal olarak ifade edilmekte olup, para değerini yapıldığı madenden/maddeden almaktadır. Özellikle tramp (mal değiş-tokuş) ekonomisinin gerek eşdeğer mal veya kişiyi bulmada yaşanan güçlük gerekse tasarruf aracı olmaması nedeniyle terk edilmesinden sonra dünya genelinde emtia para kullanılmaya başlanmıştır. Altın ve gümüş gibi değerli madenler, ilk ve en çok bilinen emtia paranın örnekleridir. Değerleri; emtianın ağırlığına, saflığına ve para olarak kullanılabilirliğine bağlıdır (O’Sullivan ve Sheffrin,2003). Günümüzde ise para, sadece kâğıt ve üzerindeki rakamlardan ibaret değil, geçerliğini onu basıp arz eden otoriteden (ya da merkez bankasından) alır. Karşılığı ise altın/gümüş gibi kıymetli bir nesne değil, onu piyasaya sunma imtiyazına sahip olan devletin itibarıdır (TCMB,2020).

Paranın soyutlaşması ise tarihsel ve bilimsel bir süreçtir (Griffith, 2014). Çünkü, teknolojik ilerlemeler ile birlikte *insanoğlunun günlük hayatı kolaylaştırma arayışı* para sisteminin de gelişim ve değişim geçirmesini sağlayarak, artık para farklı bir şekil kazanmış ve dijital ortama da taşınmıştır. Elektronik paralar, ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan ve ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek/tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul

edilen parasal değerdir (Özdemir, 2021). Yani, bir nevi *itibari (fiat) paranın e-para karşılığıdır*.

Sanal paralar ise bir merkez bankası veya kamusal otorite tarafından piyasaya sürülmeyen/garanti edilmemiş olan; yasal bir para (TL, dolar, euro gibi) birimine bağlı olma mecburiyeti bulunmayan; ancak gerçek ve tüzel kişilerce ödemeler ve para transferlerinde kabul gören; depolanabilen ve ticarete konu edilebilen dijital paraları temsil etmektedir (Güçlütürk, 2019). E-paradan ayıran en önemli özelliği sanal paraların bir *fiat (itibari) para cinsinden karşılığının olmamasıdır*. Benzer şekilde sanal paralar, elektronik paradan farklı olarak bir merkeze/otoriteye bağlı değildir. Ayrıca, sanal para *hesap birimi* de fiat (itibari) bir paraya (yasal olarak tedavülü olan dolar, TL, euro gibi) dayanmaz (IMF,2016; Mortan vd., 2019).

1. Kripto Para

Devletin kanun ve yönetmelikleriyle teminat altına alınan *elektronik paralar* (e-para) ile bir merkez bankası/kamusal otorite tarafından piyasaya sürülmeyen ve garanti edilmemiş olan *sanal paralar* ele alındığında; para tanımlaması ve kapsamı her geçen gün değişip, genişlediği söylenebilir. Bununla birlikte, yatırım ve yatırım araçlarında benzer durum söz konusudur. Özellikle, son yıllarda büyük bir ilgi gören kriptolar bunlardan biridir.

Yunanca *Kryptos* (*gizli*) sözcüğünden *Kriptografi* türetilmiştir. Kriptografi, bir datanın (verinin) içerdiği bilginin tümünün veya bir kısmının üçüncü kişilerce ele geçirilmesini veya okunabilmesini önlemek için kullanılan şifreleme metodlarının tamamıdır (Gandal ve Halaburda, 2014). Şifrelenmiş sanal cüzdanlar sayesinde bu işlemler yapılabildiği için *kripto* ismi verilmiştir

Kripto macerasının başlangıcı her ne kadar Mortgage Krizi adlı 2008'deki finansal kriz olsa da, teorik alt yapısı ilk olarak 1998'de bilgisayar bilimci W. Dai tarafından kaleme alınmıştır (Dai, 2012) Şuan piyasada mevcut olan bütün kriptoların alt yapısını oluşturan teknik alt yapı (veya sistem) ise 2008'in Kasım ayında Satoshi Nakamoto olarak bilinen bir kişi ya da grup tarafından oluşturulmuştur (Barber vd.,2012). Kriptolar, Blockchain teknolojisine dayalı bir sistem (çevrimiçi dağıtık bir veri tabanı modeli) olarak ortaya çıkmıştır.

Kripto para; bir kamu otoritesi, kredi kurumu veya kuruluşunca arz edilmemiş, geleneksel paraya alternatif olarak görülen bir değer elektronik temsilcisidir (Avrupa Merkez Bankası-ECB, 2012). ECB'ye göre, kriptolar e-paradan ziyade sanal para tarifine uyduğu vurgulanmaktadır. WB ise farklı olarak kriptoları, şifreli tekniklere dayanan dijital (elektronik) paraların bir alt sınıfı olarak gruplandırmıştır. Bu nedenle kriptoları, fiat (itibari) para birimleri türünden de ifade edilebilen ve kendilerine has hesap birimleriyle tanımlanabilen ödeme sistemleri olarak tarif etmişlerdir (Houben ve Snyers,2018).

2. Kripto Çeşitleri

ABD'deki 2008 Kriziyle özellikle bazı bankalara ilgili kamu otoritesi tarafından el koyması bu bankalardaki tasarruf sahiplerini *paralarının güvenliği* konusunda şüpheye düşmesine neden olmuş olup, merkezi otoritelere-bankalara-kredi kuruluşlarına güven oldukça darbe almıştır (Mortan vd., 2019; Bakır, 2021). Bu sosyo-ekonomik dravma, tasarruf sahiplerini yeni bir parasal sistem/para benzeri değer arayışına sokmuştur. Finans dünyası tam böyle bir çözümsüzlük sarmalı içerisinde iken, Satoshi Nakamoto rumuzlu kişi veya grup 2008'de *A Peer-to-Peer Electronic Cash System* adıyla yayınlanan çalışma³ bir çözüm önerisiyle ortaya çıkmıştır. Temel olarak mevcut sisteminin araçlara bağımlılığını, maliyetinin yüksekliğine ve merkezi otoritelere dayalı mekanizmanın zayıf yönlerinden söz etmiştir. Bu yüzden, artık kişilerin aracılı işlemlerden ziyade şifreleme yaklaşımıyla tasarruflarını güvence altına almaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu vurgu, ilk kripto olan BitCoin'i ortaya çıkarmıştır.

Bu BitCoin ile birlikte, ardı arkası kesilmeyen bir kripto türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. BitCoin'in ortaya çıkışından sonra yeni kripto para birimleri (çeşitleri) piyasaya sürülmeye başladı ve sürülmeye de devam edilmektedir. Talebi kademeli olarak artan kriptoların sayısı Aralık 2021 itibariyle dünya genelinde yaklaşık 15 bini⁴ aşmıştır.

³ *Baknz:* <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (07.11.2021).

⁴ 2 Aralık 2021 tarihi itibariyle 15 113' dür. *Baknz:* (<https://coinmarketcap.com/tr/charts/>).

2.1. BitCoin (BTC)

2008 Finansal krizi sonrası Japon yazılımcı S. Nakamoto rumuzlu kişi (veya kişiler), blok zincir tabanlı şifrelenmiş dijital ödeme sistemi olan Bitcoin ile ilgili teknik çalışmalarını servis ettiler. Bu çalışma sonrası otoritesiz, anonim, üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı güvenli kripto olan BitCoin piyasaya sunuldu. Herkese açık ağ olarak kullanımı ve üretimine ilk kez 2009 yılında başlanmıştır. Sonra BitCoin ilk başarılı kripto anlamında *birinci nesil blok zincir* olarak adlandırıldı ve 2010 yılında ise BitCoin projesi tamamladığı bilinmektedir.

Bir blok şifreleme birimi olan BitCoin, oluşturulmasını ve değişimini kontrol etmek için kriptografi (şifreleme) ilkelerini kullanmaktadır. Bu yüzden Bitcoin; bir merkez/otoriteye bağlı olmayan, eşler (blok) arası data paylaşım ağını ilke edinen, herkese açık defter (hesap) kaydı tutma özelliği olan, kriptografi/şifreli usulde üretilen, alınıp-satılan bir sanal para birimi olarak tanımlanmaktadır (Gül, 2020). İlk kripto olan BTC maksimum 21 milyon tane olacak kadar oluşturulmuş olup, şuana kadar 18 889 175 adet üretilmiştir.⁵

BitCoinler, halka açık kaynaklı bir yazılım kullanarak kişisel cüzdanlarda (akıllı telefon, tablet, bilgisayar) ya da online bir cüzdanda muhafaza edilebilmektedir (Ciaian ve Rajcaniova,2016). BTC uçtan uca, adresten adrese transfer imkanı sağlamaktadır. Hesabı olan her kişi ya da kurum BTC alabilir veya transfer edebilir. Hatta belli bir maliyete katlanmadan bu işlemler birkaç dakika içinde ve 7 gün 24 saat istediğiniz zaman gerçekleştirilebilir. Blok üretim süresi yaklaşık 10 dakikadır. Ayrıca, BitCoin TL, dolar, euro gibi para birimlerine istenildiği zaman takas edilebilmektedir (Bitlo, 2021; Antonopoulos, 2014).

BitCoin bir kripto olmakla birlikte, piyasa büyüklüğü, haftalık veya günlük işlem sayısı, yatırımcı sayısı gibi kriterler göz önüne alındığında sanal paralar içinde en önde gelen ve popüleritesi en fazla olan birimdir. Bu yüzden, bir ekonomik yapı oluşturma açısından BitCoin, diğer kripto birimleri (altcoin) arasında ön plana çıkmaktadır (Gültekin ve Bulut, 2016).

⁵<https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/> (Erişim: 02.12.2021).

2.2. Altcoinler

BitCoin'in yazılımı herkese açık olduğundan zamanla bu yazılımın kodları kullanılarak farklı kriptolar da türetilmiştir ve bunlar *alternatif coin* olarak ifade edilmekte olup, *alt ve coin* terimlerin birleşimi olan *altcoin* kısaltması kullanılmaktadır. BitCoin'nin çatal pozisyonundaki alt birimleri "alternatif kripto" birimi olup, altcoin olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, BitCoin yazılımından tamamen farklı yeni bir yazılım kullanılarak üretilen kripto birimlerine ise "metacoin" denilmektedir (Durdu, 2018).

BitCoin ve altcoin için temel çerçeve benzerdir. Bu nedenle, her iki kriptonun da kod ve işlevi P2P (peer to peer-eşten eşe) sistemler olarak, yani büyük miktarda veri ve işlemi aynı anda işleyebilen devasa bir bilgisayar olarak paylaşılır. Bu altcoinlerin hedefi sanal işlemler için uygun yöntem haline gelerek bir sonraki BitCoin olmaktır. Mesela Ethereum, blok zincirin en üstünde bulunan ERC-20 token'ların en iyi bilinen örneğidir.

BitCoin'in 2008 yılında ortaya çıkışından bu yana, piyasaya sürülen 9 binden fazla alternatif kriptoların çoğu, Hard Fork diye bilinen bir işlemle BitCoin'in değiştirilmiş kopyaları olarak tasarlanmıştır. Ancak tüm bu benzerliklere rağmen, her altcoin'i diğerlerinden farklı kılan işlevleri de mevcuttur. Bu nedenle altcoin'lerin tam olarak Bitcoin'in kopyaları olduğu söylenemez.

Piyasada binlerce altcoin bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Bitcoin kadar olmasa da rağbet görmekte ve kripto borsasında önemli bir altcoin olarak kendine yer bulmaktadır. Ancak, bazıları ise çok düşük fiyatlarda alınıp-satılabilen önemsiz altcoinler de mevcuttur (Kaplanhan, 2018; Bitlo, 2021). Altcoinler Bitcoin'in alt versiyonu değil ona alternatif birer kripto para birimleridir.

3. Kripto Para Borsaları

Bu borsalar, yatırımcıların (veya kullanıcıların) belirli bir komisyon (ücret) karşılığında kriptolar ile ilgili işlem yapma imkânı elde ettikleri alanlardır. Farklı kriptolar arasında değişim/dönüşüm sağlayanları da olmakla birlikte yatırımcıların genel olarak edindikleri kripto paraları itibari (fiat) paralara çevirmek için tercih

ettikleri yapılarıdır (CB Insights, 2019). Uluslararası düzeyde en çok rağbet gören kripto para borsaları Binance, Coinbase ve Bitfinex'dir. Türkiye'de ise en çok rağbet gören kripto borsası BtcTurk'tür.

Bu platformların büyük çoğunluğu yatırımcılarına aynı zamanda cüzdan temin edici olarak da hizmet vermektedir. Bu borsalar yatırımcılarına; PayPal transferleri, kredi kartları ile ödeme seçenekleri sunabilmekte ya da doğrudan kriptolar ile de ödeme yapılmasına imkan vermektedirler. Bu platformlar, normal borsalar gibi belli gün ve saatlerde kapanmamakta, daima açık olup 24/7 işlem yapmaya imkan tanımaktadır (Houben ve Snyers, 2018).

4. Kriptoların Piyasa Kapitalizasyonu ve İşlem Hacimleri

Dünya genelinde neredeyse her ülkede talebi artarak devam eden kriptoların sayısı, 2021 yılının Aralık ayı itibarıyla 15 113'e ulaşmıştır. Bu tarih (2 Aralık 2021) itibarıyla borsalarında en fazla işlem gören ilk 10 kripto türünün değerlerine yer verilecektir (Tablo 1). Kripto paraların fiyatı, piyasa kapitalizasyonu ve değerlerinin yer aldığı Tablo 1'e baktığımızda; neredeyse her açıdan önde gelen/popülaritesi en fazla olan kripto Bitcoin'dir.

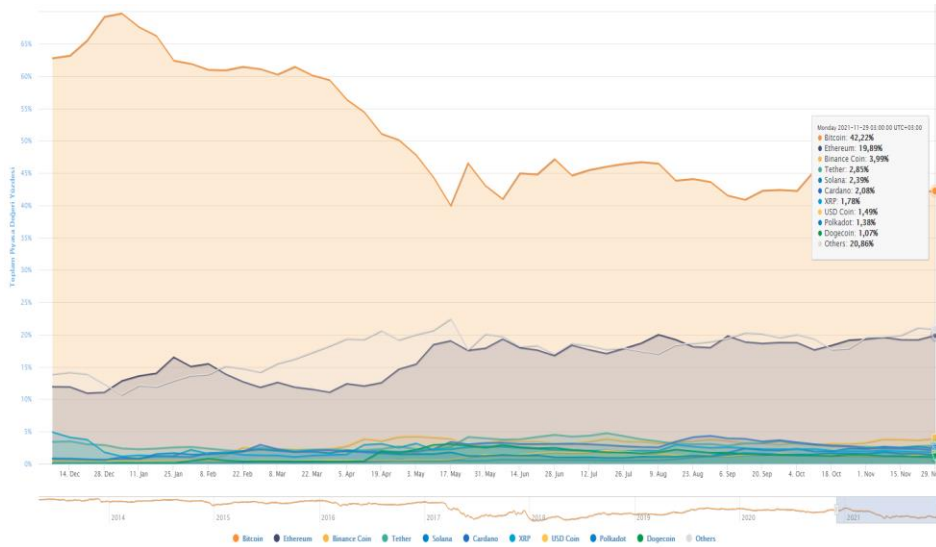
Tablo 1. Kriptoların Piyasa Değeri ve Kapitalizasyonu (\$)

Kriptolar	Fiyat	Piyasa Kapitalizasyonu	İşlem Hacmi (Son 24 saat)
 Bitcoin	57 006.75	1 076 786 673 969	36 848 392 131
 Ethereum	4 711.41	559 584 335 347	30 190 287 268
 BinanceCoin	639.87	106 354 552 157	2 912 402 412
 Tether	1.00	73 660 310 190	86 443 012 712
 Solana	219.20	66 645 405 033	3 187 376 134
 Cardano	1.59	52 890 807 552	1 823 899 068

 XRP	1.01	47 310 273 180	2 785 183 250
 USDCoin	1.00	38 743 741 220	5 501 483 933
 Polkadot	37.67	37 132 828 746	1 525 282 089
 Dogecoin	0.21	28 491 036 896	1 428 484 347
Toplam (15 113 Adet Var)		2 646 034 389 200	130 761 144 670

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/tr/charts/> (Erişim: 02.12.2021).

Kripto paraların toplam değeri 2646.03 milyar dolar olup, 1076.8 milyar dolar olan piyasa değeri ile Bitcoin bu pastanın en büyük dilimini oluşturmaktadır. Bu değer toplam içindeki payının % 40.69 olduğunu göstermektedir. Piyasa fiyatlarına baktığımızda da BitCoin 57 006.75 dolar ile en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Bu değerler ve ilk olması nedeniyle Bitcoin bir ekonomik yapı oluşturma açısından diğer altcoin birimleri içinden sıyrılarak öne çıkmaktadır. Bunu aşağıdaki grafik 1'e baktığımızda da görebiliriz.

Grafik 1: Kriptoların Toplam İçindeki Piyasa Payları (%)

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/tr/charts/> (Erişim: 03.12.2021).

Ancak son 24 saatteki piyasa işlem hacimlerine baktığımızda ise altcoin Tether'in payının (% 66.1) daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bunun en önemli nedeni dolaşımda olan Tether'in arzının (73 578 322 707) BitCoin arzından (18 887 831) daha fazla olmasıdır.

YATIRIM VE YARIM ARAÇLARI

Tasarruf, hanehalkının veya karar birimlerin temel gereksinimlerini karşıladıktan sonra elinde kalan parayı muhafaza etmesi olarak tanımlanmaktadır. Yarım ise, tasarruf edilen paranın *gelir getirici çeşitli araçlar* aracılığıyla artırmak veya en azından değerini korumak olarak tanımlanabilir. Yatırımlar temelde ikiye ayrılır: Mali (Finansal) Yatırımlar ve Üretim Yatırımları.

Üretim yatırımları; sıfırdan bir üretim tesisini inşa etmek ya da mevcut olan bir üretim tesisini alarak yapılan girişimlerdir. Burada sözü edilen tesiste, ürün de üretebilir hizmet de. Tesis satın alma/büyütme, AR-GE, fabrika veya tesis inşası gibi girişimler üretime dayalı yatırımlara örnek verilebilir. Bu tür yatırımlarda kar, üretilen hizmetin/ürünün satışıyla elde edilir.

Mali (Finansal) Yatırımlar ise; tasarruf sahibi, direk bir ürün satın alıp satmak/üretim tesisi kurmak yerine, hâlihazırda mevcut bir katma değere ortak olabildiği/kısmen satın alabildiği menkul değerlerdir. Bu tür yatırımlarda kara, faiz ya da değer kazanan metanın satışıyla ulaşılır. Bu kısımda üretim yatırımlarından çok finansal yatırım araçların türlerinden söz edilecektir. Bu yatırımları:

1. *Banka (Mevduat) yatırımları*: Vadeli mevduat hesaplarına yatırılan paralara bankalar, faiz kazancı sağlarlar. Bu faiz oranı veya miktarı; vadeye, enflasyon oranına ve bankaya göre farklılık gösterir (<https://www.milliyet.com.tr/emlak/yatirim-turleri-nelerdir-65634>).

2. *Emlak (Gayrimenkul) yatırımları*: Genellikle gayrimenkul fiyatları her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sürekli artar. Bu da gayrimenkul yatırımlarını en çok rağbet gören araçlarından birisi yapar. Emlakların değer kazanmasının yanında kira gelirlerinin de olması, bu tür yatırım araçlarının en önemli bir artı yönlerinden birisidir (<https://www.milliyet.com.tr/emlak/yatirim-turleri-nelerdir-65634>).

3. *Yabancı Para (Döviz) yatırımları:* Türkiye gibi serbest kur sisteminin uygulandığı ülkelerde döviz alıp-satmak da bir kazanç sağlar. Bu işlemler internet bankacılığı üzerinden çevrimiçi anlık yapılabileceği gibi döviz bürolarından da yapılabilir.

4. *Emtia yatırımları:* Emtia; ticarete konu olan kahve, pamuk, buğday, şeker, mısır, gümüş, bakır, altın, platinium, petrol, doğal gaz gibi değerlerin tümüne verilen isimdir. Bu malların alım-satım işlemleri üzerinden kazanç elde etmeye emtia yatırımları adı verilmektedir. Bunlar genellikle ForEx piyasalarında gerçekleştirilir. Ancak, altın ve gümüş gibi bazı emtialar külçe olarak alıp, satılabilmektedir.

5. *Tahvil:* Gerek kamu kuruluşları gerekse anonim şirketler (A.Ş.) tarafından nakit ihtiyaçlarını karşılamak için piyasaya sürülen, 1 yıldan uzun vadeli borç senetleridir. Yatırımcılar devlet veya özel A.Ş. şirketlerin tahvillerini satın alarak onlara borç verir. Belli bir vade (1 yıldan uzun vade) sonunda yatırımcılar tahvile arz edenlere geri verip, karşılığında ana para ve faiz geliri elde ederler. Tahviller yurt içi ve yurt dışından da satın alınabilir. Tahvil, riski düşük olduğundan getirisi de düşük olan bir tasarruf aracıdır (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

6. *Bono:* Devlet kurumlarının veya özel şirketlerin borcunu temsil eden orta vadeli bir menkul kıymettir. Tıpkı tahvilde olduğu gibi tasarruf sahipleri bu araçta da düşük risk, düşük gelir elde ederler (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

7. *Hisse senedi:* Şirketlerin hisselerine ortak olmak amacıyla tasarruf sahiplerinin satın alabildiği kıymetli kağıtlardır. Bu senetler, tasarruf sahiplerine şirket sermayesinin belli bir bölümünü temsil etme hakkı vermektedir. Bununla birlikte elinde tutanlara, orta ve uzun vadede orta riskli kâr sağlayabilecek araçlardır. Bunlar tasarruf sahiplerine 2 şekilde kâr sağlayabilir: Değer kazanıp daha sonra satılmaları ve temettü (kar payı) dağıtım yoluyla (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

8. *Yatırım Fonları:* Devlet tahvili, hazine bonosu ve hisse senedi gibi rahatlıkla işlem yapabileceğiniz araçları ya da yabancı menkul kıymet, vadeli işlem sözleşmeleri, altın, gümüş gibi işlem maliyeti olan araçları kullanarak ve portföyün çeşitlendirilmesi prensibine dayanarak oluşturulan varlıklardır (<https://www.akbank.com/tr-tr/urunler/Sayfalar/Neden-Yatirim-Fonu.aspx>). Geniş anlamıyla portföy, bir

kişinin/kuruluşun sahip olduğu varlıkların bütünü temsil etmektedir (Sermaye Piyasası Kurulu -SPK, 2021).

Mesela, tasarruf sahipleri hangi madene yatırım yapacaklarını bilmiyorlar ise altın yatırım fonu seçip, kararları uzman ekibe bırakabilirler. Bono, tahvil, hisse senedi, altın gibi borçlanma araçlarını kullanan ve profesyonellerce yönetilen fonlara tasarruflarını aktarmayı seçebilirler. Böylece, tek bir ürüne yatırım yaparak onlarca ürünün kazancını elde etme olanağına ulaşır. Bu fonların risk düzeyi orta seviyedir (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

9. *Vadeli İşlem ve Opsiyonları (VİOP)*: Genelde Borsa İstanbul'da işlem gören belli sermaye piyasası araçları için dizayn edilmiş VİOP sözleşmeleri ve diğer türev araçlarının alım-satımının yapıldığı piyasalardır (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

10. *EuroBond (Avrovil)*: Özel şirket veya devletlerin, diğer ülkelerden borç almak amacıyla yabancı para cinsinden uluslararası piyasalarda satışa koydukları ve genellikle uzun vadeli olan borçlanma araçlarıdır (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

11. *ForEx*: "Foreign Exchange" ifadesinin kısaltması olup, çeşitli ülkelerin para birimlerinin takasının (dövizi değiş tokuş etmek) yapıldığı ve tasarruf sahiplerinin bu para birimleri arasındaki değer farklarından kazanç ettiği piyasadır (<https://www.matriksdata.com/website/yatirim>).

YATIRIM ARAÇLARININ KRİPTOLAR İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Ülkelerin çıkarmış olduğu kanun ve yönetmelikleriyle kabul gören dijital ve sanal paraların kapsamı göz önüne alındığında, para tanımının genişlediği söylenebilir. Özellikle, son yıllarda büyük bir ilgi gören ve merkezi otoriteler tarafından ne tür varlıklar olduğu konusunda fikir birliği olmayan kriptolar da bunlardan biridir. Kriptolar sizce emtia, menkul değer/varlık, varlık benzeri, altın veya gümüş, yabancı para (döviz kuru) gibi yatırım araçlarından hangisidir? Birlikte bakalım.

Kriptoların kullanımı Bangladeş, Tayland, Çin ve Bolivya gibi ülkelerde yasaklanmış olsa da, dünya geneli çoğu ülkede yasaklama yaklaşımı pek görülmemektedir.⁶ Bazı ülkeler para birimi olarak kabul edilir iken, bazıları ise kriptoları bir emtia veya yatırım aracı/varlığı gibi görüp vergilendirilmesi konusunda düzenlemeler yapmıştır. Bu yaklaşım bile ülkelerin kriptolara hangi acısan baktıklarını ve ne olarak gördüğü konusunda güçlü kanıtlar sunmaktadır. Mesela, Avrupa Komisyonu tarafından, elektronik finansal değerlerin düzenlenmesine ilişkin olarak regülasyon teklifi yapılmış olup, AB üye ülkelerinde bu kriptoların adil ve sürdürülebilir olarak vergilendirilmesine yönelik çalışmaların devam ettiği görülmektedir (Mehboob, 2021). Hindistan'da da kriptolardan vergi alınmasına ilişkin çalışmalar devam etmek olup, alım ve satımlarda borsaların elde ettiği komisyonlara vergisi uygulanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda kripto kazançlarına iki vergi getiren bir genelge planlanıyor (Shome, 2021; Godbole, 2021).

Altın olarak Kriptolar: Kriptolar bazı özellikler açısından altına benzemektedir. Mesela, dolaşımdaki kriptoların çoğu altında olduğu gibi arzı sınırlıdır. İkincisi, kriptolar altın gibi değeri de oldukça inişli-çıkışlı olup, arz-talep dengesi ve tasarruf sahiplerinin kararlarına göre şekil almaktadır. Üçüncüsü, her ikisi de kolaylıkla ölçülüp, bölünebilmektedir. Dördüncüsü, tıpkı kriptolarda olduğu gibi altının değerinin korunması bir merkezi otoriteye bağımlı değildir.

Kriptolar bazı özellikleri itibariyle altından farklıdır. Mesela, kriptoların fiziksel-somut bir varlığı veya kendilerine özgü bir değeri mevcut bulunmamaktadır. Kriptolar, altının aksine rahatlıkla taşınabilir. Çünkü, uluslararası transferlerde bürokrasiye tabi olma mecburiyeti bulunmamaktadır. Bununla birlikte, otoritesiz hareket edebilme kabiliyeti sayesinde kanunların uygulanması ve istihbarat girişimlerine karşı kriptolar bir direniş gösterebilmektedir (Üzer, 2017).

Emtia Olarak Kriptolar: Kriptoların emtia/mal olarak sınıflandırılması gerektiği de savunulma. Yağ, buğday, arpa, mısır, altın, bakır, gümüş, doğal gaz, petrol ve mineraller gibi kendi özünde bir kıymete sahip olup, ticarete konu olabilen

⁶Bunların sayısı şimdilik 245 ulaşmıştır. *Bakınız:* <https://coinmarketcap.com/tr/legal-tender-countries/> (Erişim:02.12.2021).

mallara emtia adı verilmektedir. Sanal emtia (virtual commodity) ise yalnız internet üzerinde gerçekleşen sanal ekonomide ticarete konu olabilen mallar için kullanılmaktadır *second life*⁷ platformunda kullanıcıların satın alarak sahip olduğu mal ve ekipmanlar sanal emtiaya örnek verilebilir. Ancak, kendileri için özel olarak kurulmuş takas merkezleri ve borsalarda yasal para birimleriyle etkileşime girip alım satım işlemlerinde kullanılmaları kriptoları emtia kavramına yaklaştırır iken, *soyut ve kendinden bir değere* sahip olmamaları uzaklaştırmaktadır (Durdu, 2018).

Vergi açısından birçok ülke kriptoları emtia olarak sınıflandırmaktadır (ABD, Avustralya, Kanada). Bunların dayanağı, GVK madde 37 uyarınca, kripto varlıklardan sağlanan gelir, faaliyetin devamlı olması ve organizasyon dahilinde yapılması halinde, ticari kazanç sayılacak olup gelir vergisi kapsamına girer. Diğer bir ihtimal ise arızı kazanç olarak görülmesiyle ortaya konabilir. Ancak, kriptolarla alım-satım işlemi çok büyük oranlarda sadece bir defa yapılmadığı için (yani belli aralıklarda tekrarlanan bir işlem), kripto yatırımcılarının arızı kazanca tabi olması uygulamada karşılığı olmayan bir sınıflandırmadır.

Bununla birlikte, TCMB tarafından piyasaya sunulmayacağı için para, SPK'daki tanıma girmediği için de menkul kıymet olarak da benimsenmeyen kriptolar, Türkiye'de yapılacak yasal düzenlemelerle büyük ihtimalle "emtia" olarak kabul edilebileceği öngörülmektedir (Kılavuz ve Günsel, 2021). Kaldı ki, Avustralya, Kanada, ABD, hatta Çin bile bu kriptoları yasaklayana kadar emtia olarak değerlendirmekteydi. Çünkü, teknolojiye olan ilgi ve alaka nedeniyle Bitcoin'i ilk kullananlarda yeni para biriminin farkındalığı mevcut iken, yeni yatırımcılarda daha çok spekülasyon (vurgun, yani çok kısa sürede çok kısa yoldan reklamlarda olduğu gibi kazanç sağlamak) amaçlı satın alma ve bir paradan ziyade ileride fiyatı/değeri artacak *emtia* olarak görülmektedir (Glaser vd.,2014).

⁷ Second life, kullanıcıların kendi avatarlarını oluşturup, kendilerine ait sanal mallar ve hizmetler oluşturup alış verişi yapabildikleri bir sanal platformu ifade etmektedir. Bu platformda, bir sanal oyundaki gibi sıkı yapılar yoktur ve gevşek sınırlar söz konusudur. Mesela bir kişi kendine ait bir kafeterya açabilir, sanal yiyecekler ile içecekler sunabilir ve bunların alışverişini yapabilir. Bu alışverişlerde Linden Dollar (L\$) kullanılmaktadır. Linden Dollar, platform içi aktivitelerden kazanılabilir, gerçek para ile alınabilir ve kişiler arası transfer edilebilir ve nihayet tekrar memleket parasına çevrilebilir (Halaburda ve Sarvary, 2016).

Menkul Kıymet/Değer Olarak Kriptolar: Kriptoların menkul kıymet/değer olarak sınıflandırılacağı yaklaşımı da mevcuttur. Bu görüşün kabulünde, GVK Mükerrer geçici 67. maddesi uyarınca, menkul kıymetlerin/diğer sermaye piyasası araçlarının satılması sonucunda edinilen kazançlar/gelirler kapsamında yer bulmakta olup, sağlanan pozitif fark, değer artış kazançları gibi gelir vergisine tabi tutulması gösterilmektedir.

Ancak, sermaye piyasası yasası göre, bu kıymetler *“ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları kurulca belirlenen kıymetli evrak”* olarak tanımlanmaktadır (Kılavuz ve Günsel, 2021). Buna göre, menkul kıymetler olarak değerlendirilmesi için, belirli payları (borç almak için kullanılan tahvil, hazine bonosu gibi araçları) temsil etmesi şarttır. Ancak, kriptoların borçlanma aracı olarak kullanılmalrı pek mümkün değil ve özel hisseleri temsil etmemektedir. Bu yüzden kriptolar, menkul kıymet olamaz. Buna bağlı olarak, Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu’na göre, kriptoların (tıpkı BitCoin’de olduğu gibi) *dayalı olduğu gerçek bir ürünün mevcut olmaması* nedeniyle menkul kıymet değildir.

Bununla birlikte Sermaye Piyasası Kurulu *“sanal para birimleri ile ilgili olarak Türkiye’de bir düzenleme veya tanımlama bulunmadığı ve Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında yer alan türev araçlara dayanak teşkil edebilecek unsurlar içerisinde sanal para birimlerinin bulunmadığı”* nı ifade etmiştir. Türev araçlara ilişkin tanıma bakıldığında, kripto para birimlerinin, türev araç sayılabilmeleri için ya (1) SPK tarafından doğrudan türev araç olarak kabul edilmeleri veya (2) belirli varlıklara dayalı olarak ihraç edilen menkul değer olmaları veyahut (3) dayanak varlıklardaki değer değişimlerini temsil etmeleri gerekmektedir. Bu üç şartın da gerçekleşmediği göz önüne alındığında kripto para birimlerinin türev araçlar olarak kabulü mümkün gözükmemektedir (Durdu, 2018).

Yabancı Para/Döviz olarak Kriptolar: Ev, arsa, mücevher, tahvil, hisse senedi gibi varlık ve emtialarda olduğu gibi kriptolar da servet veya değer saklamak için kullanılabilmekte; ancak bu, kriptoların varlık ya da emtia olduğu anlamına gelmez. Çünkü, bu tür varlık ve emtiaların likiditesi düşük kalabilmektedir. Yani emtiaların

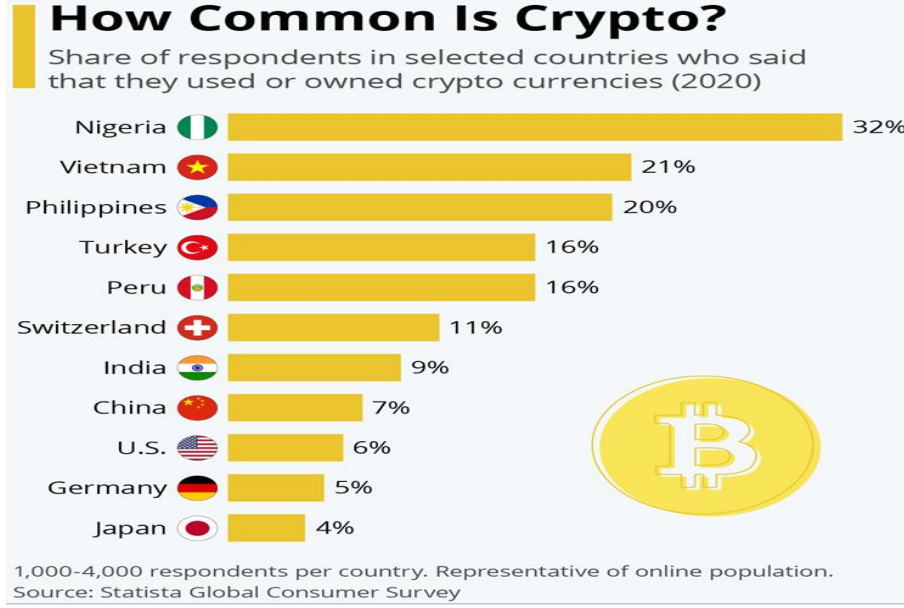
değerini koruyup, hızlı bir şekilde başka bir değişim aracına çevrilebilme olasılığı kriptolara göre daha azdır (Atik vd.,2021). Bu yönüyle kriptolar; dolar, euro gibi yabancı paralara (yani dövize) daha yakındır.

Döviz (dolar, euro, vb.) gibi yatırım araçları **talep ilgili özellikler açısından** kriptolarla karşılaştırıldığında ortak özelliklerinin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Mesela mübadele aracı olarak kullanımının az, ölçü birimi olmaması, değer saklama aracı olması, kendi (gerçek) değerinin olmaması, yasal olmaması, saklama koşulları çevrimiçi olabileceği gibi çevrimdışı olarak muhafazası mümkün olduğu için ekonomiktir. Ancak, **arz yapılarıyla ilgili özellikler açısından** piyasaya sürülme (arz) kurallarının değiştirilebilmesi dışında diğer özellikleri (üretim maliyeti, arzı yapan, arz miktarı, arz kuralı, çevreye etkisi, merkeziyetsiz-tekül olma) açısından farklılık göstermektedir. Bu nedenle kriptolar, dolar veya Euro gibi bir yatırım aracı olmadığı söylenebilir (IMF, 2016; Knottenbelt ve Gürgüç, 2018).

Yeni Nesil Yatırım Aracı Olarak Kriptolar: Kriptoların merkeziyetsiz, güvenli ve fiyatların volatilitesi nedeniyle kriptoları temsilen Bitcoin'in dolar hegemonyasına son verip, tahtına oturacağı ve *Dünyanın para birimi* haline geleceği⁸ iddia edilmektedir. Bazılarına göre kriptolar dünyanın rezerv parası (Uruk, 2021) olacaktır. Bu tespit ve ön görüşler, *kriptolar yeni nesil bir yatırım aracı mı?* sorusunu akla getirmektedir.

Bu savı güçlendiren ilk bulgu; 1944'de Breton Woods ile rezerv para haline gelen doların 2020'de rezerv payı,1997'den sonra ilk kez % 60 altına düşmesidir. *İkinci bulgu;* Statista'nın yaptığı bir araştırma da ortaya konmuştur. Buchholz (2021) nüfusuna göre ülkelerin kripto kullanımını araştırmış ve Grafik 2'deki sonuçlara ulaşmıştır.

⁸ *Baknz:* <https://tr.euronews.com/2021/07/06/kripto-para-birimleri-50-y-l-hayat-m-zda-nas-l-bir-rol- oynayacak> (Erişim: 04.12.2021) ve <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/elon-musk-tan-dogecoin-ve-kripto-yatirimi-uyarisi,bwJcHXGdoUahPAqAaXlfcg> (Erişim: 04.12.2021).

Grafik 2: Kripto Kullanım Oranları (%)

Kaynak: Buchholz (2021).

Görüldüğü üzere, % 32 ile Nijerya en çok kripto kullanan ülkeler sıralamasında ilk sırada iken, Vietnam % 21 ile ikinci, Filipinler % 20 ile üçüncü sıradadır. Türkiye ise % 16 ile Avrupa’da birinci, dünya genelinde ise dördüncü basamaktadır (Grafik 2). Hatta Türkiye’de her beş kişiden biri kripto alıp-sattığı tespit edilmiş ve bu ilgi her geçen gün/yıl giderek artacağına benziyor.

Bu savı doğrulayan üçüncü bulgu ise; kriptoların işlem hacminin az, oynaklığının yaygın para (örneğin dolar, euro) birimlerinden daha yüksek olmasıdır. Örneğin, 1 Aralık 2021 tarihi itibarıyla⁹ son 24 saat içerisinde Txbit Token % 3576.86’lık bir artış sağlayarak en çok değer kazanan altcoin iken, Spice DAO altcoin ise % 100’lük bir düşüş ile en çok kayıp yaşanan kripto para birimi olduğu görülmektedir. Bunların sayısını her geçen gün artmakta ve yatırımcıların¹⁰ iştahını kabartmaktadır. Hatta kriptolar günlük saldırı, hırsızlık¹¹ ve dolandırıcılık¹² riskleriyle karşı karşıya olsa bile bu her geçen gün artarak devam etmektedir.

⁹ <https://coinmarketcap.com/tr/gainers-losers/> (Erişim: 01.12.2021).

¹⁰ Örneğin Elon Musk gibi.

¹¹ *Bakınız:* <https://muhabbit.com/monoxten-31-milyon-lik-kripto-para-calindi/> (Erişim: 01.12.2021).

¹² *Bakınız:* <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kripto-parada-milyarlik-vurgun-41951041> (Erişim: 01.12.2021).

TARTIŞMA VE GENEL DEĞERLENDİRME

El Salvador hariç yasal olarak paraya ilişkin, herhangi bir tanımlamaya yer verilmemektedir. Ama doktrinde, hukuki düzenin ve devletin ödeme vasıtası olarak benimsediği, maddi görünüş ve şekli önemli olmayan, genel bir mübadele vasıtası olan, ölçü/hesap birimi olarak tanımlanır (Kılavuz ve Günsel, 2021). Bu nedenle, kriptoları geleneksel paranın sahip olduğu temel özellikler ve fonksiyonları açısından değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır.

Geleneksel paranın üç temel işlevi (fonksiyonu) açısından da kriptolara *para* diyip, buna göre sınıflandırma yapmak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü, bir varlığın para olarak nitelendirilmesi için *i*) mübadele (değişim) aracı olma, *ii*) ölçü veya hesap birimi olma ve *iii*) değer saklama aracı olma fonksiyonlarının üçünü de bünyesinde barındırması gerekmektedir (Lebe, 2021). Mesela *ödeme aracı olma* konusunda e-bay, Subway, Microsoft, Expedia, PayPal, Polonya Havayolları gibi birçok kurum ve kuruluş¹³ (Şahin, 2018), ülke veya bölge¹⁴ kriptoların kullanılmasına izin vermektedir. Ancak, çoğu kurum ve kuruluşun teknolojik altyapısının yetersiz veya istenen düzeyde olmaması, insanlar-halk tarafından genel kabul görmemesi, güvenlik açıklarının olması, finansal okur-yazarlık ve internet kullanım düzeylerinin halen düşük olması gibi sebeplerden dolayı kriptoların ödeme aracı olma fonksiyonu kısıtlıdır.

Ölçü veya hesap birimi olma işlevini ise kriptolar çok yüksek volalilitesi¹⁵ nedeniyle uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Çünkü, para birimi karşılığında elde edilen ihtiyaçların sayısı aynı olmayacağından paranın değeri farklılık gösterebilir. Bu nedenle, değer ölçüsü olarak paranın istikrarlı olması hayati derecede önem arz eder. Kaldı ki kriptoların bu fonksiyonunu sürdürebilmesi kendi değerindeki istikrara bağlıdır (Lebe, 2021) ve maalesef bu kriptolarda mevcut değildir. Diğer taraftan,

¹³Türkiye'deki 3Dörtgen firması bir çalışanın isteği üzerine maaşını Bitcoin'le veren ülkemizdeki ilk firmadır. Bu firma alışverişlerde BitCoin ve Litecoin kabul ederek ödemelerde kripto para kullanan firmalar arasındadır (Şahin, 2018).

¹⁴ Bunların sayısı şimdilik 245 ulaşmıştır. *Baknz:* <https://coinmarketcap.com/tr/legal-tender-countries/> (Erişim:02.12.2021).

¹⁵ Örneğin, bazı kriptolar son 24 saat için % 3 binleri aşan değer kazandıkları, bazılarının ise % 100 bulan değer kayıpları yaşadığı görülmektedir. *Baknz:* <https://coinmarketcap.com/tr/gainers-losers/> (Erişim: 02.12.2021).

kriptolar geleneksel paraların sadece *değer saklama (tasarruf) aracı olma* özelliğini taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'deki hem mevzuatın lafzı bakımından hem de kamu otoritelerinin açıklamaları göz önüne alındığında, kriptolar elektronik para kapsamına alınmamıştır. Dolayısıyla, kripto paraların paraya ilişkin işlevleri taşımaması ve mevzuatta yer almaması nedeniyle itibari para/elektronik para olarak nitelendirilmesi güçtür (Kılavuz ve Günsel, 2021). Benzer şekilde OECD (2021) raporunda, kriptoların *genel olarak kabul gören bir para birimine benzer olmadığı*, yani gerçek itibari para birimi olmadığı vurgulanmıştır.

Ama bu göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Çünkü aksi durumda, ülke ekonomileri olası iki tehlikeyle karşı karşıya kalabilir. Birinci tehlike; kripto varlıklar vasıtasıyla kaldıraçlı işlemler ve temel finansal ürünlerle çok fazla etkileşim kurulmasıyla birlikte, kriptoların ülke ekonomilerinde olabilecek negatif şokların etkilerini artırma ihtimali yüksektir. İkinci tehlike; resmi para biriminden büyük oranda kriptolara geçişler yaşanırsa, bankaların iş akışında sorunlar yaşayabilir. Böylesine dağınık ve merkeziyetsiz bir yapının istikrarını sağlamada merkez bankaları bile zorlanabilir. Bir kriz yaşanması durumunda zayıflayan bankalarla kredi veren son kuruluş merkez bankası yıpranır (Lagarde,2018). Dolayısıyla, **bu varlıkların itibari para olma sürecinde olgunlaşma evresinde olduğu ifade edilebilir.**

Ancak kriptoların yatırım aracı olması bakımından kuşku bulunmadığı söylenebiliriz. Mesela, bazı ülkeler kriptoları nasıl sınıflandıracığını yasalarla teminat altına alıp vergilendirilmesi konusunda düzenlemeler yapmaya çalışmakta; bazıları ise bunu uygulamaya koydu bile (Japonya, ABD, Almanya, Estonya). Bu durum, kriptoların genel kabul görmesi noktasında hayati öneme sahiptir. Çünkü, vergi veya vergilendirme yasal düzenleme gerektirir. Yasal düzenlemeler de kriptoların bir *entia*, *finansal enstrüman/varlık*, *varlık benzeri*, *yabancı para*, *sermaye mülkü* gibi bir yatırım aracı olduğunu yasalarla teminat altına alıp, gerek ulusal gerekse uluslararası anlamda bunu deklare etmek anlamına gelmektedir.

OECD'nin G20 Vergi Raporunda, çoğu ülkelerin kriptoları bir *mülk biçimi* olarak gördüğü ifade edilmektedir. Ancak, ülkelerin kriptoları nasıl kategorize edileceğine dair farklı yaklaşımları bulunmaktadır (OECD, 2021). Mesela en fazla

kripto para birimi ve kullanıcılarına sahip ülke olan ABD, kriptoları, sanal para düzenlemeleri kapsamında düzenlenmektedir. Ama kriptolar, ülkedeki kurum/kuruluş ve eyaletler açısından farklı tanımlamalar mevcuttur. ABD Hazine Bakanlığı'na göre kriptolar *çevrilebilir sanal para birimi*, Vadeli Emtia İşlem Komisyonu'na göre bir *emtia* olarak tanımlanmıştır. Gelir İdaresi kriptoları; para birimi olarak değil, *mal/varlık* olarak kabul edilmekte olup, buna göre vergilendirilmektedir. Bununla birlikte Avustralya ve Kanada, Vadeli Emtia İşlem Komisyonu gibi kriptoları bir *emtia olarak* değerlendirmiştir. Avustralya Vergi İdaresi'ne göre kriptolar, kişisel amaçlı kripto işlemleri belli bir seviyenin altındaysa vergiden muaftır. Ayrıca ticari amaçla yapılan madencilik ve takas işlemleri hisse senedi işlemi gibi görülmektedir. Kanada Gelir Ajansı kriptoları, bir mal gibi değerlendirmekte ve bunlardan sağlanan kazanç için de koşullara bağlı olarak ticari kazanç ya da değer artış kazancı olarak vergilendirmektedir.

Japonya, kriptoları resmi bir ödeme vasıtası olarak kabul görmüş ve ödemeler yaparken kullanılabilen ve elektronik olarak transfer edilebilen *varlık benzeri değerler* olduğu ifade edilmiştir. Güney Kore ise kriptoları, *finansal varlık/mal* olarak tarif etmektedir. Ve belli bir seviyenin üzerindeki kripto alım-satım kazançlarına %20 vergi alınmasına 2022'den itibaren geçmeyi planlamaktadır.

Alman Maliye Bakanlığı bir finansal araç/muhasebe birimi olarak görmekte ve kullanmaktadır. Bu yüzden Almanya kriptoları, yasal anlamda bağlayıcı olan parasal araçlar olarak tarif etmiş ve *özel para* olarak kabul etmişlerdir. Ancak, emtia veya hisse senedi olarak görmediklerini vurgulamışlardır. Estonya Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı kriptoları, para birimi yerine geçen alternatif bir ödeme aracı olarak kabul etmiştir. Bu yüzden Estonya'da BitCoin almak/satmak yasaldır ve girişimciler için bu fonlar, ikame bir ödeme aracıdır (Kılavuz ve Günsel, 2021; Serçemeli, 2018). Nitekim, SPK tarafından yukarıda değinilen raporda da belirtilmektedir. Kriptoların, gerçek (yasal) para birimleriyle iki yönlü etkileşim içerisinde olmaları, başka bir deyişle kolayca yasal para birimlerine dönüştürebilmeleri, onları, gerçek para birimi alternatifleri olarak kullanılabilmelerini kolaylaştırmaktadır (Durdu, 2018).

Danimarka'da kriptolar; bir para değil, bir *finansal varlık (enstrüman)* olarak benimsenmektedir. Norveç kriptoları, *sermaye mülkü olarak* göreceğini ve alım-satımı üzerinden KDV almayacağını deklere etmiştir. İsveç Vergi Dairesi BitCoin'i herhangi bir merkez bankasına bağlı olmadığı için, yani merkezizsiz yapısı nedeniyle bir para birimi gibi kabul etmemektedir. Ancak *başka bir varlık* olarak gruplandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. İngiltere'nin Merkez Bankası BitCoin'e daha çok teorik olarak yaklaşmaktadır. İngiltere'nin Gelir ve Gümrük İdaresi göre kriptolar, para birimi değildir ve çoğunluğunun bireysel yatırım aracı olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Kılavuz ve Günsel, 2021; Kowalski, 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kriptoların değişim aracı olma fonksiyonunu, zik-zaklı piyasa yapısı, merkezizsiz yapının ortaya çıkardığı riskler ve işlem hacminin genel hacimdeki oranının henüz istenen düzeylerde olmaması nedeniyle **para işlevlerini sağlamadığı ve para olmadığı** ifade edilebilir. Yani, para olarak tanımlanabilmesi için gerekli fonksiyonların kriptolarda henüz tam olarak olmadığı söylenebilir.

Kriptolar, paranın temel özellikleri ve fonksiyonlarından sadece bazılarını taşıdıkları söylenebilir. Mesela taklit edilemedikleri gibi, bölünebilirliği, homojenliği, bozulmama ve bir yerden bir yere götürmeye uygun olmaları gibi nitelikleri karşılayabildikleri tespit edilmiştir. Ancak hem değerlerindeki ve alım güçlerindeki yüksek volatilité (zik-zaklı yapı) sebebiyle değerlerini tam olarak muhafaza edemez ve belki de bu yüzden günümüzde neredeyse yasal kabulleri hiç mevcut değildir (El Salvador hariç). Ayrıca bu yaşanmışlık, kriptoların ölçü birimi olmaya da uygun olmadıklarının kanıtı¹⁶ niteliğindedir. Bu yüzden, günümüzde kriptolar gerçek paranın *alternatifi*¹⁷, yani ikamesidir. Dolayısıyla, kriptoların para olma süresinde olgunlaşma aşamasında olduğu ve daha çok yol kat etmesi gerektiği söylenebilir.

¹⁶ Bu işlevi, sınırlı seviyede gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, hem ölçü birimi olarak kabul edenlerin sayısının yeterli düzeyde olmaması hem de bu kişilerin çoğunlukla izole olmaları ve birbiriyle bağlantılarının bulunmamasıdır.

¹⁷ Kaldı ki, Avrupa Merkez Bankası (2012, 2015) ve FATF- Mali Eylem Görev Gücü (2014) de benzer bir tanımlama yapmaktadır.

Kısa süre içinde 60 bin dolar seviyelerine kadar yükselip, zik-zaklı bir yapı sergilemesi ve sanal platformlarda çıkan haberler; kriptoları bir bilişim teknolojisinin çıktısı olmaktan çok, insanların bir yatırım aracı olarak algılanmasına neden olduğunu ifade etsek, pek de yanlış olmaz. Pek çok riskine ve olumsuzluğuna rağmen sağladığı yüksek getirileri, portföyünü çeşitlendirmek isteyenler için fazlasıyla gözde birer kazanç haline gelmesi ve her geçen gün artarak devam etmesi; neredeyse tüm ülkelerin bu alanda yasal düzenleme (özellikle vergilendirme alanında) yapmaya mecbur bırakmıştır. Bu durum bile, tek başına **kriptoları** bir ödeme aracından ziyade, daha çok bir **yatırım/spekülasyon aracı olduğunu ortaya koymaktadır**. Bununla birlikte, kriptoları yabancı para birimleri olarak gören ülkeler ise azınlıktadır.

Ülkelerin kriptoları ne tür bir yatırım aracı sınıfına dahil edeceği, bu değerleri nasıl tanımladığına bağlı olarak farklı yaklaşımlar içinde oldukları görülmektedir. Ancak, ülkelerin büyük çoğunluğu *maddi olmayan varlıklar* olarak tanımlar iken, bazıları ise mal/finansal araçlar olarak kategorize etmektedir. Bununla birlikte, kriptoları yabancı para birimleri olarak gören ülkeler ise azınlıktadır. Bu yüzden kriptoların, para biriminden ziyade spekülatif **yeni nesil bir yatırım aracı** olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpago, H. (2018). Güncel ve Eleştirel Bir Bakış Açısıyla İktisadi Düşünce Tarihi. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Antonopoulos, M.A. (2014). Mastering Bitcoin - Unlocking Digital Currencies. O'Reilly Media
- Atik, M., Köse, Y. ve Yılmaz, B. (2021). Kripto Para, Para mıdır Döngüsünde Kabul Edilebilirlik Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (23), 155-172.
- Bakır, E. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kripto Para Birimleri ile Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Barber, S., Boyen, X., Shi, E. and Uzun, E. (2012). "Bitter to Better-How to Make Bitcoin a Better Currency", International Conference on Financial Cryptography and Data Security, 399-414.
- Bitlo (2021). "Bitcoin Nedir?" <https://www.bitlo.com/rehber/bitcoin-nedir> (Erişim: 17.11.2021).
- Buchholz, K. (2021). How Common is Crypto? <https://www.statista.com/chart/18345/crypto-currency-adoption/> (Erişim: 06.10.2021).
- CB Insights (2019), "What's Next in Blockchain", Emerging Trends.
- Ciaian, P., and Rajcaniova, M. (2016). "The digital agenda of virtual currencies: Can BitCoin become a global currency?." Information Systems and e-Business Management, 14(4), 883-919.
- Dai, W. (1998). "B-money". Consulted, 1, 2012.
- Durdu, E. (2018). Kripto Para Birimi Olarak Bitcoin ve Ceza Hukuku. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- ECM - European Central Bank (2012). Virtual Currency Schemes. Frankfurt, Germany.
- ECM - European Central Bank (2015). Virtual currency schemes - a further analysis. Frankfurt, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf> (Erişim: 15.11.2021).
- Eryılmaz, F. (2021). "Spekülatif Bir Yatırım Aracı Olarak Kripto Paralar" (<https://kriterdergi.com/ekonomi/spekulatif-bir-yatirim-araci-olarak-kripto-paralar>) (Erişim: 29.11.2021).
- FATF - Financial Action Task Force- Mali Eylem Görev Gücü (2014). Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CTF Risks, Paris.
- Galbraith, J. K. (1990), Para, Nereden Gelir Nereye Gider. (Çev: N. Himmetoğlu ve B. Çorakçı), İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi.
- Gandal, N. and Halaburda, H. (2014). Competition in The Cryptocurrency Market. Bank of Canada Working Paper, No:2014-33. Ottawa: Bank of Canada.
- Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M., and Siering, M. (2014). "Bitcoin-Asset Or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions", 22. European Conference on Information Systems.

- Godbole, O. (2021). "India Plans Twin Taxes on Exchanges and Traders Before Passing Crypto Bill: Report", CoinDesk, <https://www.coindesk.com/india-plans-twin-taxes-on-exchanges-and-traders-before-passing-crypto-bill-report> (Erişim: 01.12.2021).
- Griffith, K. (2014). "A Quick History of Cryptocurrencies BBTC-Before Bitcoin", Bitcoin Magazine, <https://bitcoinmagazine.com/business/quick-history-cryptocurrencies-bbtc-bitcoin-1397682630> (Erişim: 03.10.2021).
- Güçlütürk, O. G. (2019). "Türk Hukukunda Kripto Varlıkların Para ve Elektronik Para Niteliğinin İncelenmesi", Regesta Ticaret Hukuku Dergisi, 4(3), 383-408.
- Gül, H. (2020). "Bitcoin ve Türevi Varlıkların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Bir Değerlendirme", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 444-454.
- Gültekin, Y. ve Bulut, Y. (2016). "Bitcoin Ekonomisi: Bitcoin Eko-Sisteminden Doğan Yeni Sektörler ve Analizi", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(3), 82-92.
- Halaburda, H. and Sarvary, M. (2016). Beyond Bitcoin, The Economics of Digital Currencies, Palgrave Macmillan.
- Houben, R. and Snyers, A. (2018). "Cryptocurrencies and Blockchain". European Parliament's Special Committee on Financial Crimes, Tax Evasion and Tax Avoidance, Brussels.
- <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/> (Erişim: 15.11.2021).
- <https://coinmarketcap.com/tr/charts/> (Erişim: 02.12.2021).
- <https://coinmarketcap.com/tr/gainers-losers/> (Erişim: 01.12.2021).
- <https://coinmarketcap.com/tr/legal-tender-countries/> (Erişim: 02.12.2021)
- <https://muhabbit.com/monoxten-31-milyon-lik-kripto-para-calindi/> (Erişim: 01.12.2021).
- <https://tr.euronews.com/2021/07/06/kripto-para-birimleri-50-y-l-hayat-m-zda-nas-l-bir-rol-oyunayacak> (Erişim: 04.12.2021).
- <https://www.akbank.com/tr-tr/urunler/Sayfalar/Neden-Yatirim-Fonu.aspx> (Erişim: 23.11.2021).
- <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kripto-parada-milyarlik-vurgun-41951041> (Erişim: 01.12.2021).
- <https://www.matriksdata.com/website/yatirim> (Erişim: 23.11.2021).
- <https://www.milliyet.com.tr/emlak/yatirim-turleri-nelerdir-65634> (Erişim: 23.11.2021).
- <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/elon-muskdan-dogecoin-ve-kripto-yatirimi-uyarisi,bwJcHXGdoUahPAqAaXlfCg> (Erişim: 04.12.2021).
- IMF - International Monetary Fund (2016). Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations. IMF Staff Discussion Note, 16(03), January, Washington DC.
- Kakavand, H., Kost De Sevres, N. and Chilton, B. (2017). "The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies", pp.1-27. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2849251> (Erişim: 03.10.2021).
- Kaplanhan, F. (2018). "Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi: Bitcoin Örneği", Vergi Sorunları Dergisi, 353, 105 – 123.

- Kılavuz, Z. ve Günsel, B. (2021). “Kripto Paralar ve Vergilendirilmesine İlişkin Değerlendirmeler” BTS & Partners Publications. <https://www.bts-legal.com/publication-detail/Kripto%20Paralar%20ve%20Vergilendirilmesine%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20De%C4%9Ferlendirmeler> (Erişim: 01.12.2021).
- Knottenbelt, W. and Gürgüç, Z. (2018). Cryptocurrencies: Overcoming Barriers to Trust and Adoption. Imperial College London.
- Kowalski, P. (2015). “Taxing Bitcoin Transactions Under Polish Tax Law”, Comparative Economic Research, 18(3), 139-152
- Lagarde, C. (2018), “An Even-handed Approach to Crypto-Assets”, IMF Official Blog, <https://blogs.imf.org/2018/04/16/an-even-handed-approach-to-crypto-assets/> (Erişim: 02.12.2021).
- Lebe, F. (2021). E-Ticaret ve Kripto Para. Bölüm Adı: Kripto Paralar İle İlgili Merek Edilen Soru: Para Niteliği Taşıyor Mu?, IKSAD Publishing House, Editör: Dr. Mustafa Latif EMEK, ss.133-179.
- Mehboob, D. (2021). “EU launches DAC8 consultation on reporting crypto-assets and e-money”, International Tax Review, <https://www.internationaltaxreview.com/article/b1qxjw9x9vt4vt/eu-launches-dac8-consultation-on-reporting-crypto-assets-and-e-money> (Erişim: 01.12.2021).
- Mishkin, F. S. (2001). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Sixth Edition, Addison Wesley.
- Mortan, K., Özgen, N., Kazgan, G., Ekinci, A., Gül, E., Erçel, G. ve Eğilmez, M. (2019). Ekonominin Güncel Sorunları. Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2774, Eskişehir.
- Nakamoto, S. (2008). “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (Erişim: 15.11.2021).
- O’Sullivan, A. and Sheffrin, S.M. (2003). Economics: Principles in Action. Prentice Hall, New Jersey.
- OECD (2021). General Tax Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors. February, Paris. <http://www.oecd.org/g20/topics/international-taxation/oecd-secretary-general-tax-report-g20-finance-ministers-february-2021.pdf> (Erişim: 02.12.2021).
- Osborne, D.K. (1991). “Osborne’nin Para Tanımı Konusundaki On Yaklaşım” (Çev. Ali Kılıç). Maliye Dergisi, 105, 35-42.
- Özdemir, G. (2021). “Kripto Paraların Eşya Niteliği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(1), 289-306.
- Serçemeli, M. (2018). “Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 639, 33-66.
- Sermaye Piyasası Kurulu- SPK (2021). “Menkul Kıymet Yatırım Fonları: Tanıtım Rehberi” <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/AltSayfa/253> (Erişim: 02.12.2021).
- Shome, A. (2021). “Indian Government Wants Two Taxes on Crypto Trades”, Finance Magnates, <https://www.financemagnates.com/cryptocurrency/regulation/indian-government-wants-two-taxes-on-crypto-trades/> (Erişim: 01.12.2021)

- Statista (2021). "Number of cryptocurrencies worldwide from 2013 to August 2021", <https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/> (Erişim: 06.10.2021).
- Şahin, O.N. (2018). "TMS & TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından Bitcoin ve diğer kripto para birimleri", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 898-923.
- TCMB (2020). 100 Soruda Merkez Bankacılığı, Ankara.
- Uruk, B. (2021). "Yeni Nesil Yatırım Aracı Mı Ponzi Mi?" *PA Sosyal*. (26 Ekim 2021). <https://sosyal.paraanaliz.com/2021/10/26/yeni-nesil-yatirim-araci-mi-ponzi-mi/> (Erişim: 05.12.2021).
- Üzer, B. (2017). *Sanal Para Birimleri. (Uzmanlık Yeterlik Tezi)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

BÖLÜM

15

EŞİTLİK KURAMI KAPSAMINDA ORGANİZASYONDA YÖNETİCİ VE ÇALIŞANIN ÇALIŞMA ORTAMI MEMNUNİYET DÜZEYİNE: EMPATİ, UYUM VE DUYGU YÖNETİMİ KAVRAMLARININ ETKİSİNE YÖNELİK TEORİK BİR ÇERÇEVE

Öğr. Gör. Dr. İbrahim DURMUŞ

Gümüşhane Üniversitesi

E-posta: ibrahimdurmus@gumushane.edu.tr

 0000-0002-3872-2258

ATIF: Durmuş, İ. (2021). Eşitlik Kuramı Kapsamında Organizasyonda Yönetici ve Çalışanın Çalışma Ortamı Memnuniyet Düzeyine: Empati, Uyum Ve Duygu Yönetimi Kavramlarının Etkisine Yönelik Teorik Bir Çerçeve. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 333-359). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 15 -

EŞİTLİK KURAMI KAPSAMINDA ORGANİZASYONDA YÖNETİCİ VE ÇALIŞANIN ÇALIŞMA ORTAMI MEMNUNİYET DÜZEYİNE: EMPATİ, UYUM VE DUYGU YÖNETİMİ KAVRAMLARININ ETKİSİNE YÖNELİK TEORİK BİR ÇERÇEVE

İbrahim DURMUŞ

Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, ibrahimdurmus@gumushane.edu.tr

 0000-0002-3872-2258

GİRİŞ

Tüm topluluklar belirli bir aşamada, sosyal sistemin üyeleri arasında kaynakların, sorumlulukların, hakların ve ayrıcalıkların tahsis edilmesi sorunu ile uzlaşmak zorundadır. Bu sebeple dağıtım adaleti ya da eşitlik, sosyal organizasyonların ana temalarından biridir. Eşitlik düşüncesi, sadece dağıtım sistemlerinde değil, aynı zamanda destekleyici ideolojilerin oluşmasında, dağıtım sistemine meydan okunduğunda ve süreç değişikliklerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Literatürde eşitlik süreçleri genellemesine rağmen, genellikle ikili ilişkileri ve kişilerarası ilişkileri etkilediği için bu süreçler deneysel araştırmalar ile sınırlı tutulmuştur. Kişilerarası ilişkiler ve daha makro düzeyde ödül süreçleri ve dağıtım süreçlerindeki ortak unsurlar dikkate alınarak literatüre yeni bakış açıları kazandırılabilir (Cook ve Parcel, 1977: 75). Bu açıdan araştırmada organizasyonlarda eşitlik kuramı kapsamı içerisinde yer alan eşitlik algısı çerçevesinde; çalışma ortamı memnuniyeti, empati, uyum ve duygu yönetimi kavramları ortak unsurlar açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma ortamında bireylerin eşitlik algıları bu kavramlar üzerinde etkili olabilir. Yani eşitlik algısı, bireyin çalışma ortamından memnun olmasına, diğer çalışma arkadaşlarına yönelik empati kurabilmesine, çalışma ortamına uyum sağlamasına ve çalışma arkadaşları ile olan diyaloglarında duygu yönetimine önemli katkılar sağlayabilir.

Adams bireylerin faaliyetlerinde yer alan girdi ve sonuçların dikkate alınarak ne zaman eşitsizlik yaşanabileceğini tahmin etmek için, bireyin bağlı olduğu değerleri

ve normları, kültür ya da alt kültür ile olan ilişkileri hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini vurgulamıştır. O bilgi sahibi olunduktan sonra bireyler için elde edilen girdilerin ve sonuçların ilişkilendirilebilmesinin mümkün olabileceğini belirtmiştir. Araştırmasında bireyin girdi ve sonuçları ile diğer bireylerin sonuçlarını kıyaslayacağı ve sonuçlardaki farklılıkları eşitsizlik olarak değerlendirebileceğini ifade etmiştir (Adams, 1963: 425). Bu açıdan eşitlik kuramı, belirli durumlar karşısında bireyin eşitsizlik yaşayabileceğini, bu eşitsizlik deneyiminin bir tür rahatsızlığa neden olacağına ve bireyin eşitliği yeniden sağlayarak rahatsızlığı azaltan bir tepki verebileceğini vurgulanmaktadır (Pritchard, 1969: 205). O halde birey ne kadar fazla eşitsizlik algılar ise o kadar fazla rahatsızlık duyacaktır. Eşitlik algısı ne kadar çok olur ise rahatsızlık hissiyatı o kadar az olacaktır (Bell ve Martin, 2012: 109). Bu durum organizasyonda çalışanların, aynı statüdeki diğer çalışma arkadaşlarının faaliyetleri sonucu elde ettikleri çıktılarının önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışanların organizasyona sağladığı girdilerin yöneticiler tarafından eşitlik algısı çerçevesinde değerlendirilebilmesinin de önemli olabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışma ortamı, çalışanların çevresinde var olan ve değerlendirilen görevlerin yerine getirilmesinde onu etkileyebilecek her şeydir. İş memnuniyeti ise kişinin işine karşı duygularını yansıtır (Chandra ve Priyono, 2016: 136). Organizasyonda destekleyici bir çalışma ortamı, iş memnuniyeti için kritik öneme sahiptir. Çalışma ortamının hem fiziksel hem de zihinsel sağlığı etkileyebilecek birçok özelliği vardır. Kaliteli bir işyeri, çalışanlarını çeşitli görevlerde etkili bir şekilde çalıştırması esastır. İyi bir işyeri, rekabetçi ücret, çalışanlar ve yönetim arasındaki güven ilişkisi, herkes için eşitlik, adalet ve ulaşılabilir hedeflere sahip bir iş yükü özellikler ile kontrol edilir. Bu koşullar organizasyonda çalışanların yüksek düzeyde memnuniyet ile çalışması için en iyi çalışma koşulları olarak değerlendirilebilir (Agbozo vd., 2017: 13). Çalışanların organizasyonlarındaki faaliyetlerinden memnuniyet duymaları onların işlerine yönelik faaliyetlerine olumlu yansımaları olabilir. Özellikle çalışma ortamında algıladıkları eşitlik memnuniyet seviyelerini artırabilir. Çalışanların empati davranışı uyum süreçleri ve duygu yönetimi faaliyetlerinin de memnuniyet düzeyleri üzerine önemli katkıları olabilir.

Organizasyonda duygu ve duygu yönetimine yönelik yaygın bir görüş, modern işyeri zorluklarını yönetme sorumluluğunu bireylere aktaran bir mekanizma olmasıdır (Mckenzie vd., 2019: 2). Bu açıdan organizasyonda karşılıklı duygu yönetimi, çalışanların başkaları için gerçekleştirmeleri gereken duygusal emeklerinin yanında işin gerekliliklerine karşı kendilerinin ve başkalarının duygusal tepkilerinin yönetilmesine olanak sağlamaktadır (Lively, 2000: 33). Bu durum ast-üst ya da çalışanların birbirleri ile olan duygusal iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Özellikle duygu yönetimi uygulamasında, karşı tarafın beklentilerine dikkat edilmesi çalışanın memnuniyet düzeyine, çalışma ortamına uyum ve empati davranışlarına önemli katkıları olabilir.

Organizasyonda yöneticiler tarafından empatinin etkin kullanımı, uygulandığı kişilere fayda sağlayıp çalışma ortamının daha verimli olmasına katkıda bulunarak yönetici ve çalışanlar arasında olumlu ve önemli bir sosyal bağın gelişmesine katkıda bulunur (Bartz vd., 2017: 1). Bu durum organizasyon faaliyetlerinde çalışanların birbirlerine karşı anlayış ile karşılaşmasını olası hale getirmektedir. Özellikle çalışanın işine yönelik faaliyetlerinde diyalog halinde olduğu diğer çalışma arkadaşlarına yönelik empati yaklaşımını sergilemesi çalışma ortamından elde edeceği memnuniyeti arttıracaktır.

Çalışanların organizasyonlarına uyumları uzun vadeli bir süreç olarak değerlendirilebilir (Cai ve Kohyama, 2013: 367). Organizasyonlardaki personel uyumu, örgütün kurum kültürü, tipolojisi ve unsurları ile doğrudan bağlantılıdır. Çalışanın çalışma yaşamının kalitesi ve mesleki refahı, organizasyona başarılı bir şekilde uyum sağlaması ile mümkündür (Frolenoka ve Dukule, 2017: 7). Bu durum çalışanın çalışma ortamına adapte olabilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü organizasyon çevresi ve faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için çalışanın işyeri ortamına uyum sağlayabilmesi gerekir. Özellikle organizasyonların sürekliliği göz önüne alındığında, çalışanın uyum sürecini sürekli olarak devam ettirebilmesi, çalışma ortamından duyduğu memnuniyeti olumlu yönde etkileyebilir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Eşitlik Kuramı

Eşitlik kuramı, girdiler ve sonuçların iş ve ödül arasındaki ilişkinin değer ilkesini içerdiği, yani ödüllerin liyakate göre dağıtılması gerektiğini vurgulanmaktadır. Bu açıdan organizasyonda paylaştırıcı görevinde olanlar eşitlik içeriğini belirlemede serbesttirler. Çünkü paylaştırıcılar girdi ve sonuçlara nelerin dahil edilebileceğini ve her birinin nasıl çeşitlendirileceğine kendileri karar vermektedir. Adams eşitlik kuramında bireylerin adil dağılıma inanıyormuş gibi davranacaklarını öngörmektedir. Çünkü onlar adil dağılımı emreden ve diğer durumları yasaklayan bir sosyal norma duyarlı olduklarını vurgulamaktadır (Hook ve Cook, 1979: 429-430). Bu durum özellikle organizasyonlar içerisinde hakim olan kurallar ve uygulamaların önemli olabileceğini göstermektedir.

Eğer birey organizasyonundan yetersiz ödül elde ettiğini algılar ise, eşitlik kuramı, eşitsizlikten ötürü bireyin performansını azaltabileceğini ifade etmektedir (Harder, 1991: 459). Ayrıca eşitsizlik incelendiğinde çıktılar, girdilerin ölçüsü olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Bireylerin çaba miktarları, performans düzeyleri ve görevin türüne göre farklılıkların olabileceği vurgulanmaktadır (Goodman ve Friedman, 1971: 283). Yani eşitlik kuramı açısından, organizasyonda eşitlik normunu benimseyenler, fazla ödüllendirildiklerinde ya da yetersiz ödüllendirildiklerinde sıkıntının var olduğunu hissederler. Eşitliğe karşı duyarlı olanlar, girdi ve sonuçların eşit olduğu durumda, memnuniyetleri en üst seviyede olur. Bu durumda ödül yetersiz olur ise sıkıntı, fazla olur ise suçluluk hissiyatının oluşabileceği vurgulanmaktadır (Huseman vd., 1987: 225). O halde organizasyonda girdiler ve çıktılar açısından dengeli bir politika yürütülmesi çalışanların eşitsizlik algılarının alt seviyelerde kalmasına katkıda bulunacaktır.

Eşitlik teorisi dağıtımcı adalet açısından kişilik özellikleri ile ilişkilidir. Organizasyonda herhangi bir olayda geniş bir örgütsel adalet yaklaşımında, eşitlik teorisi oldukça aktiftir (Miner, 2005: 155). Dağıtımcı adalet, ödüllerin, cezaların ve kaynakların belirli kriterlere göre dağıtılması gerektiğini belirtir. Bu durumda daha iyi performans daha yüksek ödül gerektirir. Bu açıdan eşitlik kuramında, ödüllerin eşit

olarak bölünmesi gerektiği ifade edilmektedir. Kuramda dağıtım kurallarının durumdan duruma değişiklik gösterebileceğine, sosyal ortam ile bireyin ortamdaki rolüne bağlı olacağına vurgu yapılmaktadır (Leventhal, 1976: 43). O halde çalışma ortamındaki eşitlik, bireylerin organizasyon faaliyetlerine olan katkıları ile şekil almaktadır. Daha fazla katkı daha çok ödül gerektirirken, daha az katkı daha alt seviyelerde ödül gerektirir. Bu durum organizasyonda eşitlik algısının yanında adalet kavramının da önemli bir değişken olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Eşitlik kuramı, çalışanların ücret teşvikleri ile nasıl daha iyi motive olabileceklerini keşfetmek için de kullanılmaktadır (Tudor, 2011: 95). Bu durumda hem düşük ücret hem de yüksek ücret eşitsizlik algısının oluşmasına sebep olur. Yani bireylerdeki çaba oranı ve ücret farklılıkları, eşitsizliğin varlığına sebep olabilmektedir (Adams, 1963: 425-426). Bu açıdan organizasyonlardaki dışsal eşitlik, diğer organizasyonlarda ve mesleklerde benzer işleri gerçekleştirenlere ve ekonomik koşullara göre ödüllerin adil dağıtılması anlamına gelir. Bu durum piyasaya dayalı ve ihtiyaç temelli bir kriteri gösterir. Organizasyonlarda içsel eşitlik, bireyin işine ve rolüne göre ödüllerin adaletli dağıtımını ve görevlerin demografik özelliklere (yaş ve cinsiyet gibi) bakılmaksızın eşit bir şekilde olması gerektiğini vurgular. Organizasyonlarda bireysel eşitlik ise, liyakate dayalı bir kriteri vurgular, kişinin katkısına göre aldığı ödülün adaletli olmasını ifade eder (Siegel vd., 2008: 63). Bu açıdan çalışanın organizasyon faaliyetlerindeki etkinliği ve organizasyona sağladığı katkı, eşitlik prensibinin uygulanma alanı ve çalışanı teşvik etme yaklaşımını şekillendirebilmektedir.

Organizasyonda algılanan eşitlik, ortak ve kolay anlaşılır eşitlik yargılarının yapılmasına, kavramların boyuta göre tanımlanmasına ve çeşitli değişkenler ile ilişkilerin ölçülmesine olanak sağlar. Algılanan eşitlik girdilerin ve sonuçların bileşenlerini ve bilişsel süreci zorlamaz (Carrell ve Dittrich, 1978: 208). Literatürde eşitsizlik durumlarının üç durumda oluşabileceği belirtilmektedir. Bu durumlar; girdilerin çıktılarını aşmasını tercih edenler, eşitlik duyarlılığına sahip bireyler ve çıktılarının girdileri aşmasını tercih edenler olarak sıralanmaktadır (Buzea, 2014: 435). Bu açıdan Adams (1963: 428) bireylerin yüksek girdiler ile eşitsizlik algılamaları

durumunda verimliliklerinin düşebileceğini vurgulamıştır. Adams (1965: 283) bireyde var olan eşitsizliğin bireyde gerilim oluşturduğunu, bu gerilimin eşitsizliğin büyüklüğü ile orantılı olduğunu belirtmiştir. O bireyin gerilimi ortadan kaldırmaya ya da onu azaltmak için motive olabileceğini vurgulamıştır. Araştırmasında ortaya çıkan motivasyonun gücünün, oluşturulan gerilim ile orantılı olacağını, kısacası var olan eşitsizlikte eşitliğin azaltılması için motive olunabileceğini ifade etmiştir.

Literatürde ilgili diğer araştırmalarda Cook ve Parcel (1977) eşitlik kuramının sosyal sistemlerde eşitlik/adalet endişelerinin hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve bu endişeleri harekete geçiren süreçler hakkında ifadeler içermesi gerektiğini belirtmişlerdir. Onlar ayrıca değişen yapısal koşullar altında eşitsizliğe karşı ortaya çıkması beklenen tepki türlerinin ifade edilmesinin önemli olabileceğini vurgulamışlardır. Carrell ve Dittrich, (1978: 207) organizasyonlardaki eşitlik algısına vurgu yaparak ücret ve adalet kavramlarının daha evvel literatürde araştırıldığını, bu kavramlara ek olarak; kural ihlallerinde uygulanacak cezalarda eşitliğin, planlama ve karar vermede astlara izin vermede eşitliğin, rutin ve rutin olmayan işlerin çalışanlara dağıtılmasında eşitliğin ve çalışanların mola ya da ekstra dinlenmelerinde eşitliğin etkili olabileceğini vurgulamışlardır. Summers ve Denisi (1990: 508) ise eşitlik teorisinin bir motivasyonel çerçeveye sahip olduğunu, en önemli yönlerinden birinin, çalışanların ücret tercihleri ve bu tercihlerinin algılanan ücret eşitliği veya ödül eşitliği ile oluştuğunu vurgulamışlardır.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Blakely ve diğerleri (2005: 267) düşük örgütsel adalet algısına sahip olanların, eşitlik duyarlılıkları ile örgütsel adalet durumunda daha düşük örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediklerini belirtmişlerdir. Miner (2005: 149) Adams'ın eşitlik teorisindeki bazı kavramların ve araştırmaların, özellikle aşırı ödül eşitsizliğinin varlığında, beklenti teorisi ile çeliştiğini belirtmiştir. O belirli koşullar altında eşitlik teorisinin, insanların ödülleri en üst düzeye çıkarmak için çaba sarf etmediklerini ifade etmiştir. Bolino ve Turnley (2008: 42) kültürel değerlerin, bireylerin girdiler ve sonuçları kavramsallaştırma, seçim ve eşitsizlik algısı ile bunlara verdikleri tepki biçimlerini etkilemesinin muhtemel olduğunu belirtmişlerdir. Bell ve Martin (2012: 111) ise eşitlik kuramı açısından şeffaflığın bireylerin sosyal eşitlik

duyguları açısından önemli olduğunu, organizasyonda yöneticilerin çalışanların bilgilere erişmelerinde kendi başlarına bırakmak yerine onlara liderlik yapmanın organizasyon ve çalışanlar için olumlu sonuçlar oluşturabileceğini belirtmişlerdir.

Çalışma Ortamı Memnuniyeti

Organizasyonlarda iş özellikleri, bir çalışanın işinin veya görev sorumluluklarının yönleri, işin anlamlılığı gibi çalışanın ruhunu, büyümesini ve gelişimini etkileyen önemli psikolojik durumlara katkıda bulunur. İş özellikleri ve iş bağlamı, çalışanın dışındaki faktörler olup çalışanın iş memnuniyetini şekillendirmeye yardımcı olan organizasyon tarafından etkilenir (Wright ve Davis, 2003: 72). Yani bireylerin üretkenliği, güvenliği, esenliği ve işyeri memnuniyeti, fiziki çalışma ortamından etkilenir (Samani vd., 2015: 30). Ayrıca çalışma ortamından duyulan memnuniyet sadece çalışma ortamının bir sonucu değildir. Çünkü çalışanların demografik özellikleri, kişilikleri ve faaliyetlerine yönelik kişisel özellikleri de çalışma ortamı memnuniyet düzeyleri üzerinde etkilidir (Budie vd., 2019: 47). Çalışma ortamı memnuniyeti durumunda ayrıca çalışanların diğer çalışma arkadaşları ile olan diyalogları, ast-üst ilişkileri de etkili olabilmektedir. Özellikle çalışma ortamında çalışanların paylaşılan değerleri, çalışanların memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlayabilir.

İş memnuniyeti, bir çalışanın işini ne kadar sevdiğini ve işle meşgul olma düzeyini gösterir. İş memnuniyeti, iş davranışını ve bu sayede örgütsel performansı etkileyebilir (Pitaloka ve Sofia, 2014: 12). Bireylerin çalışma ortamlarına ilişkin kariyer memnuniyeti, onların işleri ile uzun vadeli bağlılıklarına güçlü bir etkisi vardır. Yani bireyin çalışma ortamından duyduğu memnuniyet, çalışanın zamanla kalıcılığı ve olumlu ruh hali için bir temel oluşturur (Timms ve Brough, 2013: 786). Bu durum işyerindeki memnuniyetin çalışanın organizasyonuna bağlılığına ve performansına önemli katkılar sağladığını, örgütte kalması için önemli olduğunu göstermektedir (Ahmad ve Abdurahman, 2015: 254). Ek olarak çalışanın organizasyondan duyduğu memnuniyette yöneticisi veya amirleri ile olan etkileşimi de oldukça önemli olacaktır. Bu durum özellikle yönetici ile sürekli faaliyetler yürüten çalışanlar için daha yoğun yaşanabilir.

Literatürde çalışma ortamına ilişkin memnuniyet, çalışan algısının daha olumlu (yani daha fazla iş memnuniyeti, daha güçlü örgütsel bağlılık ve örgüt kültürüne ilişkin daha olumlu görüşler) sonuçlar ortaya koymasını sağlar (Sikorska-Simmons, 2006: 591). Gerçekleştirilen araştırmalarda; Carlopio (1996: 342) çalışma ortamındaki memnuniyete yönelik araştırmasında, iş memnuniyetinin, motivasyon kuramı ve modern organizasyon kuramı açısından fiziki çalışma ortamının; bireylerin tutumlarını, davranışlarını ve niyetlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Shalley ve diğerleri (2000: 219) ise iş için gerekli olan yaratıcılık ve çalışma ortamının, iş memnuniyeti ve işten ayrılma niyetleri ile ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Onlar ayrıca çalışma ortamı özelliklerinin, işin gerektirdiği yaratıcılık düzeyleri ile psikososyal sonuçlar arasındaki ilişkiyi yumuşattığını vurgulamışlardır.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Wright ve Davis (2003: 84) çalışanların iş memnuniyetini artırmakla ilgilenen kamu kuruluşlarının, çalışma ortamının çalışanları işteki algılarını ve deneyimlerini nasıl etkileyeceğini dikkate almaları gerektiğini vurgulamışlardır. Lee ve Brand (2005: 329-330) organizasyonda çalışanın dikkat dağınıklığının çalışma ortamı memnuniyeti ile olumsuz bir ilişkiye sahip olduğunu, algılanan kontrolün hem iş memnuniyeti hem de grup bağlılığı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve algılanan kişisel kontrolün çalışma ortamı memnuniyeti ile olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Nadarasa ve Thuraisingam (2012: 12-13) ise organizasyonda demokratik liderliğin çalışanın iş memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Onlar bu durumun çalışanın iş doyumunu artırabileceğini ifade etmişlerdir.

Literatürde diğer araştırmalarda; Ahmad ve Abdurahman (2015: 255) organizasyonda çalışanların (akademisyenlerin) orta düzeyde bir memnuniyete sahip olup çalışma ortamları ile iş koşullarını zevkli gördüklerini ve işlerinde mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Onlar bu durumun temel sebeplerini personellerin ilişkileri, kariyer gelişimleri, işlerinin kapsamı ve gelir olarak sıralamışlardır. Pawirosumarto ve diğerleri (2017: 1348) çalışma ortamının, liderlik tarzının ve örgüt kültürünün iş memnuniyeti üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Silla ve diğerleri (2017) yüksek düzeyde memnuniyet ihtiyacının

oluşmasını destekleyen ve yapıcı kültür için geçerli olan birey yönelimini destekleyen organizasyon kültürünün, güvenilir bilince sahip bir çalışma ortamını desteklediğini belirtmişlerdir. Budie ve diğerleri (2019: 41) ise çalışma ortamı memnuniyetine etki eden faktörleri; etkileşime ilişkin düzenlemeler (iletişim, çalışma arkadaşı yakınlık, uyum, mahremiyet), iç mekân tasarımı, memnuniyetlik (hoşluk), etki ve işlevsellik olarak sıralamışlardır.

Çalışma Ortamı Duygu Yönetimi

Organizasyonda duygu yönetiminin odak noktasında bireyin içerisinde yer aldığı süreci, diğer bireylerin zihinsel düşüncelerini ve duygu yönetimine ilişkin öğretilenleri ve stratejileri içerir. Duygu yönetimi entegre bir sosyal ve duygusal deneyimden ziyade organizasyonda bir eylemin başlangıcına odaklanmaktadır (Mckenzie vd., 2019: 7). Kişilerarası duygu yönetimi stratejileri, benlik stratejilerinin duygu düzenlemesi gibi, istenmeyen olumsuz duyguların yönetimine odaklanır (Little vd., 2012: 418). Ek olarak bireyler organizasyonda tehdit azaltıcı davranışlar oluştururken kişilerarası duygu yönetimi stratejilerini kullanabilmektedirler (Williams, 2007: 606). Bu açıdan kişilerarası duygu yönetiminin organizasyon içerisinde istenmeyen davranış örüntülerinin azaltılmasına önemli katkıları olabilir. Ayrıca organizasyon içerisinde ast-üst ilişkilerinde duygu yönetimi stratejileri faaliyetlerin işlevselliğine önemli katkılar sağlayabilir.

Duygu yönetimine sahip olan kişi, belirli duygusal durumların oluşmasında kısa ve uzun vadeli sonuçları tanıyıp bilinçli bir şekilde hareket eder (Kaplan vd., 2014: 569). Karşılıklı duygu yönetimi, karşılık deneyimi veya beklentisi ile gerçekleştirilen diğer bireylerin yararına kişilerarası yönetim olarak ifade edilmektedir (Lively, 2000: 34). Bu durumda bireyin duygu yönetimi yeteneğine sahip olması, etkileşimde olduğu diğer bireyleri kapsayarak bireyin performansının artmasına katkıda bulunur (Kluemper ve Degroot, 2011: 898-899). Bu açıdan kişilerarası duygu yönetimini etkileşimsel ve kültürel bir süreç olarak kavrayabilmek, duygu sosyolojisinde yararlı bir sonuç olarak değerlendirilebilir (Francis, 1997: 170).

Literatürde organizasyonlarda etkili duygu yönetimine katılan liderlerin duygusuz olmadıkları, çalışanları destekleyici oldukları ve gereksiz problemleri

önleyerek çalışan deneyimleri ile öğrenmesine katkıda buldukları vurgulanmaktadır (Kaplan vd., 2014: 567). Bu durum yöneticiler açısından da olumlu sonuçlar ortaya koyabilir. Zira yöneticilerin çalışanlar için ortaya koyacakları duygu yönetimleri, çalışanların duygusal açıdan daha rahat bir çalışma ortamı ile faaliyetlerini gerçekleştirmelerine katkıda bulunur. Konuya ilişkin araştırmalarda; Lively (2000: 33) organizasyonda çalışanlar arasındaki karşılıklı duygu yönetiminin, davranış ve duygu normlarına uygun davranan bireyler için faydalı olabileceğini, işyerinde sosyal tabakalaşmanın yeniden üretilmesine imkân sağlayacağını belirtmiştir. O sosyal tabakalaşma neticesinde, genel olarak çalışanları karşılıklı duygu yönetimini başlatmaya zorlayabileceğini vurgulamıştır. Hodgson ve Wertheim (2007: 942) duygular ile ilgilenme, duygular konusunda net olma, duyguları onarabilme veya yönetebilme davranışları yüksek olan bireylerin başkalarını affetme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Literatürde ilgili diğer araştırmalarda; Rizkalla ve diğerleri (2008: 1599) organizasyonda boyun eğme ve çatışmanın belirli bir duygu yönetimine sahip olan veya olmayan bireyler ile sınırlı olmadığını, bu durumda bireyin başka bir kişinin bakış açısını dikkate almaya istekli olup olmaması ve bir çatışmada diğer bireylerin çıkarlarını dikkate alıp almaması ile ilgili olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayoko ve Konrad (2012: 714) liderin duygu yönetiminin hem görev hem de ilişki çatışmasının grup performansı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya yardımcı olduğunu vurgulamışlardır. Thiel ve diğerleri (2012: 530) organizasyonda duygu yönetiminde, bilişsel görevler ve sosyal algılar ile ilgili farklı olumsuz duyguların araştırılmasının önemli sonuçlar ortaya koyabileceğini belirtmişlerdir. Onlar organizasyonda başarılı bir planlamanın, modern organizasyonun sürekli başarısı için hayati öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Kluemper ve diğerleri (2013: 898) organizasyonda bireyin kendisinin ve diğerlerinin duygularını etkin bir şekilde yönetmesinin iş performansını olumlu yönde etkileyen üst düzeyde duygusal emek içerdiğini ifade etmişlerdir. Kaplan ve diğerleri (2014: 573) organizasyonda liderlerin kendilerinin ya da iş arkadaşlarının bir çalışanı üzdüklerini veya gücendirdiklerini

anladıktan sonra, özür dileme ve kırgın olan kişi ile diyalog halinde olma gibi düzeltici bir duygu yönetimi davranışında bulunabileceğini vurgulamışlardır. Onlar liderlerdeki becerinin, uygun duygu yönetimi davranışı sergilemesine, izlemesine ve potansiyel olarak değiştirebilmesine izin verebileceğini belirtmişlerdir. Lively ve Weed (2014: 206) becerikli duygu yönetiminin sonucunda, bireylerin kişilerarası maddi ödüller kazabileceği, statü hiyerarşilerinin ve mevcut yapısal düzenlemelerinin devam ettirilerek grup uyumunun sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Onlar duygu yönetiminin başarısız olması veya ödüllendirmenin olmaması durumunda ise yeni duygu normlarının oluşturulabileceği ve bunun sonucunda bir sosyal değişimin oluşabileceğini vurgulamışlardır. Little ve diğerleri (2016: 94) ise organizasyonda liderler ve çalışanlarının, liderin kişilerarası duygu yönetimi stratejilerine ilişkin, çalışanların sistematik olarak farklı algılara sahip olabileceklerini, bu durumun hem pratik hem de teoride önemli sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir.

Çalışma Ortamında Empati

Empati, bireylerin doğal olarak barındırdığı bir niteliktir. Empati, başkalarının duyguları ile ilişki kurma ve onların çıkmazları ile sıkıntılarını daha iyi anlama yeteneğidir (Marques, 2010: 15). Empatik duygular, başkalarının iyiliği için endişelenmeye yol açar. Bu durumda bireyin empati hissetmeyen bireylere göre başkalarına karşı olumlu tutumlar sergileme olasılığı daha yüksektir (Madera vd., 2011: 472). Zira bireyin kendisini, karşısındaki birey gibi düşünmesi ve değerlendirmesi, ortaya koyulan eylemin sonuçlarını daha yapıcı olarak değerlendirebilmesine imkân sağlayacaktır. Bu durumda çalışanların karşısındaki yargılamadan önce anlamaya çalışmalarının organizasyon faaliyetleri için daha olumlu sonuçlar ortaya koyması muhtemeldir.

Empati, bir yöneticinin, çalışanların ve iş arkadaşlarının duygularını, düşüncelerini, tecrübelerini ve genel durumlarını algılama, ilişki kurma, duygusal zorluklara ilişkin endişelerini tanıma ve ele alma becerisidir (Bartz vd., 2017: 5). İlişkisel-kültürel empati kavramı ise, çalışanların kendi düşünce ve duygularına yardım ederek karşılıklı etkileşim dinamiğine vurgu yapar (Freedberg, 2007: 254). Empati davranışsal ilişkilerde kişilerarası motivasyonları ve eylemleri içerir (King,

2011: 690). Empatinin sadece ilişkiler ve davranışlar üzerinde güçlü etkileri yoktur. Empati aynı zamanda yüksek kaliteli öğrenme eyleminin temelidir (Cooper, 2004: 15). Bu açıdan empati, bireyin diğer insanlar ile etkileşim kurma ve koşullara uygun davranışlar benimseme yeteneğini geliştirir (Itani ve Inyang, 2015: 695). Bu durum organizasyon içerisinde empati davranışının çalışma ortamına önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Özellikle faaliyetlere yönelik davranış şekillerinde empatiye önem verilmesi ast-üst arasında ve çalışanlar arasında olumlu bir çalışma ortamı oluşturabilir.

Temel empati, empatik ilişkiler başlatmak için gerekli olan temel özelliklerden ve iletişim araçlarından oluşur (Cooper, 2004: 16). Şefkatli bir yönetici çalışanın acı çekmesi ve sıkıntısı ile ilgilenmesi, gerçekçi empatik bir ilgi kurmasını gerektirir. Bu durumda yönetici, çalışanın iyiliğine içtenlikle değer vermelidir (Bartz vd., 2017: 4). Literatürde çalışma ortamına yönelik empatiye ilişkin gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde; Aström ve diğerleri (1991: 71) çalışanların empatisi ile tutum arasında önemli ilişki elde etmişlerdir. Onlar empati ne kadar yüksek ise tutumlarında o kadar olumlu sonuçlar oluşturduğunu belirtmişlerdir. Heinke ve Louis (2009: 2586) ise Asyalı katılımcıların Avrupalı Avustralyalılardan daha kolektif olduklarını ve kolektivizmin daha fazla empatik davranışa yol açtığını belirtmişlerdir.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Pavlovich ve Krahnke (2012: 135) empatinin bireyin kendisi ve diğerleri arasındaki engelleri ortadan kaldırarak deneyimlerini paylaşmalarına izin verdiğini, bu durumun hem duyuşsal hem de bilişsel olasılıkları ile ilişki geliştirmeye ve organizasyon mekanizmasına bağlılığı desteklediğini vurgulamışlardır. Onlar empatinin uyum düzeyini ve birlik bilincini geliştirebildiğini belirtmişlerdir. Warren (2015: 578) bireyin empati derecesi hakkındaki inançlarının ve diğer bireyler ile etkileşiminde (öğrenci-öğretmen ilişkisi açısından) empatiyi uygulamanın en güzel yolunun bireyin ayrıcalığı ve otoritesini dikkate alması ile ilgili olduğunu belirtmiştir. O tanınmayan gücün ve ayrıcalığın empatinin uygulanmasına yönelik tehdit oluşturacağını vurgulamıştır. Bartz ve diğerleri (2017: 4) yöneticilerin empatiyi bilinçli bir şekilde uygulayabilmeleri için, çalışanlar ile bir bağ oluşturmaları ve olumlu bir ilişki oluşturmak için duygularını diğer çalışanlara anlamlı

bir şekilde açıklamaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Walther ve diğerleri (2017: 129-133) ise empatinin hem öğrenilebilir hem de öğretilbilir olabileceğini vurgulamışlardır. Onlar empatiyi bir beceri, uygulama yönelimi ve profesyonel bir varoluş biçimi olarak kavramsallaştırmışlardır.

Çalışma Ortamına Uyum (Adaptasyon)

Çalışanlar mevcut bilgilerinin, becerilerinin, yeteneklerinin ve ihtiyaçlarının yeni gereksinimleri karşılamadığını anladıklarına adaptasyon (uyum) sürecine girerler. Uyum, memnuniyet, tatmin edici performans ve görev süresi ile gösterilir (Niessen vd., 2010: 358). Organizasyona uyum açısından diğer çalışma arkadaşları ile kötü ilişkilere sahip olan bir çalışan olumlu sonuçlar alamaz. Zira organizasyonda kişilerarası ilişkiler, iş performansını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilir (Lee vd., 2016: 115). Bu durum organizasyon içerisinde faaliyette bulunan çalışanların çalışma ortamlarına uygun hareket edebilmelerinin gerekli olduğunu göstermektedir. Çalışma ortamına uyum sağlayan bireyin faaliyetleri ile elde edilen çıktıların doğrusal bir seyir izlemesi olasıdır.

Herhangi bir organizasyondaki değerlerin uyumu, kültürel mesafe, kültürel değişim eğilimi ve organizasyon değerleri tarafından belirlenen örgütsel yerleşiklerin kombinasyonuna bağlıdır (Giacobbe-Miller vd., 2003: 404). Bu durum organizasyonda döngüsel bir sürecin olduğunu, bu süreçte çalışanların uyumlu hareketlerinin organizasyon kültürüne önemli katkıları olabileceğini göstermektedir.

Çalışanların işyerindeki tutum ve davranışları üzerinde önemli etkisi sebebi ile literatürde çeşitli teorik yaklaşımlarda organizasyonlarda uyum kavramı incelenmiştir (Park vd., 2018: 86). Literatürde Reio (2002: 3) iş tatmininin işyeri uyumunu etkileyen duygusal bir durum olduğunu belirtmiştir. Giacobbe-Miller ve diğerleri (2003: 404) çalışanların organizasyona girerken ya da çıkarken kendi seçimlerini yaparken, değerlerin zaman içerisinde ne ölçüde birleştiği ve organizasyonun düzenleyici mekanizmalarının izleme ve uyum faaliyetleri aracılığı ile sıkı bir şekilde birleştiğini ifade etmişlerdir. Niessen ve diğerleri (2010: 374) ise organizasyonda meydana gelen değişimlere bağlı olarak yaşlı çalışanların performansları ve algılanan uyumlarının değişim seviyelerinde zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında

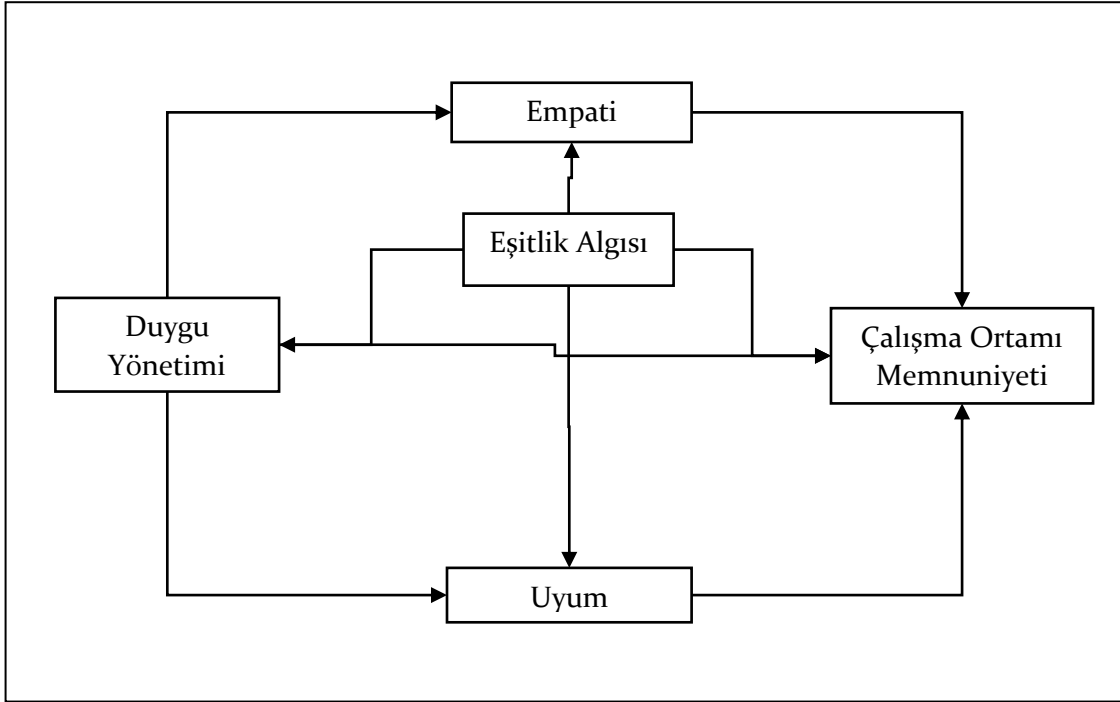
yaşı ilerlemiş olan çalışanların değişiklikleri uyum sağlayabilmeleri için organizasyonları tarafından desteklenmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Literatürde ilgili diğer araştırmalarda; Kunasegaran ve diğerleri (2016a: 453) organizasyonda kariyer uyumunun, bilginin, eğitim ve gelişmenin, iletişim ve yetenek yönetiminin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Kunasegaran ve diğerleri (2016b: 381) çalışanların işe odaklanmasının, uzun vadeli gelişmelerinin ve organizasyonel desteğin işe uyumu olumlu ve anlamlı yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Lee ve diğerleri (2016: 112) çalışanların yaşam kariyerlerini oluşturabilmek için hayatları boyunca gerçekleştirecekleri projelerin bir parçası olan işlerine uyum gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Onlar kariyer gelişimi ve kariyer hayatı açısından topluma ve organizasyonlarına uyum sağlamak için güçlü bir motivasyona sahip olduklarını vurgulamışlardır. Araştırmalarında farklı bir kültürde çalışan bireylerin, yeni sosyal normlar ve beceriler hakkında bilgi edinmeleri gerektiği için yeni çevreye uyum sağlamalarının stresli olduğunu belirtmişlerdir. Frolenoka ve Dukule (2017: 11) ise yeni bir çalışanın çalışma ortamına uyumunu kolaylıkla yönetmek için kaygı düzeyinin azaltılması, güven eksikliğinin giderilmesi ve iş memnuniyetinin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Onlar uyum sürecinde başarı için; bilgi ve becerinin yüksek olması, organizasyon faaliyetlerine ilgi duyulması, gerekli karaktere ve psikolojik özelliklere sahip olması, çalışma arkadaşları, amir ve yöneticiden yardım alınması ve olumsuz durumlara zamanında cevap verilebilmesi yeteneklerine sahip olunması gerektiğini belirtmişlerdir.

Organizasyonlarda Yönetici ve Çalışanın Çalışma Ortamı Memnuniyetine; Eşitlik Algısı, Empati, Uyum ve Duygu Yönetimi Kavramlarının Etkisine Yönelik Model Önerisi

Adams'ın eşitlik teorisi, yöneticiler tarafından çalışanlar arasında eşitlik ve adaletin var olduğunu anlamak için astları ile iletişimlerinin söz konusu olduğunu vurgulanmaktadır. Çalışanlar yöneticilerinin kendilerine eşit davranmaya çalıştıklarını hissettiklerinde, çalışma pozisyonlarından memnun olma olasılıkları oldukça yüksek olacaktır (Bell ve Martin, 2012: 111). Bu açıdan organizasyonlarda çalışanların algıladıkları eşitlik kavramının içsel boyutlarının geliştirilmesi, ölçülmesi ve test

edilmesine önemli bir ihtiyaç vardır (Carrell ve Dittrich, 1978: 208). Bu ihtiyaç çerçevesinde çalışanların eşitlik algısının çalışma ortamı memnuniyetine, empati davranışlarına, çalışma ortamı uyum davranışlarına ve duygu yönetimi davranışlarına önemli katkıları olabilir. Ayrıca çalışanların eşitlik algılarının yanında duygu yönetimi, empati ve uyumun çalışma ortamı memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlayabilir. Araştırma çerçevesi dikkate alınarak aşağıdaki şekil oluşturulmuş ve literatür yardımı ile olası sonuçlar açıklanmıştır.

Şekil 1: Şekil 1 yazar tarafın oluşturulmuştur.

Araştırmada oluşturulan model dikkate alındığında, organizasyonda çalışanların eşitlik algılarının yanında, çalışma ortamı memnuniyetine; duygu yönetimi, empati ve uyum değişkenlerinin etkili olabileceği gözlemlenmektedir. Bu değişkenlerin etkileri yönetici ve çalışan açısından değerlendirildiğinde, karşılıklı ilişkiler çerçevesinde şekil alabileceği görülmektedir. Yani yöneticinin ve çalışanın duygu yönetimi, empati ve uyum kavramlarını organizasyon içerisinde karşılıklı olarak uygulamalarının önemine vurgu yapılmaktadır. Bu değişkenlerin faal olarak kullanılmasında organizasyon içerisindeki ast-üst ilişkileri ve iletişim mekanizmasının da oldukça önemli etkilerinin olabileceği ifade edilebilir.

TARTIŞMA

Eşitlik kuramı, elde edilen fayda veya zararları ortaya koymak için sonuç terimini dikkate alır. Spesifik açıdan terim bir nihai sonucu, bazı süreçlerin son aşamasını, nedensel faktörleri ve arka plan koşullarını ifade eder (Folger, 1986: 150). Çalışanın çalışma ortamı memnuniyeti nihai sonucu dikkate alındığında çalışanlardaki eşitlik algısı memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlayabilir. Zira eşitliğin var olduğu organizasyonlarda memnuniyet duygusu üst düzey iken eşitliğin olmadığı ya da eşitsizliğin fazla olduğu organizasyonlarda çalışan memnuniyeti düşük seviyelerde kalabilir. Bu durum eşitlik algısının organizasyon içerisinde çalışanın davranışlarına da önemli etkileri olabileceğini göstermektedir.

Bireylerin inançları ve eylemlerinde bilişsel tutarlılığa ulaşma ihtiyaçları, eşitlik teorisi önermelerinin altında yer alan temel bir süreçtir (Griffeth vd., 1989: 394). Bu süreç organizasyonlarda eşitlik algısının, çalışanların duygu yönetimlerini, organizasyondaki uyum davranışlarını, empati yapabilme yeteneklerini ve çalışma ortamlarından duyacakları memnuniyeti etkileyebilir. Zira organizasyonda eşitlik algısı yerleşmiş çalışanın duygularını yönetebilmek daha kolay olabilir. Bu durum eşitlik algısında olaylara duygusal açıdan olumlu yaklaşılmaya olanak sağlar. Ayrıca eşitlik algısı organizasyon içerisinde çalışanların (ast-üst gibi) daha uyumlu hareket edebilmelerine imkân verecektir. Eşitlik algısı empati davranışının uygulanma alanı bulmasına da kolaylık sağlayabilir. Özellikle organizasyonda çalışanlara eşit uzaklıkta olup olanakları eşit paylaşırma yapmak daha empatik bir ortamın oluşmasına katkıda bulunabilir. Organizasyonda çalışanlar için oluşturulan eşitlik algısı çalışma ortamından memnun olma durumunu oluşturur. Bu durum eşit imkânlarla sahip olan çalışanları organizasyon içinde algıları açısından rahat bir çalışma ortamının var olduğunu hissetmelerine katkıda bulunur.

Farklı organizasyonlarda ayrı statülerde faaliyette bulunan bireyler organizasyonlarında birçok açıdan eşitsizlik yaşayabilirler. Bu durum empati, uyum, duygu yönetimi ve memnuniyet açısından değerlendirildiğinde; eşitsizlik algısı düşük ya da yüksek olan bireylerde empati, uyum, duygu yönetimi ve memnuniyet seviyeleri düşük olabilir. Adams (1963: 427) eşitsizliğin iki taraflı ya da çok taraflı olduğunu, bazı

koşullar altında simetrik olabileceğini vurgulamıştır. Bu durumda çalışanın organizasyonundan beklentisi de etki edebilir. Zira beklenti seviyesi düşük çalışanların memnuniyet düzeyi yüksek olabilir. Huseman ve diğerleri (1987: 231) eşitlik kuramı açısından bireylerdeki eşitlik duyarlılığının, bireyin eşitlik algısı ile iş memnuniyetini, işin niceliğini, kalitesini, işe gelmemeyi ve işten ayrılma gibi örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiyi yumuşattığını vurgulamışlardır. Onlar bu durumun bireylerin belirsiz iş unsurlarını nasıl algıladıklarına dair bir çerçeve sağladığını belirtmişlerdir. Bu açıdan eşitlik algısı çalışan memnuniyetine önemli katkılar sağlayabilir.

Organizasyon içerisinde karşılıklı duygu yönetimi, çalışanların empati davranışlarına, organizasyonlarına uyumlarına ve memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlayabilir. Bu durumda özellikle duygu yönetiminin genel olarak bireylerdeki içsel ve psikolojik duruma önemli katkılar sağlayabilir. Psikolojik olarak motive olmuş bir çalışanın işinden memnun olması, uyum sağlaması ve empati göstermesi daha kolay olur. Lively (2000: 50) organizasyonda çalışanların karşılıklı duygu yönetimlerinde, saygı görme ve saygı gösterme yetenekleri gibi, çalışanların işyerindeki mesleki konumları, kendilerine seçtikleri sırdaş kişiler ve kişilere ilişkin algıladıkları benzerlikler ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. O benzer şekilde konumlanmış çalışanlarda, karşılıklı faydanın hakim olduğu empatik desteğin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğunu, konumlanmanın farklı olduğu çalışanlarda ise desteğin etkisinin daha az olabildiğini vurgulamıştır. Bu durum çalışma ortamlarındaki benzerliklerin, eşitlik algısı ile ilişkili olabileceğini de göstermektedir. Zira dengeli bir ödül sistemi çalışanın benzerlik algılarına katkıda bulunabilir.

Çalışma ortamında duygu yönetiminin çalışanın organizasyona olan katkısı dikkate alındığında, çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, tecrübe gibi demografik değerleri organizasyona olan uyumda etkili olabilir. Cinsiyet açısından kadınların genel olarak daha duygusal olmaları, yaş açısından genç bireylerin daha tecrübesiz oluşu duygu yönetimi açısından uyumu zorlaştırabilir. Eğitim düzeyi açısından ise eğitim seviyesinin yüksek olması genel olarak uyumda algılama ve kavrama yeteneklerinde avantajlı bir durum oluşturabilir. Reio (2002: 7-9) demografik değerlerin yanında duyguların ve merakın algılanan işyeri uyumu üzerinde etkili

olduğunu belirtmiştir. O cinsiyet, iş memnuniyeti, öfke ve merakın işyeri uyumunu pozitif yönde, kaygının ise negatif olarak etkilediğini vurgulamıştır. Bu durumda memnuniyetin uyuma olan katkısı ifade edilmiştir. Ancak önerilen modelde uyumun da memnuniyet üzerinde önemli katkıları olabilir. Zira çalışma ortamına uyum sağlayan bireyin elde ettiği sonuçlardan memnun olması oldukça olasıdır.

Duygu yönetiminin empatiye olan katkısı dikkate alındığında, çalışanlar organizasyondaki faaliyetlerinde diğer çalışma arkadaşlarını dikkate almalıdırlar. Bu durum çalışanların sosyo-psikolojik çalışma ortamında duygu ve duygu yüklü içeriklerinin faaliyetleri ile tutarlı olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Paiva ve diğerleri (2005: 243-251) empatinin duyguya benzer içsel bir durum olduğunu ve duygusal durumun bedensel hareketler ile tanınabileceğini ifade etmişlerdir. Onlar bir dereceye kadar inanılabilirlik ve empati ihtiyacı elde etmek için karakterdeki duygusal durumları tetikleyecek bir yol içermesi (empatinin aracısı olup duygusal ifadeye yol açmak gibi) gerektiğini belirtmişlerdir. Bu araştırma empati ve duygu yönetiminin birbirine önemli katkıları olabildiğini göstermektedir. Bartz ve diğerleri (2017: 4) organizasyonda empatiyi kullanan yöneticilerin hedeflerini; çalışanlar ile olumlu ilişkiyi temin etmek, problemlerin özünü bulmak için empati sürecini etkin bir şekilde araştırmak ve çalışanın iş performansını iyileştirmek olarak ifade etmişlerdir. Bu durum empatiyi oluşturabilmek için olumlu ilişkilerin önemli olduğunu ve çalışan ilişkilerinde empatinin irdelenmesinin önemli sonuçlar ortaya koyabileceğini göstermektedir. Bu açıdan organizasyonda duyguları yönetebilmek empati davranışının gücüne önemli katkılar sağlayabilir.

Çalışanların karşılıklı duygu yönetimi davranışları empati becerilerinin gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu durum özellikle insani ilişkileri gelişmiş olan bireylerde daha yoğun yaşanabilir. Bu çerçevede Hodgson ve Wertheim (2007: 935) duyguları yönetme becerisine sahip olan kişilerin daha fazla empati becerisine sahip olabileceklerini ve duygusal durumları algılama ve anlamada daha etkili olabileceğini vurgulamışlardır. Bartz ve diğerleri (2017: 3) yöneticilerin çalışanların duygularına ve mevcut durumlarına odaklanarak dikkatli davranma becerilerinin, empatiyi etkin bir şekilde uygulayabilmeleri için oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Perez-Fuentes

ve diğerleri (2020: 7) organizasyonda olumsuz duygular veya stres ile başa çıkmada olumlu duygu yönetiminin ve iyimserliğin, duygu yoğunluğu ile ilgili duygusal empatinin önemli etkilerinin olabileceğini belirtmişlerdir. Wieck ve diğerleri (2021: 41) ise çalışanlar arasındaki duygusal uyumun empatik doğruluk ve sempati ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durum duygu yönetiminin empati davranışını destekleyebileceğini göstermektedir.

Organizasyon girdileri açısından çalışanların ortaya koydukları emek, onların organizasyon çıktıları açısından beklentilerini şekillendirebilir. Organizasyona daha çok girdi sağlayan bir çalışan organizasyondan aynı oranda bir geri dönüş bekleyebilir. Bu durum özellikle aynı çalışma ortamında benzer faaliyet gerçekleştiren bireyler ile karşılaştırma yapmasına olanak sağlar. Eğer çalışan organizasyonun eşit davranmadığını gözlemler ise sonuç olarak memnuniyetsizlik duyabilir. Bu açıdan Al-Zawahreh ve Al-Madi (2012: 162) eşitlik teorisinde düşük ödüllerin memnuniyetsizlik oluşturduğunu belirtmişlerdir. Onlar bu durumun bireyleri kıyaslama yolu ile farkı azaltarak motive edebileceğini (girdileri azaltıp/düşük performans ile sonuçları artırmak gibi) açıklamışlardır. Bu durum organizasyonda eşitlik algısının çalışan memnuniyeti için önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Literatürde ifade edilen araştırmalar dikkate alındığında eşitlik kuramı; ekonomik, yasal, kişilerarası ve gruplar arası ilişkilerde eşitsizlikler ile büyük ölçüde ilişkilidir (Adams ve Freedman, 1976: 55). Bu durum özellikle organizasyon içerisinde bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerinde algıladıkları eşitlik ile önemli sonuçlar ortaya koyulabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu durum çalışanın çalışma ortamından memnun olmasında, empati, uyum ve duygu yönetimi kavramlarına da etki edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan farklı organizasyon yapılarında yönetici ya da çalışanların organizasyon içerisindeki faaliyetlerinde eşitlik algılarının dikkate alınması gerekmektedir. Yönetici ve çalışanın karşılıklı ilişkilerinde, eşitlik algısı, duygular, empati, uyum ve memnuniyet düzeyleri önemli kavramlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eşitlik teorisi, çalışanların organizasyonlarındaki katkıları (girdiler) ve ödüller (sonuçlar) arasındaki oranının dikkate alındığı kişi ya da grubun girdi-sonuç oranının

karşılaştırılarak değerlendirme yapıldığını ifade eder. Eşitsizlik meydana gelir ise, karşılaştırmayı yapan kişi, çeşitli farklı stratejiler uygulayarak dengeyi yeniden oluşturmak için motive olur (Buzea, 2014: 421). Bu durum farklı organizasyonlarda faaliyette bulunan yönetici ve çalışanların hem birbirleri ile olan ilişkileri hem de organizasyonun genel yapısı ile olan münasebetlerinin çalışma ortamından memnun olmalarına önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Genel olarak çalışanlar organizasyona yaptıkları katkılar da eşitlik algısı dengeli ise organizasyondan duydukları memnuniyet düzeyi yüksek olabilir. Ayrıca onların çalışma ortamlarındaki eşitlik algıları; karşılıklı duygu yönetimi, uyum ve empati davranışlarına olumlu katkıları olabilir. Çalışanların organizasyon içerisindeki faaliyetlerinde duyguları ile hareket edebilme durumları söz konusudur. Bu durumda özellikle duygu yönetimi davranışının empati davranışı, çalışma ortamına uyum ve çalışan memnuniyetine de önemli katkıları olabilir.

Organizasyonda eşitlik açısından, yöneticiler astlarının katılımlarını dikkate almalıdırlar. Ahlaki açıdan birey, öncelikle organizasyona önemli bir katkıda bulunma ve kişisel değerini işi yolu ile ifade edebilme davranışı sergilemektedir. Bu sebeple karar verme sürecine katılım ve görevi yerine getirmek için kullanılan yöntemler ve teknikler eşitliğin korunmasında önemli olacaktır. Ayrıca eşitlikte sürekli büyüme için deneyim ve eğitim de oldukça önemlidir (Gould, 1979: 60). Bu durum organizasyon içerisinde eşitlik algısının dengeli bir şekilde işlevsel olabilmesi için yöneticilerin önemli görevler üstlenmeleri gerektiğini göstermektedir. Özellikle çalışanın kişisel değerlerini ortaya koyabilmeleri, yöneticilerin organizasyonda oluşturabilecekleri koşullar (fırsatlar) ile mümkün olabilmektedir. Bu koşulları sağlayan yöneticiler çalışanlarının organizasyondan algıladıkları eşitliği ölçmelerine imkan verebilir. Ayrıca organizasyonlarda çalışanlara sağlanan olanaklar (karar sürecine katılmak gibi) çalışanın çalışma ortamından duyduğu memnuniyetin ölçülebilmesine de olanak sağlayabilir.

Bireylerin var olduğu organizasyonlarda az ya da çok duygu mekanizması faaliyetlere yön verebilmektedir. Bu durum özellikle insani ilişkilerin çok fazla olduğu organizasyonlarda daha yoğun yaşanabilir. Duygular çalışanların organizasyona olan

uyumlarında önemli bir değişkendir. Zira kendisini duygusal yönden rahat hissedene çalışan işyerindeki uyum sürecini de olumlu bir şekilde devam ettirecektir. Organizasyonda duyguların karşılıklı olması, diğer bireyleri duygusal yönden yönetebilmenin de dikkate alınması gerektiğini gösterir. Bu durum duygu yönetiminin işyeri uyumunu kolaylaştırabileceğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan Reio (2002: 10) organizasyonda duyguların, sosyalleşme ile öğrenme süreçlerine ve işyeri uyum algısına önemli katkıları olduğunu vurgulamıştır. O halde organizasyon içerisinde gerçekleştirilen duygu yönetimi mekanizması çalışanın iş yeri uyumuna önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışanların organizasyonlarından algıladıkları eşitsizlik onların işyeri ortamındaki memnuniyet düzeyini düşürebilir. Bu durum çalışanın organizasyon tarafından istenmeyen eylemler sergilemesine sebep olabilir. Yani eşitsizlik algısı bireyi organizasyona zarar verme davranışına itebilir. Bu açıdan Al-Zawahreh ve Al-Madi (2012: 167) eşitlik kuramının çalışanların eşitsizliğe (örneğin iş memnuniyeti açısından) tepki olarak nasıl davranacağını ve eşitsizliği telafi etmek için (hırsızlık ile telafi etmek gibi) sonuçlanacak davranış şekillerine odaklandığını belirtmişlerdir. Bu durum organizasyonda oluşturulan eşitlik mekanizmasının oldukça önemli olduğunu, dengeli bir algının oluşturulmasına dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Eşitlik kuramında, örgütsel davranış ile ilgili faydalı önermelerin geliştirilmesi ve test edilmesi gereken bir araştırma alanına ihtiyaç vardır. Algılanan eşitlik ve işle ilgili çabalar arasındaki doğrudan ilişki, gerçekleştirilecek uygulamalı araştırmalar için verimli bir imkân oluşturacaktır (Carrell ve Dittrich, 1978: 207). Bu açıdan araştırmada önerilen model ile farklı organizasyonlarda faaliyette bulunan çalışanların eşitlik algılarının; memnuniyet, duygu yönetimi, empati ve uyum davranışlarına olan etkileri araştırılabilir. Bu durum özellikle eşitlik kuramı açısından çalışanların organizasyon faaliyetlerinde algıların oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Gelecek araştırmalarda araştırmada ifade edilen bu değişkenlere ek olarak çalışanların organizasyon içerisindeki faaliyetlerinde; iyi niyetli veya kötü niyetli algı düzeylerine etki edebilecek faktörler araştırılabilir.

Eşitlik teorisi algılanan adaletsizliği sadece tek bir açıdan, yani sosyal mübadele açısından değerlendirmektedir (Folger, 1986: 159). Bu durum eşitlik kuramının çalışanlar açısından algılanan adalet düzeyini belirlemede sınırlı yönlerinin olabileceğini de göstermektedir. Ancak bu durum organizasyonda sosyal açıdan değişimin önemli bir faktör olabileceğini de ortaya koymaktadır. Özellikle çalışanın sosyal ilişkileri (ast-üst) eşitlik algısının oluşmasında oldukça önemli faktörlerdendir. Bu durum organizasyon içerisindeki iletişim mekanizmasının da etkili olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adams, J. Stacy (1963). Toward an understanding of inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(5), 422-436.
- Adams, J. Stacy (1965). Inequity in social Exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299.
- Adams, J. Stacy & Sara Freedman (1976). Equity theory revisited: Comments and annotated bibliography. *Advances in Experimental Social Psychology*, 9, 43-90.
- Agbozo, George K., Isaac S. Owusu, Mabel A. Hoedoafia & Yaw B. Atakorah (2017). The effect of work environment on job satisfaction: Evidence from the banking sector in Ghana. *Journal of Human Resource Management*, 5(1), 12-18.
- Ahmad, Wan I. W. ve Syarif M. Abdurahman (2015). Job satisfaction among academic staff of universiti utara Malaysia: A work environment perspective. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 251-256.
- Al-Zawahreh, Abdelghafour & Faisal Al-Madi (2012). The utility of equity theory in enhancing organizational effectiveness. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 46, 158-170.
- Aström, Sture, Mats Nilsson, Astrid Norberg, Per-Olof Sandman & Bengt Winblad (1991). Staff burnout in dementia care-relations to empathy and attitudes. *International Journal of Nursing Studies*, 28(1), 65-75.
- Ayoko, Oluremi B. & Alison M. Konrad (2012). Leaders' transformational, conflict, and emotion management behaviors in culturally diverse Workgroups. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 31(8), 694-724.
- Bartz, David E., Dallas T. Bartz & Juris Doctor (2017). Confidence, vulnerability, and empathy: Friends to managers. *International Journal of Business and Social Science*, 8(10), 1-6.
- Bell, Reginald L. & Jeanette S. Martin (2012). The relevance of scientific management and Equity theory in everyday managerial communication situations. *Journal of Management Policy and Practice*, 13(3), 106-115.
- Blakely, Gerald L., Martha C. Andrews & Robert H. Moorman (2005). The moderating effects of equity sensitivity on the relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviours. *Journal of Business and Psychology*, 20(2), 259-273.
- Bolino, Mark C. & William H. Turnley (2008). Old faces, new places: Equity theory in cross-cultural context. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 29-50.
- Budie, Bart, Rianne Appel-Meulenbroek, Astrid Kemperman & Minou Weijs-Perree (2019). Employee satisfaction with the physical work environment: The importance of a need based approach. *International Journal of Strategic Property Management*, 23(1), 36-49.
- Buzea, Carmen (2014). Equity theory constructs in a Romanian cultural context. *Human Resource Development Quarterly*, 25(4), 421-439.
- Cai, Yihui & Takaya Kohyama (2013). Effects of proactive coping on workplace adaptation after transition from college to workplace. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 7(3), 366-369.

- Carlopio, James R. (1996). Construct validity of a physical work environment satisfaction questionnaire. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1(3), 330-344.
- Carrell, Michael R. & John E. Ditttrich (1978). Equity theory: The recent literature, methodological considerations, and new directions. *The Academy of Management Review*, 3(2), 202-210.
- Chandra, Teddy & Priyono (2016). The influence of leadership styles, work environment and job satisfaction of employee performance-studies in the school of SMPN 10 Surabaya. *International Education Studies*, 9(1), 131-140.
- Cook, Karen S. & Toby L. Parcel (1977). Equity theory: Directions for future research. *Sociological Inquiry*, 47(2), 75-88.
- Cooper, Bridget (2004). Empathy, interaction and caring: Teachers roles in a constrained environment. *Pastoral Care in Education*, 22(3), 12-21.
- Folger, Robert (1986). Rethinking Equity theory: A referent cognitions model. H. W. Bierhoff vd., (Ed.), *Justice in Social Relations*, New York: Plenum Press.
- Francis, Linda E. (1997). Ideology and interpersonal emotion management: Redefining identity in two support groups. *Social Psychology Quarterly*, 60(2), 153-171.
- Freedberg, Sharon (2007). Re-examining empathy: A relational-feminist point of view. *Social Work*, 52(3), 251-259.
- Frolenoka, B & O Dukule (2017). Personnel adaptation in the workplace, the quality of working life and subjective well-being. *Information Technologies, Management and Society*, 10(1), 7-12.
- Giacobbe-Miller, Jk, Dj Miller, W Zhang & Vi Victorov (2003). Country and organizational-level adaptation to foreign workplace ideologies: A comparative study of distributive justice values in China, Russia and the United States. *Journal of International Business Studies*, 34, 389-406.
- Griffeth, Rodger W., Robert P. Vecchio & James W. Logan (1989). Equity theory and interpersonal attraction. *Journal of Applied Psychology*, 74(3), 394-401.
- Goodman, Paul S. & Abraham Friedman (1971). An examination of Adam's theory of Inequity. *Administrative Science Quarterly*, 16(3), 271-288.
- Gould, Sam (1979). An Equity-Exchange model of organizational involvement. *The Academy of Management Review*, 4(1), 53-62.
- Harder, Joseph W. (1991). Equity theory versus expectancy theory: The case of major league baseball free agents. *Journal of Applied Psychology*, 76(3), 458-464.
- Heinle, Miriam S. & Winnifred R. Louis (2009). Cultural background and individualistic-collectivistic values in relation to similarity, perspective taking, and empathy. *Journal of Applied Social Psychology*, 39(11), 2670-2590.
- Hodgson, Lisa K. & Eleanor H. Wertheim (2007). Does good emotion management aid forgiving? Multiple dimensions of empathy, emotion management and forgiveness of self and others. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(6), 931-949.
- Hook, J. G. & Thomas D. Cook (1979). Equity theory and the cognitive ability of children. *Psychological Bulletin*, 86(3), 429-445.

- Huseman, Richard C., John D. Hatfield, Edward W. Miles (1987). A new perspective on Equity theory: The equity sensitivity construct. *Academy of Management Review*, 12(2), 222-234.
- Itani, Omar S., Aniefre E. Inyang (2015). The effects of empathy and listening of salespeople on relationship quality in the retail banking industry: The moderating role of felt stress. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6), 692-716.
- Kaplan, Seth, Jose Cortina, Gregory Ruark, Kate Laport & Vias Nicolaidis (2014). The role of organizational leaders in employee emotion management: A theoretical model. *The Leadership Quarterly*, 25, 563-580.
- King, Steve H. (2011). The structure of empathy in social work practice. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21(6), 679-695.
- Kluemper, Donald H. (2013). Emotion management ability: Predicting task performance, citizenship, and deviance. *Journal of Management*, 39(4), 878-905.
- Kluemper, Donald H. & Sungwon Choi (2011). Emotion management ability: Predicting task performance, citizenship, and deviance. *Journal of Management*, 39(4), 878-905.
- Kunasegaran, Mageswari, Maimunah Ismail, Roziah M. Rasdi & İsmi A. Ismail (2016a). Intercultural and workplace adaptation: A case study of Malaysian Professional returnees. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 219, 448-454.
- Kunasegaran, Mageswari, Maimunah Ismail, Roziah M. Rasdi, İsmi A. Ismail & T. Ramayah (2016b). Talent development environment and workplace adaptation: The mediating effects of organisational support. *European Journal of Training and Development*, 40(6), 370-389.
- Lee, Geonsil, Joonha Park & Lauren Ban (2016). Understanding workplace adaptation as an acculturation process: A qualitative examination of South Korean highly skilled workers in Japan. *International Journal of Psychological Studies*, 8(4), 107-120.
- Lee, So Y. & Jay L. Brand (2005). Effects of control over Office workspace on perceptions of the work environment and work outcomes. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 323-333.
- Leventhal, Gerald S. (1976). What should be done with Equity theory? New Approaches to the study of fairness in social relationships. *National Science Foundation*, 1-52.
- Little, Laura M., Don Kluemper, Debra L. Nelson & Janaki Gooty (2012). Development and validation of the interpersonal emotion management scale. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 85, 407-420.
- Little, Laura M., Janaki Gooty & Michele Williams (2016). The role of leader emotion management in leader-member exchange and follower outcomes. *The Leadership Quarterly*, 27, 85-97.
- Lively, Kathryn J. (2000). Reciprocal emotion management. *Work and Occupations*, 27(1), 32-63.
- Lively, Kathryn J. & Emi A. Weed (2014). Emotion management: Sociological insight into what, how, why, and to what end? *Emotion Review*, 6(3), 202-207.
- Madera, Juan M., Jack A. Neal & Mary Dawson (2011). A strategy for diversity training: Focusing on empathy in the workplace. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 35(4), 469-487.

- Marques, Joan (2010). Spirituality, meaning, interbeing, leadership, and empathy: SMILE. *Interbeing*, 4(2), 7-17.
- Mckenzie, Jordan, Rebecca E. Olson, Roger Patulny, Alberto Bellocchi & Kathy A. Mills (2019). Emotion management and solidarity in the workplace: A call for a new research agenda. *The Sociological Review*, 1-17.
- Miner, John B. (2005). Organizational behavior 1: Essential theories of motivation and leadership. Chapter 9, J. Stacy Adams, Equity theory (134-158), ISBN: 0-7656-1523-1, Printed: United States of America.
- Nadarasa, Thusyanthini & Ravivathani Thuraisingam (2012). The influence of principals' leadership styles on school teachers' job satisfaction – study of secondary school in Jaffna District. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2(2), 8-13.
- Niessen, Cornelia, Christine Swarowsky & Markus Leiz (2010). Age and adaptation to changes in the workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 25(4), 356-383.
- Paiva, Ana, Joao Dias, Daniel Sobral, Ruthy Aylett, Sarah Woods, Lynne Hall & Carsten Zoll (2005). Learning by feeling: Evoking empathy with synthetic characters. *Applied Artificial Intelligence*, 19(3-4), 235-266.
- Park, Sunyoung, Eun-Jee Kim, Sangok Yoo & Ji Hoon Song (2018). Validation of the workplace adaptation questionnaire (WAQ) in Korea: Focusing on learning in the workplace. *Performance Improvement Quarterly*, 31(1), 83-102.
- Pavlovich, Kathryn & Keiko Krahnke (2012). Empathy, connectedness and organisation. *Journal of Business Ethics*, 105, 131-137.
- Pawirosumarto, Suharno, Purwanto K. Sarjana & Rachmad Gunawan (2017). The effect of work environment, leadership style, and organizational culture towards job satisfaction and its implication towards employee performance in Parador Hotels and Resorts, Indonesia. *International Journal of Law and Management*, 59(6), 1337-1358.
- Perez-Fuentes, Maria D. C., Ivan Herrera-Peco, Maria D. M. Jurado, Nieves F. O. Ruiz, Diego Ayuso-Murillo & Jose J. G. Linares (2020). A cross-sectional study of empathy and emotion management: Key to a work environment for humanized care in nursing. *Frontiers Psychology*, 11, 1-10.
- Pitaloka, Endang & Irma P. Sofia (2014). The affect of work environment, job satisfaction, organization commitment on OCB of internal auditors. *International Journal of Business, Economics and Law*, 5(2), 10-18.
- Pritchard, Robert D. (1969). Equity theory: A review and critique. *Organization Behavior and Human Performance*, 4, 176-211.
- Reio, Thomas G. (2002). The emotions of socialization-related learning: Understanding workplace adaptation as a learning process. *Validity and Value in Educational Research*, 1-15.
- Rizkalla, Laura, Eleanor H. Wertheim & Lisa K. Hodgson (2008). The roles of emotion management and perspective taking in individuals' conflict management styles and disposition to forgive. *Journal of Research in Personality*, 42, 1594-1601.
- Samani, Sanaz A., Siti Z. A. Rasid & Saudah B. Sofian (2015). Perceived level of personal control over the work environment and employee satisfaction and work performance. *Performance Improvement*, 54(9), 28-35.

- Shalley, Christina E., Lucy L. Gilson & Terry C. Blum (2000). Matching creativity requirements and the work environments: Effects on satisfaction and intentions to leave. *The Academy of Management Journal*, 43(2), 215-223.
- Siegel, Philip H., Mike Schraeder & Rodger Morrison (2008). A taxonomy of equity factors. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(1), 61-75.
- Sikorska-Simmons, Elzbieta (2006). Linking resident satisfaction to staff perceptions of the work environment in assisted living: A multilevel analysis. *The Gerontologist Society of America*, 46(5), 590-598.
- Silla, Inmaculada, Joaquin Navajas ve G. Kenneth Koves (2017). Organizational culture and a safety-conscious work environment: The mediating role of employee communication satisfaction. *Journal of Safety Research*, 61, 121-127.
- Summers, Timothy P. & Angelo S. Denisi (1990). In search of Adams' other: Reexamination of referents used in the evaluation of pay. *Human Relations*, 43(6), 497-511.
- Thiel, Chase E., Shane Connelly & Jennifer A. Griffith (2012). Leadership and emotion management for complex tasks: Different emotions, different strategies. *The Leadership Quarterly*, 23, 517-533.
- Timms, Carolyn & Paula Brough (2013). I like being a teacher: Career satisfaction, the work environment and work engagement. *Journal of Educational Administration*, 51(6), 768-789.
- Tudor, Thomas R. (2011). Motivating employees with limited pay incentives using equity theory and the fast food industry as a model. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 95-101.
- Walther, Joachim, Shari E. Miller & Nicola W. Sochacka (2017). A model of empathy in engineering as a core skill, practice orientation, and Professional way of being. *Journal of Engineering Education*, 106(1), 123-148.
- Warren, Chezare A. (2015). Conflicts and contradictions: Conceptions of empathy and the work of good-intentioned early career White female teachers. *Urban Education*, 50(5), 572-600.
- Wieck, Cornelia, Ute Kunzmann & Susanne Scheibe (2021). Empathy at work: The role of age and emotional job demands. *Psychology and Aging*, 36(1), 36-48.
- Williams, Michele (2007). Building genuine trust through interpersonal emotion management: A threat regulation model of trust and collaboration across boundaries. *The Academy of Management Review*, 32(2), 595-621.
- Wright, Bradley E. & Brian S. Davis (2003). Job satisfaction in the public sector: The role of the work environment. *American Review of Public Administration*, 33(1), 70-90.

BÖLÜM

16

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN KAYITDIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELEYE VE PRİM ÖDEMELERE YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Mehmet BULUT

*Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü,*

E-posta: mehmetbulut@bayburt.edu.tr

 0000-0003-0157-4906

ATIF: Bulut, M. (2021). Türkiye'de Belediyelerin Kayıtdışı İstihdamla Mücadeleye ve Prim Ödemelere Yönelik Yükümlülüklerinin Değerlendirilmesi. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 361-376). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 16 -

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN KAYITDIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELEYE VE PRİM ÖDEMELERE YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet BULUT

*Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Maliye Bölümü, mehmetbulut@bayburt.edu.tr*

 0000-0003-0157-4906

GİRİŞ

Sosyal güvenlik, kişileri yaşamları boyunca karşı karşıya kalabilecekleri sosyal risklere karşı korumayı ve maruz kaldıkları zararları ortadan kaldırmayı amaçlayan önemli bir sosyal politika aracıdır. Devletler sosyal güvenlik hizmetini yerine getirirken farklı sistemler benimseyebilmekte ve bu hizmetin finansmanı noktasında da farklı kaynaklara başvurabilmektedirler. Bismarc sisteminin benimsendiği ülkelerde sosyal güvenliğin finansmanı primlere (sosyal parafiskal gelirlere) dayanmaktayken Beveridge sisteminin benimsendiği ülkelerde vergilerle finansman ön plana çıkmaktadır. Bunların yanı sıra iki sistemin birlikte uygulandığı karma sistemler de mevcuttur. Karma sistemlerin uygulandığı ülkelerin bir kısmı hem prim hem de vergilerin finansman kaynağı olarak kullanılmasını yasal politikalarına dayandırmaktayken bir kısmı ise sosyal güvenlik sisteminin içinde bulunduğu finansal açıkları kapatmak amacıyla genel bütçeden vergi transferleri yapma yoluna gitmektedir. Türkiye, sosyal güvenlik sisteminin genel yapısı itibariyle Bismarc modelini benimsemiş olsa da kanuna dayalı devlet katkısı uygulaması ve verilen sosyal güvenlik açıkları sonucu yapılan bütçe transferleri nedeniyle finansmanda karma sistemin uygulandığı bir ülkedir.

Türkiye gibi sosyal güvenlik sistemi finansal açıdan açık veren ülkelerde kayıtdışı istihdam en önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dar anlamda kayıtdışı istihdam, bağımlı veya bağımsız olarak çalışıp sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmesi gereken kişilerin bildirimini yapmaması şeklinde

tanımlanabilmektedir. Geniş anlamda ise bildirim yapılmayan kişilerin yanı sıra eksik kazanç veya eksik gün üzerinden bildirim yapılanlar da kayıtdışı istihdam kapsamına dahil edilmelidir. Devletler kayıtdışı istihdamla mücadelede bazı yöntemler uygulayabilmektedirler. Denetimin etkinleştirilmesi, yaptırımlarda caydırıcılığın artırılması, meslek kodu uygulamaları ve kurumlararası işbirliğinin artırılması gibi yollar ise bunlar arasında en fazla tercih edilenlerdir. Sosyal güvenlik sisteminde yaşanan açıkların bir diğer sebebi ise prim tahsilinde yaşanan başarısızlıklardır. Bu kapsamda da icra sisteminin etkinleştirilmesi, yapılandırma düzenlemelerinin getirilmesi ve kurumlararası işbirliklerinin geliştirilmesi gibi yöntemler uygulanabilmektedir.

Kayıtdışı istihdamın 2021 Ağustos ayı itibariyle %31,4 olduğu (TÜİK, 2021) ve prim tahsilat oranının %80,1 seviyesinde kaldığı (SBB, 2020: 100) Türkiye’de yukarıda belirtmiş olduğumuz mücadele yollarının tümü uygulanmaya çalışılmaktadır. Özellikle 2008 yılında gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformu sonrasında bu yollardan kurumlararası işbirliğinin geliştirilmesine yönelik önemli mevzuatsal düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu işbirlikleri içinde belediyeler kritik bir öneme sahiptir. Nitekim yapılan düzenlemeler çerçevesinde belediyelerin sosyal güvenlik kapsamındaki ödevleri sadece istihdam ettikleri personeli Sosyal Güvenlik Kurumu’na bildirmeleri veya her ay muhtasar ve prim hizmet beyannamesi vermekle sınırlı tutulmamış ve kayıtdışı istihdamla mücadele kapsamında bazı özel yükümlülükler getirilmiştir. Bu çalışmamızda Türkiye’de belediyelere kayıtdışı istihdamla mücadelede ve Sosyal Güvenlik Kurumu’nun prim tahsiline yardımcı olma şeklinde yüklenmiş ödevler değerlendirilecektir. Ayrıca belediyelerin prim borçlarını ödeme noktasında performanslarının ne şekilde olduğu üzerinde de durulacaktır.

BELEDİYECİLİK VE SOSYAL GÜVENLİK

Türkiye’de belediyelerin görevleri 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 14 üncü maddesi ile düzenlemiştir. Söz konusu maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde zorunlu görevler, (b) bendinde ise ihtiyari görevler sıralanmıştır. Bu kapsamda belediyelerin zorunlu görevleri; kentsel alt yapı, çevre ve temizlik, zabıta, şehir içi trafik, kurtarma ve ambulans, konut, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, defin ve

mezarlıklar, park ve yeşil alanlar, gençlik ve spor, öğrenci yurtları, nikâh, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapmak veya yaptırmak, sosyal hizmet ve yardım, meslek ve beceri kazandırma şeklinde sıralanmıştır. Devlete ait okulların inşa, bakım ve onarımı ile ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık tesislerinin açılması ve işletilmesi, mabetlerin bakım ve onarımı, kültürel yapıların korunması, sporun teşviki ve gıda bankacılığı ise belediyelerin ihtiyari görevleri arasında sayılmıştır.

Belediye Kanunu'nda yer alan görevler incelendiğinde sosyal politika açısından sosyal yardım ve hizmetlere yönelik işlevlerin bulunduğu görülmektedir. Nitekim sosyal belediyecilik kavramı sosyal yardım ve hizmetlerle özdeşleştirilmiştir. Bu kapsamda belediyelerin özellikle spesifik dezavantajlı kişilere yönelik ve sosyal politika açısından adaleti sağlamayı hedefleyen faaliyetleri genellikle sosyal belediyecilik olarak nitelendirilmektedir (Öz, 2010: 26). Halbuki sosyal belediyecilik sosyal devletin, halka sunmakla görevli olduğu sosyal politikaya belediyelerin dahil edilmesi (Şataf ve Mermer, 2017: 14) şeklinde daha geniş bir şekilde ele alınmalıdır. Sosyal belediyecilik, klasik hizmetler olarak isimlendirilen belediyelerin temel nitelikteki hizmetlerinden meydana gelen hizmet grubunun genişleyerek; yerleşim birimlerinin sosyal yapısına etki edecek kültür, refah, sağlık ve eğitim gibi alanlarda da faaliyet gösteren kuruluşlar olmalarını içeren süreçtir (Berkün, 2017: 585). Ayrıca sosyal belediyecilik anlayışıyla gerçekleştirilen çalışmalar, istihdam odaklı sosyal hizmet uygulamalarının da bu kapsamda ele alınması yerinde olacaktır (Solmaz, 2018: 1242). Yerele yönelik hizmetlerin gerçekleştirilmesinde belediyeler diğer mahalli idarelere göre daha aktif olup, bu ihtiyaçların ve hizmetlerin çeşitlenmesi zaman içerisinde belediyelerin de iş yoğunluğunu ve yükünü artırmıştır (Malbeği, 2019: 32). Bununla birlikte belediyeler sosyal yönü ağır basan yerel yönetim organizasyonları olması gerekirken, neo-liberal politikaların benimsenmesi ile piyasacı bir mantığa bürünmüş, ulaşım, çöp toplama ve benzeri hizmetleri sağlamada kendi birimlerinden çok, ya özel sektör kullanmaya başlanmış ya da belediyelerin şirketlerine havale edilmiştir (Sezik, 2013: 289).

Sosyal politikanın en önemli unsurlarından olan sosyal güvenliğin sosyal belediyecilik kapsamında ele alınıp alınamayacağı ise tartışmalıdır. Dar anlamda ele

alınacak sosyal politika kavramıyla aynı doğrultuda ve emekle sınırlı tutulmasa da sosyal belediyeciliği sosyal güvenlik, sosyal koruma, sosyal refah faaliyetleri kapsamında ele almak ve bunlarla çerçeveselendirmek de mümkündür (Koray ve Temiz, 2014: 21). Bu durum aslında sosyal güvenliğe ilişkin yönetsel sorumlulukların belediyelere devredilip edilmeyeceği ile bağlantılı bir husustur. Örneğin, Almanya'da merkezi yönetim sosyal güvenlik alanında yönetsel sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmiştir ve bunların maliyetinin de belediyelerin üstlenmesi yoluna gidilmiştir (Bağlı, 2011: 56). Nitekim kent yaşantısında sosyal politika araçlarını kullanma ve sosyal harcamalarda katılımçılık sağlanma önemli bir unsurdur (Karadağ ve Şahin İpek, 2020: 198). Türkiye'de ise belediyelerin sosyal politika uygulamaları içinde sosyal güvenlik, sağlık ve eğitimden ziyade daha kolay ve daha masrafsız bir alan olan sosyal yardımlara/hizmetlere ağırlık verdikleri görülmektedir (Toprak ve Şataf, 2009: 14). Ayrıca yerel yönetimlerin sosyal politikaları uygulamalarında aldıkları rollerin etkinliği çoğunlukla mali yapılarına ve merkezi yönetimin refah devleti yaklaşımına bağlıdır (Ersöz, 2006: 760). Dünya'da da giderek yaygınlaşan yerelleşme politikaları sonucunda, ülkeler kurumsal ve yasal yapılarını mahalli idareleri güçlendirecek şekilde revize etmeye çalışmaktadırlar (Koçak vd., 2017: 149).

Türkiye'de sosyal politikanın önemli bir kolunu oluşturan sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve kayıtdışı istihdamın önlenmesi açısından Belediye Kanunu'nda herhangi bir göreve yer verilmemiştir. Sadece Kanunun 49 uncu maddesinde personel istihdamına ilişkin düzenlemelere ve dolayısıyla da belediyelerde ve bağlı kuruluşlarında istihdam edilen personelin sosyal güvencelerine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Nitekim özel sektör işverenleri ve kamu kurumları gibi belediyeler de çalıştırdıkları personele ilişkin sosyal güvenlik işlemlerini yapmakla yükümlüdür. Bu kapsamda belediyeler tarafından sigortalıların işe giriş ve çıkış bildirimleri, muhtasar ve prim hizmet beyannamelerinin düzenlenmesi, eksik gün, iş kazası ve meslek hastalığı gibi bildirimlerin yapılması ve primlerin süresinde ödenmesi gibi yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu yükümlülüklerin süresinde ve eksiksiz şekilde yerine getirilmemesi halinde 5510 sayılı Kanun'da yer verilmiş olan idari para cezaları ile karşı karşıya kalınmaktadır.

BELEDİYELERİN SOSYAL GÜVENLİĞE İLİŞKİN BİLDİRİM VE KONTROL YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Belediye Kanunu'nda belediyelerin kendi personelinin sosyal güvencesini sağlama yükümlülüğünün dışında başkaca bir sosyal güvenliğe ilişkin görevi bulunmasa da 5510 sayılı Kanun'da özel olarak belediyelere bazı bildirim ve kontrol yükümlülükleri verilmiştir. Bu yükümlülükler özellikle kayıtdışı istihdamla mücadele kapsamında önemli bir yere sahip olup Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kurumlar arası işbirliği stratejisi kapsamında kritik bir yere sahiptir. 5510 sayılı Kanun'da yer verilen bu görevler, ruhsat bildirimini yapılması, borcu yoktur yazısı istenmesi, yapılan ihalelerle ilgili bildirimde bulunulması ve asgari işçilik incelemelerinde gerekli bilgi ve belgelerin verilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ruhsat İşlemlerinin Bildirimi

Belediyelere kayıtdışı faaliyetlerin önlenmesi açısından verilen görevlerinden birisi ruhsat işlemlerinin Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirilmesidir. 5510 sayılı Kanun'un 11 inci maddesinin altıncı fıkrasına göre; belediyeler yapı ruhsatı ve diğer tüm ruhsat veya ruhsat niteliği taşıyan işlemlerine ilişkin bilgi ve belgeler ile varsa bunların verilmesine esas olan istihdama ilişkin bilgileri, verildiği tarihten itibaren bir ay içinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirmekle yükümlüdürler.

Belediyelerin faaliyetleri incelendiğinde, ruhsat işlemlerine ilişkin en önemli görevin işyeri açma ve çalışma ruhsatı vermek olduğu görülmektedir. Bu görev İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik'te düzenlenmiş olup yetkili idarelerden usulüne uygun olarak işyeri açma ve çalışma ruhsatı alınmadan işyeri açılması ve çalıştırması mümkün değildir. Yetkili idare ise büyükşehir belediyesi sınırları içinde büyükşehir belediyesinin yetkili olduğu konularda büyükşehir belediyesini, bunların dışında kalan hususlarda büyükşehir ilçe belediyesini, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde ise belediyeyi ifade etmektedir. Söz konusu işyeri açma ve çalışma ruhsatının işyerinde herkesin görebileceği şekilde asılması da gerekmektedir.

İşyeri açma ve çalışma ruhsatı verilmesi gibi belediyelere verilen bir diğer görev ise Hayvan Satış Yerlerinin Ruhsatlandırılma ve Denetleme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te düzenlenmiştir. Bu Yönetmelikte de hayvan satış faaliyeti ile uğraşan işletmelerin belediyelerden işyeri açma ve çalışma ruhsatı almaları usul ve esasları belirlenmiştir.

Belediyelerin ruhsatlandırma işlemleri ile ilgili bir diğer görevi ise yapı ruhsatı verilmesidir. Yapı ruhsatları, çevre bilinci içerisinde şehirlerin düzenli ve planlı bir şekilde gelişimine hizmet eden ve gecekondulara tecrübelerinde karşılaştığı gibi kendiliğinden gelişmesine müsaade edilmeyen bir fonksiyona sahiptir (Yücel, 2003: 17). Ruhsat alma mecburiyeti yalnızca yapının ilk inşasında değil, aynı zamanda ruhsat alınmış yapılarda yapılacak herhangi bir değişiklik sırasında da söz konusudur (Erkal, 2014: 313). Sosyal güvenlik işlemlerinde de verilen yapı ruhsatları doğrultusunda otomatik işyeri tescili uygulaması getirilmiş (SGK, 2020: 61) ve bu sayede işverenlerin üzerindeki bürokratik yükler azaltılmaya çalışılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki işveren tarafından yapılan yapı ruhsatı başvurusunda, çalıştırılacak sigortalılara ilişkin sigortalı tesciline esas olan bilgileri, belediyeye sunulan ve belediyece Sosyal Güvenlik Kurumu'na on-line olarak aktarılan sigortalıların, tescil işlemleri otomatik olarak yapılmakta olup, bu sigortalılar için ayrıca sigortalı işe giriş bildirgesi verilmesi istenmemektedir. Ancak, otomatik tescil yapılan işyerleri için yapı ruhsatı başvurusunda çalıştıracağı sigortalılara ilişkin bildirimde bulunulmayan işyerlerinde çalıştırılacak sigortalıların işe giriş bildirimleri hususunda normal usullere göre işlem yapılması gerekmektedir. (SGK, 2021: 2)

Belediyelere verilmiş olan ruhsat işlemlerinin Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirimine ilişkin bu yükümlülüğün ana amacı, işletmelerin çalışma izni almalarına karşın Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirim yapmamalarının ve kayıtdışı işçi çalıştırmalarının önüne geçilmesidir. Nitekim 5510 sayılı Kanun'un 102 nci maddesinin birinci fıkrasının (h) bendi uyarınca belediyeler söz konusu bildirimlerde bulunmazlarsa yerine getirilmeyen her bir bildirim yükümlülüğü için aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası uygulanmaktadır.

Borcu Yoktur Yazısı İstenmesi

5510 sayılı Kanun ile belediyelere yüklenmiş olan ödevlerden birisi de 90 ıncı maddenin dördüncü fıkrasında düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre; belediyeler tarafından, işverenlere geçici iskân veya yapı kullanma izin belgesi verilmeden önce yapılan inşaat dolayısıyla Sosyal Güvenlik Kurumu'na borçlarının bulunmadığına dair ilgililerden Sosyal Güvenlik Kurumunca düzenlenmiş bir belgenin istenmesi zorunlu tutulmuştur. Bilhassa özel bina inşaatları açısından geçici iskân veya yapı kullanma izin belgeleri önemli bir yere sahiptir ve bu belgeler olmaksızın yapının sonlandırılması mümkün değildir. Bir bakıma yapı kullanma izin belgesinin alınması sonucunda yapı projesi de nihayete ermiş olmaktadır (Güler ve Yomralıoğlu, 2021: 96).

Getirilen bu düzenleme ile kayıtdışı istihdamla mücadelede ziyade prim borçlarının tahsil edilmesi amacı ön planda tutulmuştur. Nitekim işverenler Sosyal Güvenlik Kurumu'na borcu olmadığına dair belgeyi ilgili belediyeye ibraz etmediği sürece geçici iskân veya yapı kullanma izin belgesi alamamaktadırlar.

Şayet söz konusu maddede belirtilen yükümlülükler yerine getirilmeden belediye tarafından işverene yapı kullanma izin belgesi ve geçici iskân izin belgesi verilirse 5510 sayılı Kanun'un 90 ıncı maddenin beşinci fıkrası doğrultusunda ilgililer hakkında genel hükümlere göre idarî ve cezaî işlem yapılmaktadır. Böylece bu kontrolü yapmakla görevli olan belediye çalışanları da sorumluluk altına sokulmuştur.

İhale Konusu İşlerin Bildirimi

Türkiye'de sosyal güvenlik mevzuatının belediyelere yüklemiş olduğu bir diğer yükümlülük ise ihale konusu işlerin Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirimidir. Nitekim 5510 sayılı Kanun'un 90 ıncı maddenin beşinci fıkrası gereğince Kamu İhale Kanunu'na tabi tüm kamu kurumları gibi belediyelere de ihale yolu ile yaptırdıkları her türlü işleri üstlenenleri ve bunların adreslerini onbeş gün içinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirme görevi verilmiştir. Aksi halde 5510 sayılı Kanun'un 102 nci maddesinin birinci fıkrasının (h) bendi uyarınca belediyeler söz konusu bildirimlerde bulunmazlarsa yerine getirilmeyen her bir bildirim yükümlülüğü için aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası uygulanmaktadır.

Belediyelere getirilmiş olan bu yükümlülüğün amacı, ihale konusu işler dolayısıyla gerçekleştirilen istihdamın kayıtdışı kalmasının engellenmesi ve ihaleyi alan işverenin Sosyal Güvenlik Kurumu'nca kontrol ve denetiminin sağlanmasıdır. Nitekim ihale yoluyla işin yapımını ve sorumluluğunu üzerine alan gerçek veya tüzel kişi müteahhit sıfatını almakta ve 5510 sayılı Kanun kapsamında işveren olmaktadır (SGK, 2020: 55). Sosyal Güvenlik Kurumu bu tür işlerde yapmış olduğu yerinde denetimlerle ihale konusu iş sonlandırılmadan da sigortasız işçi tespitine yönelik faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu noktada belediyelerin söz konusu bildirimleri zamanında ve eksiksiz yapması önem arz etmektedir.

Asgari İşçiliğe İlişkin Bilgi ve Belge Verilmesi

Asgari işçilik, sosyal güvenlik sistemimizde önemli bir yere sahip olan ve hemen hemen tüm işverenleri ilgilendiren bir uygulamadır. Asgari işçilik uygulaması amaçsal olarak incelendiğinde karşımıza ilk olarak kayıtdışı istihdam kavramı çıkmaktadır. Nitekim gerek ortaya çıkış gerekse de gelişme süreci ele alındığında temel hedefin kayıtdışı istihdam ile mücadele olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bir bakıma asgari işçilik uygulaması, ülkemiz çalışma hayatındaki kayıt dışılığın zorunlu bir sonucudur (Eker, 2020: 199).

Asgari işçilik uygulaması ile bir işyerinde/işte işin yürütümü ve/veya ortaya çıkan ürün, hizmet, gelir gibi sonuçların elde edilebilmesi için gerekli olan en az (asgari) iş gücünün tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece bildirim yapılan ile yapılması gereken sigortalı veya iş gücü gün sayısı kıyaslamasının yapılması ve bu sayede varsa eksik bildirim işverenden tahsil edilebilmesi mümkün olmaktadır.

Asgari işçilik uygulaması, aynı zamanda, ihaleli işlere ilişkin olarak hakediş ödemelerinin ve teminatların ödenmesinde; özel bina inşaatı niteliğindeki işyerlerinde de yapı kullanma izin belgesi verilmesi aşamasında, bu işyerlerindeki prim alacaklarının tahsil edilmesinde önemli ön koşullardan biri niteliğindedir. Asgari işçilik uygulamasındaki amaç, bu yöntem ile işverenlerin ödemek zorunda oldukları işçiliklerin Kurumca önceden hesaplanabilirliğini ortaya koymak, buna bağlı olarak çalışan sigortalıların primlerinin ödenmesinde, işverenlere, zaten ödemek zorunda oldukları prim tutarını hiç değilse hiçbir cezaya maruz kalmadan çalıştırdıkları kişileri

sigortalayarak prim ödemesini tercih etmeleri yoluna sevk ederek psikolojik bir tazyiktir (İtişken, 2006: 239).

Asgari işçilik uygulaması tek taraflı bir hukuki işlemdir. Dolayısıyla herhangi bir ihbar/şikayet veya talep gereğince yapılan bir inceleme olmayıp Kanunda belirtilen ve/veya Kurum tarafından gerekli görülen hallerde yapılmaktadır. Asgari işçilik uygulaması, işverenlerce yapılan işlerde Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirilmesi gereken asgari sigortalı sayısı, çalışma süresi veya prime esas kazançların altında beyanda bulunulması sebebiyle Kurum yapılan tetkik neticesinde çeşitli kıstaslar göz önünde bulundurularak geriye dönük olarak resen prim tahakkukuna yönelik olarak yapılmaktadır. Asgari işçilik uygulaması kapsamında tahsil edilen fark işçilik primleri, herhangi bir sigortalıya maledilmediğinden bu kapsamda tahsil edilen tutarlar karşılığında Sosyal Güvenlik Kurumu'nun herhangi bir yükümlülüğü de doğmamaktadır (Dağlıoğlu, 2019: 108).

Kayıtdışı istihdamla mücadele noktasında tüm kamu kurumları gibi belediyelere de asgari işçilik işlemleri ile ilgili yükümlülükler getirilmiştir. Nitekim 5510 Sayılı Kanun'un 85 inci maddesinin beşinci fıkrasına göre, belediyeler asgari işçilik uygulamalarıyla ilgili Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından istenilecek bilgileri ve belgeleri yazılı olarak en geç bir ay içinde vermeye mecburlar. Bu kapsamda istenecek bilgi ve belgeler genellikle ihale konusu işler veya özel bina inşaatlarıyla ilgili çalıştırılan sigortalı sayısının tespit edilmesine ilişkindir. Bunun yanı sıra Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından yapılan sektörel denetimlerde asgari işçiliğin tespiti için belediyelerden bilgi ve belge istenebilmektedir. 5510 sayılı Kanun'un 102 nci maddesinin birinci fıkrasının (f) bendi uyarınca belediyeler söz konusu bilgileri süresinde ve tam olarak Sosyal Güvenlik Kurumuna vermezlerse aylık brüt asgari ücretin iki katı tutarında idari para cezası uygulanmaktadır.

BELEDİYELERİN PRİM ÖDEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Primler sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim prim kaybının fazla olduğu sistemlerde sosyal güvenlik açıkları artmakta ve sosyal güvenlik haklarının miktar ve kalitesinde düşüşler yaşanmaktadır. Prim kaybı, prim kaçırma (kayıtdışı istihdam) gibi devletin tamamen iradesi dışında

meydana gelen prim kaybının yanı sıra primden kaçınma ve amacını aşan düzeyde gerçekleşen yapılandırma, mali af, istisna, muafiyet ve teşvik/indirim uygulamalarını içeren geniş bir yelpazeye sahiptir. Prim kaybının fazlalığı sosyal güvenlik sisteminin yönetim zafiyetini ortaya çıkarmakta ve üretilen politikaların da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır (Bulut, 2019: 56). Nitekim günümüzde emeklilik maaşlarının artırılması, sağlık katılım paylarının azaltılması, emeklilikte yaşa takılanlar sorununun çözümü noktasında finansal yetersizlik gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de sosyal güvenliğin finansmanında asli kaynak sigortalılar ve işverenlerden toplanan primlerdir. Sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği ve bu sistem içinde sağlanan hakların sigortalılar açısından tatmin edici seviyede gerçekleştirilmesi açısından primlerin mümkün olan en az kayıpla Sosyal Güvenlik Kurumu’nun kasasına girmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim primlerin ödenmemesi Kanununun öngördüğü sigorta yardımlarının sağlanamaması sakıncasını doğurmakta ve bu durum da sosyal güvenlik hakkının anlamını yitirmesine neden olmaktadır (Güzel vd., 2020: 357).

Sosyal güvenlik hizmetlerinin finansmanı ve sistemin sürdürülebilirliği açısından primlerin mümkün olan en az kayıpla tahsil edilmesi gerekmektedir. Primlerin yükümlüler tarafından süresinde ödenmemesi durumunda sosyal güvenlik idaresi tarafından cebren tahsil aşamasına geçilmektedir. Türkiye’de tahakkuk eden primlerin %20’sinin tahsil edilemediği (SBB, 2020: 100) göz önünde bulundurulursa cebren tahsil işlemlerinin etkinliğinin, başka bir deyişle Sosyal Güvenlik Kurumu’nun prim takip performansının değerlendirilmesi de önem arz etmektedir.

Türkiye’de Belediyeler istihdam ettikleri personel sayıları dikkate alındığında sağladıkları prim geliri tutarı açısından önemli bir yere sahiptirler. 2020 sonu itibarıyla Türkiye’de 1390 belediye bulunmaktadır (YYGM, 2020: 27) ve belediye türlerine göre dağılım Tablo-1’deki gibidir. 2021 Haziran ayı itibarıyla belediyeler, belediyelere bağlı kuruluşlar ve belediye iktisadi teşebbüslerinin istihdam ettikleri toplam personel sayısı 712.600 kişiye ulaşmış olup bunların 581.223 ‘ü sürekli işçi statüsündedir (SBB, 2021).

Tablo 1: Türkiye’de Belediye Sayıları ve Türleri

Türü /Yıl	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi	İl Belediyesi	İlçe Belediyesi	Belde Belediyesi	Toplam
2019	30	519	51	403	386	1.389
2020	30	519	51	403	387	1.390

Kaynak: YYGM (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2020). 2020 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, 27.

Belediyeler de istihdam ettikleri personel için Sosyal Güvenlik Kurumu’na diğer işverenler gibi prim ödemek zorundadırlar. Ancak belediyelerden olan alacakların, 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yer alan kısıtlar göz önünde bulundurularak 6183 sayılı Kanun hükümleri uyarınca takip edilmediği ve bunun yanında 5510 sayılı Kanun’un 88’inci maddesi uyarınca geçerli bir sebep bulunmaksızın vadesinde ödenmeyen prim alacaklarına ilişkin müşterek ve müteselsilen sorumlu olan ilgililer hakkında takip işlemleri yapılmadığı Sayıştay denetimlerinde ortaya konulmuştur (Sayıştay, 2021: 30).

Tablo 2. Belediyelerin Sosyal Güvenlik Kurumu’na Olan Prim ve Prime Bağlı Borçları

Yıl	Toplam Tahakkuk (TL)	Toplam Tahsilat (TL)	Tahsil Edilemeyen Alacak (TL)	Tahsilat / Tahakkuk (%)
2009	2.259.273.819	1.912.300.472	346.973.346	85
2010	2.696.501.595	2.127.099.438	569.402.156	79
2011	2.756.906.906	2.316.964.428	439.942.477	84
2012	3.061.309.819	2.422.542.516	638.767.303	79
2013	3.404.175.404	2.583.397.298	820.778.105	76
2014	3.875.420.842	3.078.951.092	796.469.749	79
2015	4.133.827.740	3.139.273.615	994.554.124	76
2016	4.751.652.788	3.809.260.942	942.391.845	80
2017	5.302.955.491	4.355.234.950	947.720.541	82
2018	9.178.582.705	6.778.970.264	2.399.612.440	74

2019	11.995.308.035	7.643.536.647	4.351.771.388	64
2020	11.419.983.883	5.457.095.586	5.962.888.297	48

Kaynak: Sayıştay Başkanlığı (2021), Sosyal Güvenlik Kurumu 2020 Yılı Sayıştay Düzenlilik Denetim Raporu, 31.

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun belediyelerden olan prim alacaklarına ilişkin tahakkuk ve tahsilat tutarlarına bakıldığında olumsuz bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun belediyelerden olan alacaklarına ilişkin rakamların verildiği tablo-2 incelendiğinde tahsil edilemeyen alacak miktarının yıllar itibariyle sürekli olarak arttığı görülmektedir. Bu artışlar 2018 yılı ve sonrasında ciddi boyutlara ulaşmış ve nihayet 2020 yılında 6 milyar TL'ye yaklaşmıştır. Tabloda yer alan tahsil edilemeyen alacak rakamları kümülatif olmayıp ilgili yıl için geçerlidir. 2020 yılsonu itibariyle Sosyal Güvenlik Kurumu'nun belediyelerden olan toplam alacağı 23,6 Milyar TL'ye ulaşmıştır (Sayıştay, 2021: 31).

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun belediyelerden olan alacaklarında tahsilat tahakkuk oranları incelendiğinde de yıllar itibariyle düşüşün yaşandığı ve yine 2018 yılı ve sonrasında bu düşüşün keskin bir hale geldiği görülmektedir. Nitekim 2020 yılı itibariyle tahakkuk eden primlerin sadece %48'lik kısmının tahsil edilebildiği anlaşılmaktadır. Belediyelerden olan prim ve prime bağlı alacakların giderek artıyor olması nedeniyle Sosyal Güvenlik Kurumu'nun finansal açıdan sürdürülebilir bir sistem kurmaya yönelik temel hedefini sekteye uğratabilecek boyutlara geldiği, hatta bazı belediyeler açısından prim ödememe davranışının alışkanlık haline getirildiğini ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından tahsil ve takip yöntemlerinin de etkin bir şekilde işletilmediğini görülmektedir (Sayıştay, 2021: 32).

SONUÇ

Belediyeler, kayıtdışı istihdam ile mücadele ve Sosyal Güvenlik Kurumu'nun prim alacaklarının tahsiline yardımcı olma noktasında önemli kuruluşlardır. Nitekim 5510 sayılı Kanun uyarınca belediyelere ruhsat işlemlerinin bildirim, borcu yoktur yazısı istenmesi, ihale konusu işlerin bildirim ve asgari işçiliğe ilişkin bilgi ve belge verilmesi gibi görevler yüklenmiştir. Söz konusu yükümlülükler belediyeler tarafından yerine getirilmezse gerek belediye tüzel kişiliği gerekse de görevli personel hakkında

bazı yaptırımların uygulanması söz konusudur. Ancak belediyeler bu görevleri yerine getirirlerken kendi prim borçlarını ödeme noktasında isteksiz davranmaktadırlar. Bununla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu'nun belediyelerden olan alacaklara ilişkin haciz yasağı dışında kalan mallar ve gelirler üzerinde herhangi bir haciz işlemi tesis etmediği de görülmektedir (Sayıştay, 2021: 33).

Yukarıda belirtmiş olduğumuz hususlara ek olarak 5510 sayılı Kanun'un 88'inci maddesinin yirminci fıkrası hükmünün belediyelerden olan prim alacakları açısından önemli bir yere sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim söz konusu madde hükmüne göre; Sosyal Güvenlik Kurumu'nun sigorta primleri ve diğer alacakları haklı bir sebep olmaksızın Kanunda belirtilen sürelerde ödenmez ise, kamu idarelerinin ilgili görevli ve yetkilileri, görevleri ile ilgili olarak Kuruma karşı işverenleri ile birlikte müştereken ve müteselsilen sorumlu oldukları hükme bağlanmıştır. Bu madde gereğince Sosyal Güvenlik Kurumu alacaklarının tahakkuk ettirildiği dönemde geçerli bir sebep olmaksızın vadesinde ödenmemesi durumunda ilgililerden tahsili yoluna gidilebilmektedir. Ancak Sayıştay tarafından yapılan incelemelerde Sosyal Güvenlik Kurumu'nun bu hüküm doğrultusunda herhangi bir işlem tesis etmediği de görülmüştür (Sayıştay, 2021: 33).

2020 yılında belediyelerden yaklaşık olarak 6 milyar TL'lik prim alacağının tahsil edilemediği ve Sosyal Güvenlik Kurumu'na olan toplam borcun 23,6 Milyar TL'ye ulaştığı hususları da dikkate alındığında borç stokunun ilerleyen yıllarda da giderek artacağı ve bu nedenle belediyelere yönelik takip işlemlerinin etkin bir şekilde yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sosyal Güvenlik Kurumu her yıl prim borcu olan işverenleri açıklamakta ve ilan etmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumuna Prim Borcu Olan İşverenlerin Kamuoyuna Açıklanmasına Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 8 inci maddesine göre, kamuoyuna açıklanacak borçlu işverenler listesi, her yılın Mart- Haziran döneminde Kurumun internet sitesinde ve/veya il müdürlüklerinde bir hafta süre ile kamuoyuna açıklanmaktadır. Açıklanan borçlu işveren listeleri incelendiğinde de belediyelerin çok yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Nitekim 2020 yılı borçlu işverenler listesinde ilk 10'da yer alan işverenlerin 8'i belediyelerden oluşmaktadır. İlk 100'de ise

69 belediye bulunmaktadır. Bu durum belediyelerin prim borçlarını ödeme noktasında nasıl bir zafiyet içinde bulduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağlı, M. S. (2011), Alman Yerel Yönetim Yapısı. *Türk İdare Dergisi*, 473, 43-73.
- Berkün, S. (2017). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *Şarkiyat*, 9(2), 582-598.
- Bulut, M. (2019). Prim Erozyonu Sorununun Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Görünümü, *Vergi Dünyası Dergisi*, 39, 44-57.
- Dağlıoğlu, S. (2019). Kayıt Dışı İstihdamın Azaltılmasında Asgari İşçilik Uygulaması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 99-110.
- Eker, D. (2020). Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Asgari İşçilik Uygulaması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0 (16), 163-201.
- Erkal, A. (2014). Karayolları Kenarında Yapılacak Yapı ve Tesislerde Yapı Ruhsatı ve Karayolu Geçiş İzin Belgesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72 (1), 311-332.
- Ersöz, H. Y. (2006). Sosyal Politika-Refah Devleti- Yerel Yönetimler İlişkisi. İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan Kitabı. 55 (1), İstanbul, İ.Ü.Yayımları.
- Güler, D. & Yomralıoğlu, T. (2021). Yapı Ruhsatlandırmadan Kat Mülkiyetine Giden Süreçlerin Dijitalleştirilmesi: Mevcut Durum Analizi ve Öneri. *Geomatik*, 6 (2), 93-106.
- Güzel, A., Okur, A.R., Canıklıoğlu, N. (2020), *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- İtişken, M. (2006), Asgari İşçilik Uygulaması ile Hizmet Alım Sözleşmeleri Uygulaması Örseleniyor (mu?)-I. *Yaklaşım Dergisi*, 164, 238-342.
- Karadağ, Y. & Şahin İpek, E. A. (2020). Seçilmiş Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Harcamaların Düzeyini Etkileyen Faktörler Bağlamında Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (26), 182-202.
- Koçak, O., Arslan, H. & Eti, S. (2017). Belediyelerde Sosyal Politika Uygulamaları ve Pendik Belediyesi Örneği. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 119-144.
- Koray, M. & Temiz, H.E. (2014). Merkezi Yönetimle İlişkiler, Kısıtlar ve Harcamalar Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik ve Dört Büyükşehir Belediyesi Açısından Uygulamalar . *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014 (3), 11-60.
- Malbeği N. (2019). Belediye İktisadi Teşebbüsleri Üzerine Bir İnceleme. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 18(1), 31-60.
- Sayıştay Başkanlığı (2021), Sosyal Güvenlik Kurumu 2020 Yılı Sayıştay Düzenlilik Denetim Raporu, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3727-sosyal-guvenlik-kurumu> (Erişim Tarihi: 28/10/2021)
- SBB (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı) (2020), 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, Ankara.
- SBB (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı) (2021), Kamu Sektörü İstihdam Sayıları, <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> (Erişim Tarihi: 29/10/2021)
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) (2020), 2020/20 Sayılı İşveren İşlemleri Genelgesi, <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/163634> (Erişim Tarihi: 28/10/2021)

- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) (2021), 2021/11 Sayılı Yapı Ruhsatı Başvurularında Çalıştırılacağı Bildirilen Sigortalıların Tescil İşlemleri Konulu Genelge, <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/179475> (Erişim Tarihi: 28/10/2021)
- Sezik, M. (2013). Neo-Liberal Belediyecilik ve Malatya Belediyesi Örneği. *İdealkent*, 4 (8), 270-292 .
- Solmaz, U. (2018). Belediyelerin İstihdam Odaklı Sosyal Hizmet Uygulamaları. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 1212-1253.
- Şataf, C. & Mermer, B. (2017). Avrupa'da Sosyal Belediyecilik Anlayışı Ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8 (17), 13-33.
- Toprak, D. & Şataf, C. (2009). Türkiye'de Yerel Yönetimler Reformu Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (1), 11-24.
- Öz, Cihan Selek. (2010). Sosyal Belediyecilik Bağlamında Evde Bakım Hizmetleri (İstanbul, Ankara, Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri Örnekleri). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmış doktora tezi). Sakarya.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021). İşgücü İstatistikleri, Ağustos 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-A%C4%9Fustos-2021-37490&dil=1> (Erişim Tarihi: 24/10/2021)
- Yücel, Ü. (2003). Türk Şehir Planlama Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- YYGM (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2020). 2020 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara, https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler/2020_yili_mahall-_idareler_genel_faal-yet_raporu-20210621180102.pdf (Erişim Tarihi: 24/10/2021)

BÖLÜM

17

TÜRKİYE'Yİ ÇEVRELEYEN DENİZLERİ OKYANUSLARA BAĞLAYAN DÜĞÜM NOKTALARI

Doç. Dr. Cenk ÖZGEN

Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

E-posta: cenk.ozgen@giresun.edu.tr

 0000-0002-8583-6194

ATIF: Özgen, C. (2021). Türkiye'yi Çevreleyen Denizleri Okyanuslara Bağlayan Düğüm Noktaları. Olca SEZEN DOĞANCILI, Duygu ÖZYILMAZ MİSİCAN, Bilge BAL ÖZKAPTAN (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 378-396). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 17 -

TÜRKİYE'Yİ ÇEVRELEYEN DENİZLERİ OKYANUSLARA BAĞLAYAN DÜĞÜM NOKTALARI

Cenk ÖZGEN

*Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cenk.ozgen@giresun.edu.tr*

 0000-0002-8583-6194

GİRİŞ

Denizyolu taşımacılığı özellikle büyük hacimli hammadde, yarı mamul ve mamul maddelerin taşınmasında tercih edilen bir ulaştırma sistemidir. Yük taşımacılığının yanı sıra kısıtlı da olsa yolcu taşımacılığında da kullanılmaktadır. Süratin önemli olmadığı durumlarda büyük miktarlarda yüklerin uzun mesafelere taşınmasına imkân vermesi, güvenilirliğinin yüksek olması ve değişken maliyetlerin havayoluna göre 22, karayoluna göre 7 ve demiryoluna göre 3,5 kat daha ucuz olması denizyolu ulaşımının avantajlarını teşkil etmektedir (Deniz, 2016: 145). Sıralanan avantajlarının etkisiyle günümüzde küresel ticaret hacminin miktar olarak yaklaşık %80'i, değer olarak ise %70'ten fazlası denizyoluyla taşınmaktadır. Denizyolu taşımacılığı uluslararası ticaretin ve küresel ekonominin belkemiğini oluşturmaktadır (UNCTAD, 2018).

Üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada ülkesi olmasına rağmen Türkiye'de yurtiçi yük taşımacılığında en fazla tercih edilen yöntem karayolu taşımacılığıdır. Ancak mevzu bahis dış ticaret taşıma yöntemleri olduğunda tablo değişmektedir. 2020 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacminin miktar olarak %88,8'i, değer olarak %58,2'si denizyoluyla taşınmıştır. Aynı yıl Türkiye'nin denizyoluyla ithalatı 226.539.473 ton, ihracatı ise 138.902.823 ton mertebesinde gerçekleşmiş olup, taşınan toplam dış ticaret yük miktarı 365.442.296 tondur (İMEAK, 2021: 109-119). Küresel ekonomiye tamamen eklemlenmiş vaziyette olan ve beraberinde dış ticaret hacmi her geçen yıl artan Türkiye'nin denizyolu taşımacılığına, dolayısıyla deniz ulaştırma yollarına bağımlılığı hayati düzeydedir. Durum böyleyken, deniz ulaştırma yollarının hem barış hem de

kriz ve savaş dönemlerinde açık bulundurulması Türkiye'nin ve tabiatıyla Türk Deniz Kuvvetleri'nin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Jeostratejik açıdan bakıldığında, deniz ulaştırma yollarının geçtiği en kritik alanlar düğüm noktaları ve bunların yaklaşma sularıdır. Dolayısıyla, deniz ulaştırmasının korunmasının en önemli unsurlarından birisinin, düğüm noktalarında seyir serbestisinin güvenli şekilde idamesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye, dünyadaki ülkelerin neredeyse tamamıyla ticari ilişkilere sahiptir. Dış ticarete konu yüklerin bir kısmı doğrudan, bir kısmıysa aktarmalı seferlerle Türkiye ile ilgili ülke limanları arasında taşınmaktadır. Elbette söz konusu taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştiren ticaret gemileri birçok seyir rotasını kullanmaktadır. Bununla birlikte, konu çevre denizlerden okyanus alanlarına uzanan rotalar olduğunda, kaçınılmaz şekilde geçilmek durumunda olunan bazı düğüm noktaları vardır. Bu tespitle, Türkiye'nin çevresindeki denizlerin okyanus alanlarıyla irtibatını sağlayan düğüm noktaları; batı yönünde Cebelitarık Boğazı, güney yönünde ise Süveyş Kanalı ile Bab'ül Mendep Boğazı'dır. Nitekim sıralanan boğaz ve kanallara Karadeniz ve/veya Marmara Denizi'ni Adalar Denizi üzerinden Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazları da ilave edildiğinde, Türk deniz ulaştırma yolları özelinde dört kritik düğüm noktasının olduğu sonucu çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'yi çevreleyen denizlerin okyanus alanlarıyla bağlantısını sağlayan ve deniz ulaştırma yollarının güvenliği açısından kritik önem taşıyan düğüm noktalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, ilk olarak düğüm noktası kavramı üzerinde durulacak, akabinde de yukarıda belirtilen düğüm noktalarının coğrafi, iktisadi ve güvenlik durumları ele alınıp, Türk deniz taşımacılığı özelindeki yerleri ortaya konulacaktır. Tabiatıyla, başta Adalar Denizi ve Orta Akdeniz'dekiler olmak üzere, Türk deniz ulaştırma yollarının okyanus alanlarıyla bağlantısını sağlayan rotalar üzerinde başka geçitler de bulunmaktadır. Lakin hem söz konusu geçitlerin alternatiflerinin olması hem de çalışmanın genişletilmemesi maksadıyla araştırmanın kapsamı ismi geçen dört düğüm noktası ile sınırlı tutulmuştur.

DÜĞÜM NOKTASI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Düğüm noktası (chokepoint), araziyle ilgili askeri kökenli bir kavramdır. Muhasım birliklerin ilerleyişini durdurma fırsatı sunan ve etrafından dolaşarak baypas edilmesi kolaylıkla mümkün olmayan dar geçitleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Emmerson& Stevens, 2012: 2). Denizcilik açısından bakıldığında ise düğüm noktası, seyrüsefer yapılabilen iki önemli ve daha geniş deniz alanını birbirine bağlayan doğal tıkanma noktalarına karşılık gelmektedir. Bu tip noktaların, coğrafi konumlarının etkisiyle pratikte yoğun deniz trafiğinin yaşandığı dar suyolları olduğu görülmektedir (Marine Insight, 2019). Nitekim sahip oldukları önem nedeniyle düğüm noktaları için alanyazında sıklıkla “küresel ekonominin coğrafi aşıl topukları” benzetmesi yapılmaktadır (Global Security, t.y.).

Düğüm noktasını tanımlamak için üç temel kriterin olduğu söylenebilir. Birincisi, yerine ikame edilebilecek hazır bir alternatif rotanın bulunmamasıdır. İkincisi, uçaklar da dahil olmak üzere, ticari ve askeri trafiğin yoğunluğu nedeniyle bu alanların belli devletlerin çıkarları açısından hayati öneme sahip olmasıdır. Üçüncüsü, bu alanlardan geçişlerin istenildiğinde bir veya daha fazla ülke tarafından etkin bir şekilde engellenebilmesidir (Alexander & Morgan, 1988: 340).

Pratikte dar suyolları ile kastedilen kanal ve boğazlardır. Kanallar yapay, boğazlar ise doğal suyollarıdır. Günümüzde dünyada uluslararası ticaret açısından önem taşıyan sadece üç kanal bulunmakta olup, bunlar Süveyş, Panama ve Kiel’dir. Kaldı ki, Kiel Kanalı’ndaki trafik bile daha ziyade bölgesel niteliktedir. Boğazlarda ise durum farklı olup, dünyada uluslararası seyrüsefer faaliyetleri açısından önem taşıyan 265 boğaz bulunmaktadır (Alexander, 1986: 188-198). 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin (BMDHS) 38/1. maddesi uyarınca, uluslararası seyrüsefere açık boğazlar için “transit geçiş” hakkı ilkesi getirilmiştir. Buna mukabil, uluslararası hukukta kanallar için tespit edilmiş genel ve belirgin kurallar yoktur. Eğer kanalın statüsünü belirleyen uluslararası bir sözleşme varsa, kanal uluslararası statü kazanmakta; aksi durumda ülkesi üzerinde bulunduğu devletin münhasır yetkisine tabi olmaktadır (Yılmaz, 2020: 115-116).

Denizyolu taşımacılığının uluslararası ticaretin ve küresel ekonominin belkemiğini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, deniz ulaştırma yollarının kontrolünün küresel ve/veya bölgesel iddiaları olan aktörler açısından öncelikli konu başlıkları arasında yer aldığı aşikârdır. Buradaki temel sorun, deniz ve okyanusların son derece geniş alanlara yayılması ve uygulamada deniz ulaştırma yollarının tamamının kontrol edilmesinin hem askeri-teknik hem de mali-ekonomik nedenlerden ötürü gerçekçi bir hedef olmamasıdır. Kaldı ki, askeri açıdan aslında bu derece geniş alanların her noktada mutlak kontrolü için kuvvet/gayret sarf edilmesine ihtiyaç da yoktur. Şöyle ki, maliyet ve zaman faktörlerinden ötürü ticaret gemileri her daim limanlar arasındaki en kısa rotaları kullanmakta ve dünyadaki ana deniz ticaret rotaları üzerinde düğüm noktası olarak nitelendirilen kanal ve boğazlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, pratikte deniz ulaştırma yollarının kontrolünün, düğüm noktaları ile yaklaşma sularının kontrol edilmesiyle sağlanabileceği unutulmamalıdır.

Son olarak, güvenlik açısından düğüm noktalarının çeşitli tehditleri ihtiva ettiğini belirtmek gerekir. Tehditlerden ilki, suyolunun çok dar olması durumunda, muhtemel bir karaya oturma ya da çatma senaryosunda kanalın günlerce kapalı kalabilmesidir ki, Mart 2021’de Süveyş Kanalı’nda yaşanan kaza bunun en yakın örneğidir (Ang, 2021). Bir diğer tehdit, fiziki yapılarından ötürü bu tip suyollarının deniz terörizmi ve deniz haydutluğu faaliyetleri için son derece elverişli koşullara sahip olmasıdır. Bir diğer tehdit ise kriz ve savaş dönemlerinde buralardan geçişlerin kolaylıkla engellenebilmesidir. Geçişlerin engellenmesi mayınlama ve gemi batırma benzeri tedbirlerle yapılabileceği gibi bizzat donanma unsurları, hatta kıyıdaki topçu ve füze bataryaları tarafından bile yapılabilir (Miah ve diğerleri, 2019: 112).

TÜRKİYE ÖZELİNDE DÖRT KRİTİK DÜĞÜM NOKTASI

Cebelitarık Boğazı

Adını Tarık Bin Ziyad’dan alan Cebelitarık Boğazı, Akdeniz’i Atlantik Okyanusu’na bağlamaktadır. Doğu-batı ekseninde Avrupa ile Afrika kıtaları arasında yer alan boğazın uzunluğu 58 kilometre, en dar yerindeki genişliği 13 kilometredir

(Encyclopedia Britannica, t.y.a). Boğazın kuzeyinde İspanya ve Birleşik Krallık, güneyinde ise yine İspanya ve Fas kıyıları bulunmaktadır.

Ana ticaret rotaları üzerinde yer almasından ötürü dünyanın en önemli düğüm noktalarından biri olan Cebelitarık Boğazı'ndan yılda 100.000'den fazla ticaret gemisi transit geçiş yapmaktadır (Global Risk Insights, 2016). Boğaz, Akdeniz ve -Türk Boğazları ile birlikte düşünüldüğünde- Karadeniz havzalarındaki ülkelerin okyanus alanlarıyla bağlantısını sağlayan düğüm noktalarından biridir. Ayrıca boğaz, Batı ve Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika ile Kuzey ve Doğu Afrika, Orta Doğu, Güney ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Avustralya limanları arasında yük taşıyan ticaret gemileri tarafından transit geçiş güzergâhı olarak kullanılmaktadır.

Cebelitarık Boğazı'nın kuzey kıyısında İspanya ile Birleşik Krallık arasında Britanya Denizaşırı Toprakları statüsündeki Cebelitarık'ın egemenliği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Hatta zaman zaman bölgede İngiliz ve İspanyol savaş gemilerinin karşı karşıya geldiği gerginlikler dahi yaşanmaktadır (BBC News Türkçe, 2019; Castillo 2011). Fas ile boğazın güney kıyısında İspanya'ya ait Ceuta Şehri ve Perejil Adası özelindeki ihtilaf da bölgedeki bir diğer egemenlik sorunudur. En son Mayıs 2021'de İspanya'nın Fas'a yönelik düzensiz göçmenleri silah olarak kullandığı ve Ceute Şehri'ne yasa dışı girişlere göz yumduğu suçlamalarında bulunması, iki ülke arasında diplomatik krize yol açmıştır (Bolelli, 2021; Castillo, 2011). Günümüzde Cebelitarık Boğazı'ndan geçişlerin durmasına neden olabilecek yüksek düzeyde bir tehdidin olmadığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bir şekilde boğazın kapanması durumunda tek alternatifin Ümit Burnu üzerinden Afrika Kıtası'nın çevresinin dolaşılması olduğunu not düşmek gerekir.

Türkiye açısından Cebelitarık Boğazı, çevre denizleri Atlas Okyanusu'na bağlayan ve Türk ticaret gemileri tarafından yoğun şekilde kullanılan bir geçit konumundadır. Türk deniz ulaştırma yollarının; Kuzey, Orta ve Güney Amerika, Batı ve Kuzey Avrupa ile Sahra Altı Afrika'nın önemli bir bölümüyle bağlantısı Cebelitarık Boğazı üzerinden sağlanmaktadır.

Süveyş Kanalı

1869 yılında açılan Süveyş Kanalı, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlamaktadır. Süveyş Kıstağı üzerinde kuzey-güney ekseninde uzanan ve tamamen Mısır toprakları ile çevrili olan kanalın uzunluğu yaklaşık 193 kilometredir. Nasır yönetiminin 1956 yılındaki millileştirme kararı sonrasında kanalın egemenliği Mısır'a geçmiştir. Uluslararası antlaşmalar uyarınca barış ve zaman dönemlerinde tüm ticaret ve savaş gemilerinin serbestçe geçebildiği kanal, halen Mısır Devleti'ne bağlı Süveyş Kanalı İdaresi tarafından işletilmektedir (Encyclopedia Britannica, t.y.b).

Açıldığı tarihten itibaren geliştirme çalışmaları devam eden ve kapasitesi her geçen yıl artırılan Süveyş Kanalı'ndan bugün için takribi 20 metre su çekimine sahip maksimum 240.000 DWT'lik gemiler geçiş yapabilmektedir. Bu, dünyadaki tankerlerin %61,2'sinin, dökme yük gemilerinin %92,7'sinin ve konteyner ve diğer tip gemilerin ise tamamının kanaldan geçebildiğini göstermektedir. Halen mevcut su yolunun derinliğini artırma yönünde çalışmalar sürmektedir. Çalışmaların tamamlanması sonrasında takribi 22 metre su çekimine sahip gemilerin kanaldan geçebileceği ifade edilmektedir ki, bu durumda dünya tanker filosunun %80,3'ünün, dökme yük filosunun ise %96,2'sinin kanalı kullanabileceği anlaşılmaktadır (SCO, 2019a).

Avrupa ile Asya arasındaki en kısa deniz ticaret rotasını oluşturmasının etkisiyle Süveyş Kanalı dünyanın en yoğun düğüm noktaları arasında yer almaktadır. 2019 yılında muhtelif tiplerde 18.880 gemi kanaldan geçiş yapmış olup, taşınan yük miktarı 1.031 milyon ton mertebesindedir (SCO, 2019b). Kanal, Akdeniz ve -Türk Boğazları ile birlikte düşünüldüğünde- Karadeniz havzalarındaki ülkelerin okyanuslarla irtibatını sağlayan düğüm noktalarından biri konumundadır. Yine kanal, Batı ve Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika ile Doğu Afrika, Orta Doğu, Güney ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Avustralya limanları arasında yük taşıyan ticaret gemileri tarafından transit geçiş güzergâhı olarak kullanılmaktadır.

Süveyş Kanalı'nı öne çıkaran özelliklerinden biri de petrol tankerlerinin dünyada en yoğun kullandığı geçiş güzergâhlarından biri olmasıdır. Hem kuzey-güney hem de güney-kuzey istikametinde tanker trafiğinin yaşandığı kanal, Orta Doğu

petrollerinin Avrupa ve Kuzey Amerika; Rusya ve Kuzey Afrika petrollerinin ise Hindistan ve Uzak Doğu pazarlarına taşınmasında rol oynamaktadır. SUMED Boru Hattı ile birlikte hesaplandığında, 2018 yılında kanaldan günde ortalama 4,8 milyon varile yakın ham petrol ve rafine edilmiş petrol ürünleri geçmiştir. Rakam, dünyada denizyoluyla taşınan petrolün yaklaşık %9'unun kanaldan geçtiğini göstermektedir. Aynı şekilde kanal, LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) taşımacılığı açısından da öne çıkan geçiş noktalarından biridir. 2018 yılında kanal üzerinden günde takribi 1 milyar metreküp LNG sevkiyatı gerçekleştirilmiş olup, bu dünyada denizyoluyla taşınan doğalgazın yaklaşık %8'inin Süveyş'ten geçtiği anlamına gelmektedir (Dunn ve Kempkey, 2019).

Günümüzde Süveyş Kanalı'ndan geçişleri kesintiye uğratabilecek tehditlerden birisinin terör saldırıları olduğu düşünülmektedir. Bilhassa Sina Yarımadası'nda üstlenen DEAŞ militanlarının bu tip saldırılarda bulunma niyetleri olduğu yönünde işaretler vardır (Marks, 2020). Bir diğer tehdit ise muhtemel bir bir karaya oturma, çatma, makine/dümen arızası ya da yangın/patlama senaryosunda kanalın kapanması ihtimalidir. Bu bağlamda, Mart 2021'de Panama bandıralı Ever Given isimli 400 metre uzunluğundaki dev konteyner gemisinin karaya oturması sonucu kanalın 6 gün süreyle geçişlere kapanması hala hafızalardaki tazeliğini korumaktadır. Kaldı ki, bu olay kanaldaki trafiği sekteye uğratan tek kaza da değildir. 2004, 2006 ve 2017 yıllarında kanaldaki geçişlerin kısa süreliğine de olsa durmasına yol açan hadiseler kayıtlara geçmiştir. Bunun dışında kanal, iki kez de Mısır hükümeti tarafından geçişlere kapatılmıştır. 1956 Süveyş Krizi'ni izleyen süreçte 6 ay, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra ise 8 yıl süresince kanal kapalı kalmıştır (Dzhanova, 2021).

Süveyş Kanalı'nın kapanması halinde gemiler için tek alternatif rota, Ümit Burnu üzerinden Afrika Kıtası'nın çevresinin dolaşılmasıdır. Ancak bunun zaman ve maliyet açısından menfi sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Örneğin, Süveyş Kanalı rotasının kullanılması halinde, Tayvan'ın Kaohsiung Limanı ile Hollanda'nın Rotterdam Limanı arasındaki mesafe 18.520 kilometre olup, ortalama 16,43 knot süratle ilerleyen bir gemi için seyir süresi 25,5 gündür. Oysa aynı geminin Ümit Burnu rotasını

kullanması durumunda mesafe 25.002 kilometreye, seyir süresi ise 34 güne çıkmaktadır. Yapılan analizlerde, kanalın bir hafta süreyle kapalı kalmasının dünya ekonomisine maliyetinin 6 ila 10 milyar dolar arasında olacağı ve küresel ticaret hacminde %0,2 ila %0,4 arasında düşme yaşanmasına yol açacağı hesaplanmaktadır (Russon, 2021).

Son olarak, Türkiye açısından ele alındığında, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve daha güneydeki Bab'ül Mendep Boğazı ile birlikte çevre denizleri Hint Okyanusu'na bağlayan geçit konumundadır. Türk deniz ulaştırma yollarının; Kızıldeniz Havzası, Orta Doğu, Sahra Altı Afrika'nın bir bölümü, Güney ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Avustralya ile irtibatı Süveyş Kanalı üzerinden sağlanmaktadır. Kanal, Türk ticaret gemilerinin yoğun şekilde seyir yaptığı bir su yolu konumundadır.

Bab'ül Mendep Boğazı

Adını Arapça'da "Gözyaşı Kapısı" anlamına gelen Bab'ül Mendep kelimesinden alan boğaz, Kızıldeniz'i Aden Körfezi ve Arap Denizi üzerinden Hint Okyanusu'na bağlamaktadır. Kuzey-güney ekseninde Asya ile Afrika Kıtaları arasında yer alan boğazın genişliği 32 kilometredir. Ancak boğazın ortasında bulunan Perim (Mayyun) Adası su yolunu ikiye ayırmakta olup, batıdaki kanalın genişliği 26 kilometre, doğudakinin ise 3 kilometredir (Encyclopedia Britannica, t.y.c). Boğazın batısında Cibuti ve Eritre, doğusunda ise Yemen kıyıları bulunmaktadır.

Ümit Burnu rotasını kullanmadan Avrupa ile Asya arasında kesintisiz deniz yolu ulaşımını sağlayan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla önemi artan ve bugün dünyanın en yoğun su yolları arasında yer alan Bab'ül Mendep Boğazı'ndan yılda ortalama 17.000 ticaret gemisi geçiş yapmaktadır (Lye, 2021). Boğaz; Batı ve Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika, Akdeniz ve Karadeniz havzaları ile Doğu Afrika, Orta Doğu, Güney ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Avustralya limanları arasında yük taşıyan ticaret gemileri tarafından transit geçiş güzergâhı olarak kullanılmaktadır.

Hidrokarbon üreticileri ile tüketim pazarlarını birleştiren konumundan ötürü Bab'ül Mendep Boğazı'nın aynı zamanda dünyanın en önemli petrol düğüm noktaları arasında yer aldığı ifade edilmelidir. Boğaz, özellikle Orta Doğu petrollerinin Avrupa

ve Kuzey Amerika; Rusya, Sudan ve Kuzey Afrika petrollerinin ise başta Hindistan, Singapur ve Çin olmak üzere, Asya pazarlarına taşınmasında rol oynamaktadır. 2018 yılında boğazdan günde ortalama 6,2 milyon varile yakın ham petrol ve rafine edilmiş petrol ürünleri geçmiş olup, bunun 3,6 milyon varili güney-kuzey, 2,6 milyon varili ise kuzey-güney istikametinde taşınmıştır. Yine boğaz, denizyoluyla doğalgaz taşınması açısından da önemli suyollarından biri olup, 2018 yılında her iki istikamette günde yaklaşık 1 milyar metreküp LNG geçişi gerçekleşmiştir (Barden, 2019).

Günümüzde Bab'ül Mendep Boğazı'ndan geçiş yapan ticaret gemileri için en önemli tehdit unsurlarından biri deniz terörizmidir. Yakın dönemde mücavir alanlarda yaşanan terör saldırıları bölgedeki tehdidin boyutunu gözler önüne sermiştir. 3 Şubat 2000 tarihinde El-Kaide, Yemen'in Aden Limanı'nı ziyaret eden Amerikan Donanması'na ait Arleigh Burke sınıfı USS The Sullivans isimli güdümlü mermi muhribine karşı saldırı girişiminde bulunmuştur. O gün patlayıcı yüklü teknenin hedefine ulaşmadan önce batması saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açsa da 9 ay sonra kardeş gemi USS Cole o kadar şanslı olmayacaktır. Öyle ki, 12 Ekim 2000 tarihinde Amerikan Donanması'nın Arleigh Burke sınıfı güdümlü mermi muhriplerinden USS Cole'ye yine Yemen'in Aden Limanı'nda demirli vaziyetteyken El-Kaide tarafından patlayıcı yüklü bir tekne ile intihar saldırısında bulunulmuş ve yaşanan şiddetli patlama sonucu mürettebattan 17 kişi hayatını kaybederken, çok sayıda kişi de yaralanmıştır (The Maritime Executive, 2014). Kaldı ki, El-Kaide'nin bölgedeki saldırıları sadece askeri gemilerle de sınırlı kalmamıştır. 6 Ekim 2002 tarihinde El-Kaide tarafından Yemen açıklarında seyir halindeyken Fransız bandıralı Limburg isimli tankere patlayıcı yüklü bir tekne ile intihar saldırısı gerçekleştirilmiş ve patlama sonucu 1 mürettebat hayatını kaybederken, binlerce varil ham petrol denize sızmıştır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, olayı takip eden ilk günlerde güvenlik kaygılarından ötürü deniz trafiğinin %90 oranında azalması ve bölgedeki limanlara uğrayan ticaret gemileri için sigorta bedellerinin üç kat artmasıdır (Annati, 2009: 32).

Her ne kadar son yıllarda azalma yaşansa da Bab'ül Mendep Boğazı ve mücavir alanları hala daha dünyada deniz haydutlarının en faal olduğu bölgeler arasındadır.

Bölgedeki deniz haydutluğu faaliyetleri 2011’de yıllık 176 saldırı ve 25 yağmalama girişimiyle zirve noktasına ulaşmış, izleyen süreçte ise uluslararası toplumun aldığı tedbirlerin etkisiyle düşüş eğilimine girmiştir (Schuler, 2021). 2014-2020 yılları arasında kayıtlara geçen yıllık saldırı sayısının 0 ila 7 arasında olması, tedbirlerin netice verdiğini göstermektedir (Lott, 2021). 2021 yılının ilk 3 ayında bölgede sadece 1 saldırı rapor edilmiştir (ICC, 2021). Her şeye rağmen şu aşamada tehdidin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.

2015 yılından beri Yemen’de devam eden iç savaşın Kızıldeniz, Bab’ül Mendep Boğazı ve Aden Körfezi eksenindeki uluslararası seyrüsefere en ciddi tehditi oluşturduğu söylenebilir. Yakın dönemde Husi kuvvetleri tarafından Suudi Arabistan’ın önderliğindeki koalisyon deniz unsurlarına karşı Bab’ül Mendep Boğazı ve yaklaşma sularında çok sayıda saldırı gerçekleştirilmiştir. Hatta tarafsız devletlerin savaş ve ticaret gemilerinin de muhtelif zamanlarda Yemen kıyılarına yakın alanlarda saldırılara maruz kaldığına dair raporlar mevcuttur. Saldırıları ağırlıklı olarak güdümlü mermi ve patlayıcı yüklü teknelerle yapılmaktadır. İlaveten, Bab’ül Mendep Boğazı yoluyla gerçekleşen uluslararası seyrüsefer Husilerin Kızıldeniz’e döşedikleri mayınların da tehdidi altındadır (Lott, 2021).

Öte yandan, 2019 yılından beri Bab’ül Mendep Boğazı’nı da içine alacak şekilde Arap Yarımadası’nı çevreleyen suların İsrail ile İran arasında hibrit karakterli bir deniz savaşı’na sahne olduğu görülmektedir. 3 yıllık zaman zarfı içerisinde tarafların birbirlerinin ticaret gemilerine yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirdiği bilinmekte olup, bunun uluslararası seyrüsefere ciddi bir tehdit teşkil ettiği ortadadır (IISS, 2019). Tüm bu tehditlerden bahsettikten sonra Süveyş Kanalı gibi Bab’ül Mendep Boğazı için de tek alternatif rotanın, Ümit Burnu üzerinden Afrika Kıtası’nın çevresinin dolaşılması olduğunu hatırlatmak gerekir.

Jeostratejik konumunun yansıması olarak Afrika Boynuzu, dünyada en yoğun yabancı askeri varlığa ev sahipliği yapan bölgelerden biri durumundadır. Başta Cibuti, Eritre ve Somali olmak üzere, bölgede yabancı devletlere ait birçok kara, deniz ve hava üssü bulunmaktadır. Günümüzde bölgede asker konuşlandıran devletler; ABD,

Birleşik Krallık, Fransa, Çin, İspanya, İtalya, İsrail, Japonya, Suudi Arabistan, BAE ve Türkiye'dir. Ayrıca, bölgede birçok devletin, bağımsız şekilde ya da uluslararası harekâtlara katılım yoluyla donanma varlığı bulundurduğu da belirtilmelidir (Melvin, 2019: 28-30).

Son olarak, Türkiye açısından bakıldığında, Bab'ül Mendep Boğazı'nın Süveyş Kanalı ile birlikte çevre denizleri Hint Okyanusu'na bağlayan geçit konumunda olduğu ve bölgenin Türk ticaret gemileri tarafından yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türk deniz ulaştırma yollarının; Orta Doğu, Sahra Altı Afrika'nın bir bölümü, Güney ve Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Avustralya ile bağlantısı Bab'ül Mendep Boğazı üzerinden sağlanmaktadır.

Bir önceki paragrafta belirtildiği üzere, bölgede askeri varlığı bulunan devletler arasında Türkiye'de yer almaktadır. Türkiye'nin denizaşırı askeri üslerinin en büyüğü Somali'nin başkenti Mogadişu'dadır. 4 kilometrekarelik alana yayılan ve inşası için 50 milyon dolar harcanan üs, 27 Ağustos 2017 tarihinde faaliyete geçmiştir. Anadolu Kışlası adı verilen üste, Somali Türk Görev Kuvveti (STGK) Komutanlığı'na bağlı 200 civarında personel görev yapmaktadır. Türk personelinin görevi üssü korumak ve Somali Ordusu'na mensup askerleri eğitmektir (BBC News Türkçe, 2017). 2017 yılının sonunda Türkiye'nin bölge ülkelerinden Sudan'da da bir askeri üs kurması gündeme gelmiş, hatta bu amaçla Ankara ile Hartum arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Mali bedeli 650 milyon dolar olarak açıklanan proje, Kızıldeniz kıyısında bulunan tarihi Sevakin Adası'nın aslına uygun biçimde restorasyonunu gerçekleştirmesini ve adada sivil ve askeri gemiler için liman kolaylıkları tesis edilmesini öngörmektedir (Küçükgöçmen ve Abdelaziz, 2017). Ancak Nisan 2019'da Ömer el-Beşir yönetiminin askeri darbe ile devrilmesi sonrasında projenin akıbeti belirsiz bir hal almıştır. Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığından bahsederken son olarak Aden Körfezi, Somali açıkları ve mücavir alanlarda vuku bulan deniz haydutluğu eylemleriyle kolektif mücadele maksadıyla teşkil edilen Birleşik Görev Kuvveti-151 (CTF-151) emrinde 2009 yılından beri bir fırkateyn görevlendirmesi yapıldığı not düşülmelidir (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2021).

Türk Boğazları

Alanyazında Türk Boğazları olarak geçen İstanbul ve Çanakkale boğazları, Marmara Denizi üzerinden Karadeniz ile Adalar Denizi arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Bu çerçevede, kuzey-güney ekseninde uzanan ve Karadeniz ile Marmara Denizi arasındaki irtibatı sağlayan İstanbul Boğazı'nın uzunluğu 30 kilometre, en dar yerindeki genişliği 700 metredir (Encyclopedia Britannica, t.y.d). Doğu-batı ekseninde uzanan ve Marmara Denizi ile Adalar Denizi'ni bağlayan Çanakkale Boğazı'nın ise uzunluğu 61 kilometre, en dar yerindeki genişliği 1.2 kilometredir (Encyclopedia Britannica, t.y.e). Asya ile Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran Türk Boğazları, tamamen Türkiye toprakları ile çevrilidir.

Türk Boğazları, yarı kapalı bir deniz olan Karadeniz'in tek "çıkış kapısı" konumundadır. Sahildar ülkelerden Bulgaristan, Gürcistan, Romanya ve Ukrayna'nın diğer deniz alanlarıyla bağlantısı Türk Boğazları üzerinden sağlanmaktadır. Kıta ülkesi özelliği gösteren Rusya'nın başka deniz ve okyanuslara da kıyısı vardır. Ancak klasik Rus jeopolitik düşüncesinde "sıcak denizler" ile özdeşleşen Akdeniz'e erişim için en elverişli güzergâhın Karadeniz ve Türk Boğazları rotası olduğu unutulmamalıdır. Sahildar olanlar dışında Main-Tuna ve Ren-Tuna kanalları bağlantısıyla çok sayıda Avrupa ülkesinin de Karadeniz'e ulaşım imkânı bulunmaktadır. Don-Volga Kanalı dikkate alındığında, aynı imkân Hazar Denizi'ne sahildar ülkeler için de mevcuttur (Özgen, 2017: 56).

Türk Boğazları'ndan ticaret ve savaş gemilerinin geçişleri 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Ticaret gemileri için sözleşmedeki genel ilke, geçiş serbestisidir. Her ne kadar barış döneminde savaş gemileri için de aynı ilke geçerliyse de kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan ülkeler için bazı ilave düzenlemeler yapılmıştır. Kıyıdaş ülkelerin savaş gemilerine getirilen kısıtlamalardan biri geçişten 8 gün önce ön bildirimde bulunulması zorunluluğudur. Kıyıdaş olmayan ülkelere getirilen kısıtlamalar içerisinde en dikkat çekici olanı ise Karadeniz'de bulundurulabilecek filonun toplam tonajının 45.000 tonu aşmaması ve amacı ne olursa olsun bu denizde 21 günden çok kalamamasıdır. Sözleşme, boğazlardan uçak

gemilerinin geçişini yasaklamıştır. Kıyıdaş olmayan ülkeler içinse ilaveten yasağın kapsamına hat gemileri ile denizaltılar da alınmıştır. Son olarak sözleşme, Türkiye'ye savaşta veya pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında kalması halinde, savaş gemilerinin geçişlerini engelleme hakkı vermektedir (Özersay, 2001: 374-380).

Karadeniz'i diğer deniz ve okyanuslara bağlayan tek su yolu olmasının etkisiyle Türk Boğazları dünyanın en yoğun düğüm noktaları arasında yer almaktadır. 2020 yılında İstanbul Boğazı'ndan 38.404, Çanakkale Boğazı'ndan ise 42.036 gemi geçiş yapmıştır. Ayrıca, İstanbul Boğazı'nda yoğun bir mahalli deniz trafiğinin bulunduğu ve yine çok sayıda balıkçı teknesi ile özel deniz vasıtasının da bu su yolunu sürekli kullandığının altı çizilmelidir (İMEAK, 2021: 144).

Rusya ve Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarının tüketim pazarlarına taşınmasında rol oynayan Türk Boğazları, bu özelliğinden ötürü dünyanın sayılı petrol düğüm noktaları arasında kabul edilmektedir. 2016 yılında Türk Boğazları'ndan %80'i ham petrol olmak üzere- günde 2.4 milyon varil ham petrol ve petrol ürünleri geçmiştir. Gerçi, Rusya'nın Baltık Denizi kıyısındaki ihracat terminallerine ağırlık vermesinin etkisiyle son dönemde boğazlardan geçen petrol miktarı istikrarlı biçimde azalmakta olup, tüm zamanların zirve noktası konumundaki 2004 yılı için rakamın günlük 3.4 milyon varil olması yaşanan düşüşün boyutunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte, Kazakistan'ın özellikle Kashagan üretim sahasını geliştirmeye devam ettiği dikkate alındığında, gelecekte boğazlardan geçen petrol miktarının yeniden artış eğilimine girmesi beklenmektedir (EIA, 2017: 12).

Günümüzde Türk Boğazları'ndaki trafiğe yönelik en önemli tehdit unsurlarından birisinin deniz terörizmi olduğu söylenebilir. Bilhassa tehlikeli madde taşıyan tankerlerin dar ve kavisli bir su yolu olan boğazlardan geçişleri esnasında; balıkçı teknesi, gezi teknesi, lastik bot, hizmet teknesi, sürat teknesi ya da jet-ski gibi deniz vasıtaları kullanılarak hedef alınması mümkündür (Demir, 2012: 191-192). İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanan bilimsel bir raporda, boğazlarda bir LNG tankerinin infilak etmesi durumunda 3 kilometre çapında bir alanın etkileneceğinin hesaplanması düşündürücüdür (Sivrikaya, 2015).

Türk Boğazları özelindeki bir diğer tehdit ise muhtemel bir karaya oturma, çatma, makine/dümen arızası ya da yangın/patlama durumunda transit geçişlerin durması ihtimalidir. Bu ihtimalin, yoğun ve karmaşık trafik yapısı nedeniyle İstanbul Boğazı'nda çok daha fazla olduğu aşikârdır. 80 dereceye varan rota değişiklikleri yapılmasını gerektiren 12 keskin dönüşe sahip olan, akıntı sürati 6-8 deniz milini bulan ve sis, yağmur, kar gibi olumsuz hava koşullarından sıklıkla etkilenen istanbul Boğazı, dünyanın en zorlu suyolları arasında kabul edilmektedir (Başaraner ve diğerleri, 2011: 76). 2004-2019 yılları arasında boğazdan transit geçiş yapan 123 geminin karıştığı 86 kaza yaşanmıştır (Tenker, 2020). Özellikle tehlikeli madde taşıyan tankerlerin karışacağı kazaların seyir emniyeti ile can, mal ve çevre güvenliğini tehdit ettiği değerlendirilmekte olup, 1960 Peter Zoranic, 1979 Independante ve 1994 Nassia tanker kazaları tehlikenin hiç de uzak olmadığını göstermektedir (Karakaş, 2019).

Son olarak, Türk deniz ulaştırma yolları açısından bakıldığında, çevre denizlerden Karadeniz ve/veya Marmara Denizi için İstanbul ve Çanakkale boğazlarının okyanus alanlarına uzanan rotalar üzerinde ilk aşamada geçilmesi gereken suyolları olduğu görülmektedir. Jeostratejik bakımdan boğazların taşıdığı önemin bilinciyle hareket eden ve uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmeye büyük özen gösteren Türkiye, bir yandan seyrüsefer emniyetini sağlamaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirirken, eş zamanlı olarak terör saldırılarına karşı tedbirler de almaktadır. Seyir emniyetine yönelik alınan tedbirler arasında deniz trafiğini düzenlemek için hazırlanan tüzük ve yönetmelikler ile deniz trafik düzeninin uygulanması, denetlenmesi ve raporlanması işlemlerinin yerine getirilmesi için kurulan Türk Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri Sistemi sayılabilir. Terör saldırılarına karşı alınan tedbirlerden biri ise Sahil Güvenlik Komutanlığı'na bağlı unsurlarca icra edilen refakat görevleridir. Bu minvalde, öncelik LPG (sıvılaştırılmış petrol gazı), LNG ve büyük tonajlı ham petrol tankerlerinde olmak üzere, yüksek risk ihtiva eden tankerlere boğaz geçişleri süresince refakat edilerek koruma sağlanmaktadır (Demir, 2012: 192). Son 5 yıla dair istatistiklerden; 2016'da 1.432, 2017'de 1.376, 2018'de 1.293, 2019'da 1.090 ve 2020'de 1.035 refakat görevinin icra edildiği anlaşılmaktadır (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2021).

SONUÇ

Dış ticaret hacminin miktar olarak %88,8'inin, değer olarak %58,2'sinin denizyoluyla taşındığı Türkiye'de deniz ulaştırma yollarına bağımlılık üst seviyededir. Tablo böyleyken, deniz ulaştırma yollarının hem barış hem de kriz ve savaş dönemlerinde açık bulundurulmasının Türkiye açısından hayati bir gereklilik olduğu ortadadır. Konu jeostratejik bakışla ele alındığında, deniz ulaştırma yollarının geçtiği en kritik alanlar düğüm noktaları ile mücavir deniz alanlarıdır. Nitekim bu bakış açısından hareket edildiğinde, Türkiye'yi çevreleyen denizleri okyanuslara bağlayan Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı, Bab'ül Mendep Boğazı ve Türk Boğazları'nda seyir serbestisinin idamesinin deniz ulaştırma yollarının güvenliğini sağlamanın en önemli sacayaklarından birisi olduğu açıktır.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, Türk deniz ulaştırmasının batı yönünden güvenliğinin Cebelitarık Boğazı yaklaşma sularından itibaren planlanması gerekmektedir. Aynı şekilde, Türk deniz ticaretinin güney yönünden güvenliği planlanırken ise en dış hat olarak Bab'ül Mendep Boğazı esas alınmalı; ilaveten daha kuzeydeki Süveyş Kanalı'nda göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye açısından İstanbul ve Çanakkale boğazlarında geçiş güvenliğinin sağlanmasının ise sadece ulusal değil, uluslararası seyrüseferi de ilgilendiren bir sorumluluk olduğu aşikârdır.

Son olarak, deniz stratejisinin temeli, düşmanın kabiliyetleri ile muhtemel hareket tarzlarının analiz edilmesini müteakiben kendi hedef, yöntem ve araçlarımızın belirlenmesine dayanmaktadır. Bu tespitten yola çıkarak, araştırma konusu açısından belirlenmesi gereken hedefin, genelde deniz ulaştırma yollarının özelde ise düğüm noktalarının korunması olduğu söylenebilir. İzlenmesi gereken yöntem, deniz ulaştırma yollarının ve düğüm noktalarının tehdit altında olduğu bölgelerde, milli ya da çok uluslu deniz görev kuvvetleri/grupları bünyesinde varlık gösterilmesidir. İlaveten, anavatandan uzak bölgelerde harekât yapacak donanma unsurlarının lojistik desteğinin sağlanabilmesi için ilgili coğrafyalarda liman ve üs kolaylıkları elde edilmesi de yöntemlerden bir diğeridir. Kullanılması gereken araç(lar)ın ise hem çevre denizlerde hem de çevre denizlerin ötesinde hareket icra edebilecek, dolayısıyla deniz

alaka ve menfaatleri etkinlikle koruyabilecek tipte ve yetenekte platformların olduğu değerlendirilmektedir ki, söz konusu platformların geliştirme ve idamesinde milli savunma sanayii altyapısından azami ölçüde yararlanılması gerektiğini vurgulamaya lüzum yoktur.

KAYNAKÇA

- Alexander, L. M. (1986). Navigational restrictions within the new LOS context: Geographical implications for the United States. *Offshore Consultants*.
- Alexander, L. M. & Morgan, J. R. (1988). Chokepoints of the world ocean: A geographic and military assessment. *Ocean Yearbook*, 7 (1), 340-355.
- Annati, M. (2009). Maritime Terrorism Security Against Terrorism and Piracy. *Military Technology*. 3, 32-37.
- Ang, C. (2021, 30 Mart). Mapping the world's key maritime chokepoints, <https://www.visualcapitalist.com/mapping-the-worlds-key-maritime-choke-points/>.
- Başaraner, M., Yücel, M. A. & Özmen, Ç. (2011). İstanbul Boğazı'nda Transit Gemilerin Kullandığı Seyir Rotalarının Coğrafi Bilgi Sistemi Yardımıyla İncelenmesi ve İyileştirilmesi. *HKM Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, 104 (Özel Sayı 1), 75-79.
- Barden, J. (2019, 27 Ağustos). The Bab el-Mandeb Strait is a strategic route for oil and natural gas shipments. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41073>.
- BBC News Türkçe. (2017, 6 Ekim). Türkiye'nin Somali'de açtığı yurt dışındaki en büyük üssü hakkında tüm merak edilenler. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485>.
- BBC News Türkçe. (2019, 18 Şubat). Cebelitarık'ta İngiliz ve İspanyol savaş gemileri karşı karşıya geldi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47277692>.
- Bolelli, Ş. (2021, 21 Mayıs). İspanya ile Fas arasındaki diplomatik kriz ve düzensiz göçmen sorunu devam ediyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ispanya-ile-fas-arasindaki-diplomatik-kriz-ve-duzensiz-gocmen-sorunu-devam-ediyor/2249851>.
- Castillo, V. L. G. (2011). The delimitation of the Spanish marine waters in the Strait of Gibraltar. https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_opinion/2011/DIEEEO29-2011_DelimitationSpanishMarineWatersGibraltar_VLGutierrezCastillo_ENGLISH.pdf.
- Demir, G. (2012). Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın enerji nakil hatları güvenliği konusundaki rolü ve önemi. *Enerji Nakil Hatları Güvenliği Paneli, İstanbul*, 191-194.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2021). Birleşik Görev Kuvveti (Deniz haydutluğu ile mücadele faaliyetleri). <https://www.dzkk.tsk.tr/Harekat/icerik/birlesik-gorev-kuvveti>.
- Deniz, T. (2016). Türkiye'de ulaşım sektöründe yaşanan değişimler ve mevcut durum. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21 (36), 135-156.
- Dzhanova, Y. (2021, 28 Mart). The Suez Canal has a contentious history and has been blocked and closed several times since opening. <https://www.businessinsider.com/the-suez-canal-blocked-and-closed-several-times-since-opening-2021-3>.
- Dunn, C. ve Kempkey, N. (2019, 23 Temmuz). The Suez Canal and SUMED Pipeline are critical chokepoints for oil and natural gas trade. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=40152>.
- EIA. (2017, 25 Temmuz). World oil transit chokepoints. https://www.eia.gov/international/content/analysis/special_topics/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf.

- Emmerson, C. & Stevens, P. (2012). Maritime chokepoints and the global energy system: Charting a way forward. file:///C:/Users/Pro/Desktop/Dugum%20Noktalari/Tanim.pdf.
- Encyclopedia Britannica. (t.y.a). Strait of Gibraltar. <https://www.britannica.com/place/Strait-of-Gibraltar>.
- Encyclopedia Britannica. (t.y.b). Suez Canal. <https://www.britannica.com/topic/Suez-Canal/International-status>.
- Encyclopedia Britannica. (t.y.c). Bab el-Mandeb Strait. <https://www.britannica.com/place/Bab-El-Mandeb-Strait>.
- Encyclopedia Britannica. (t.y.d). Bosphorus. <https://www.britannica.com/place/Bosporus>.
- Encyclopedia Britannica. (t.y.e). Dardanelles. <https://www.britannica.com/place/Dardanelles>.
- Global Risk Insights. (2016, 13 Aralık). The evolving role of maritime straits. <https://globalriskinsights.com/2016/12/the-evolving-role-of-maritime-straits/>.
- Global Security. (t.y.). World wide chokepoints. <https://www.globalsecurity.org/military/world/chokepoints.htm>.
- ICC, (2021, 14 Nisan). Gulf of Guinea remains world's piracy hotspot in 2021, according to IMB's latest figures. <https://iccwbo.org/media-wall/news-speeches/gulf-of-guinea-remains-worlds-piracy-hotspot-in-2021-according-to-imbs-latest-figures/>.
- IISS. (2021, 24 Eylül). A new phase in the Gulf shipping threat?. <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2021/09/a-new-phase-in-the-gulf-shipping-threat>.
- İMEAK. (2021). Denizcilik sektör raporu. file:///C:/Users/Pro/Desktop/Dugum%20Noktalari/DenizcilikSektorRaporu2021.pdf.
- Karakaş, G. (2019, 17 Kasım). 40'ıncı yılında Independante faciası. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/40inci-yilinda-independenta-faciasi-6081006>.
- Küçükgöçmen, A. & Abdelaziz, K. (2017, 26 Aralık). Turkey to restore Sudanese Red Sea port and build naval dock. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-sudan-port-idUSKBN1EK0ZC>.
- Lott, A. (2021, 21 Haziran). Maritime Security Threats and the Passage Regime in the Bab el-Mandeb. <https://site.uit.no/nclos/2021/06/21/maritime-security-threats-and-the-passage-regime-in-the-bab-el-mandeb/>.
- Lye, H. (2021, 2 Şubat). Safeguarding shipping in the Middle East: IMSC. <https://www.naval-technology.com/features/safeguarding-shipping-in-the-middle-east-ims/>.
- Marine Insight. (2019, 11 Ekim). What are maritime chokepoints?. <https://www.marineinsight.com/marine-navigation/what-are-maritime-chokepoints/>.
- Marks, J. R. (2020, 14 Mayıs). North Sina's security situation may be deteriorating, concern increases. <https://www.jpost.com/middle-east/north-sinai-security-situation-may-be-deteriorating-concern-increases-627945>.
- Melvin, N. (2019). The foreign military presence in the Horn of Africa region. SIPRI.

- Miah, Md. M. A., Ahmed, S. M. S. U. & Sultana, K. S. (2019). Control over maritime chokepoints an assurance of secure lifeline. *BMJ*, 3 (1), 109-128.
- Özersay, K. (2001). Montreux Boğazlar Sözleşmesi. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt I: 1919-1980) (370-384). İletişim Yayınları.
- Özgen, C. (2017). Türkiye'nin Karadeniz'de deniz ve enerji güvenliğine yönelik faaliyetleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 49-83.
- Russon, M. A. (2021). Cost of the Suez Canal blockage. <https://www.bbc.com/news/business-56559073>.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2021). Denizlerde Güvenlik. <https://www.sg.gov.tr/denizlerde-guvenlik>.
- Schuler, M. (2021, 13 Ağustos). Pirate attack reported off Somalia -UKMTO. <https://gcaptain.com/pirate-attack-reported-off-somalia-ukmto/>.
- SCO. (2019a). Canal Characteristics. <https://www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/CanalCharacteristics.aspx>.
- SCO. (2019b). Navigation Statistics. <https://www.suezcanal.gov.eg/English/Navigation/Pages/NavigationStatistics.aspx>.
- Sivrikaya, A. C. (2015, 25 Mayıs). İstanbul için büyük risk: 55 atom bombası gücünde. <https://www.ulusal.com.tr/gundem/istanbul-icin-buyuk-risk-55-atom-bombasi-gucunde-h61566.html>.
- Tenker, S. (2020, 21 Aralık). İstanbul Boğazı'ndaki kazalar ve Kanal İstanbul. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/i-istanbul-bogazi-ndaki-kazalar-ve-kanal-i-istanbul>.
- The Maritime Executive (2014, 25 Şubat). Jihad at sea – Al Qaeda's maritime front in Yemen. <https://www.maritime-executive.com/article/Jihad-At-Sea--Al-Qaedas-Maritime-Front-in-Yemen-2014-02-25>.
- UNCTAD. (2018). Review of maritime transport 2018. <https://unctad.org/webflyer/review-maritime-transport-2018>.
- Yılmaz, H. K. E. (2020). Kanal İstanbul'un hukuksal açıdan dört büyük kanal ile karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4 (1), 108-134.

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR-2

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI
Dr. Öğr. Üyesi Duygu ÖZCAN MİSİCAN
Dr. Öğr. Üyesi Bilge BAL ÖZKAPTAN